

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

PARA OLGUSUNUN BENZEŞEN AKTÖRÜ:
AFYONUN SOSYAL TARİHİ

MURAT KARAKOYUNLU

18810301043

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

DOÇ. DR. FARUK KARAARSLAN

KONYA 2023

Çocuklarım Ahmet Safa, Zülal Nur ve Eymen Akif'e

ÖNSÖZ ve TEŞEKKÜR

Çalışma hayatının büyük bir kısmını Başkent Ankara’da bürokrasinin yoğun olarak işlediği kamu kurumları içerisinde geçirmiş olan ben, büyük büyük meselelerin konuşulduğu koridorlarda, küçük detayların etkilerine defalarca şahit oldum. Yasama süreçlerinin işlediği TBMM çatısı altında onaylanan ve toplumun tamamını etkileyen kanun maddelerinin kısa bir süre sonra yeniden gündem olabildiğini, bu gündemin asıl sebebinin bazen küçük, sıradan, göze görünmeyen detaylara dayandığını virgül için kanun maddesinin yeniden görüşüldüğünü gördüm. Büyük adamların küçük meselelerine şahit oldum. Yaşadığım bu sıradan hususların akademik hayatımın en önemli dönemeci olan bu çalışmanın her aşamasında geriye ket vuracak şekilde hatırlanıyor olmasını o günden kestirebilmem mümkün değildi. Nitekim bu çalışmadan sonra, o günler yaşadığım pek çok sahne gözümün önüne gelmektedir.

Araştırma konusunun belirlenme süreci içerisinde görüşmeler yaptığım danışman hocam Doç.Dr. Faruk KARAARSLAN beni, Sosyal Tarih alanına yönlendirecek öneriler sunduğunda ilk hissiyatımın bir ümitsizlik olduğunu; sıradan, basit ve gündelik hayatın içerisinde kaybolan konularla uğraşmak durumunda olacağım endişesine kapıldığımı hatırlıyorum. O dönem ki önerilerin arka planındaki heyecanı hissetmek, görüşme esnasında beni motive etse de eve döndüğümde yaşadığım karamsarlık şu idi: Onca yıl çalışacak, üzerinde kafa patlatacak ve sıradan bir konu üzerinden tez yazımını gerçekleştirmiş olacaktım. “Bir araştır bakalım” denilen konular içerisinde afyon konusunu daha sıcak bulmamın yegâne sebebi, o gün için konunun uluslararası ilişkiler bağlantısı olduğuna dair bilgi kaynaklarımdı. Afyon sıradan bir mesele idi ve itibar kazanması gerekiyordu. Ne de olsa, lisans deneyimine bağlı olarak istediğim anda konuyu, kendi hâkim olduğum sahaya çekebilir ve oradan çalışmama itibar kazandırabilirdim. Bu sayede tezim siyaset, tarih, Türk modernleşmesi gibi daha çok söz söyleyebileceğim alanlara çekilebilirdi. Elbette ki danışmanımın bir dayatması ile karşılaşmış değildim. Ama ikna kabiliyetine yenilmiş olduğumu söyleyebilirim. İyi ki de yenilmişim. Bugün o hissiyatımın ne denli sığ olduğunu görebiliyorum. Zira tez konusu olarak belirlemiş olduğumuz afyon bitkisi, ben ne kadar dışında tutmak istersem isteyeyim siyasetin de uluslararası

ilişkilerin de tarihin de ekonominin de sosyal hayatın ve gündelik yaşamın da tam ortasında yer alıyor. Bu sebeple bugün artık gönül rahatlığı ile “iyi ki” diyorum.

Bu “iyi ki”lerin pek çok inşacısı var elbet. Her şeyden önce bana ayrıntılardaki gücü görebilme yetisi kazandıran, sosyolojik bakış açısının ne olması gerektiğine ilişkin gri alanları gideren, kimi zaman bir hoca kimi zaman bir dost olan değerli danışmanım Doç. Dr. Faruk KARAARSLAN’a teşekkür etmek isterim. Tez aşamasındaki her önerisi, yazım sürecindeki kriz anlarımın kurtarıcısı idi. Katkıları için minnettarım. Buradan sonra, ta en başa dönmek isterim. Üniversite yıllarımın dolu dolu geçmesinin sebebi olan kıymetli hocalarıma teşekkür ederim. Bugün yazdığım her satırda o günlerde bu tedrislerden geçmiş olmamın izleri var. Doktora sürecine başlamam konusunda beni gayretlendiren ve bu alanda yürüyebileceğime inanan Doç. Dr. Erhan TECİM’in yeri de ayrıdır. O da bugünkü başarımın adımlarında yol gösterici oldu. Kendisine teşekkür ediyorum.

Ve tabi ailem. Sırtımı yasladığım dağ, tecrübe ile yoğrulmuş bilginin, saf halini damla damla içime zerk etmiş olan muhterem babam; yolumu, yönümü, ruhumu yoğuran adam Sait KARAKOYUNLU. Aldığım bu diplomanın asıl sahibi O. Ve tabi annem Serihan KARAKOYUNLU, duygusal, uyumlu, zarif insan. Sana da teşekkür ederim güzel annem. Sonra ailemin diğer parçaları ablam Gülay, Kardeşim Ömer Faruk ve kan bağı olmayan abim Seyfullah TUNÇBİLEK’e, hep yanımda olacaklarını bildiğim için teşekkür ederim. İnsan yarım olduğunu hayatının onlar hayatına dahil olduktan sonra anlıyor. Ailemin diğer üyeleri ikinci anne ve baba bildiğim Nilgün ve Mustafa KURŞUN’a ayrıca teşekkür etmek isterim. İki küçük çocukla nasıl yönettin bu süreci sorusunun yanıtı biraz da onlar. Ve dahi Çiğdem ve Ahmet KURŞUN, Hatice ve Mehmet ÇALIŞKAN, büyük aile olmanın köşe taşları onlar.

İnsanın bir şeye odaklanırken zihninin tertemiz olması gerek. Bunun için dayanışmak, omuz omuza olmak şart. İstişare mekanizmasının işlemesine katkı sağlayan bir ağabeyden öte yanımda olan Hayrettin YÜCEL’e, iş hayatımın kritik evrelerinde yanımda bulduğum ve aslında her dem var olan kıymetli ağabeyim Barış YENİÇERİ’ye teşekkür ederim.

İnsan acısıyla tatlısıyla yoğruluyor aslında. Acıyan yanın, yaralarını sarıyor bazen. İlk göz ağrım Ahmet Safa'ya özellikle teşekkür etmem gerekir. Canım her yandığında, her yorulduğumda, her yalnız kalışlarım, her kayboluşlarımda O'nu hatırlamak en büyük cesaretim oldu. O başa çıkarken nice zorlukla, ben geri duramazdım. Sonra biri beş biri altı yaşında olan çakma ikizlerim Zülal Nur ve Eymen Akif. Bu tezle büyüdü onlar. Onlardan çaldığım zamanın karşılığı yok biliyorum ama bilsinler ki onları çok seviyorum.

Ve nihayet, şair diyor ya hani: Ve sen gelmelisin aklıma, adın gelmeli, adın kurtuluştur ama söylememeliyim, Can kuşum, umudum, canım sevgilim. Hayatımın, kalemimin, yolumun yolcusu, kayıp şehrim, vuslat ülkem; hafızamda yer edindiği her haliyle güzel, sevgili eşim Dr. Betül KARAKOYUNLU'ya çok teşekkür ederim.

Bu tez, neleri kaybettirdi bilmem, neleri unuttum, neleri yarım bıraktım, nelere rastlayamadım. İnişli çıkışlı çok şey yaşadım bu hayatta. Tecrübem o ki; bir gün bir yerde mutlaka bulacak, karşılaşacak, hatırlayacak ve tamamlayacağım, yazmışsa kader. Biten her şey bir başlangıca gebe. Hem ne olacak ki, yeniden başlarım ben de. Ölüm gelmediği sürece...

Akademik camiaya katkı sunmasını dilerim. Başlayabilme cesareti bulanlara selam ile. Mücadeleye devam.

Murat KARAKOYUNLU
Konya, Mayıs 2023

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Murat KARAKOYUNLU		
	Numarası	18810301043		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Sosyoloji/Sosyoloji		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tezin Adı	Para Olgusunun Benzeşen Aktörü: Afyonun Sosyal Tarihi		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Murat KARAKOYUNLU		
	Numarası	18810301043		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Sosyoloji		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Faruk KARAARSLAN		
	Tezin Adı	Para Olgusunun Benzeşen Aktörü: Afyonun Sosyal Tarihi		

Sosyal hayat, sürekli devinin sağlayan, zaman ve mekâna bağlı olarak farklılıklar gösteren bir bütündür. Birey, yapı ve çevre gibi koşulları dikkate almadan yapılacak bir değerlendirme, sosyal hayatı anlamak ve açıklamak noktasında yeterli olmaz. Geçmiş değiştirilemez olsa da geçmişe dair bilgiler güncellenebilir. Bu güncelleme tarihe sosyal boyutu esas alarak bakmakla mümkündür. Klasik tarih anlayışı sosyal hayatın gerçeklerini anlamak ve açıklamak için yeterli olmayabilir. Bu sebeple, tarih disiplinine yeni bir bakış açısı getirmek üzere ortaya çıkmış olan sosyal tarih metodundan yararlanmak gerekir. Tarihi, savaşlar, devletler ve önemli kişiler üzerinden anlamının yeterli olmayacağını iddia eden bu metot sosyoloji bilimine derin katkılar sunmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde belli bir zaman ve mekâna bağlı kalmayan, kronolojiye boğulmamış bu tarih anlayışı, bu çalışmanın çıkış yollarından biri olmuştur. Bir nesne üzerinden sosyal tarih okuması yapmak anlamına gelen bu çalışma, afyon bitkisinin sosyal, siyasal ve kültürel alanda ne gibi etkiler doğurduğunu keşfetmeyi amaçlamaktadır. Toplumsal hayat içerisinde derin bir yeri olan afyon, klasik tarih yazını içerisinde yeterince açıklanamayan, gözden kaçan pek çok hususun anlaşılmasına imkân tanımıştır. Afyon, Osmanlı'dan bugüne siyasal ve sosyal hayatımızdaki klasik tarih anlayışının eksik bıraktığı pek çok hususun anlaşılmasına yarayan veriler sunar. Bu çalışma, bir sosyal tarih anlatısı niteliğinde olup haşhaş bitkisi ve afyon üzerinden bir sosyal hayat fotoğrafı çekmeyi ve bu sayede sosyal tarih anlatısı içerisinde bir elde ettiği verilerle sosyolojik yazına katkı sunmaya çalışacaktır. Dört bölümden oluşan bu çalışma nitel araştırma yönteminin veri toplama tekniklerinden yararlanarak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afyon, Haşhaş, Sosyal Tarih, Sosyal Hayat, Eroin, Bağımlılık

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Authors	Name and Surname	Murat KARAKOYUNLU		
	Student Number	18810301043		
	Department	Sociology		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Doç. Dr. Faruk KARAARSLAN		
	Title of the Thesis/Dissertation	The Analogous Actor of Money Phenomenon: The Social History of Opium		

Social life is a whole that provides constant movement and shows the different depending on time and place. An evaluation to observe the conditions such as the individual, the building and the environment, understanding the social life and sheltering will not be enough. Although the history cannot be changed, information about the past can be updated. It is possible to see this historical update based on its social dimension. The classical understanding of history may not be sufficient to understand and use the realities of social life. For this reason, it is necessary to benefit from the social history method that has emerged to bring a new perspective to the discipline of history. This method, which claims that it is not enough to understand history through wars, states and important people, makes deep contributions to human science. Adhering to a certain time and place in the historical process, this understanding of history, which is not drowned in chronology, has been one of these starting points. This study, which means making the history of social reading through an object, aims to discovering what effects the opium plant has had in the social, political and cultural spheres. Opium, which has a deep classical place in social life, has allowed many features that cannot be adequately explained and overlooked in the literature of history. Opium offers elements that serve to preserve many aspects of our political and social life, from the Ottoman period until today, where the classical understanding of history is lacking. This study is a social history narrative and will try to take a photo of social life through the poppy plant and opium, and thus contribute to the literature that it will lead with what it will achieve in the social history narrative. This study which consists of four parts, was prepared by using the data collection techniques of the qualitative research method.

Keywords: Opium, Poppy, Social History, Social Life, Ottoman, Heroin, Addiction

RESİM DİZİNİ

Resim 1: Haşhaş kapsülünden afyon elde etmek için kullanılan aparatlar	39
Resim 2: Afyon sakızı elde etmek için kullanılan hazneli bıçak	47
Resim 3: Kralın bir elinde buğday başağı bir elinde haşhaş kapsülü bulunmakta.. ..	54
Resim 4: Antik Mısır Döneminde bir afyon kapsülüne benzer bir küpe	55
Resim 5 : M.Ö. 1650-1350 yıllarına ait testi kap örneği.	56
Resim 6: Doğu Akdeniz’de bulunan afyon kapsülü biçimindeki testi görseli	56
Resim 7: Hitit Dönemine ait haşhaş kapsülünü andıran iğne. Antik Çağa ait sikke	57
Resim 8: 25 gramlık tabletler halinde satılan eroin şişesi ve bilgilendirme kartı.....	66
Resim 9: John Jones’in afyon dozlarına ilişkin çıkardığı tablo.	70
Resim 10: Uygunun yedi kız kardeşinden olan afyonun ikame yerleri.....	71
Resim 11: Afyon içicileri betimleyen pirinç kâğıda guaj boya ile çizilmiş resim.....	75
Resim 12: Hindistan’da kurulan afyon fabrikalarından birine ilişkin görsel.....	76
Resim 13: 1857-60 yılları arasında afyon üretimini gösteren reproduksiyon	77
Resim 14: Top haline getirilmiş afyonların kurutulmak üzere tutulduğu oda.	78
Resim 15: Osmanlı gündelik hayatında kullanılan afyon sakızı kutusu	93
Resim 16: Afyon ve benzerleri için kullanılan pipo	98
Resim 17: Afyon Sandığı.....	123
Resim 18: Fabrikanın kuruluşuna ilişkin gazete haberi.....	123
Resim 19: Eroin fabrikalarını anlatan bir gazete haberi	124
Resim 20: Eroin imalatı için gereken zaruri bir hammaddeye dair gazete ilanı.....	124
Resim 21 : 13. Nisan 1933 Tarihli Akşam Gazetesinden	128
Resim 22: Son Telgraf Gazetesi: İran’da bir afyon tiryakisi ile yapılan röportaj....	136
Resim 23: Sıhhi iş gücünün geliştirilmesi haberi	138
Resim 24: Haşhaş Mitinginden bir resim	157
Resim 25: Perihan Yücel Hakkında Çıkan bir Gazete Haberi.....	173
Resim 26: Bülent Ecevit’in Afyon Mitinginden bir resim	180
Resim 27: Hürriyet Gazetesinin seri halde verdiği haberden	189
Resim 28: Hürriyet Gazetesinde konu ile ilgili yayınlanan bir diğer haber	190
Resim 29: Yeni Asya Gazetesinin konuya ilişkin haberi	190

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Murat KARAKOYUNLU		
	Numarası	18810301043		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Sosyoloji		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Faruk KARAARSLAN		
	Tezin Adı	Para Olgusunun Benzeşen Aktörü: Afyonun Sosyal Tarihi		

Sosyal hayat, sürekli devinin sağlayan, zaman ve mekâna bağlı olarak farklılıklar gösteren bir bütündür. Birey, yapı ve çevre gibi koşulları dikkate almadan yapılacak bir değerlendirme, sosyal hayatı anlamak ve açıklamak noktasında yeterli olmaz. Geçmiş değiştirilemez olsa da geçmişe dair bilgiler güncellenebilir. Bu güncelleme tarihe sosyal boyutu esas alarak bakmakla mümkündür. Klasik tarih anlayışı sosyal hayatın gerçeklerini anlamak ve açıklamak için yeterli olmayabilir. Bu sebeple, tarih disiplinine yeni bir bakış açısı getirmek üzere ortaya çıkmış olan sosyal tarih metodundan yararlanmak gerekir. Tarihi, savaşlar, devletler ve önemli kişiler üzerinden anlamının yeterli olmayacağını iddia eden bu metot sosyoloji bilimine derin katkılar sunmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde belli bir zaman ve mekâna bağlı kalmayan, kronolojiye boğulmamış bu tarih anlayışı, bu çalışmanın çıkış yollarından biri olmuştur. Bir nesne üzerinden sosyal tarih okuması yapmak anlamına gelen bu çalışma, afyon bitkisinin sosyal, siyasal ve kültürel alanda ne gibi etkiler doğurduğunu keşfetmeyi amaçlamaktadır. Toplumsal hayat içerisinde derin bir yeri olan afyon, klasik tarih yazını içerisinde yeterince açıklanamayan, gözden kaçan pek çok hususun anlaşılmasına imkân tanımıştır. Afyon, Osmanlı'dan bugüne siyasal ve sosyal hayatımızdaki klasik tarih anlayışının eksik bıraktığı pek çok hususun anlaşılmasına yarayan veriler sunar. Bu çalışma, bir sosyal tarih anlatısı niteliğinde olup haşhaş bitkisi ve afyon üzerinden bir sosyal hayat fotoğrafı çekmeyi ve bu sayede sosyal tarih anlatısı içerisinde bir elde ettiği verilerle sosyolojik yazına katkı sunmaya çalışacaktır. Dört bölümden oluşan bu çalışma nitel araştırma yönteminin veri toplama tekniklerinden yararlanarak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afyon, Haşhaş, Sosyal Tarih, Sosyal Hayat, Eroin, Bağımlılık

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Authors	Name and Surname	Murat KARAKOYUNLU		
	Student Number	18810301043		
	Department	Sociology		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Doç. Dr. Faruk KARAARSLAN		
	Title of the Thesis/Dissertation	The Analogous Actor of Money Phenomenon: The Social History of Opium		

Social life is a whole that provides constant movement and shows the different depending on time and place. An evaluation to observe the conditions such as the individual, the building and the environment, understanding the social life and sheltering will not be enough. Although the history cannot be changed, information about the past can be updated. It is possible to see this historical update based on its social dimension. The classical understanding of history may not be sufficient to understand and use the realities of social life. For this reason, it is necessary to benefit from the social history method that has emerged to bring a new perspective to the discipline of history. This method, which claims that it is not enough to understand history through wars, states and important people, makes deep contributions to human science. Adhering to a certain time and place in the historical process, this understanding of history, which is not drowned in chronology, has been one of these starting points. This study, which means making the history of social reading through an object, aims to discovering what effects the opium plant has had in the social, political and cultural spheres. Opium, which has a deep classical place in social life, has allowed many features that cannot be adequately explained and overlooked in the literature of history. Opium offers elements that serve to preserve many aspects of our political and social life, from the Ottoman period until today, where the classical understanding of history is lacking. This study is a social history narrative and will try to take a photo of social life through the poppy plant and opium, and thus contribute to the literature that it will lead with what it will achieve in the social history narrative. This study which consists of four parts, was prepared by using the data collection techniques of the qualitative research method.

Keywords: Opium, Poppy, Social History, Social Life, Ottoman, Heroin, Addiction

RESİM DİZİNİ

Resim 1: Haşhaş kapsülünden afyon elde etmek için kullanılan aparatlar	39
Resim 2: Afyon sakızı elde etmek için kullanılan hazneli bıçak	47
Resim 3: Kralın bir elinde buğday başağı bir elinde haşhaş kapsülü bulunmakta.. ..	54
Resim 4: Antik Mısır Döneminde bir afyon kapsülüne benzer bir küpe	55
Resim 5 : M.Ö. 1650-1350 yıllarına ait testi kap örneği.	56
Resim 6: Doğu Akdeniz’de bulunan afyon kapsülü biçimindeki testi görseli	56
Resim 7: Hitit Dönemine ait haşhaş kapsülünü andıran iğne. Antik Çağa ait sikke	57
Resim 8: 25 gramlık tabletler halinde satılan eroin şişesi ve bilgilendirme kartı.....	66
Resim 9: John Jones’in afyon dozlarına ilişkin çıkardığı tablo.	70
Resim 10: Uygunun yedi kız kardeşinden olan afyonun ikame yerleri.....	71
Resim 11: Afyon içicileri betimleyen pirinç kâğıda guaj boya ile çizilmiş resim.....	75
Resim 12: Hindistan’da kurulan afyon fabrikalarından birine ilişkin görsel.....	76
Resim 13: 1857-60 yılları arasında afyon üretimini gösteren reproduksiyon	77
Resim 14: Top haline getirilmiş afyonların kurutulmak üzere tutulduğu oda.....	78
Resim 15: Osmanlı gündelik hayatında kullanılan afyon sakızı kutusu	93
Resim 16: Afyon ve benzerleri için kullanılan pipo	98
Resim 17: Afyon Sandığı.....	123
Resim 18: Fabrikanın kuruluşuna ilişkin gazete haberi.....	123
Resim 19: Eroin fabrikalarını anlatan bir gazete haberi	124
Resim 20: Eroin imalatı için gereken zaruri bir hammaddeye dair gazete ilanı.....	124
Resim 21 : 13. Nisan 1933 Tarihli Akşam Gazetesinden	128
Resim 22: Son Telgraf Gazetesi: İran’da bir afyon tiryakisi ile yapılan röportaj....	136
Resim 23: Sıhhi iş gücünün geliştirilmesi haberi	138
Resim 24: Haşhaş Mitinginden bir resim	157
Resim 25: Perihan Yücel Hakkında Çıkan bir Gazete Haberi.....	173
Resim 26: Bülent Ecevit’in Afyon Mitinginden bir resim	180
Resim 27: Hürriyet Gazetesinin seri halde verdiği haberden	189
Resim 28: Hürriyet Gazetesinde konu ile ilgili yayınlanan bir diğer haber	190
Resim 29: Yeni Asya Gazetesinin konuya ilişkin haberi	190

İÇİNDEKİLER

Önsöz ve Teşekkür.....	iii
Özet.....	vi
Abstract.....	vii
Resim Dizini	viii
İçindekiler.....	ix
Kısaltmalar.....	xi
Giriş	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL ARAŞTIRMA PRATİĞİ VE YÖNTEM

1.1. Tarih ve Sosyolojinin Zorunlu İlişkisi	8
1.2. Annales Okulu: Yeni Bir Tarih Yazını	14
1.3. Sosyal Tarih Okuması Sürecinde Yöntem	19

İKİNCİ BÖLÜM

TARIMSAL VE BİYOLOJİK ÖZELLİKLER

2.1. Bitkiler ve İnsanlar	28
2.2. Haşhaşın Biyolojik ve Morfolojik Özellikleri	31
2.3. Üretim Tercihlerine Etkisi Bakımından Haşhaş Çeşitliliği	34
2.4. Haşhaştan Afyona	35
2.5. Afyonun Gelişimi ve Yetiştirilmesi	36
2.5.1. Afyonun Yetiştirilme Amaçları	45
2.6. İsim ve Adlandırma: Hangi Haşhaş	48
2.7. Afyon Kullanımının Etkileri	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFYONUN TOPLUMSAL TARİHİ

3.1. Afyonun Kökeni ve Evrimsel Tarihi	53
3.2. Toplumsal Sahiplenme: Keyif Verici Olarak Afyon	60
3.2.1. Sulu Sarhoşluktan Kuru Sarhoşluğa	61
3.3. Tababet Sürecinde Afyonun Evrimi	62
3.4. Zehrin Keşfi	64
3.4.1. Afyondan Morfine/ Avrupalı Bir Zehir: Morfin	64
3.4.2. Bir Süper Kahraman: Heroin	66
3.4.3. Kahramanın Sahte Gücü: Bağımlılık	67
3.4.4. İlk Tepkiler: Asaletten Sefalet	69
3.5. Asker Hastalığı	72

3.6. Casus Belli: Bir Savaş Sebebi Olarak Afyon.....	74
3.6.1. Afyonu Pa(t)rlatan Savaş	74
3.7. Çin'den Yayılan Korku	85
3.7.1. Çözüm Arayışları: I. Dünya Savaşına Kadar Olan Süreç	87
3.7.2. Savaş Sonrası Uluslararası Düzenlemeler	88

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMSAL HAYATIMIZDA AFYON

4.1. Osmanlı'da Afyon Kültürü	89
4.1.1. Dersaadetin Saadet Kaynağı: Sarayda Afyon	92
4.1.2. Afyon Dervişleri	95
4.1.3. Afyon Ritüelleri	97
4.1.4. Edebiyat ve Afyon	100
4.2. Olay Mahallinde Görüldü	104
4.2.1. Kabadayıdan Mafya Babasına Afyonun Dönüşümü	104
4.3. Afyonun Kazandıran Yönü	106
4.4. Cumhuriyete Doğru: Sevr'den Lozan'a Değişmeyen Gerçek	118
4.5. Bağımlı Siyaset	120
4.5.1. Afyoncular Başvekilden Randevu İstediler	130
4.5.2. Masumane Değil Melûlane	133
4.5.3. Afyon Rehaveti	136
4.6. Darbe Sürecine Doğru: Ağrıkesicinin Ürettiği Baş Ağrısı	140
4.6.1. Bir Afyon Muhtırası	144
4.6.2. Diğer Memleketlerde Sönen Ocaklar	147
4.6.3. Hatadan Dönüş	151
4.7. Sokakta, Mitingde, Basında Afyon	152
4.7.1. Soldakiler, Sağdakiler, Ortadakiler	153
4.7.1.1. Solun Afyon Hassasiyeti	154
4.7.1.1.1. Toprak Ağasına Karşı Afyon Üretiminden Yana	157
4.7.1.2. Sağın Afyon Hassasiyeti	160
4.7.1.2.1. Elin Gavuru Esrar Çekiyorsa Bize Ne!.....	161
4.7.1.2.2. Gerçek Suçlu Komünizm ve Kapitalizmdir	162
4.7.1.3. Afyondan iPhone'a Ortadakiler	170
4.8. Afyonlanmış Siyaset	174
4.8.1. Mış Gibi Yapmak	175
4.8.2. Yüceltme Siyaseti	179
4.8.3. Mevcut Esaslar Dahilinde	186
4.8.4. Yıpratma Siyaseti	188
4.9. Güncelin Yönelimi	191
4.9.1. Yasadışı Süreçler ve Mücadelenin Toplumsal Boyutu	194

TARTIŞMA VE SONUÇ

Tartışma ve Sonuç	201
-------------------------	-----

KAYNAKÇA

Kaynakça	204
----------------	-----

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği Başkanlığı
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AAF	: Afyon Alkaloidleri Fabrikası
AMATEM	: Alkol ve Madde Bağımlıları Tedavi Araştırma Merkezi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
BM	: Birleşmiş Milletler
Bkz.	: Bakınız
Da	: Dekar
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
KOP	: Konya Ovası Projesi
TMO	: Toprak Mahsulleri Ofisi
vs.	: ve saire
vb.	: ve benzeri
Yy.	: yüzyıl
YMM	: Yeniden Milli Mücadele

GİRİŞ

Bir nesne düşünün. Varlığını, ilk anda “O burada vardır” denildiğinde fark ettiğiniz ve bu farkındalığa eriştiğiniz andan itibaren, yokluğu ile pek çok şeyin eksik kalacağını anladığınız bir nesne. Toplumsal hayat içerisinde oynadığı büyük role rağmen, biri dikkat çekmediği vakit yahut eksikliği o anda bir şekilde fark edilmeye kadar kimsenin önemini anlamadığı bir nesne. Koyu bir dost sohbetindeki çay gibi. Bütün sohbete başından sonuna kadar eşlik eden, her cümleyi, her tutumu, her nefes alışını, iç çekişini, üzüntüyü, sevinci ve endişeyi bizzat yaşıyor olmasına rağmen, demliğin son bardağı bitene kadar kimsenin fark etmediği ama her şeyin bizzat içinde olan, hatta bazen sohbetin derinleşmesine neden olan bir nesne. Sosyal hayat bu tür harçlarla doludur. Tuğlaların esas alındığı büyük resimde ana işi onlar yaparken fark edilmeleri çoğu zaman mümkün değildir. Gündelik hayatın sıradan rutinleri olarak görülen bu gibi bağlantılar; normalin ötesinde bir başka hayatın, bir başka yaşam ya da gerçekliğin, bir başka tarihin oluşmasını sağlar. Bir anlamda aynı konunun farklı öznelerle yeniden ele alınması gibi.

Bu çalışma, olağan akışa bir başka göz ile bir başka açı ile bakmak gerektiği düşüncesinden yola çıkarak hazırlandı. Sosyoloji bölümüne yüksek lisans aşamasından sonra dahil olmuş ve lisans eğitiminden itibaren uluslararası ilişkiler ve makro ekonomik konulara ilgi duymuş biri olarak; her dönemde karar alıcıların kararlarını kayda geçirmiş olmayı eksik bir değerlendirme olarak görmemde, Zafer Toprak’ın *Yeni Hayat* isimli kitabı etkili oldu. Aynı dönemde rahmetli Mehmet Genç hocanın Osmanlı İktisadi hayatına ilişkin bir dizi konferansına rastlamış olmam ve o konferanslarda anlatılan toprak yapısı ve ticaret hayatına dair vurgulanan ve ilk etapta görülmeyen hususlar, bilinen tarihin özüne inmek gerektiğine dair merakımı tetikledi. Söz konusu ilgilenme sürecimi kırsal kalkınmaya yönelik proje desteklerini içeren kamu görevim sebebiyle karşılaştığım olaylar daha da perçinledi. Olayların ardındaki gerçekliğe ulaşmak için derinleşmek ve esaslı oluşturan sair detayları görmek önemli idi. Ulusal kalkınmanın yerel kalkınma ile birlikte ele alınması gerektiği düşüncesinden yola çıkarak faaliyetler geliştiren bu kamu kurumu, mikrodan makroya doğru yapılacak bir geçişin ne denli önemli olduğunu tecrübe etmemde büyük rol

oyladı. Bu bağlamda, detaylarla ilgilenmek, çoğunluğun gündemine odaklanmak, kendi açımdan sosyolojinin saha tecrübesine bağlı kısmının önemini bir kere daha görmemi sağladı. Bilinen tarih anlayışına bakışım da değişti. Aynı dönemde sosyal tarihe daha çok ilgi duymak adına beni yönlendiren danışman hocamın önerdiği *Krizantem ve Kılıç* isimli kitap ilgimi çekti (Benedict 2019). Japon kültürünün basit görünen iki önemli detayının bir ulusun karar alma süreçlerindeki gizil rolünü daha iyi kavradım.

Türk modernleşmesi ve Genç Cumhuriyet dönemine ilişkin tarihsel süreci; savaşlar, barışlar ve bir kısım antlaşmalar üzerinden kronolojik olarak okumaya alışmış olan ben, oluşan farkındalıklarla birlikte ilk defa; bu kararların öncesi, âni ve sonrası ile ilgilenmeye başladım. Ankara'nın iktisadi konulara yaklaşımı ile Nevşehir'in Acıgöl, Konya'nın Hadim ya da Yozgat'ın Aydıncık ilçesinin iktisadi ve sosyal konulara yaklaşımı birbirinden farklı olabiliyordu. Bu farklılık aynı zamanda farklı mekanlarda yaşayan insanların bambaşka gündemleri olabileceğini görmek açısından da büyük önem arz etmekteydi. Aynı zamanın farklı gündemleri olduğunun bilincinde bir bugün değerlendirmesi yapmak; bugünün penceresinden anlaşılabilir bir husus olurken, söz konusu bu durumun geçmişte de yaşanabilir olduğu gerçeği bende keyifli bir telaş oluşturdu. İletişim imkanlarının bu denli güçlü olmadığı bir tarihte, sosyal hayatı klasik tarih anlayışı içerisinde “*bu böyledir*” diye okumak gerçekçi bir değerlendirmeden uzak olmak anlamına gelmekteydi. Bu durumdan yola çıkarak farklı mekanları bir arada tutan yahut ortak gündem oluşturan nesnelere odaklanmak gerektiği gerçeği karşımda duruyordu. Tezin yazımına başlanmasının ana unsuru bu tespitler sebebiyledir.

İster tarih olsun ister siyaset, sanat, kültür, ekonomi; hemen her alanda karar alıcıların bu kararını o andaki şekliyle tek başına okumak, gerçekten o anı anlamamız için yeterli mi? Bir devlet bankasının tarımsal kredi faizlerini bir dönem için sabit tutması yahut bir eğitim müfredatına yeni bir dersin ekleniyor olması anlık bir karar mıdır? Banka faizinin sabitlenmesi; o dönem için bölgesel bazda yaşanan bir kuraklık sebebiyle, tarımsal faaliyetlerin desteklenmesi gerektiğine ilişkin bir zaruret içerebileceği gibi, rakip bankanın kredi müşterisini kazanmak adına yapılmış ticari bir hamle de olabilir. Öte yandan müfredata yeni bir ders konusunun eklenmesi toplumsal bir talebin karşılık bulması olabileceği gibi, bir hayat görüşünün topluma empoze

edilmeye çalışılması ile alakalı da olabilir. Bu iki örnek, sosyal hayata dair okumalarımızı ele alırken geniş bir perspektif çizebilmenin ve mikro unsurların, nedenseli önemli olduğunu göstermektedir. Buna son seçim sürecinde yaşananlar da dahildir. Gelecekte, “*Tencere seçim kaybettirir*” diyen rahmetli Demirel’in ön görüşünü ters yüz edercesine yaşadığımız vatan ve soğan ikilemindeki toplumsal duruş ile girilen Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, baş aktör olan yerli otomobil TOGG’un ve milli gemi TCG Anadolu’nun rolünü, bir kez daha Cumhurbaşkanı seçilen Recep Tayyip Erdoğan’ın siyasetteki başarısının ele alındığı tarih kitaplarında görememe ihtimali, sosyal tarih yazınının rolünü bir kere daha ortaya koyacaktır.

Tarihi sosyal yaşamdan ayrı düşünmek mümkün değildir. Bu doğrultuda bir nesne üzerinden sosyal tarih okuması yapmak tam da bu noktada ortaya çıkan bir ihtiyaçtan doğmuştur. Tarihin askeri, siyasi olaylar, ticari meseleler ve biyografik anlatımlarla sınırlı kalmayan, toplumun üyelerinin birbirleriyle olan yakın ilişkilerinin sebepleri üzerinden incelenen bir yönünün olması gerektiği gerçeği, sosyal tarih anlayışı fikrini ortaya çıkarmıştır. Sosyal tarih, bilinen siyasal tarih yerine daha kapsamlı, daha insanî, daha nesnel bir incelemeyi gerektirirken, olayların kronolojik sıralamaya dayalı anlatımından çok, bütün insanî deneyimleri kapsayan ve yapılar üzerinden bir çözümleme gerçekleştirmeye çalışan tarih türüdür (Burke, 2013, s. 15). Sosyal Tarih, insanın sosyal alandaki tüm eylemlerini kendisi için inceleme konusu edinen iktisadi yapılar, içtimai hayatın içinde yer alan kurumlar, gelenekler, adetler ve gündelik yaşam gibi geniş bir yelpazeyi içine alan konuları içermektedir.

Bu itibarla çalışmanın ana konusu olarak belirlemiş olduğumuz afyon nesnesi elde etmeyi umduğumuz geniş perspektife hizmet edecek ölçekteki. Nitekim, eğlence hayatından sağlığa, kültürden edebiyata, dini hayattan ticari ilişkilere kadar her alanda varlığını görmeye başladığımız bu nesne; bilinenden bilinmeyene doğru bir yolculuğun çıkış noktasıdır. Bu çalışma ile ulaşılmak istenen amaç; neredeyse insanlık tarihi kadar eski olan, medeniyetin gelişim gösterdiği her aşamada kendisine yer bulan, bunun için kabuk değiştiren, kimlik edinen, rol kapan; kimi zaman başarının kimi zaman ise başarısızlığın müsebbibi olarak görülen ama hiçbir zaman tam olarak vazgeçilemeyen bir nesnenin, siyasete, sosyal hayata, bugüne ve geçmişe sağladığı anlamı göstermektir. Bu çalışma, küçük bir zümrenin ya da kahramanların yaşantısı üzerinden yazılan klasik tarihten öte bir hayatın olduğunu ve bu hayatın; çoğu zaman bilinen tarih

anlatısının içinde yaşadığını ortaya çıkarmak niyetiyle, zamana bir mercek tutulduğunda görülen dinamik bir sosyal hayat faktörünü, haşhaş bitkisini ele almaktadır. Haşhaş; önce afyona ardından berç, beng, morfin ve eroine kadar ulaşan bir sosyal hayat aktörü olarak, yaşayan tarih kimliğiyle birlikte mekânı, zamandan bağımsız bir biçimde ele almayı denediğimizde ortaya çıkan bir bitki olup, detaylarına inildiğinde ise sosyal hayatın ifşa edici parçasıdır.

Çalışmada haşhaş bitkisinin seçilmesinin ana nedeni, tarih yazınında yapılan kronolojik seriyi bozmak değildir. Zira bir sosyal bilim alanı olarak tarih, bugünümüze ışık tutan bir dizi genel çerçeveyi bünyesinde taşır. Ne var ki tarihin o dönemi ile ilgili bir kanaat edinmek isteyen insanın, klasik yazın ile elde edebileceğinden daha büyük detaylara ihtiyacı olduğu ve bu gibi durumlarda, sosyal tarih okumasına ihtiyaç olduğu da pek çok alanda kanıtlanmış bir zarurettir. Bir nesne üzerinden sosyal tarih okuması yapmaya çalışmak bu zarureti ortadan kaldırmaya yarayacak ve literatüre küçük bir katkı sunacaktır. Türkiye’de nesneler üzerinden bir sosyoloji yapma kültürünün çok fazla gelişmemiş olmasının bu katkıyı görünür kılacağı umulmaktadır.

Sosyal hayatı tüm yönleri ile ele almak elbette tek bir çalışmanın ürünü olamaz. Ne var ki sosyal hayata etki eden her bir aktörü, derinlemesine incelediğinizde, bugün bir bütün olarak görmeye çalıştığımız gerçeğe ışık tutacağı da aşıkardır. Zira sosyal hayat, klasik tarih anlayışından daha öte izler barındırır. Bu izler, dönemin insan ilişkilerini, ticari hayatı, sosyal dokuyu, sınıflar arası geçirgenliği yahut keskin hatları görmek açısından ciddi doneler taşır. Bu doneler, o günü anlamamız için bize geniş bir perspektif sunar ve bu perspektifte, bugünü ve yarını anlamamız için bize farklı açılardan bakabilme kabiliyeti sağlar. Bu bağlamda çalışmanın hedefi, sadece bir bitki güzellemesi yapmak değildir. O bitkinin sosyal hayata sunmuş olduğu katkı, bizim klasik tarih anlayışı üzerinden yapmış olduğumu değerlendirmeler içerisindeki boşlukları kapatacak, resmin zoraki bağlarla oluşturulan parçalarını; yerli yerinde, sağlam belge ve bilgilerle yeniden inşa etmemize imkân tanıyacaktır. Alanda sosyal hayatı ele alan bu içerikte bir çalışmanın olmaması çalışmanın özgün değerini de ortaya koymaktadır. Klasik tarih anlayışı içerisinde sıradan bir tarım bitkisi olan; anlaşmalarla korunup, sınırlanıp, disipline edilmeye çalışıldığı anlaşılan haşhaşın toplum nezdindeki yerini keşfedebilmek, döneme ilişkin bağlamsal bütünlüğü kuvvetlendirecektir.

Çalışma incelendiğinde, haşhaş bitkisi ve ondan elde edilen başta afyon olmak üzere ilave pek çok ürünün, sosyal hayat açısından gözden kaçırılmayacak bir değere karşılık geldiği görülecektir. Çalışmanın başından beri, tarihsel olaylar arasındaki harcı oluşturacak detayların varlığı sorgulanmış ve elinizdeki bu tez tamamlandığında büyük ölçüde söz konusu amaca ulaşabilecek mesafeler katedilmiştir. Söz konusu çalışma sosyal tarih yazınına katkı sağlayabilme düşüncesini doğrulayan kanıtlar elde ederek, hafife alınmayacak ölçüde somut verileri bir arada sunmaktadır. Klasik tarih anlayışından farklı olarak iğne ile toprak kazımak, büyük belge ve bilgi verileri içerisinden ihtiyaç duyulanı alabilmek ve yerli yerinde bir değerlendirme yapabilmek, ciddi bir sorumluluk, normalin ötesinde ilave bir gayret gerektirse de elde edilen sonuç açısından değerlendirildiğinde boşa harcanmamış bir çaba olarak görülebilecektir.

Sosyal tarih, tarihte kahramanların hikayeleri üzerinden yazılan bir siyasi tarih anlayışından öteye gitmeyi amaçlamaktadır. Tarihin öznesinin kahramanlar, büyük insanlar ve seçkinler sınıfı olduğu düşüncesinden yola çıkarak, geride kalan çoğunluğu, çoğunluğun tarihini gereksiz ve önemsiz bir uğraş olarak görmek, sosyal tarih anlayışının, orada durulması gerektiği iddiasına çarpar. Zira tarihin aktörlerini özgün kılan, değerli kılan ve adından söz ettirilmesine sebep olan başka unsurlar da vardır. Çalışma incelendiğinde görülecektir ki afyon, bu unsurlardan sadece bir tanesidir.

Tek başına bir siyasi tarih yazını çoğu zaman detayları noktaları ıskalar. Nitekim ferdi ortaya çıkaranın bir toplumsal arka plan olduğu; soy, anlayış, adet, gelenek ve göreneklerin değerlendirilmesi istendiğinde siyasi tarih kalıbına sığmayacak ölçüde geniş bir perspektif gerekir. Ekonominin, dinin, coğrafyanın ve buna bağlı olarak şekillenen kültürün, edebiyatın ve sanatın etkisini dikkate almak; toplumun, gündelik yaşamına etki eden saiklere dokunmak, gerçek manada bir sosyolojik değerlendirmeye ulaşmak anlamına gelir. Bu doğrultuda çalışmaya konu olan afyon gibi zirai bir bitkinin bile, tahmin edilenden çok daha üst düzeyde bir etki ile dönemin siyasi tarihine dokunduğu, çalışma boyunca sunulan veriler ışığında net bir biçimde görülecektir. Çalışma, zirai bir bitki olan afyonun, yeri geldiğinde gündelik hayatın, yeri geldiğinde ticaretin, yeri geldiğinde din, edebiyat, sanat ve sosyal hayatın bir ürünü olduğunu gözler önüne sermektedir. Alınan pek çok siyasi kararın geri planında bir itici güç, görünmez bir el olduğu da pek ala iddia edilebilecektir.

Sosyal tarihin, sosyolojinin kadim sorularına yanıt bulacak destekler sunduğu rahatlıkla söylenilebilir. Bu bağlamda sosyal dokuyu anlamak, dönemin toplumsal hayatına dair izler bulmak ve bu izlerin klasik tarih yazınındaki pek çok karara etki ettiğini görmek, bir değerlendirme yaparken gözden kaçırılmaması gereken önemli bir husustur. Bu yönüyle çalışma haşhaş bitkisinin dönüşüm serüvenindeki her bir kademenin, sosyal hayat içerisinde bir karşılığı var mıdır sorusuna da yanıt verme gayesini bir nebze olsun gerçekleştirmiştir.

Çalışmanın çıkış rotası tarihin öznesini değiştirmek gibi görülse de bu denli iddialı bir söylem geliştirmek şu an için mümkün değildir. Ne var ki, sosyal tarih çalışmalarını yöntem olarak ele alan pek çok çalışmanın olaya farklı bir bakış açısı kazandırdığı da yadsınamaz bir gerçektir. Çalışma boyunca üzerinde titizlikle durulmaya çalışılan afyon, bu anlamdaki iddiaları güçlendirecek deliller sunmaktadır. Afyonun, klasik tarih anlayışının dışına çıkıldığında sıradan bir nesne olmanın ötesinde bir misyona sahip olduğu, afyon üzerinden bir değerlendirme yapmanın tarihin zaman ve mekân bağlamındaki bütünlüğüne katkı sunduğu görülecektir. Dahası afyonun sosyal hayat içerisinde farmakonvari bir işlev görüyor olması hem yapıcı hem yıkıcı özellikleri ile birlikte toplumsal hayatı ters yüz etmeye dönük özellikler barındırıyor olması, kanaatimizce konuyu sosyolojik bağlamda daha da ilgi çekici kılacaktır.

Söz konusu iddialarla birlikte bu çalışmayı yapmak, her şeyden önce üzerine yazılı somut kaynaklar olmadığı için oldukça zordu. Derinlemesine bir tarih araştırması yapmak, metin analizlerine baş vurmak, döneme ait biyografilerinden arkeolojik metinlere, tarihi romanlardan, vesika analizlerine kadar pek çok materyali, sadece bir kelime bulabilmek için araştırmak, karşılaştırmalar yaparak doğru bilgiye ulaşmak, çalışmayı zorlayan önemli hususlardandı. Buna rağmen bir telkâri işçisinin titizliğinde çalışmayı gerektiren bu yöntem, kimi zaman beni bambaşka metinlere, bambaşka bilgilere doğru iten, sonuçlar da doğurdu. Çalışma boyunca kendimi, kimi zaman nümizmatik biliminin gündeminde yer alan ve Hindistan'da paraya karşılık gelen bir ölçü biriminin Türkiye'deki dengini bulmaya çalışırken, kimi zaman kimya laboratuvarlarındaki ölçüm aletlerinin şekil benzerliklerini incelerken, kimi zaman bir devletin ya da bir bölgenin o günkü coğrafi sınırları ile bugünkülerini karşılaştırırken buldum. İşin edebiyatla ilgili kısımları beni; Farsça, Arapça, Hintçe ve Çince kaynaklı

pek çok kelimenin Türkçe karşılığına doğru bir arayışa iterken, Grek uygarlığının bir mitolojik ögesinden Amerikan filmlerinin gerçekliğine yapılmış göndermeler bulmak yahut Osmanlı kahvehanelerinin rahle üzerine kurulu sinilerinde otururken, kadı defterlerinde kayıtlı bir cinayetin sebebini bir dedektif titizliğinde bulmaya çalışmak, ya da bir karikatürün İngiliz arşivlerindeki basılı görseline ulaşmak için çabalamak çalışmanın keyifli yanlarındandı. Dahası yakın tarihin önemli siyasi figürlerinin sosyal doku içerisindeki algısına dair ip uçlarını bu konu üzerinden de teyit ediyor olmak, ilginç bir deneyim oldu.

Bir nesne üzerinden gündelik yaşamı tahlil etmek ihtiyacı duyulduğunda, araştırmacıya yardımcı olan sosyal tarih yazını, her ne kadar Türkiye’de çok fazla benimsenmese de bu durum, çalışmayı özgün kılmak adına bir şans olarak değerlendirilebilir. Sosyoloji alanında sıkça tercih edilmeyen bir yöntemi deneyerek okuyucunun istifade edebileceği bir çalışmayı ortaya koymak benim için öğrenmenin ne güzel bir haz olduğunu bir kere daha görmek anlamına geldi. Bir soruya yanıt aramak ya da bilinmeyeniyi ortaya çıkarmak iddiasından öte, gizli kalmış bir gerçekliğin üzerindeki tozları silkelemek olarak değerlendirilebilecek olan çalışmanın sosyoloji bilimine katkı sunmasını dilerim.

Detaylı bir literatür çalışması, vesika analizi, arşiv tozu ve saha araştırmasına dayanan bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm yöntem araştırmalarına dair bir değerlendirmeyi içermekle birlikte, ikinci bölüm, afyonun sosyal hayatın içerisinde bir ürün olmasından hareketle oluşturulmuş ve onu toplumlar nezdinde önemli kılan tarımsal ve biyolojik özellikler bu bölümde aktarılacak; afyon ve insan ilişkisindeki sosyolojik derinliği ortaya koyabilmeyi sağlayacak detaylara burada yer verilmiştir. Üçüncü bölüm bu bilgilere yaslanarak oluşturulmuş ve ana çatı bu bölümde inşa edilmeye başlanmıştır. Afyonun toplumsal tarihine zaman ve mekân sınırlılığına bağlı kalmaksızın, olabildiğince disipline edilmiş bir bilgiler demeti olarak yer verilen bu bölümün ardından gelen dördüncü ve son bölümde, yapının sütunları, duvarları ve hatta sıvalarına kadar olan tüm noktaları giderilmeye çalışılmış, toplumsal tarihin sosyoloji ile iç içe olan unsurlarının tamamı burada işlenmiştir. Çalışmaya dair son sözleri içerecek veriler bu bölümde yer almakta ve afyonun sosyal hayat içerisinde basit bir nesne olmaktan çok öte bir yerde olduğunu gösterecek bilgilere yer verilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL ARAŞTIRMA PRATİĞİ VE YÖNTEM

1.1. Tarih ve Sosyolojinin Zorunlu İlişkisi

Sosyoloji biliminin diğer disiplinlere göre en güçlü yanlarından birinin multidisipliner geçişkenliklere daha esnek yanıt vermesi olduğu söylenebilir. Sosyal hayatın temel niteliğinin değişim olması ve bu değişimin, toplumsal değişimi gözlemleyen tüm disiplinler üzerinden kendi bağlamında okunabiliyor olması, sosyolojinin geçişkenliğe duyduğu ihtiyacın ana nedenlerinden biridir.

Toplumsal gerçeklik ve onu inşa eden karmaşık ve dinamik dönüşüm tarzı; sosyal bilimlerin içerisinde yer alan her disiplinin, onu pratiğe alma ve kurumsal bir yapıya büründürme gayretinin nedenini oluşturur. Amaç, toplumun bütünü bir disiplin üzerinden anlamaya çalışmaktır. Ancak toplum, her yönü ile bir parçalar bütünüdür ve bütünü anlamak için, parçaların birbiri ile oluşturduğu ilişkiler ağına değinmek gerekir. Körün fil tarifi örneğinde olduğu gibi, toplumsal gerçekliğin tarifini tek bir parça üzerinden yapmak bütünü okumaya hizmet etmeyeceği gibi bu alanda yapılan çalışmaların gerçekliği olduğu gibi aktarma gayretine de gölge düşürür. Bu olası tehlikeden arınmak, her sosyal bilim öznesinin bir diğeri ile karşılıklı ve dolaysız etkileşimi ile mümkündür (Tolan, 1978, s. 101). Ekonomi yahut sanat, din yahut tarih ya da coğrafya ve etnoloji ilişkisini toplumsal gerçeklik değerlendirmesinin dışında tutmanın kişiyi gerçek bir okumaya götürmeyeceği bugün artık reddedilemeyecek bir hakikattir. Zira toplumsal değişime yön veren karar mekanizmalarının hepsi, yerine göre biri diğerine ağır basan ölçüde az veya çok sosyal disiplin mekanizmalarından etkilenir. Bu etkileşimin boyutu, nedeni ve sonuçları üzerinde konuşmak dün, âni ve geleceği yorumlayabilmek adına ip uçları verir.

Bütünlüğün sağlanması toplumsal gerçekliğin resmini çekmek açısından sosyolojiye yüklenen bir görevdir. Sosyoloji, toplumsal gerçekliğin öteki sosyal bilimler vasıtası ile ele alınan kesitleri arasında mekik dokur. Bu çalışma yöntemi onu, disiplinler arası etkileşimi sağladığı ölçüde başarıya götürür. Nitekim Auguste Comte'tan itibaren söylene gelen bütünleştirici boyut, bu amacı gerçekleştirmeye yöneliktir (Comte, 1967, s. 256).

Sosyolojinin, diğer sosyal bilimlerle olan zorunlu birlikteliği, yöntem, kuram ve kavram ilişkisi ölçeğinde bir beraberlik oluşturulmasına ve bu sayede toplumsal gerçekliğin çeşitli boyutlarının bütünsel olarak görülmesine katkı sağlar. Bu etkileşimde sosyolojinin sırtını yasladığı en önemli disiplin tarihtir. Tarih, sosyolojik anlamda ortaya çıkan toplumsal değişim aşamalarının kronolojik boyutları içerisinde yer alan somut olaylar üzerinden inşa edilmesini sağlar. Tarih, toplumsal hafızanın gelişmesine katkı sunarken sosyolojinin dayanak noktalarına birer mim yerleştirmiş olur. Bu sebeptendir ki klasik sosyolojinin en önemli isimlerinden biri olan Emile Durkheim, sosyoloji ile tarihin mutlak surette yakınlaşması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Ona göre “...*gerek tarihçilerin ve gerekse sosyologların esas hedefi, tarihsel veriye sosyolog gibi bakmayı bilen tarihçiler ile tarihçilerin tekniklerini bilen sosyologların yetiştirilmesi olmalıdır*” (Çelebi N. , 2001, ss. 58-61). Durkheim’in üzerinde önemle durduğu bu zorunlu ilişki tarih ve sosyolojinin kesişim kümesinin ortaya çıkarılması ile daha iyi anlaşılacaktır. Bu konuda Edward Hallett Carr da önemli tespitlerde bulunur. Tarih felsefesinin temelinde yer alan “neden” sorusu üzerinden yaptığı değerlendirmede Carr:

“gerçek tarihçi, kendi topladığı... nedenler listesini bir çeşit mesleki zorlama ile bir düzene indirgemek, birbirleriyle ilişkilerini kuran bir nedenler hiyerarşisi meydana getirmek, belki hangi nedenin ya da nedenler grubunun, son bakışta ya da nihai analizde en son nedenin, bütün nedenlerin nedeni olarak ele alınması gerektiğini duyacaktır. ... tarihçi, ağırlık verdiği nedenlerle tanınır” (1999, s. 119).

Ona göre tarih ve sosyoloji ilişkisinin bir kazan kazan sonucu doğuracağı gerçektir. Zira “... *gerek sosyoloğun tarihe daha çok dayanması, gerekse tarihçinin sosyolojiye daha çok dayanması her ikisinin de hayrınadır, ikisi arasındaki sınır iki yönlü gidiş-gelişme açık olmalıdır*” (1999, s. 79).

Tarih, tek tek araştırma ve inceleme anlamına gelen yunanca historia kelimesinin karşılığıdır. İbranicede verrehe yani “*hilali görmek*” anlamına gelen bu kelimenin elbette ki geçmişten bugüne masallar aktarmaktan öte bir anlamı vardır. Başer’in üst üste yığılmış ve hasat edilmeyi bekleyen mahsuller olarak ifade ettiği tarih sadece bir yığınlar kümesi de değildir (1995, s. 167). Tarih, Tarih Terimleri Sözlüğüne

göre, insanların üyesi oldukları topluma etki eden eylemlerinden doğan, olayları mekânı ve zamanını göstererek anlatan; söz konusu olaylar arasındaki nedensellik ilişkilerini, önceki ve sonraki olaylarla olan bağlantılarını, karşılıklı etkileşimlerini araştırarak gösteren bilimdir (Baykal, 1981, ss. 98-99). İbn’i Haldun’un Mukaddime’inde ifade ettiği şekliyle fert ve toplumların hâl ve durumlarının değişme şeklini, devletlerin güç ve kuvvete bağlı olarak nasıl büyüyüp küçüldüğünü, yıkılma evresine gelinceye kadar yerleştikleri topraklar üzerine neler kattığını bize bildirir. Tarihin bilinendeki bu yararının yanında, içinde yaşanılanın manasını incelemek, araştırmak ve olayların sebep ve illiyetlerinin cereyan ettiği sürecin bilinmesine aracılık etmek gibi bir vazifesi de vardır (1990, s. 5). Bu vazife gerçekleştiği ölçüde tarihin disipliner katkısı ortaya çıkacaktır. Tarih, geçmişte yaşanan, bugüne etki etmeyen olmuş bitmiş sıradan olaylar olarak ele alındığı ölçüde sığ, hadiselerin teferruatına inmek ve onlardan ders çıkarmak adına bir çıkarım geliştirici olarak değerlendirildiği ölçüde derindir. Aslında tarih yazını neyin tarihi ve kimin tarihi, kimin için yazılan tarih tartışmalarını da gündeme getirmiştir. Aydınlanma dönemi içerisinde dinin yani kilisenin karşısında aklın yanında olma çabası Hume’a göre zorunlu olarak bir olayın bir sonrakine götürdüğü süreç olarak ele alınmıştır. Bu görüşe insanın ussalığa doğru ilerlediği düşüncesiyle Kant’ın da katıldığı söylenebilir (Collingwood, 2019, ss. 95-115). Nitekim tarihin gelişim süreci açısından değerlendirilmesi, tarih yazıcılığından tarihin işleyişinin yorumlanmasına doğru bir dönüşüm sergilemiştir. Bu konuda Duby, Annales Okulu’nun bir temsilcisi olarak tarihçinin görevini şöyle izah eder:

“Tarihçinin görevi; sonuç olarak açıklamalar aramak, gözlemine konu olan, gözlemlenebilir olan olguları bir düzene sokmak, bu olguları birbiri ile ilişkilendirerek olguları mantıksal bir akışa dahil etmektir. Tarihçi, bu düzlem içerisinde öncelikle yenilikler karşısında daha dikkatli olmaya, onun izini sürmeye, bu sayede açığa çıkartılabilecek hususları yaşamın akışı içerisinde artan yaygın alışkanlıklar ve rutinler arasından yapay olarak kopartmaya; öte yandan da bu yeniliklerin farkına varmak istediğinde ve daha da özel olarak bu yenilikleri olay düzeyinde değil de yapılar düzeyinde yer aldığına, zorunlu rastlantıya nazaran ayrıcalıklı kılmaya yönelmektedir” (1991, s. 155).

Bu yönüyle tarih açısından konunun ele alınış seyri, tarih yazımında mantıksal tutarlılıktan, bunu sağlamak için dayanılan belgeye ve hatta belgenin oluşturuluş sürecine ve geçerliliğine kadar gider. Ancak çalışmanın sınırlılıkları sebebiyle bu derin tartışmalara bu aşamada detaylıca yer verilmeyecektir.¹

Büyük oranda tarih ve sosyolojinin kesişim noktası olarak ele alınabilecek olan sosyal tarih; olan her şeyi ön planda yer alanlara bağlayan bir tarih anlayışının doyurucu olmadığını göstermeye çalışmakta ve “*az sayıda kişiler*”den çok, “*genel olarak insanlar*”la ilgilenmek gerektiği üzerinde durmaktadır (Carr & Fontana, 1992, s. 38). Sosyal tarih, seçkinlerin şehir yaşamı ile ilgilenmenin ötesinde kırsal hayattaki sıradan insanların yaşamı, üretimin boyutları, ücret hareketleri, mülkiyet gibi bu toplumun ortaya koyduğu sonuçlarla da ilgilenen bir bütündür. Temel iddiası siyasi tarihin, tarih üzerindeki egemenliğine karşı daha insani bir tarih ortaya koymaktır. Sosyal tarih, toplumsal aktörlerin ruh halini anlama, dayanışmaların kökenine odaklanma ve motivasyonun kaynağına dair çıktılara ulaşma gayretindedir. Ona göre toplumsal yapının temelinde yaşanan gerçek, doğrudan ulaşılabilir değildir. Bu noktada İbn Haldun’un önemli bir tespiti bulunmaktadır. Haldun, tarihin medeniyetler üzerine inşa edilen bir bilgi olduğu vurgular. Nitekim tarih, ihtiyaç duyduğu ayrıntılardan beslendiği ölçüde metodolojik bir gelişme ortaya koymuştur. Bir toplumdan ya da onun temsil ettiği kültürden onların; değişim ve tekâmül süreçlerine ilişkin ilave veriler toplamak, tarihsel süreçte ele alınan konunun kendi bütünlüğü içerisinde, daha somut ve sağlam veriler üzerinden değerlendirilmesine imkân tanır.

Doğa ile insan ve insan ile insan arasındaki ilişkiler, kendi doğallığı içerisinde tarihsel bir süreçten geçmektedir. Bu süreç kendi yasalarını oluşturduğu gibi her toplum açısından kendine özgü nitelikler de sunar. Bu sebeple kendine özgü toplumların oluşmasını sağlayan tarih, sosyolojinin oluş sebebi sayılabilir. Tarihsel evrimi oluşturan genel yasalar toplumdan topluma özgünlükler taşır. Aslolan ise bu özgünlüğün keşfedilmesidir. Tarih ve Sosyoloji arasındaki ilişki, her toplumun süreç boyunca aynı ölçüde ilerleyemeyeceği, kimi göreceliliklerle çeşitlendirilebileceği gerçeğini ortaya koyarak tarihsel bir özgüllük ölçeği ortaya koymaya hizmet eder. Zira

¹ Klasik tarih yazımına ilişkin eleştiriler içeren bazı kaynaklar: E.H. Carr , Tarih Nedir?; Jules Michelet, History of the French Revolution; R.G Collingwood, The Idea of History; William Henry Walsh, Tarih Felsefesine Giriş v.d

her toplumun kendine özgü yaşantı biçimi bizi, o toplumu kendi somut tarihi bağlamında değerlendirmeye iter. Bu özgüllüğü ortaya koyabilen tarih, sosyolojiye somut veriler sunan olaylar silsilesi ile yardımcı olur ki, bu iş birliği sosyolojinin ilerleyişine katkı sunar. Her bir toplumun kendine özgü aşamalardan geçtiği düşünüldüğünde; bu aşamaların somutlaştırılmış olaylardan örülü bir silsileye ihtiyacı olduğu ve bu ihtiyacın inşasını ise tarihin gerçekleştirebildiği gerçeği dikkate alındığında, tarihin sosyolojiye olan katkısının değeri daha net anlaşılır.

Her toplumsal olgu, mekân ve zaman bağlamında sürekli devinim yaşar. Tarihin bir defalık olgulara ilişkin çektiği fotoğrafa bakıldığında; bu devinimin, tam anlamı ile anlaşılması mümkün olmayabilir. Bu doğrultuda tarihin ihtiyaç duyduğu geniş perspektifin sosyoloji ile kazandırılabilmesi pek ala söylenebilir. Belirli bir dönem ele alındığında, onu karakterize eden koşulların anlamlandırılabilmesi; döneme ait inançların, değerlerin, ekonomik örgütlenme biçimlerinin, sosyal yapı içerisindeki tabakalaşmaların, hukuk sistemlerinin, devlet yapılarının ortaya çıkışını sağlayan şartların bilinmesi ile mümkün olabilir. Bu anlamlandırma, tarihçi açısından çalıştığı dönemler arasında bir nedensellik kurmasına imkân verecektir. Elbette ki bir önceki dönem ile bir sonraki dönem arasında zorunlu bir süreklilik her zaman söz konusu olmayabilir. Önceki dönemlerin koşullarıyla sonraki dönemde ortaya çıkan koşullar arasında keskin kopuşların olması da mümkündür. O sebeple sosyoloji ve tarih arasında ilişki kurmayı sağlayabilecek genellemeler olabileceği gibi, bu durumdan arı unsurların varlığını da yadsımamak gerekir. Her iki açıdan da durum tespiti, derinlemesine yapılan mülahazalara ihtiyaç duyar. Dahası tarih ve sosyolojinin etkin bir biçimde sağlayabileceği ilişkinin sonrasında, aşkın bir sonucun ortaya çıkma ihtimali de her daim göz önündedir.

Toplumsal ilişkilerde, bireylerin sahip oldukları tüm değer yargıları, düşünce kalıpları, davranış biçimleri birdenbire oluşmadığı gibi tek bir zaman dilimine de sığdırılmaz. Bugüne ait tüm yaşam biçimimiz, kalıplarımız bir günde gelişmiş ve üretilmiş değildir. Ele alınan olaylar her zaman ileriye doğru gidiş anlamına gelmeyebileceği gibi hareketli ve dönüşüm odaklı olması hasebiyle geniş bir oluş sürecinde debelenmek anlamına da gelebilir. Mesele bu debelenme sürecinin ne ölçüde bir doğuma karşılık geleceğinin kestirilmesidir. Bunu kestirebilmek geçmişe kök salan

unsurlardan arındırıldığı ölçüde hata içerebilecektir. Kaldı ki tarihsel olaylar da sabit, donmuş kalıplar üzerinden inşa edilen hareketsiz yapılar değildir.

Başlangıçta sosyal bilimlerin her bir dalının kendini müstakil bir bilim olarak ispat etme çabası, pozitif bilimlerin çizdiği kriterler üzerinden bir konumlanma ihtiyacı doğursa da bu ihtiyacın tek başına tüm açıkları gideremediği zamanla görülmüştür. Her bir disiplinin sosyal yapıyı içeren olguları, kendisine mal eden bir yaklaşımla izah etme çabası önceleri keskin sınırlar oluşturmuş ne var ki bu sınırlar söz konusu disiplinlerin, kendi ayakları üzerinde durmaya başladığı andan itibaren gevşemeye ve diğerleri açısından geçişkenlik sağlayabilecek bir hareket alanı oluşturmaya başlamıştır. Sosyal bilimlerin, kendi sınırlılıkları içerisinde yaşadığı kısır döngü, insan ve topluma bakışın genişletilmesini zorunlu kılmış, disiplinler arası etkileşimin gerekliliği daha çok gündem edilir hale gelmiştir. Karşılıklı etkileşim toplumlar ve kültürleri, kronolojik bir zamana bağlı kalmadan ele almanın gerekliliğini ortaya koymuş, tarih biliminin kalıplarının diğer sosyal bilimler aracılığıyla genişletilmesine yönelik bir imkân doğmuştur. Disiplinler arası bu zorunlu iletişim, sosyal bilimlerin kendi sınırlılıkları içerisinde ortaya koyduğu bilginin genişlemesine ve her bir verinin diğerlerinin sonucunu doğrudan etkileyecek katkılar sunmasına kapı aralamış ve bu sayede asli sahalarda üretilen bilgi daha yaratıcı ve somut sonuçlar elde edilmesine hizmet etmiştir. Bu geçişkenlik sosyoloji, antropoloji, psikoloji, tarih ve iktisat gibi disiplinlerin sosyal hayat içerisinden aldıkları malzemenin birbirleri açısından da değerli olabileceğinin görülmesini sağlamıştır (Genç, 2011, ss. 69). Peter Burke’in Tarihsel Sosyolojiyi disiplinler arası bir “sızıntı” olarak ifade ederken kastetmeye çalıştığı anlam da bu geçişkenliktir.

Toplumsal yapıya ilişkin ortaya konan sosyolojik değerlendirmeler bir zaman diyalektiğine sığdırılabildiği ölçüde yani tarihsel bir süreç içerisinde somutlaşır ve anlam kazanabilir. Bu yönüyle sosyolojinin tarihe ihtiyacı vardır. Bunun anlamı şudur: Sosyolojisiz tarih ve tarihsiz bir sosyoloji düşünülemez. Bu durum bilimin ilerleyiş mantığı içerisindeki “birbirini tamamlama” olarak da değerlendirilebilir. Buraya kadar ki ilişki sosyolojinin ön plana geçtiğini düşündürse de tarih biliminin tüm gerçekliğiyle ortaya çıkışı olarak değerlendirmek te mümkündür. Zira sosyoloji, tarihsel inceleme ve tetkikleri daha iyi anlamaya yardımcı olan bir bilimdir. Sosyolojinin kullandığı kavramlar tarihsel süreçlerin açıklanmasında başvurulabilecek odak kavramlar

olabilir. Tarihsel olaylar, o olaylara götüren süreçler, dönem ve kültürler arasında karşılaştırma yapmaya imkân tanır. Bu yüzden sosyolog aynı zamanda iyi bir tarihçidir.

Disiplinler arası geçişe olanak sağlayan bu sürecin II. Dünya Savaşına rast gelen bir dönemden itibaren şekillenmeye başladığı söylenebilir. Bu dönem 19. Yy. boyunca ortaya konan ayrık yapıların terkedildiği bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Disiplinler arası iç sorgulamaların sonrasında ortaya çıkan yenilikçi yaklaşım bir sinerji oluşturmuş ve bu sayede tarihsel sosyolojiyi esas alan yeni bir yöntem gündeme gelmiştir. Tarih disiplini, Leopold Von Ranke'nin çizdiği ve 19. Yy.'ın sonlarına kadar devam eden tarihçilik anlayışından, içerisindeki sorgulamalar ile çıkmaya çalışırken; sosyolojinin, yaşadığı dönemi anlamlandırmaya çalışan alan araştırmalarının ulaştığı sonuç, her iki disiplin açısından bir tazelenme dönemini başlatmıştır. Tazelenme disiplinler arası ilişkinin iyi kurgulanması ile başlar. Zira tarihin konusu olan geçmiş, bir anlamda artık değiştirilemeyen olmakla birlikte geçmişe ait bilgiler güncellenebilir ve bugüne ait gelişmelerin sosyal yapıya olan etkisi bugünü ve geleceği etkileyebilecek verilerle güncelliği korunan bir bağ kurulmasını sağlayabilir. Önemli olan bu bağın nerede ve nasıl inşa edildiğini keşfedebilmektir. Nitekim afyonun, bu çalışma ile ortaya çıkarılmaya çalışılan, sosyal hayat içerisindeki etkisi; klasik tarih yazını içerisinde neredeyse hiç görünmeyen bir gerçekliğin ortaya çıkarılmasına katkı sağlamış ve bilgi güncellemesi yapmıştır. Bir savaş halinin perde ardındaki gerçek, bir atama kriterinin sosyal hayat üzerinde doğurduğu etken ya da karar alıcıların görünürdeki gayretine rehberlik eden; toplumla birlikte hareket etme yahut toplumu yönlendirebilme gayreti, daha görünür olmuştur. Örneğin genç Cumhuriyet dönemindeki uluslararası siyasi baskıların, resmi otoritenin toplumu ikna etme süreçlerini nasıl tetiklediği görüldüğü gibi, tersine bir direncin de söz konusu olduğu anlaşılmış, bu met-cezir durumunun görünen siyasetin geri planındaki asıl tetikleyici unsur olduğu bu sayede anlaşılmıştır.

1.2. Annales Okulu: Yeni Bir Tarih Yazını

Tarih ve sosyoloji başta olmak üzere sosyal bilim disiplinleri arasındaki ilişkiyi ortaya koyan sosyal tarih yazını, iki dünya savaşı arasında yaşanan sürecin değerlendirilmesine yönelik çalışmalar esnasında hız kazanmıştır. Önderliğini Marc

Bloch ve Lucien Febvre'nin oluşturduğu, 1929 yılında ilk sayısı yayınlanan *Annales d'histoire Economique et Sociale* isimli dergi; Burke'in, Fransız tarih devrimi ayaklanması öncüleri olarak nitelediği bu iki isim sayesinde bir ekole dönüşmüştür. Annales Ekolü olarak bilinen bu yaklaşım, tarihin geleneksel anlatısını bırakarak onun yerine, sorunları esas alan bir tarih fikrinin benimsendiği, merkezine siyaset yerine bireyi ve sıradan sosyal hayatı esas alan bir tarih anlayışının doğmasına yol açmıştır. Annales Okulu olarak ta anılan bu grubun merkezinde Febvre ve Bloch'un yanında Fernand Braudel, Georges Duby, Jacques Le Goff ve Emanuel Le Roy Ladurie yer almaktadır (Burke, 2006, ss. 23-26).

Tarihin; ekonomi, sosyal psikoloji, coğrafya, sosyoloji ve antropoloji gibi sosyal bilimlerin çeşitli alanları ile sıkı bir iş birliği içerisine girmesi gerektiğini savunan Okul, tarih çalışmalarının içerisine sosyal düşünme, birey, yapı ve çevre gibi hususlar dahil edilmediğinde, “anlama” ve “açıklama” görevinin tam olarak yerine getirilemeyeceğine vurgu yapar. Pozitivizme karşı bir duruş anlamına gelen yazılı kaynaklara ilişkin ön yargı, mutlak gerçeklik ve doğruluğun da eleştirisi anlamına gelmektedir. Annalesçilere göre resmi evrak niteliğindeki yazılı kaynaklar birer ideoloji aktarımı olup, çoğu devlet eli ile hazırlanmıştır. Çünkü yazılı kaynakların oluşturulma sürecinde devlet yer almaktadır. Bu ise, tarih yazıcılığını insan üzerinden değil insanlar üstü bir kamusal yapı üzerinden inşa etmek anlamına gelmektedir. Okul tarihi, tarihe tanıklık eden tüm sosyal olgularla birlikte ele almak gerektiği düşüncesindedir. Geleneksel olarak ele alınan tarih yazınının pozitif anlayıştan sıyrılmadığını, bu sebeple de maddi veya bireysel fikrin etkisinde kaldığını iddia eder.

Aslında konuya ilişkin çalışmalar yeni de değildir. Örneğin Buckhardt, klasik tarihi daha geniş bir perspektif üzerinden ele aldığı *İtalya'da Rönesans Kültürü* adlı çalışmasında tarihi; papalık üzerinden ele alınan din, devlet ve kültür üçlüsünün etkileşim sahası olarak değerlendirirken (Buckhardt, 2018), Fransa'da Devrim dönemini ele alan çalışmasında Michelet tarihi, çiftçilerin günlük yaşamından aşk ilişkilerine, halkın sefaletinden kralların yaşamına kadar geniş bir yelpazede ele almaktaydı. Ona göre tarih, aşağının tarihi, acı çeken ve ıstırap içindeyken bunu dile getirme gücünden mahrum olanların tarihi olmalıydı (Michelet, 2022). Benzer şekilde Max Weber'in kuruluş süreçlerine katıldığı Alman Sosyoloji Derneği de anti pozitivist-yorumsamacı yaklaşımı, çok disiplinlilik bağlamında bir tarihselcilik olarak

ele almıştır. Öte yandan Erving Goffman, Andrew Weigert, Jack Douglas, Patricia Adler, Alfred Schutz, Thomas Luckmann, Michel De Certeau gibi isimler de bu alanda çalışmalar geliştirenler arasındadır (Marshall, 2020, ss. 288). Benzer nitelikteki pek çok altyapı örneğine rağmen sosyal tarih yazınıni disipline etme işi, Annales Okulu öncülüğünde gerçekleşmiştir. Okul yeni bir tarih anlayışına olan ihtiyacı gündeme getirerek, klasik tarih yazımının güvenilirlik sorunu olduğunu ve pozitivist bir anlayışla yazılan siyasi olaylar ve figürlere yaslandığını iddia etmektedir. Okulun temsilcileri, birey üzerinden bir değerlendirme yaparak, ferdin eylemlerinin multi-disipliner bir biçimde ele alınması gerektiği üzerinde durur. Bu noktada Burke, Annales okulunun gelişimini üç aşamada ele almaktadır: İlk dönem farklı bir tarih anlayışının hâkim olmaya başladığı 1920-45 yıllarını, ikinci dönem kavramlar üzerine yoğunlaşılın 1945-68 yıllarını, üçüncü dönem ise grup üyelerinden bazılarının sosyo-kültürel tarihe yönelerek sosyo-ekonomik tarihi geri plana attıkları 1968-90 yıllarını kapsar. Burke’a göre Annales serüveninin aşamaları bu rotada ilerler (2006, ss. 40-60).

Sosyal tarih yazımının en önemli eserlerinden birini veren ve Annales okulunun ilk temsilcilerinden olan Marc Bloch, *Feodal Toplum* isimli eserini yazarken önemli bir tespitten yola çıkmaktadır. Bu tespit sosyal tarih yazınıni anlamak için de önemli bir değerlendirme sayılabilir. Zira Bloch, eserinde “*ne Araplar ve ne de Normanlar Avrupalı rakiplerinden daha iyi silahlara sahipti*” der (Bloch, 2021). Söz konusu tespit, birini diğerinden daha güçlü kılan şeyin tek başına askeri bir üstünlük olmadığı düşüncesini kanıtlar niteliktedir. Bu fikirden yola çıkıldığında elde edilen sonuç kişiyi; askeri üstünlüğü, galiplerin gücünü başka bir yerde aramak gereklidir fikrine götürür. Ona göre, kan bağları, dini inanışlar, gönüllü kölelik olarak görülen serflik kültürü, yargı, örfler, aile yaşamı, biat esası gibi sağlıklı bir toplumsal analiz yapmayı gerektiren hususlar olmadan yapılan tarihsel analizler, yeterli veri sunamaz. Toplumdan ayrıştırılan bir tarih, açıklayıcı olamaz (Bloch; 2021). Bu sebeple toplumsal incelemelerin derinlerine inmek, nedenselliği zaman ve mekân kesitine bağlı kalmadan karşılıklı olarak irdelemek ve buna dair kıyaslamalar yapmak önemlidir. Nitekim Bloch’un *Büyücü Krallar* (2022) adlı eseri, karşılaştırmalı tarih anlayışına dayalı çalışmalarını destekleyici bir çözümleme sunar. Kùltürler arası geçişkenlik, ticaret, dil ve iletişimin zorunluluğu önemli hususlardandır. Örneğin,

Vikinglerin savaşma yetilerindeki ehlileşmenin Hristiyanlık ve ticaret sebebiyle olduğu tespitine yer veren kaynaklar, ortak kullanılan kelimelerden yola çıkarak diller arası geçişkenliğe vurgu yapar. Dilin uğradığı anlam ve sözcük değişimleri, toplumsal yapının ortaya koyduğu geçişkenliği anlamak için önemli kanıtlar ortaya koyar. Bu noktada din, tarih atlası, fiziki coğrafya gibi hususlar da göz önünde bulundurulmalıdır. Dikkate alınması gereken bu hususların tamamı tarihsel bir arkeolojiye dayanan, bütünsel bir tarih anlayışını zorunlu kılar. Bugünü anlamak, kendi zamanı içerisinde değerlendirilebilecek bir tarih anlayışı ile mümkün olur. Bu husus değerlendirilirken kavramsal dönüşümü de dikkate almak gerekir. Farklı tarihsel dönemler, değişmiş olguları beraberinde taşıyabilir. Bu sebeple Bloch'un kendi zamanı içerisinde dediği şeyin ele alınabilmesi için *tesadüfi kesişme* gereklidir. Dönemin koşullarının irdelenmesinde tarihi tanıklığa yer verilebilmesi için aynı dönemdeki tanıklıkların da karşılaştırılması gerekir. Zira tek başına bir tanıklık, devreye giren beşerî ögeler sebebiyle yeterli olamayabilir (Bloch, 2013, ss. 119-170).

Toplumsal tarih anlayışının önemli isimlerinden biri de Lucien Febvre'dir. Febvre, Bloch'un anlayışıyla paralel bir düşünce geliştirir ve tek başına bir olaya odaklanmanın o olayı etkileyen birçok hususun gözden kaçırılmasına sebep olabileceğini savunur. Tek tek olaylarla ilgilenmek Febvre'in soruna odaklanma iddiası ile ters düşer. Zira olaya odaklanmak pek çok şeyi anlamak ya da açıklamak için gereken doneleri ıskalamak anlamına gelecektir (Febvre, 1995, ss. 31- 38).

Annales ekolünün ikinci kuşak temsilcisi olarak kabul edilen Fernand Braudel ise, bu alandaki çalışmaları sebebiyle dikkatleri üzerine çekmektedir. Tarihsel zamanın coğrafi, toplumsal ve bireysel farklılıklarla birlikte ele alınması gerektiğini ve doğrusal olmadığını vurgulayan isimdir. *II. Philippe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, Maddi Uygarlık ve Kapitalizmin Kısa Tarihi* isimli eserleri bilinen siyasi tarihten ziyade ekonomik ve sosyal tarihe ilişkin çalışma anlayışının oluşturulmasına ilişkin önemli veriler sunmaktadır. Nüfus hareketlerinden imparatorluklar coğrafyasına, devletlerin maliyesinden endüstrileşme sürecine kadar belirleyici olan pek çok hususu dikkatle inceleyen Braudel tarihsel değişimlerin farklı sürelerde gerçekleştiğine dikkat çekmektedir. Ona göre zamanın üç farklı inceleme süreci bulunmaktadır: İnsanı çevreleyen hareketsiz zaman, devletleri, ekonomik sistemleri ve uygarlıkları içine alan yavaş ilerleyen zaman ve bugün ele alınması

gereken kademelendirilmiş zaman (Braudel, 2017, ss. 72-76). O, sosyal tarihe olan yönelimi sebebiyle, siyasi tarihi ihmal etmekle suçlanıyor olsa da sosyal tarih yazınına sağladığı büyük katkı göz ardı edilemez. Bu doğrultuda Burke, siyasi tarihin ihmal edilmesi ile ilgili hususun üçüncü kuşak Annales'çileri tarafından telafi edildiğini ve bu ihmalin ortadan kalktığını ifade etmektedir (Burke, 2006, ss. 118-130). Braudel'in uygarlığın aynı tempoda devam etmediği düşüncesinden yola çıkarak ortaya koyduğu inişli-çıkışlı tarih, *olaylar* ile *yapı* arasındaki ilişkinin anlamlandırılmasını önemli kılar. Ona göre bu anlamlandırma tarih bilimine katkı sağlayacaktır.

Tarihsel olayların farklı disiplinler üzerinden ele alınmasına ilişkin Annales Okulunun ortaya koyduğu yöntem Türkiye'de Fuat Köprülü, Halil İnalcık ve Ömer Lütfü Barkan gibi isimlerde karşılık bulmuştur. Fuad Köprülü'nün *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu* ve *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülahazalar* gibi eserleri üzerinden ele aldığı Osmanlı'da Bizans etkisine ilişkin inceleme, Ömer Lütfü Barkan'ın İmparatorluğun iktisadi ve sosyal dönüşümünde toprak sisteminin ürettiği, ekonomik ve sosyal ilişkilerin siyasi ilişkilere dair *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri* isimli derleme eser ve Halil İnalcık'ın pek çok çalışmasında bu çizgiden izler bulmak mümkündür.

Sosyal Tarih anlayışının ele aldığı ve klasik tarih anlayışının oluşturduğu kronolojik ilişkiden uzak bir değerlendirme yöntemi, tarihsel olaylar için belirlenmiş olan zaman aralığının çok geniş tutulması sebebiyle, incelenen olayın tekilliğinin oluşturacağı doğal etkiyi kaybettirecektir. Öyle ki olayların müstakil olarak ele alınabilmesi belirli bir zaman dilimine bağlıdır. Ne var ki Annales ekolünün ürettiği geniş zaman dilimine bağlı değerlendirme, olayların tekilliğinin gözden kaçırılmasına sebebiyet verir. Ricoeur'un bu konudaki kanaati, Annales'çilerin geniş bir zamana yayılan tarih anlayışının olayı ihmal ettiğine yöneliktir (Delice, 2011, s.102).

Annales'in çizmiş olduğu çerçeve, bir sosyal tarih anlatısı olarak hazırlanan bu çalışmanın belirleyicisi olmuştur. Çalışma boyunca görülmüştür ki afyon, tek başına siyasi bir konu olmadığı gibi toplumsal hayatın rutininden de ayrı düşünülemez. Annales okulunun bakış açısı, afyon bitkisinin, sosyal yaşamın derinlerindeki etkisinin ortaya çıkmasını sağlayan bir manivela vazifesi görmüş ve çalışmanın şekillenmesine büyük katkılar sağlamıştır. Tarihin bütünü içerisinde yer alan, onu etkileyen ve ondan

etkilenen yapısı ile afyon, sıradan insanların hayatında bir belirleyici olurken, klasik tarih anlayışının ıskaladığı hususlardan biri olan afyonun, asıl karar mekanizmalarındaki yetkinliğini de gözler önüne sermiştir.

1.3. Sosyal Tarih Okuması Sürecinde Yöntem

Tarih yazını, çok eski zamanlardan beridir geleneksel olarak nitelenen bir boyutla ele alınmıştır. İçerik ve biçimde birtakım değişiklikler olsa da tarih yazıcılığının metodolojisi; büyük adamların, büyük olayların ve askeri gelişmelerin hikayesi çerçevesinde ilerler. Hâkim otoritenin etrafında şekillenen bu tarih yazını, toplumun genel yapısına değinmek hususunda yeterli özeni göstermemiştir. Geleneksel anlayış Aydınlanma dönemine kadar bu tek düze usul ile ilerlerken toplumsal hayatta meydana gelen hızlı değişimler, bir anlamda zorunlu olarak tarihin konusu olmaya başlamıştır. Aydınlanma döneminden itibaren ticaret, kanun, din, sanat ve teknik gibi pek çok hususta meydana gelen gelişmeler, tarihin kayıtsız kalamayacağı boyutlara ulaşmış, arşiv esaslı olarak inşa edilen tarih anlayışının dönüşmesi neredeyse bir zorunluluk haline gelmiştir. Karl Marks, Henri Hauser, Fustel de Coulanges gibi isimler de eserlerinde bu hususu ön plana çıkarmaya başlamıştır (Delice, 2011, ss. 101- 102). Aydınlanma dönemiyle birlikte ortaya çıkmaya başlayan bu yeni tarih anlayışı, daha çok nicel unsurlar taşıyan geleneksel tarih anlayışında büyük değişiklikler meydana getirmiştir. Özellikle 20. Yy ile birlikte başlayan bu dönüşüm, olay bazlı gelişen siyaset merkezli geleneksel anlayışı reddederek egemen tarih anlayışını dönüştürmüştür. Bu dönüşümün merkezinde bütünsel bir yaklaşım bulunmaktadır. Ele alınan toplumun dini, iktisadi, hukuki, edebi, kültürel ve düşünsel bağları arasındaki ilişkiye verilen önem **bütüncül** yaklaşımın karşılığıdır. Bu konuda Duby *Erkek Ortaçağ* isimli eserinde Annales Okulunun bakışını:

“Toplam bir tarihten veya daha doğrusu kitlesel bir tarihten; şu olay denilen küçük kabarcıklardan, yüzey kazalarından uzaklaşarak derinlerde sondaj yapan, bu amaçla çok uzun sürecin ritimlerinin içine batan, artık hiçbir şeyin değişmiyorsa benzediği en dipteki derinliklere kadar macera arayan, bakışlarını temellere, en istikrarlı tabakalara...” indirgeyen bir tarih anlayışını ele almalıdır.

Söz konusu bütünlük, analiz ve gözleme dayanan, gündelik hayattan coğrafyaya kadar geniş bir çerçeve ortaya koyar. Gözlem, geleneksel tarih anlayışının üzerinde durduğu vesika/belge kaynaklı kanıtları ihtiva ederken anlatı ve betimlemeye dayalı kurgu, açıklayıcı ve analitik bir tutumla gözlemi destekler niteliktedir (Sönmez, 2008, ss. 64-65). Bu açıdan sosyal tarih yazınının **açıklayıcı** ve **analitik** olmanın yanında **birleştirici** bir eğiliminin de olması gereklidir.

Annalesçiler, Rankeci tarih anlayışının ortaya koyduğu yazılı ve sözlü kaynakların olmadığı durumlarda dahi, sosyal yapıyı anlamaya el verecek imkanların bulunacağı iddiasındadır. Febvre, *mimariden peyzaja, jeolojik yapıdan coğrafyaya, yeme içme alışkanlıklarından yetiştirilen bitki desenine, silah sistemlerinden giyim kuşama kadar* insana dair olan her şeyin bir değerlendirme unsuru olacağını, odaklanıldığı anda gözden kaçırılma ihtimali olan pek çok şeyi anlama ve açıklamanın mümkün olacağını iddia eder (Febvre, 1995, ss. 31-39). Tarihçi insana dair her şeyi inceleme konusu yapmalı, toplumu oluşturan tüm materyallerden yararlanmalı, bunu başarabilmesi için ise, sosyal bilimlerin tüm dallarının ortaya koyacağı verileri inceleme kapsamına almalıdır (Burke, 1985, ss. 10-12). Siyaset, sosyal tarihin inceleme konularından yalnızca birini oluştururken asıl olan insana odaklanmaktır. Tekil konular, sorun odaklı analitik bir tarih anlayışının oluşturulmasını sınırlamaktadır. Bu sınırlılığın aşılması için karşılaştırmalara ve disiplinler arası iş birliğine ihtiyaç duyulmaktadır.

Tarihi, bütüncül boyutları ile ele alabilmek için karşılaştırma yapmak gerekmektedir. Karşılaştırma, toplumsal yapılar içerisinde dikkat çeken iki ya da daha fazla sayıdaki fenomenlerin tespitini yapabilmek ve bazı hususlar arasında benzerlik ve farklılıkları ele alarak bu unsurlar üzerinden ölçek geliştirmeye yarayan olguları tespit etmek olarak algılanabilir.

Sosyal tarih, tüm bu çözümleme yöntemlerini sosyal hayata dair bulduğu hemen her unsurdan veriler damıtarak oluşturur. Roman, hikâye, şiir gibi hayatın içerisinden unsurlar bulup, her bir kaynağın içerisinden toplumsal tarihe dayanan izler bulmak ve bu izleri tarihin kayıp parçaları gibi resmin içerisine yerleştirmek, sosyal hayatı, tarihin merkezinde hak ettiği yere koymak, tarihin vitrinini düzenlemek anlamına geldiği gibi gerçek hayatın şekillenmesini sağlayacak bir albeni sunmaktadır.

Sosyal tarih araştırması niteliğinde olan bu çalışma, sosyal bilimlerin bir araştırma yöntemi olarak kullanılan nitel araştırma tekniklerine dayanılarak hazırlanmıştır. Elbette ki sosyal bilimler alanında yapılan çalışmaların tek başına nesnel, evrensel bilgi üretme süreçlerini ele alan ve genellenebilir nitelikte olmayabilir (Merriam & Grenier, 2019). Toplum denilen karmaşık yapıyı anlamamanın salt deneysel veriler ve nicel bulgularla ele alınmasının beklenen gerçekçi sonucu veremeyeceği düşüncesinin tetiklediği sosyal tarih araştırması, öznel bilginin önemini vurgulayan anlayışların yaygınlaşması ile birlikte, sosyal hayattaki dinamik ilişkilerin, değişen düşünce ve duyguların ortaya çıkardığı zihin yapısının karmaşıklığını dikkate almaktadır.

Çalışmanın konusu ele alınırken, fark edilmeyen yahut önceden bilinen problemlerin algılanmasını sağlayabilmek için görüşme, gözlem ve doküman analizi gibi veri toplama araçlarını kullanmak gerekliliği, çalışmanın disipline edilmesi sürecinin her aşamasında kendini hissettirmiş ve bilgi üretme sürecinin ihtiyacı olan öznel ve yorumlayıcı yaklaşıma duyulan gereksinim, araştırmanın yönteminin belirlenmesindeki zarureti ortaya koymuştur. Zira nitel araştırma deseni üzerine inşa edilen araştırmalarda ele alınan olgu ve olayların, derin bir algıya ulaşma gayretinin sonucu olduğu, bilinmektedir

Nitel araştırmanın uygulanması esnasında araştırması esnek bir çalışma alanı elde eder. Yöntemin sunduğu esneklik; araştırmacının, araştırma konusuna ilişkin çok çeşitli veri kaynaklarını kullanabilme etkinliği elde etmesine imkân tanır. Nitel Araştırma Tekniklerine ilişkin veri toplama teknikleri olan görüşme, gözlem, belge ve söylem analizi gibi araçlar, insana ilişkin sosyal gerçekliklerin, doğal koşullarında detaylıca incelenmesine imkân tanır (Merriam & Grenier, 2019). Nitel araştırmanın bağlam bütünlüğü içerisinde elde edebildiği yorumlayıcı yaklaşım, olay ve olguların anlaşılmasına ve insanların konuya yüklediği anlama da odaklanılmasına yardımcı olur. İnsanların olay ve olgulara ilişkin görüş, tecrübe ve deneyimleri ile birlikte algı ve değerlendirmelerinin ölçülmeye çalışıldığı görüşme tekniği, verilerin zenginleştirilmesi ve güvenilirliğini sağlayacak farklı bakış açılarını ortaya koyarken, gözlem ve metin analizleri araştırma sorusunun yanıtlanmasına katkı sunarak

geçerliğini artırmaktadır. Bu çalışmada nitel araştırma teknikleri kullanılarak yanıtı bulunmak istenen araştırma soruları ve alt başlıkları şu şekilde ortaya çıkmıştır:

- Haşhaş bitkisinin hangi özellikleri onu, sosyal hayatın bugün dahi güncelliğini koruyan bir parçası haline getirmiştir.
 - Haşhaş bitkisinin sosyal hayatta kabul edilmesini sağlayan özellikleri nelerdir?
 - Sosyal hayatın bir parçası olmayı sürdürecektir hangi dönüşümlerden geçmiştir?
 - Haşhaş bitkisinin dönüşümüne kaynaklık eden toplumsal talepler ve bu dönüşümünün sosyal hayata etkileri nelerdir?
- Afyon, Türkiye tarihinde sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal alanlarda nasıl bir role sahip olmuştur?
 - Osmanlı tarih, kültür, siyaset ve sosyal hayatında afyonun yeri nedir?
 - Cumhuriyet dönemi sosyal hayatında afyon ne tür bir rol üstlenmiştir?
 - Sosyal hayatın bir nesnesi olan afyonun; siyasal, sosyal ve kültürel alanda sağladığı etkiler nelerdir?

Çalışmanın sistematize edilmesinde afyon bitkisi ve onun birçok uyuşturucunun hammaddesi olduğu genel bilgisinden yola çıkılarak, bugün dahi toplumun bir kesiminde farmakonvari bir etki yapan bu bitkinin, toplum nezdinde oluşturduğu etkilerin tarihsel süreç boyunca nasıl evrildiğini öğrenmeye dayanan bir merak, tetikleyici olmuştur. Bu merak, çalışmanın her aşamasında güncelliğini daha da büyüten bir boyutta ulaşmıştır. Bu doğrultuda veri toplama işlemine mevcut durumun tespitinden yola çıkarak başlanmış, afyon bitkisinin ekiminin yapıldığı alanlarda gözlem gerçekleştirilmiştir.

Gözlem, nitel araştırmayı esas alan çalışmalarda önemli bir tekniktir. Araştırmacı, kâğıt üzerinde görünen ifadelerin ve söylemlerin saha içerisinde var olup olmadığını anlayabilmek için gözlemi gerçekleştirilir. İnceleme konusu olan olay ya da olgulara anlamlandırabilmek, mevcut davranış kalıplarını tespit edebilmek için

gözlem gerçekleştirilir. Katılımcı olup olmama durumu yahut yapay ya da doğal ortamda meydana gelecek bir gözlem gözlemin niteliğini de değiştirir. Gözlem yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış şekillerle gerçekleştirilebilmektedir. Yapılandırılmış gözlem, neyi, nerede ve nasıl gözlemlemek gerektiğini belirleyen bir plan dahilinde gerçekleştirilir. Yapılandırılmış gözlemde araştırma konusu, gözlenecek hususun çok yönlü olarak ele alınmasını gerektirir. (Cresswell, 2020, s. 159). Araştırma konusunu içeren kavramsal çerçeve içerisinde bütüncül bir gözlem gerçekleştirilirken ortam ve o ortamın davranışları dikkate alınmalıdır. Fiziksel ortam tanımlanmalı ve ortamda oluşan sosyal hayat, etkinlikler ve ortamın oluşturduğu sözel olan ve olmayan dil süreçleri ele alınmalı, semboller, işaretler bu doğrultuda tespit edilmelidir (Yıldırım ve Şimşek, 2018, ss. 130-132). Yarı yapılandırılmış gözlem, içerisinde yapılandırılmış gözlemin esnetilmesini sağlayarak unsurlar barındırır. Araştırma konusunu içeren temel hususlar belirlenmiş olmakla birlikte, gözlem esnasında konuya ilişkin ekleme yahut çıkarmalar gerçekleştirilebilir. Yapılandırılmamış gözlemde ise herhangi bir gözlem formu bulunmadan, anlık duruma göre hareket edilmesi beklenir. Gözlemin katılımcı veya katılımcı olmayan unsurları bulunmaktadır.

Söz konusu çalışmada yarı yapılandırılmış gözlemde yararlanılmıştır. Gözlem, afyon bitkisi hakkında elde edilen literatür bilgisinin ardından afyon ekiminin geçmişten bugüne bir kültür olarak devam ettirildiği bölgeler olan Konya iline bağlı Doğanhisar, Ilgın, Seydişehir ve Afyon ilinin Sultandağı ve Bolvadin ilçelerinde katılımcı olmayan bir biçimde gerçekleştirilmiştir. Araştırma esnasında çoğu, şahıs bazında 15 dekarı aşmayan afyon tarlalarının ekim ve hasat süreçlerine ilişkin gözlemler, farklı tarihlerde bu bölgelere yapılan ziyaretlerle sürdürülmüştür. Bu zaman zarfında elde edilen bir kısım gözlemlerin ortaya çıkardığı tespitlerin akabinde, gözlem yapılan mahallelerde gerçekleştirilen görüşmelerle, hali hazırda afyon ekimi ile uğraşan insanların deneyimleri, algıları, bakış açıları ve iç dünyalarını keşfetmek amaçlanmıştır. Farklı alanlarda yapılan gözlemlerin ortaya çıkardığı sonuçlar bu görüşmelere konu edilmiştir. Çalışma için gerçekleştirilen görüşmeler yapılandırılmamış usulde gerçekleştirilmiş ve gözlem esnasında tespit edilen hususlara dayalı olarak gerçekleştirilmiştir.

Bu gözlem ve görüşmeler çalışmanın tematik kodlarına yardımcı olacak veriler şeklinde tasnif edilmiştir. Çalışma, doğrudan teorik ve metodolojik olarak derinlemesine mülakat tekniği üzerine kurgulanmadığı için bu görüşmeler, birebir alıntı olarak çalışma içerisinde yer almamıştır. Nitekim, bir sosyal tarih araştırması olan çalışmamızda bu teknik, birçok diğer tekniğin yanında çalışmanın genel metodolojisini ve teorik arka planını sadece destekleyebilecek niteliktedir. Yanı sıra çalışmanın konusu, afyonun üretimlerine ilişkin salt bugünü ilgilendiren bir araştırma olmadığı için saha görüşmeleri, nitel araştırmanın çoklu yaklaşımı içerisinde ihtiyaç duyulduğu ölçüde değerlendirilmiştir. Dolayısı ile görüşmeler, çalışmanın genel perspektifini kurgulamada destekleyici unsur olarak kullanılmıştır. Afyon bitkisinin bu bölge insanı nezdindeki önemi, geçmiş ve gelecekteki algısı söz konusu görüşmeler neticesinde, nitel araştırmanın esnekliklerinden yararlanılarak sürdürülmüş, saha gözlemlerinin geçerliği, bu görüşmeler sayesinde güçlendirilmeye çalışılmıştır. Söz konusu süreç, çalışmaya duyulan merakı artırmanın yanında detaylandırılması gereken hususlar için daha çok veriye ihtiyaç duyulduğunun görülmesini de sağlamıştır.

Söz konusu gözlem ve görüşme süreçleri geniş bir literatür araştırması ile desteklenmeye çalışılmıştır. Bu esnada, çalışmanın disiplinler arası bir boyutunun da olduğu ortaya çıkmıştır. Yapılan literatür araştırmalarının sonucunda afyon bitkisinin zirai ve tıbbi anlamda ele alındığı çok sayıda çalışmaya rastlanılmış olup bunun yanında uluslararası ilişkiler ve tarih bilimi açısından önemini ele alan birkaç çalışmaya yer verildiği de görülmüştür. Ayrıca konuya ilişkin antropolojik metinler de bulunmakta olup, bu çalışmaların büyük çoğunluğunda afyon bitkisi, ana konu olmaktan çok bir bağlam içerisinde ele alınmaktadır. Tüm bu incelemeler esnasında afyon bitkisinin, özellikle Türk toplumu nezdindeki sosyal yaşamdaki yerine dair sosyolojik bir çalışmaya da rastlanmamıştır.

Yapılan tüm araştırmalar afyon bitkisinin tarihsel, ekonomik, kültürel, siyasal ve sosyal boyutları ile toplumun içerisinde var olduğunun görülmesini sağlamış ve bu sınırlılıklar içerisinde elde edilen verilerin sistematize edilmesi halinde sosyoloji literatürüne katkı sağlayabilecek bir bilginin üretilmesinin mümkün olabileceği sonucuna ulaşmıştır.

Bu aşamadan sonra nitel araştırma yönteminin bir başka tekniği olan doküman analizi, sürecine geçilmiştir. Araştırmanın konusuna dayanak sağlayacak her türlü

yazılı ve görsel materyal doküman olarak değerlendirilir (Balcı, 2022, ss. 80-86). Belge yahut doküman kapsamına giren tüm materyaller araştırmanın konusuna bağlı olarak birincil veri kaynağı olabileceği gibi yardımcı, destekleyici kaynak ta olabilir (Bryman, 2012, ss. 288-310) Kamuya ait, herkesin kullanımına sunulan, istatistik verileri, dönem raporları, ölüm ve doğum evrakları resmi içerikli dokümanlara örnek verilebilirken banka hesap cüzdanları, elektrik, doğalgaz, su sayaçları, hastane kayıtları da bu evraklara eklenebilir. Otobiyografiler, koleksiyonlar, mektup ve günlük gibi materyaller de özel doküman örnekleridir (Bryman, 2012, ss. 8-14). Doküman kapsamına bu materyallerin dışında toplantılara ait tutanaklar, konuya ilişkin broşürler, dergi ve gazete küpürleri, günlükler, not kağıtları, haritalar, çizelgeler gibi unsurlar da girebilir. Ayrıca dijital alanda üretilen elektronik posta iletileri, web sitesi içerikleri, bloggerlara ait metinler sosyal medya içerikleri ve bu içeriklere dair yorumlar da eklenebilir (Seyidoğlu, 2016).

Doküman analizi, verinin var olan kayıt ve belgelerin incelenmesi suretiyle elde edilmesidir. Doküman Analizi, belirli bir amaç etrafında şekillenecek kaynakların araştırılması, temini, okunması, incelenmesi ve değerlendirilmesi süreçlerini kapsamaktadır (Karasar, 2005). Araştırmanın konusu olan olgu ve olayların teknik, resmi ya da özel içerikli verilerin toplanarak sistematize edilmesi anlamına da gelir (Ekiz, 2020, s. 84).

Bu süreç çalışmanın en uzun süren süreci olup, resmi devlet arşivleri, gazete ve dergiler başta olmak üzere yazılı ve görsel basın envanterleri, dizi ve sinema arşivleri, konuyu ele alan raporlar, müze kayıtları, folklorik çalışmalar, roman ve sair edebiyat eserleri, dini materyaller, biyografiler, resim arşivleri gibi konuya ilişkin pek çok materyal incelenmiş, bu doğrultuda hem derinlemesine bir bilgi bütünü oluşturulmuş hem de verilerin doğrulanmasını sağlayacak aşamalardan geçilmiştir. Çalışma esnasında elde edilen her bir veri kimi zaman yeni bir bilgi olup o bilgi üzerinden konunun ilgili kısmının yeniden ele alınmasına, kimi zaman mevcutta var olan bir bilginin tamamlayıcısı olacak veriler bulunmasına, kimi zaman da doğrulanmasına katkıda bulunmuştur. Çalışmanın veri temin sürecinde elde edilen görüşme ve gözlem sonuçları, doküman analizleri ile birlikte değerlendirme sürecine alınmıştır. Ana temalar ve alt temalar belirlendikten sonra, bu temaların çeşitlendirilmesini sağlamak amacıyla çalışmanın her aşamasında araştırma sorusu

tekrarlanmış, elde edilen veriler ışığında yeni çözüm yolları bulunmasını sağlayacak destekleyici veriler üzerinde durulmuştur. Çalışmaya esas teşkil eden tema başlıkları yapılan incelemeler ölçeğinde detaylandırılmaya, konu bağlamında ele alınan yeni verilerle desteklenmeye çalışılmıştır. Nitekim verilerin analiz edilme sürecinde tekrar gözlem ve görüşme yapılmasına ihtiyaç duyulmuş ve bu kez afyon kullananlara ilişkin veriler elde etmek ihtiyacı doğmuştur. Bu amaçla Konya'nın Karatay ilçesine bağlı Doğanlar ve Tatlıcak mahallelerinde kısmi gözlemler ve akabinde uyuşturucu kullandığını beyan eden kişilerle görüşmeler yapılmıştır. Çalışmanın tüm aşamalarında yapılan görüşmeler 16 kişiyi bulmuş olup bunlardan dördü afyon ve türevlerini kullanan kişiler arasından belirlenmiştir. Elde edilen tüm bu veriler tümevarımcı bir yöntemle tasniflenerek çalışmanın sistematik bir biçimde ilerlemesini sağlayacak ana ve alt temalar sosyal tarihçiliğin temel mantığı eşliğinde şekillendirilmiştir.

Tema analizi, araştırma esnasında araştırmacının elde ettiği verileri derleyerek hem içerik hem de betimsel boyutlarıyla analize tabi tutarak tasniflemesi işlemidir. İçerik analizi araştırma esnasında elde edilen verilerin yakından incelenmesi ve bu verileri açıklamaya yarayan kavram ve temalara ulaşılması anlamına gelir (Şimşek & Yıldırım, 2018, ss. 88-90). İçerik analizinde veriler tanımlanmaya çalışılır, birbirine benzeyen yahut birbiri ile ilişkili olduğu görülen belirli konu ve kavramlar tema ve alt temalar şeklinde bir araya getirilir. İçerik analizinde nesnel ve sistematik bir sınıflandırma, rakamsallaştırma ve çıkarımda bulunma durumu söz konusudur (Tavşancıl & Aslan, 2001, s. 22). Betimsel analiz, derinlemesine bir analizin geremediği durumlarda verilerin işlenmesinde kullanılır.

Çalışmada temalara ayırma işlemi elde edilen ilk verilerden itibaren şekillenmeye başlamıştır. Sosyal tarih yöntemi üzerinden inşa edilen çalışmada zaman ve mekân algısı kronolojik bir disiplinle ele alınmamış konular üzerinden bir eşleştirmeye gidilmiştir. Bu noktada içerik analizi yöntemine bağlı kalınmış ve kategorileştirme birbirine benzeyen unsurlar üzerinden şekillendirilmiştir. Oluşturulan her bir bölüm kendi içerisinde bir bütünlük içermektedir. Haşhaş bitkisinin özellikleri ve sosyal hayattaki yerinin temalaştırılması sürecinde bitkiyi toplumsal hayatta önemli kılan hususlara yer verilmiş ve her bir alt temanın ana temayı detaylandıran boyutları ile ele alınması sağlanmıştır. Haşhaş bitkisinin kendi içerisinde, toplumsal

dönüşümlere paralel bir biçimde sağladığı dönüşüm alt temaların oluşmasını şekillendirirken afyonun sosyal hayattaki yerine ilişkin hususlar da bir tema çerçevesinde örülmüştür. Afyonun toplumsal tarihine ilişkin tema oluşturma süreci afyon bitkisi açısından yükseliş ve çöküş dönemlerinin resmedildiği bir süreç olarak ele alınabilir. Bu tema belirlenirken afyonun uluslararası platformlardaki dönüşümü de dikkate alınmış ve bir anlamda toplumsal hayatımızdaki yerine geçmeden evvel yaşadığı evrim uluslararası boyutları ile ele alınmıştır. İki başlıkta toplanmış olan araştırma sorusunun ilk kısmına bu temaların yanıt vermesi sağlanmaya çalışılmıştır. Araştırmanın toplumsal hayatımızı ele alan kısımlarına ilişkin soruların yanıtlandığı evre, siyasal ve sosyal dönüşümün bir arada ele alınmasını sağlayacak bir dizin şeklinde inşa edilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

TARIMSAL VE BİYOLOJİK ÖZELLİKLER

2.1. Bitkiler ve İnsanlar

Fotosentez, belki de ilk öğrendiğimiz bilimsel verilerden biri. Güneş, su ve karbondioksit kullanılarak besin ve oksijen üretiminin sağlanması şeklinde ifade edebileceğimiz bu doğa olayı, yaşam kaynağı oksijen olan insanlar için hem minnet duyulması gereken bir muhtaçlık hem de bitki ve insanlar arasındaki bağı hayati bir göstergesidir. Altmış bin yıl öncesinden bugüne kalıntıları taşınan bu ilişkinin ilk akla gelen gereği beslenme olsa da bitkilerin, hayatımızda, onunla kalmayacak ölçüde bir yeri var (Faydaoğlu & Sürücüoğlu, 2011, s. 53). Pek çok çeşidinde; doğum, büyüme, gelişme ve ölüm ile sonlanan insan ömrünün kısa bir özetini görebileceğimiz bitkiler, bugün kullandığımız fosil yakıtların oluşumunda önemli bir rol oynuyor. Dahası tedavi tarihçesi binlerce yıl öncesine dayanan eczanın önemli bir kaynağı (Yeşilada, 2012, s. 7). Savunma, barınma ve yaşama amaçlı olarak kullanımlarının insanlık tarihi ile paralel bir biçimde geliştiği ise alelade bir gerçek. Tarihin başlangıcından bugüne kadar pek çok mitin², inanışın ve dini metinlerin³ içinde bitkiler var. Doğarken de ölürken de ölümü yad ederken de insan hayatının merkezinde bitkiler. İnsanın en önemli sembolleşme aracı bitki. Sosyalleşme ve iletişimin yolu: Zeytin dalı barışı, beyaz karanfil direnişi, gül aşkı temsil ederken koca çınar ifadesinin insanla özdeşleştirilmesi, sayfalar dolusu cümleyi tek kalemde özetleyebilmektedir. Renklerine göre pervaza konan çiçeklerin bir meramı anlatma vasıtası olması⁴ ya da peyzaj mimarisinin mekânı ferahlatan estetik boyutunun ele alınması, güç, zarafet ve aczin ifadesi, ilk günahın da utancın da kamuflajı. Eylül, yağmur ve sarı yapraklar üçlüsündeki romantizmin ve dilin handegâhı. Öyle ki kimi zaman vuslatı anlatan bir takvim bitki: İhlamurlar çiçek açtığı zaman.⁵

² Özellikle Antik Yunan Mitlerinden Defne ve Apollon Efsanesinde bitkinin merkezi rolü ile karşılaşmaktayız. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Yunan Mitolojisi Karl Kerenyi Say Yayınları

³ Tevrat Yaratılış Bab 10: 14,15

⁴ Osmanlı geleneğinde pencere pervazlarına konan çiçeklerin bir anlamı bulunmakta idi. Buna göre sarı çiçek, bu evde hasta var pencere önünden geçerken gürültü yapmayınız gibi bir anlam ifade ederken kırmızı çiçek, konuşmalarda dikkatli olunmasını ifade etmek için belirtilen bu evde gelinlik çağında bir kız var durumunun habercisidir. Ayrıntılı Bilgi İçin: Osmanlı Çiçekçileri ve Çiçekleri. Seyit Ali Kahraman Lale Yayınları

⁵ Şair Bahattin Karakoç'un şiiri.

Tarihin gördüğü en büyük ekonomik spekülasyonlardan birinin ve bir devrin adı, lale bitkisi ile anılmaktadır. İnsanlık tarihinin gelişim süreci içerisinde avcılık ve toplayıcılık döneminden beridir o hep var. Arkeologlar, çeşitli bitki evcilleştirmelerinin toplumsal gelişmelere dair ip uçları verdiğini söylüyor. Bugün için medeniyetin başlangıcı olarak kabul edilen Çatalhöyük'teki yerleşik hayatın en önemli sebeplerinden biri bitki.

İnsan ve bitkinin bu ilişkisinin disiplinler arası bir niteliği de söz konusu. Tıbbi ve aromatik olarak adlandırılan bitki türleri, insanlar ve bitkiler arasındaki ilişkileri inceleyen bir bilim olarak etnobotanik ile bitkilerle tedavi anlamına gelen fitoterapinin⁶ gelişmesini sağlamış ve modern dönem bilimi bu alandaki gelişmelerle inşa edilmiştir. Bitki sadece bireysel kullanımın bir aracı olmamış, insanlar arasındaki ticaretin de konusu haline gelmiştir. Öyle ki her ne amaçla olursa olsun bitkinin kullanımı ona sahip olan ve ihtiyacı olan arasındaki ticarete bir değişimin de konusu haline gelmiştir. Bu ticaret bitkinin fayda fonksiyonunun toplumlar arası aktarımına imkân tanımış ve bu aktarım, bitkinin kültürler arası etkileşimin bir aracı olmasını sağlamıştır. Öyle ki bu etkileşim zamanla kıtalararası bir dolaşıma dahi imkân tanımıştır.

Bitkinin insana sağladığı yarar farklı boyutları ile birlikte ele alınsa da özellikle tedavi boyutu önemli bir tercih sebebi haline gelmiştir. Dünya genelinde gelişmekte olan ülkeler nüfusunun yaklaşık % 80'inin tedavi için ilk aşamada bitki ve kürlerini tercih etmesi (Veysi & Bostan Budak, 2018, s. 38) dünyada ar-ge harcamalarındaki en büyük paylardan birini alan ilaç sanayiinin ham madde olarak bitkilere ihtiyaç duyması, bitkilerin hayatımızdaki anlamını sürekli yükselen bir boyutta ele almayı gerektirmektedir (Taşçı, Atılabey, Yüksel, Oral, & Uzunoğlu, 2015, s. 11)

Bitkiler ve insanoğlu arasındaki bu ilişki tek taraflı bir ihtiyaç olarak görülebilir. Nitekim bugünkü veriler ışığında bitkiler olmadan insan soyunun devamı mümkün olamasa da bitkilerin büyük çoğunluğu, insan soyu olmadan da yaşamlarını, hem de daha özgürce devam ettirebilecektir. Bitkilerin bu özelliği onları özgün kılsa da insanoğlunun doğayı biçimlendirme gayretinden kaçabildikleri söylenemez.

⁶ Fitoterapi, bitki anlamına gelen fito ve iyileştirmek anlamına gelen terapi sözcüklerinin birlikte kullanılması ile oluşmuş antik Yunanca bir kelimedir. Bitkisel tedavi anlamına gelmektedir.

İlkelden moderne insanoğlunun gelişimi, ihtiyaç duyduğu bitkilerin geliştirme sürecini de tetiklemiştir.

Tarımın modern tarım aletleri ile gelişmeye başlaması, yetiştirilmek istenen tarım ürünlerini de etkilemiştir. Doğaya hükmetmeyi arzulayan insan tesadüflerle başladığı süreci sistematize etmiştir. Önceleri çevresinde yetişen bitkiler arasından seçtiklerini, gittiği yeni coğrafyalara götürmüştür. Açılan her yeni yerleşim alanı, seçilen bitki tohumlarının iyilerinin toprakla buluşmasına, terminolojik tabirle kültüre alınması yani ıslahına sebep olmuştur. İnsanlık tarihinin en önemli tecrübelerinden biri olan bitki ıslahı, tarım kültürünün oluşmasındaki esas teknolojik alt yapı olarak adlandırılabilir. Aydınlanma döneminin temel örgüsü olan mekanik dünya görüşünün insanı, doğaya hükmetmeye itmesi, bitki ıslahına yönelmenin tetikleyicisi sayılabilir (Alp, Özzambak, Zeybekoğlu, & Salman, 2020, s. 351). Bu ıslah çalışması zamanla toprağın beslenmesi, sürülmesi, gübreleme, yabancı otlardan ayırma ve yüksek verim elde etme gibi sebeplerle zirai ilaç kullanımına dönüşmüş ve bitki, daha çok insana ihtiyaç duyar hale gelmiştir. Bitkinin insanla ilişkisi onu önce tasniflemeye sonra ıslaha ve sonra da daha iyi mahsul eldesi sağlayacak müdahale ve tercihlere itmiştir. Otsu yapılı tek yıllık tahıl ve yemeklik baklagil gibi tarla bitkileri, kültür bitkileri, yağ, lif, nişasta ve şeker gibi ürünlerin elde edildiği endüstri bitkileri, çay, anason, fesleğen, haşhaş, çörekotu gibi tıbbi aromatik bitkiler bu sınıflandırmanın örnekleridir.

Elbette ki insan ve bitki arasındaki ilişki bununla da kalmaz. Bitkinin değeri yetiştigi bölge, kültür, coğrafya ve insan ölçeğinde kıymetlenir ve farklılık gösterir. Buğdayın sarı, pamuğun beyaz altın olarak resmedilmesi bu değer ölçütünün göstergesidir. Bitkinin insan nezdindeki değerinin yanı sıra bizzat kendi başına değer olma hüviyetini kazandığı da söylenebilir. Nitekim değiş tokuşa konu her bir meta için bitkinin ölçü birimi olması, onu bazı dönemlerde daha da kıymetli hale getirmiştir. Bugün için hala kullanılan arpalık, arpası bol gelmek deyimleri, bu bitki ürününün, paranın kullanılmadığı dönemlerde bir mübadele aracı olarak yer edindiğinin göstergesidir. İnsan ve bitkiler arası ilişkilere baktığımızda iktisadi sosyal siyasal kültürel sanatsal, kısaca insana dair hemen her şeyi içine alan geniş bir etkileşim alanı ile ilgilenildiği görülecektir. Dolayısı ile bitkiler insanoğlunun gündelik hayatının

zorunlu bir parçasıdır. Bu haliyle insanoğlunun ürettiği organizasyonları ve etkileşim biçimlerini anlayabilmek adına önemli bir eşiği de ifade eder.

Bu denli iç içe geçmiş ilişkiler içerisinde bitkiyi, kendi ile özümseyerek bir sırdaş olarak görmek, insanoğlunun şaşırtmayan bir tercihidir. Bu anlamda insana yarenlik ettiği söylenilen(!) keten tohumu, hint keneviri, tütün ve çalışmanın konusu olan afyon ayrıcalıklı bir konumdadır. Ölümcül boyuta gidebilecek bir risk taşısa da bu ilişkinin çağlar boyu devam ettiği de bir gerçektir. Nitekim bu ilişkinin günümüze kadar artarak devam ettiği en önemli bitkilerden birini haşhaş oluşturmaktadır. Dolayısı ile haşhaş sadece biyolojik özelliğinin ötesinde sosyolojik bir bakış üretmenin de bir aracıdır.

2.2. Haşhaşın Biyolojik ve Morfolojik Özellikleri

Tarım, insan hayatının en önemli keşiflerinden biri olarak bilinmektedir. İhtiyaçtan fazlasını üretmenin ilk adımlarından biri olan tarım; toplumsal hayatı, iş bölümünü ve dayanışmayı perçinleştiren bir unsur olmuştur. Avcı toplumların iri cüsseli canlıları yakalayabilmek için oluşturdukları mecburi dayanışma, toplayıcı toplum ve tarım toplumunda kabuk değiştirerek yeni bir hal almış ve üretme kabiliyeti arttıkça ortaya çıkan ihtiyaç fazlası, takas ile başlayan bir ticari süreci beraberinde getirmiştir.

Pek çok ürünün toplumlar arası transferi ve bugün adına küreselleşme dediğimiz sürecin temelinde ticaret yani ekonomi yatar. İlk toplumlarda ticaretin kazandığı güç, görece ileri yani modern toplumların doğmasının da kaynağı olmuştur. Bu aşamada tohumu, çiçeği ve kapsülü ile birlikte ekonomik değeri olan haşhaş ta geleneksel tarım üretimine konu olan ve bu gelişmeye katkı sunan önemli bir araç konumundadır.

Gelincik (Papaveraceae), yerleşim yerine yakın bölgelerde çokça görülen ve kendiliğinden yetişen bir bitki olup haşhaş bitkisinin ait olduğu familyayı gösterir. Haşhaş bitkisi; bitki bilim literatüründe cins olarak Papaver (Gelincik cinsi), tür olarak ise Papaver somniferum L. (Haşhaş) olarak ifade edilmektedir. Latince bir kelime olan “Papaver” gelincik anlamına gelirken, somniferum kelimesi ise uyku getirici madde ya da rüya gördürücü olarak bilinmektedir. Bitki cinsi papaver somniferum’a karşılık

gelen haşhaşın, Hindistan ve Mısır gibi bölgelerde yetiştirildiğine dair emareler bulunsa da genel kabule göre anayurdu Anadolu olan ve ağırlıklı olarak Akdeniz bölgesinde yetişen papaver setigerum adlı bir türden türediği düşünülmektedir (Derks, 2012, s. 21-23). Dünyada yaklaşık 100 taksonla temsil edilen Papaver cinsi, Anadolu'da 15'i endemik olmak üzere 51 taksona sahiptir (Erol & Yanık, 2019, s. 203).

Haşhaş; kök, sap, dal, yaprak, çiçek, tepecik ve tohum olarak adlandırılan bölümlerden oluşan ve her bir parçası değerlendirilebilen bir bitkidir. Toprağa doğru büyümesini dikine ve kalından inceye doğru şeklinde sağlamasından ötürü kazık köklü bitkiler kategorisinde ele alınan bu bitkinin kökleri 30 ile 100 cm kadar derine inebilmektedir (Gümüşçü & Gümüşçü, 1996, s. 126). Köklerinin zayıf olması rüzgâra karşı mukavemetini etkilediğinden dolayı üreticiler yetiştirdiği bölgede rüzgârı hesaba katmak zorundadır. Bitkinin toprak üstünde kalan sap kısmı ise 80 ila 170 cm'e kadar boylanabilmekte olup, uzunca bir boya sahip olan bitki sapının dalları düz, tüysüz ve gri-yeşil mumsu bir tabakayla üzeri örtülü olduğu bilinmektedir (Taşlıgil & Şahin, 2018, s. 277). Olgunluk döneminde, kahverengimsi sarı bir renk almaktadır. Haşhaşın dallarının ucunda tek başına açan renkli çiçekleri büyük olup kapsül denilen meyve kısmı 4 ila 5 cm çapında ve küre biçimindedir. Kapsülün tepe kısmının altından delikler halinde açılan şekline açık haşhaş, açılmayan şekline ise Anadolu haşhaşı ya da kör haşhaş denilmektedir. Doğal ortamı açısından ele alındığında kuzey yarım kürede yayılış gösterdiği düşünülen haşhaşın tohumları; beyaz, kirli sarı ve morumsu siyah renkli olmaktadır. Mor ve beyaz renkleri yaygın olmak üzere pembe, turuncu ve kırmızı renkli, hassas ve gösterişli çiçekleriyle ilgi çeker. Birçok kültür formu olup dünya geneline yayılan haşhaşın tohum ve çiçek kısmı beyaz olanı ve mor olanı iki önemli çeşidi kabul edilir (Baytop, 1997, s. 407).

Genellikle subtropikal iklimlerde ve ılıman bölgelere sahip karasal iklim ile kıyı bölgeleri arasındaki topraklarda yetişebilmekte iken Türkiye'nin Orta Karadeniz bölgesinin iç kesimleri ile İç Batı Anadolu üzerinde yaygın bir şekilde yetiştirilebilmektedir. Tohumundaki yağ yöresel olarak yemeklik bir ürün olarak kullanıldığı gibi kapsülündeki alkaloit te tıp alanında kullanılmasına zemin hazırlamıştır (Gümüşçü & Gümüşçü, 1996, s. 123).

Anavatanı Mezopotamya'dan dünyaya yayıldığı tahmin edilen haşhaşın toplumlar arası kabulü, bilinirliği ve bir ihtiyaca dönüşmesi onu önemli bir ticari madde haline getirmiştir. Haşhaş ticaretinin tarihsel süreçte bir meta haline gelmesi insanlara sağladığı yarar üzerinden şekillenmektedir. Mısır, eski Yunan, Hint ve Anadolu Medeniyetlerinde geleneksel bir ticari meta haline gelen afyon, mistik özellikler barındıran dini ayinlerde kullanıldığı gibi tababet ilminin gelişmesinde oynadığı rol sebebiyle sürekli ihtiyaç duyulan bir ürün haline gelmiştir. Hem üreticisine hem de onu pazarlayan tacirlere büyük kazançlar getiren haşhaş, geleneksel bir tarım ürünü olma özelliğini Hindistan ve Anadolu'da çok eski yıllardan beridir sağlamayı başarmıştır (Derks, 2012, s. 24). Bölgeden bölgeye dağılışında Arap tacirlerin büyük payı olduğu düşünülmektedir. O dönem için üretim alanlarındaki sınırlılık, haşhaşın elde edilme şeklinin bir tecrübe gerektiriyor olması, sağladığı fayda ve uzun süre bozulmadan saklanabilmesi, döneminde önemli bir gelir kaynağı haline gelmesini sağlamış, haşhaşın afyona dönüşmesi ile birlikte ortaya çıkan katma değer, gelirin dışında şifa kaynağı olması hasebiyle tacire de dolaylı bir itibar getirmiştir (Derks, 2012, s. 24).

Anadolu'nun yoğun yağış alan Doğu Karadeniz bölgesi dışında Türkiye'nin neredeyse her yerinde yetişebilen haşhaş, afyona dönüşme sürecinde iki ayrı kaliteye bürünmektedir. İnce afyon ve kaba afyon olarak isimlendirilen bu iki afyonun ince olanı Tokat, Malatya, Amasya, Kayseri, Sivas, Yozgat ve Harput dolaylarında yetişmektedir. Afyonun Karahisar, Bigadiç, Balıkesir, Uşak, Bilecik, Konya, Ankara, Nallıhan, Beypazarı ve Geyve taraflarında yetişen cinsine ise kaba afyon denilmektedir. Anadolu topraklarında üretildikten sonra ihraç edilmesi sürecinde daha çok ihraç edildiği liman adı ile anılan Türk afyonu, uzun yıllar boyunca İzmir ve İstanbul limanlarından ihraç edilmesi dolayısıyla İzmir ve İstanbul Afyonu gibi isimler almıştır (Gürsoy, 1993, s. 67). Sivas ve Malatya yöresinde yetişen haşhaştan elde edilen ve daha çok Karadeniz bölgesine ihraç edilen afyon ise Sinop ve Samsun iskelelerinden ihraç edilmiş, o afyon çeşidine de bu iskelelerin adı verilerek, Sinop ve Samsun Afyonu olarak isimlendirilmiştir. Bu isimlendirmelerin dışında iç piyasa ağırlıklı olmak üzere Osmanlı'da kalitesine göre afyonun iyisine “*âlâ*” yahut “*halis*”

nispeten daha kötü olanlarına ise “vakoze” veya “konaklı” denilmekteydi (Erhan, 2018, s. 11).

2.3. Üretim Tercihlerine Etkisi Bakımından Haşhaş Çeşitliliği

Haşhaş, çoğu bir yıllık olan ve farklı yabani türleri bulunan bir bitkidir. İklim şartlarının etkisi ve kullanım alanlarının çeşitliliği sebebiyle farklı kültür forumlarına dönüştürülecek şekilde dünya geneline yayılmıştır. Doğal gelişiminin yanında, uzun yıllar süren ıslah çalışmaları sonrasında farklı etkin türler elde edilmiştir. Çiçek, tohum rengi, kapsül şekli ve bitki boyu gibi özellikleri ile birlikte ele alındığında, tohum ve kapsül verimine göre farklılıklar ihtiva eden haşhaş; krem, beyaz, çiğ kahve, gri-mavi, hâki, sarı ve pembe renkli tohumlara sahip olabilmektedir. Yağ ve protein oranı açısından yüksek verime sahip bu tohumlar⁷ çok küçük olmakla birlikte, içeriğinde bağımlılık yapıcı ve uyuşturucu gibi özelliklere sahip alkaloid barındırmamaktadır (Erol & Yanık, 2019, s. 203).

Renklerine göre keskin bir ayırım yapılamasa da talep edilme sıklığı sebebiyle, üretildiği bölgelerden ihraç edilebilme özelliği olan tohumların daha çok gri ve mavi renkte olduğu; beyaza çalan renkteki haşhaş tohumlarının ise ihracat özelliği olsa da üreticiler tarafından yağ tüketimi için kullanıldığı; açık kahve, deve tüyü ya da krem renkli tohumların ise, Türkiye’nin bazı bölgelerinde olduğu gibi üreticilerin yerel kültürden kaynaklanan pasta, börek, pasta süsü ve tatlandırıcı gibi gıda ara maddesi tüketiminde kullanılmak için ekildiği söylenebilir. Bunun dışında latince adı “papaver orientale” olan ve doğal ortamda yetişen kiremit kırmızısı renge sahip büyük çiçekli haşhaş cinsi de çok yıllık olsa bile morfin özelliği bulunmadığından ötürü, tıbbi amaçlı olarak kullanılmamakta, yeteri kadar ekonomik değeri olmadığından ötürü üretime çok fazla konu edilmemektedir.

Haşhaşın tohum ve çiçeklerinin rengi bitkinin hangi amaçla kullanılacağına dair ip uçları verir. Doğal ve ıslah amaçlı olarak üretilen çok çeşitlerinin olmasına karşın dünya genelinde en çok tercih edilen türlerinden biri; ak haşhaş, Anadolu haşhaşı ya da kör haşhaş olarak ta bilinen türüdür. Eski çağlardan beri ekimi yapılan

⁷ Yağlık Tohumlar %44-54 arası yağ ve yaklaşık %25 protein içermektedir.

bu tür, renkleri itibariyle mor ve beyaz olup kapsülleri diğer çeşitlere oranla daha büyüktür ve morfin yoğunluğu daha fazladır. Bir başka haşhaş çeşidi ise mor ve kırmızımsı çiçekleri olan bir haşhaş türüdür ki bu türe açık haşhaş ta denilmektedir. Olgunlaşma aşamasına geldiği andan itibaren kapsüllerinde sarımsı renge çalan çizgiler meydana gelir. Haşhaş, bu aşamaya geldiği andan itibaren bu çizgilerinden çatlamaya başlar ve kapsülün üst kısımlarında oluşan deliklerin genişlemesi ile birlikte bitki tohum döker. Bu türe açık haşhaş “*Papaver Somniferum Spontaneum*” denilmesinin sebebi budur. Yüksek miktardaki tohum, haşhaşın yağlık olarak kullanılmasına olanak tanır. Görüldüğü üzere haşhaş ekonomik değeri sebebiyle ihtiyaca bağlı olarak ekilmekte olup bitkinin verimi, üretimini de doğrudan etkilemektedir (Çıtır, 2015, ss. 15- 21). Bu üretimde ıslah çok önemli bir yer tutmakta olup ıslah metodu seleksiyon benzeri yöntemler üzerinden geliştirilmektedir. Örneğin 1985 yılından itibaren haşhaş üzerine çalışmalarını yoğunlaştıran Türkiye’de üretimine önem verilen bazı haşhaş çeşitleri şöyledir: Kemer kaya, Anayurt, Ömür can, Seyitgazi, Hüseyinbey, Çelikoğlu (GKTAEM, 2023). Ayrıca Ofis95, Anayurt95, TMO 1, Ankara94, Karahisar96 gibi ıslah edilmiş türleri de bulunmaktadır (Doğramacı & Arslan 2016, s. 238).

2.4. Haşhaştan Afyona

Afyon, haşhaş bitkisinin yetiştirilmesinin temel gerekçelerinden biri olup, çok çeşitli alanlarda kullanım imkânı olan değerli bir maddedir. Afyon, haşhaş bitkisinin olgunlaşmaya yakın bir esnada kesilen kapsülünün bıraktığı özsuynun hava ile temas etmesi sonucunda kahverengileşerek pıhtılaşması ile ortaya çıkan ve bünyesinde çok miktarda alkaloid⁸ bulunan kimyasal maddenin adıdır (Gümüşçü & Gümüşçü, 1996, s. 123). Bu maddenin üretilmesi tarihin çok eski dönemlerine kadar gitmektedir. Bugün için Sümer kayıtlarında ismine ilk olarak rastlanılan haşhaş (Mat, 2009, s. 285), tahmini anavatanı olan Mezopotamya’dan; ticaret, göç ve savaş vasıtası ile Hindistan, Çin, Orta Asya ve Mısır’a kadar yayılmıştır. Yetiştirilme amacına bağlı olarak çok farklı isimlerle anılsa da isminin toplumlararası etkileşime maruz kaldığı da

⁸ Alkaloid: Azot içeren, tadı acı, büyük organik molekül, alkalilere benzer anlamında, aldehit fonksiyonlu organik grup içeren bazik özelliği olan kimyasal bileşikler. Afyon Alkaloidleri: a) Haşhaş bitkisinde veya afyon sakızında bulunan alkaloidler. b) Haşhaş bitkisi kökenli, yapısında muhakkak tuz oluşturacak bir azot atomu bulunduran organik kimyasal maddelerdir. (TMO Sözlük, 2023)

görülmektedir. Sümerler zamanında öksürük ve karın ağrısına iyi geldiği düşüncesiyle bu bitkiye “*gil*” yahut “*gil hul*” adını verirlerken Asurlular mutluluk verdiği düşüncesi ile bitkiye irru demekte idi (Songar, 1974, s. 17). Ne var ki dil bilimsel açıdan ele alındığında haşhaşın Arap- Hint etkileşiminde “*afium*”- “*aphena*” olarak dönüştüğü söylenebilir. Latince’deki “*Opium*” Farsça’daki “*afyûn*” ve Türkçe’deki “*afyon*” un benzerliği toplumlar arası etkileşimin bir göstergesidir (Eyüboğlu, 2022). Kelime “bitki sütü” anlamına gelen “*opos*” dan türemiş olsa da bitkiye adını veren haşhaşın Hitit kayıtlarında yer alan “*Hassiska*” dan geldiği bir başka görüştür. Her iki isim arasındaki fark zirai ve tıbbi çalışmalarda gözetilse de bu çalışmanın toplumsal yapıyı ele alan kısımlarında benzer bir ayrıma gidilmeyecek ve afyon ve haşhaş ifadesi birbiri yerine kullanılabilecektir.

Haşhaşın toplumlar üzerindeki etkisi, onun üretildiği yahut kullanıldığı bölgelere de sirayet etmiştir. Öyle ki Tebain alkaloidi adını Mısır’ın Teb şehrinden almaktadır. Ürünün bir bölgeye ad olarak kullanılması ya da bölgenin adını yetiştirilen üründen almasının tek örneği de bu değildir. Yerelde farklı adlarla bilinse de Tayland’ın başkenti olan Bangkok adını yaban eriğinden, Malta adını bal ve arıdan, Finlandiya adını balık pulundan Avrupa’nın Salzburg, Salzgitler ve Salzwedel şehirleri ismini tuzdan alır. Ülkemizde yer alan Afyon Karahisar ili de adını haşhaş bitkisinden elde edilen afyondan almaktadır (Schivelbusch, 2019, s. 19).

2.5. Afyonun Gelişimi ve Yetiştirilmesi

Üretici davranışı, tarım yapılabilecek ürünlerin seçiminde emeğe karşılık elde edilecek yüksek geliri esas alır. Üreticinin bu ortak refleksi tarla için uygun tarım ürününün seçiminde temel aktörlerden biridir. Bu duruma karşın yöneticiler, ihtiyaç olan ürünlerin daha çok üretilmesini sağlayabilmek amacıyla politikalar geliştirir ve farklı nitelikteki teşvik mekanizmaları bu esnada devreye girer. Amaç üreticinin yönlendirilmesidir. Ne var ki bunu her zaman için gerçekleştirmek mümkün olmayabilir. Toprak yapısı, üretici deneyimi ve tercihinin yanında serbest piyasa ekonomisine bağlı ülkelerde bu kurala uyma gerekliliği her zaman tam anlamıyla bir planlama yapabilmeyi engellemektedir.

Haşhaş bitkisi iklim koşullarının etkili olduğu bitki türlerinden biridir. Bu sebeple üretici davranışı doğrudan etkilenir. Sıcaklığı yüksek yerlerde yüksek verimde yetişen haşhaş orta derece yağış alan iklimlerdeki üreticilerin tercih edeceği ürünler arasındadır. Elbette ki çiftçi davranışını doğrudan etkileyen bir diğer husus, birim alandan daha fazla getirinin elde edilmesi olarak ifade edilebilir ki burada bitkinin suya olan ihtiyacının azlığı, emek ve üretim maliyeti anlamında bir avantaj taşımaktadır. Normal şartlarda ilave su ihtiyacı olmayan haşhaşın sıcaklığın yoğun olduğu bazı bölgelerde bir iki defa su verilerek kurumasının önlenmeye çalışılması üreticinin maliyetlerini ve doğal olarak tercihlerini de etkilemektedir. Zira haşhaşın yıllık yağış ihtiyacı ortalama 600 ila 700 mm civarında olup ilk yetiştirme süresince 300-400 mm'lik yağış, verim açısından önemlidir. Bu yağış miktarı, alternatif ürünler yerine haşhaşın tercih edilmesinin önemli göstergelerinden biri olabilir. Elbette ki çiftçi davranışı sadece iklim yahut toprak gibi koşullar ile değerlendirilemez. Çiftçinin alışkanlıkları, ürünün bilinirliği ve o bölgedeki pazar kabiliyeti de bu davranışı etkilemekte olduğu gibi devlet politikasına bağlı kotalı üretim de bu tercihte rol oynar.

Toplamda ihtiyaç olan suyun hangi dönemlerde daha çok hangi dönemlerde ise daha az verilmesi gerektiği hususu teorik bilgilerle bilinse de pratikte çiftçinin geçmiş tecrübelerinden elde ettiği bir hafıza, devreye girer. Öyle ki çiçek açma zamanı olan bir dönemde bitkinin gereğinden fazla miktarda su alması durumunda morfin miktarının azalması ya da bitkinin ihtiyacı olan suyu normal iklim koşullarında sağlamakta zorlanması sebebiyle ilave maliyet gerektiren bir üretim sürecine girmesi, kazanç miktarını etkileyeceği için, genel üretim süreçlerini takip eden çiftçi davranışına da doğrudan tesir etmektedir. Nitekim haşhaş, yağış miktarının az olduğu kuru iklim koşullarında ortalama dekar başına ortalama 65 kg kapsül ve 75 kg kadar tohum verebilirken yeteri kadar yağışın ya da sulamanın yapılabildiği sulu şartlarda bu oran değişmekte ve dekar başına yaklaşık 125 kg civarı kapsül ve 180 kg civarı tohum verebilmektedir (TMO, 2023).

Aslında üreticisini yormayan haşhaşın toprak yapısı açısından uyumlu bir bitki olduğu söylenebilir. Hemen hemen her toprak çeşidinde yetiştirme imkânı bulan haşhaş, en iyi verimi kumlu ve yerel ifade ile tınlı denilen iri taneli topraklarda vermektedir.

Bu toprak çeşidinin suyu kolay emiyor olması suyun bitkinin yeşermesini etkilemeyecek ölçüde toprağı sertleştirmemesi, önemlidir.

Haşhaş yetiştiricileri oldukça hafif olan tohumların toprakla buluşmasını sağlamak amacıyla tohum yatağını hazırlamak için önemli bir gayret sarf eder. Bu, büyüme için uygun çimlenme ortamını sağlayacak bir havalandırmanın yapılması suretiyle olur. Toprakta havalandırma toprağın tavlansını gerektirir. Bitki ile toprakta bulunan suyun bitkinin ihtiyacı olan oranda bulunması anlamına gelen tavlama işlemi için geliştirilmiş olan pulluk, diskaro ve kazayağı üretimde önemli bir yardımcı tarım aleti konumundadır. Toprağın un ufak edilmeden kesekli olarak tabir edilen şekilde topaklı kalması önemlidir. Özellikle kışlık ekimlerdeki bu topak, tohumu yoğun soğuklardan koruyan bir set vazifesi görür. Bu yöntem haşhaş üretimi gerçekleştiren çiftçinin yıllarca ekip biçmek suretiyle elde ettiği bir deneyim olarak karşımıza çıkar. Bu şekilde oluşturulan zemin hazırlama metodu rüzgârın yanında tohumun filizlenmesini de koruyacak niteliktedir. Toprağın gübrelenerek sürülmesi suretiyle ekime hazırlanması da ilave bir tecrübenin üretim yöntemine yansması olarak kabul edilebilir (TMO, 2023, s. 4).

Haşhaş çiftçisi yüksek verimde ürün elde etmek için toprağın iyi hazırlanması işlemini gerçekleştirmek zorundadır. Eski dönemlerde imece usulü ile toprağın hazırlanması yöntemine sıklıkla rastlanırken kalabalık ailelerde bu usul için dışarıdan bir iş gücüne ihtiyaç duyulmadığı bilinmektedir. Nitekim toprağın ihtiyaç duyduğu saf azot ve fosfor hayvan gübresi ile sağlanabildiği gibi toprağın suni gübre ile beslenmesi yolu ile de gerçekleşebilmektedir. Gübreleme işleminde çiftçilerin bugün için taban gübresi olarak bilinen bir destekleyici uygulamayı gerçekleştirdiği görülmektedir. Bitki ekildiği dönemde topraktan ciddi anlamda su, azot, fosforin, potasyum ve kireç gibi mineral ve sair kaynakları emer. Aynı topraktan ikinci sene de ilk sene alınan verimi yahut daha fazlasını alabilmek için topraktan eksilen miktarın eklenmesi, bunun için de toprağın gübre ile beslenmesi gerekmektedir. Haşhaş bitkisi yetiştirdiği topraktan tonda yaklaşık olarak 23 kilo azot emerken 147 litre su, 26 kilo kadar fosforik asit, 18 kilo kadar kireç ve 7 kilo kadar da potasyum aldığı görülmüş olup, taban gübresinin bu miktarlara denk gelecek şekilde tekrardan toprağı verilmesi icap eder. Tarım sanayii ürüne göre gübre dengesini sağlayacak hazır gübre formları da

hazırlamaktadır. Bu hazır formların dışında ortaya çıkan üretici deneyimi, doğru gübreleme modeli geliştirilmesinin tecrübi bilgi olarak ortaya çıkmasını sağlamış; bu deneyim, zamanında yaşanan bitki köklerinin yanması yahut toprağın yorulması gibi deneyimlerden elde edilmiştir. Çiftçinin toprağı buna göre hazırlaması ve toprağın beslenmesi amacıyla gerekli olan gübrenin bu mantığa göre planlanması gerekir (TMO, 2023, s. 4).

Resim 1: Haşhaş kapsülünden afyon elde etmek için kullanılan aparatlar⁹

Modern tarım teknikleri eskinin tecrübeye dayalı bilgilerini destekleyen çözümler üretmiş ve bu yeni yöntemler insan emeğini azaltmıştır. Makineli tarımın uygulanabileceği geniş arazilerde tohumun toprakla buluşması, tekniğe uygun olarak toprağın 1.5-2 cm derinine gelecek tohumun savrulmasını gerektirir. Geleneksel yöntemde çiftçiler, oldukça hafif olan tohumu toprakla buluşturabilmek için ince kum yahut talaşla karıştırarak, dekara 1,5 kg gelecek şekilde planlama yapmakta, bir avuç kadar haşhaş tohumunu dokuz adımda sağlı sollu gelecek şekilde serpmektedir¹⁰ Serpme işlemi tamamlandıktan sonra, ekilen tarlanın nispeten küçük olduğu bölgelerde sürü geçirme denilen bir yöntemle tohumun toprağa tutunması sağlanmaktadır. Daha çok Konya'nın Seydişehir ilçesinde yapılan bir uygulamaya göre tohum ekildiği tarlaya davar/koyun keçi sürüsü salınmaktadır. Küçük baş olarak

⁹ Türkiye'deki Eczacılık Tarihi Müzeleri isimli makaleden alınmıştır. (İ.Ü. Eczacılık Fakültesi Dekanlık Arşivi)

¹⁰ Haşhaş ekimi yapılan bölgelerde görüşülen çiftçilerden alınmıştır.

bilinen bu davar sürüleri, ince ayak izi ve beden ağırlıklarının eşit dağıtılması sebebiyle toprağa yumuşak baskı yapmakta ve bu sayede hem tohum toprağa tutturulmuş olmakta ve hem de tohumun çok derine gitmesi engellenmektedir.¹¹ Bu işlem doğru uygulandığında kışlık dönemde ekilen tohumun filizlenmesi üç haftayı bulurken yazlık dönemde sonuç iki hafta gibi bir sürede alınabilir. Kışlık ekim döneminde yağan kar, toprağı beslediğı gibi aşırı soğuklara karşı bitkiler için muhafaza edici bir özellik sağlar. Burada esas olan tohumun donmadan tutunmasını sağlamaktır ki, bazı çiftçiler geçmişten bugüne taşıdıkları tecrübe ile tohumun çataklanmasını beklerler. Çataklanma tohumun yapraklanmasıdır. Bu yapraklanmanın tohumun tutunacağı anlamına gelmesi için ilk iki üç hafta içerisinde 4 yaprağı ulaşması gerekir. Dört yaprak, özellikle kışlık ekimlerde, ikisi donsa bile diğer ikisinin devam edeceği anlamına gelir. Çataklanmanın gerçekleşmediğı durumda çiftçi mahsulü kaybedeceğini düşünerek, ürünün yetişmesini beklemek yerine yeniden sürmekte ve başka bir bitkinin ekimini sağlayabilmektedir. Kotalı üretim yahut sözleşmeli tarım uygulamasının gerçekleştirildiğı bölgelerde çiftçi üretim iznini almak yahut sözleşme imzalamak aşamasına geçmeden evvel kendini garantiye alır. Bu yöntemle kotaya dahil olma yahut sözleşme imzalama işlemi için üstlenilecek olan risk, asgariye indirilmiş olur¹².

Toprağı yormaması için nadas ve münavebeli ekime uygun olarak üretilen haşhaşın bölgede ekim nöbeti adı verilen yöntemle karşılanması durumunda arpa, buğday ve baklagillerle yer değiştirdiğı görülmektedir. Bilinçli üretici, bu münavebeyi, her zaman için yüksek gelir getirmek için değil, toprağı korumak için de yapar.

Haşhaşın zayıf tohumunun toprakta kolayca yol alabilmesi esastır. Bu imkânın sağlanamadığı durumlarda yetiştirme ortamı bitkinin istediğı koşulları sağlayamaz ve haşhaş daha bodur kalır. Yaprakları büzülür, çiçeğı ve kapsülü beklenen ölçülere ulaşmadığı için verimi düşük olur. Kazık köklü bir bitki olsa da kökün yan dalları zayıf olduğu için rüzgâra karşı direnci de zayıf olmaktadır. Çiftçi iklim koşullarına göre de tedbir almak zorundadır. Bu tedbirlerden biri de zamansız yağan yağmur ve dolu gibi

¹¹ Haşhaş ekimi yapılan bölgelerde görüşülen çiftçilerden alınmıştır.

¹² Haşhaş ekimi yapılan bölgelerde görüşülen çiftçilerden alınmıştır.

doğa olaylarından mahsulün etkilenmesini engellemektir. Bunun için de küçük üretici konumundaki çiftçilerin tohum ekilen alanların üzerini otlarla kapatma uygulaması yaygın bir tedbir olarak söylenebilir¹³.

Haşhaş için gerekli olan hasat zamanı bitkinin kökten arta kalan toprak üstündeki kısmının kuruması ile başlar. Bu olgunlaşma evresini; haşhaş tarlalarına sıklıkla giden çiftçiler, fizyolojik olarak ta bilmektedir. Tarlasını ekerek sürekli toprakta gezen çiftçilerin olgunlaşma evresine yakın dönemde sabahları uyandıklarında hissettikleri baş ağrısı ve halsizlik hasat zamanının yaklaştığının habercisidir. Deneyimli çiftçiler bu etkinin haşhaş tarlalarından gelen rayiha sebebiyle olduğunu bilirler.

Öte yandan bitki kapsüllerinin renginin sararması ve tohumlarının kapsül sallandığı anda ses çıkarması ile kesinleşir. Olgunlaşan kapsül marakas adı verilen müzik aletleri gibi, sallandıkça ses çıkarmaktadır.

Haşhaşın hasat edilmesi işi başlı başına bir tertip gerektirir. Üreticiler kendi imkanları ile hasat işlemini gerçekleştiremeyecekleri durumda mevsimlik işçi olarak adlandırılan kişilerden hasat zamanı için gündelik iş karşılığı ücret şeklinde bir uygulamaya geçmektedirler ki bu uygulamanın haşhaşın türüne göre hangi dönemde gerçekleşeceği farklılık göstermektedir. Haşhaşın kontrollü olarak ekiminin gerçekleştirilmediği durumlarda mahsulün hasat edilmesi için ilk yapılması gereken şey, kapsülün çizilerek afyona kaynaklık eden haşhaş öz suyunun alınması işlemidir. Bu işlem haşhaş çiçeklerinin taç yapraklarını dökmeye başladığı zaman gerçekleşir. Aslında bu durum afyonun yetiştiriciliğinin yapıldığı her bölgede bilinen bir uygulamadır. Haşhaş kapsülü yöresel farklılıkları olmakla birlikte çoğu yerde ince dişli özel bıçaklarla çizilir ve bitkinin öz suyunun akması sağlanır. Çoğunlukla akşam vakti yapılan bu uygulama, gece boyu bitki özsuğunun akmasını sağlar. Bu işlem için zamanlama kesinlikle doğru olmalıdır. Zira bitkinin en değerli kısmı sayılabilecek bu özsuğu, bitki yaşamının çok kısa bir evresinde ortaya çıkar. Bu dönemin kaçırılması durumunda bitki kapsülünün, yabani bir otun çiçeğinden farkı kalmayacaktır (Grosh, 2018, s. 10).

¹³ Haşhaş ekimi yapılan bölgelerde görüşülen çiftçilerden alınmıştır.

Sabah çizilip akşama yahut akşam çizilip sabaha kadar akması sağlanan öz su, yapışık ve koyu kıvamda olduğu için kapsülden dışarıya sızsa da toprağa damlaması pek mümkün değildir. Öz su, çoğunlukla kapsülün çizildiği bölgede birikir. Çizme işleminin tamamlanması ve öz suyun tamamı ile çıktığının anlaşılmasının ardından hasat işçileri kapsüllerdeki afyonu özel bir bıçak vasıtasıyla kapsülden sıyrır ve biriktirmeye başlar.

Haşhaş üreticileri ile mevsimlik iş olarak haşhaş hasadında çalışanların büyük çoğunluğunun afyon bağımlılığı sıradan bir alışkanlık gibidir. Öyle ki bu alışkanlık afyonu bedelini ödeyerek tüketenlerin bağımlılığından çok daha öte bir noktadadır. Afyonun sinirleri uyuşturan yapısı uzun süreli kullanımlarda kişilerdeki duyarlılığı etkilemekte olup, normalde nohut tanesinden bile küçük miktardaki bir afyon sakızının uyuşturucu özelliği, kullanıcıyı etkileyebilirken afyona sürekli olarak maruz kalan kişilerde afyonun tesiri azalmakta, tesir oluşmasını sağlayacak miktar her seferinde artırılmak zorunda kalmaktadır. Öyle ki normal bir insanı komaya sokabilecek miktardaki bir afyon, bazı durumlarda, üretici ve haşhaş toplayıcıları için sıradan bir miktar olarak görülebilmektedir. Dahası uyuşturucu ilaç olarak kullanılan morfinlerin bile bu kişiler üzerinde tesir edici bir durumu neredeyse hiç kalmaz. Özellikle afyon toplama işlemini yapan kadınların yeni doğandan itibaren kolayca çalışabilmek için çocuklarına afyon sarı bez emdiriyor olması afyonkeşlerin büyük çoğunluğunun bu çocuklar arasından çıkmasına sebep olmaktadır. Yine herhangi bir tedavi esnasında afyon türevlerini yatıştırıcı olarak kullanmak, zamanında afyona alıştırılan bu çocuklar için neredeyse mümkün değildir. Diş çekimi, yara tedavisi, dikimi yahut anestezi gerektiren sair yöntemler, afyon kullanıcılarının tedaviye hazırlanma evresini zorlaştırmakta, çoğu zaman bu kişilerin tedavileri, morfin bazlı uyuşturucuların anestezi etkilerinden yararlanamadan gerçekleştirilmektedir. Bugün bile anestezi tedavilere karşılık vermeyen hastalarına doktorların memleketlerini sormalarının geri planındaki sebep, hastanın afyon ve türevlerine maruz kalma ihtimallerini tahmin etmektir.

Haşhaş hasadının ilk işlemi olan ve afyon olarak bilinen öz suyun alınması uygulaması, afyonun yasaklanması ya da üretiminin sınırlandırılması dönemlerinden önce düzenli olarak gerçekleştirilirken; bu uygulamanın uluslararası tedbirlerle pek

çok ülkede yasaklanmasının ardından nadir bir işlem haline gelmiş ve üreticiler, haşhaş bitkisini, çizimini gerçekleştirmeden kapsül halinde toplamaya başlamışlardır. Bu durum Türkiye için de geçerli olup haşhaş mahsulleri, kozası çizilmeden toplanarak tek alıcı olarak bilinen Toprak Mahsulleri Ofisine bağlı Afyon Alkaloid Fabrikasına verilmektedir.

Farklı uygulamaları olan haşhaş hasadında, bir bez yahut keten torba ya da içi bezle kaplanmış sandık bu öz suyun alınması işlemi esnasında kullanılabilen bir araç haline gelmiştir. Haşhaş üretiminin gerçekleştiği ülkelerde kanunların elverdiği ölçüde üretilen haşhaşın hasat edilmesi işleminde mevsimlik işçiler, afyonu alınmış haşhaş kapsüllerini pamuklu kumaştan üretilmiş torba, keten bez ya da içi bezle kaplı sandıkları kullanarak toplamakta, bitki kapsüllerini sopa yardımı ile kırmakta ve bu sayede dökülen tohumlar zayi edilmemektedir. Kapsüllerin kırılması esnasında haşhaşın tohumlara karışan kısımları ise kalbur eleklerden geçirilerek içerisine karışan toprak ve haşhaş kabukları ya da sap parçalarından arındırılması sağlanmaktadır.¹⁴ Sonrasında toplanan tohumlar güneş altında kurumaya bırakılır. Aynı işlem kırılan kapsüller için de gerçekleştirilir ve kurumaya bırakılan kapsüller 4-5 gün sonra bir kere daha silkelenerek içerisindeki tohum tamamı ile çıkarılmış olur. Bu işlemlerin sonunda elde edilen tohumun bin adetinin kabul edilen kurumuş tane ağırlığı 0.280 ile 0.610 mg civarındadır.

Haşhaş üreticileri için afyon olarak bilinen öz suyun alınmasının dışında bir hasat da söz konusudur. Bu hasat tohumu esas alır ki o durumda da gecikmenin söz konusu olmaması gerekir. Zira hasatta yaşanabilecek bir gecikme haşhaşın kapsül ya da koza olarak bilinen kısmının kendiliğinden açılmasına ve içerisindeki tohumun rüzgâra karşı yenilerek savrulmasına sebep olmaktadır. Haşhaş üreticileri için bu bilindik durum tecrübeye dayalı olarak haşhaş hasadının takviminin belirlenmesini sağlar. Kapsüller sararmaya başlayıp koyu krem rengini aldığı anda tohum için gerekli olan hasadın vakti de gelmiş demektir. Haşhaş üreticileri bu zamanda mahsul kaybı yaşamamak için mevsimlik işçilere adeta muhtaç konumundadır. Mevsimlik işçilerin paraya, tarla sahiplerinin ise doğru ve zamanında hasat için iş gücüne ihtiyacı olur. Bu

¹⁴ Haşhaş ekimi yapılan bölgelerde görüşülen çiftçilerden alınmıştır.

durum çoğu zaman emek arzını kıymetli hale getirmekte, nadir de olsa bu zamanlarda iş gücü sahipleri değerine karşılık gelen gelirin fazlasını dahi üreticiden alabilmektedir. Dönemsel olarak yaşanan bu durum haşhaş üretiminin gerçekleştirildiği bölgelerde mevsimlik işçilere ayrıcalık gösterilmesini sağlayan unsurları da ortaya çıkarır.

İyi bir haşhaş hasadında mevsimlik işçilerin haşhaş fidelerini topraktan söktükten sonra kapsüle yakın bir kısımdan kırmak suretiyle demet halinde bağlamaları ve bu sayede kapsüllerin bir arada tutulmalarına imkân tanınmaları gerekir. Mevsimlik işçiler tarafından suistimale açık olan bu hasat zamanı iş yavaşlatma yolu ile üreticinin tedirgin edilmesine ve üreticinin daha yüksek bir gündeliğe razı olmasına kadar gidebilen örtülü bir restleşmeyi doğurmaktadır. Bu durumu bilen üreticilerin, hasat zamanından önce mevsimlik işçileri organize eden ve çavuş adı verilen kişiler üzerinden ortak bir anlaşmayı sağlamaları ve düzenli olarak bu kişiler üzerinden bir iş birliği oluşturmaları gerekebilmektedir.¹⁵

Hasat edilen kapsüller, geniş bir araziye serili çadır bezi tarzı temiz bir sergi üzerinde bekletilebileceği gibi tohumların zayi olmasını engelleyecek nitelikteki sert bir zemin üzerinde de toplanabilir. Yağmur ya da aşırı rüzgâr gibi doğa olaylarına karşı gereken koruma tedbirleri alındıktan sonra nihai kurumadan emin olmak için bu aşamada da bekletilir. Bu işlem de tamamlandıktan sonra kapsüller bir sopa yahut tokuç denilen aletlerle kırılır ve tohumlar ortaya çıkarılır. Haşhaş tohumunun tamamen kapsül ya da saplardan ayrıştırılabilmesi için kalbur denilen çok ince delikli elekten geçirilerek tohumlar tamamıyla ayrıştırılır. Çiftçinin haşhaş üretimi esnasında karşılaştığı en yoğun iş gücü bu dönemlere rast gelir. Gelecek sene aynı ürünün ekilmesinin düşünüldüğü durumlarda gübreleme rutini başlar ve toprak başta fosfor ve potasyum olmak üzere kaybettiği mineral ve benzeri ürünlerle takviye edilir.

Çiftçi toprağı hazırlamakla birlikte gelecek yılın tohumlarını da ayırmak durumundadır. Bunun için de haşhaşın sağlıklı tohumlarının seçilmesi gerekir. Haşhaş mildiyözü gibi yaygın hastalıkların gelecek yıldaki mahsulü riske atmaması için bu gibi hususlara dikkat edilmesi gerekir. Tohumluk almak olarak bilinen bu uygulama

¹⁵ Haşhaş ekimi yapılan bölgelerde görüşülen çiftçilerden alınmıştır.

binlerce yıldır haşhaş yetiştiriciliği yapan çiftçilerin mutata işlemidir. Bu şekilde üretilen haşhaş, her yıl üreticilerine kazanç sağlayan önemli bir iktisadi araç olmuştur. On dekarlık bir alandan elde edilecek haşhaş tohumunun 1.200 ile 1.700 kilo verim sağlıyor olması üreticiler için iyi bir kazanç anlamına gelir (Taşlıgil & Şahin, 2018, s. 276).

2.5.1. Afyonun Yetiştirilme Amaçları

Bir kültür bitkisi olarak bilinen haşhaş, üreticisine her yönüyle fayda sağlayan endüstriyel bir bitkidir. Haşhaş; kök, sap, dal, yaprak, çiçek, tepecik/kapsül/koza ve tohum olarak adlandırılan bölümlerden oluşur ve her birinin değerlendirilebilmesi söz konusudur. Dünyanın pek çok bölgesinde ve Anadolu'da binlerce yıldır yetiştirilen haşhaş, yetiştirildiği bölgelerde tarımının iktisadi bir gücü olmuştur. Haşhaş, stratejik değeri de olan ve tıbbi aromatik özellikler taşıyan bir bitki çeşididir. Başta morfin ve türevlerinin üretilmesi amacıyla tıbbi katkı maddesi olarak ekilirken, bitkisel yağ, lamba yağı, hamur işi katkısı gibi farklı alanlar için de üretilmekte, kalan sap kısmı ise hayvan yemi olarak kullanılabilir (Arslan, Bayraktar, & Özgen, 2017, s. 6).

Toprağı yormayan bir bitki olan haşhaş ekim için fazla zahmet gerektirmez. Yıllıklı bir bitki olsa da bazı bölgelerde haşhaş tarımından arta kalan zamanlarda bir kısım hububat yetiştirilebilir. Toprağın hazırlanması için gerekli olan çapa işlemi tarlanın yabancı otlardan arındırılmasını sağlar ki bu durum tarlanın her daim temiz bırakılmasını gerektirir.

Haşhaş bitkisi, yetiştirme evresinin ilk başlarından itibaren üreticiler için tüketilebilir bir ürün olarak kabul edilmektedir. Bitkinin henüz yaprak konumunda olduğu aşamalarda haşhaş; tere, kuzukulağı, roka gibi salata malzemesi olabilecek bir ürün olarak ele alınabilir ve şepit te denilen yufka ekmeğinin arasına sarılarak ara öğün için tüketilebilir.

Olgunlaşma evresine doğru bu özelliğini kaybeden haşhaşın sonraki evrelerde tüketilmesi için iki önemli husus devreye girer. Bunlardan biri tohum diğeri de kapsüldür. Tohum haşhaş bitkisinin en kıymetli bölümlerinden birini oluşturur. Yüksek protein sebebiyle oldukça besleyici olan ve bin dane tohumda %40 ila 55

oranında yağ bulunmaktadır. Yağlık olarak kullanılabilen tohum çerez şeklinde tüketilebildiği gibi tatlı, ezme, börek, şekerleme ve ekmek gibi ürünlere de katılmaktadır. Sarı, beyaz gri, mavi, kahve ve pembe renklerde olabilen tohumdaki yağ oranı renklerine göre farklılık göstermektedir. Beyaz ve sarı renkli olan tohumlar yüksek yağ verimi sağlayabilirken afyon verimi için ekilmesi durumunda yeşil kapsüllü çeşitlerinin seçilmesi gerekir. Tohum ve ondan üretilen ürünler, haşhaş kapsülünün parçaları karışmadığı müddetçe alkaloit bulundurmaz. Açık sarı renkteki haşhaş tohumu yağı yemeklerde kullanılmakta olup soğuk pres yöntemi ile sıkılması gerekir. Sıcak presin kullanılması durumunda tohum sıcaktan hemen etkilenecek kahve yahut daha esmer bir renge bürünmektedir. Bu şekilde üretilen yağın yemeklik olmak dışında sabun yahut boya kullanımında da hammadde olabildiği bilinmektedir.

Haşhaş bitkisinin en önemli kısımlarından bir diğeri ise koza, kozalak, kelle, baş, kavuz, dış kabuk gibi adları da olan kapsüldür. Yüksek gelir getirme özelliği olan ve endüstriyel kullanım imkanları bulunan kapsül, tepecik denilen ve üzeri yıldız ve taç şeklinde bir şapkaya benzeyen yumurtamsı oval ve geniş oval bir biçime sahiptir. Bitkinin çeşidine göre iriliği artar. Haşhaşın kültüre alınması bitkideki kapsül sayısını azaltsa da kapsülün niteliği ve büyüklüğü, artmış olup kültüre alınmış bir haşhaş kapsülünün çapı ortalama 4 ila 7 cm civarındadır.

Kapsül, hasat zamanına yakın bir evrede iken çizilmesi halinde çeşitli alkaloitler ihtiva eden bir afyon sakızı çıkarır. Kapsülden elde edilen bu sütün bir müddet bekletilmesinin akabinde katılaştıran sakız, hava ile temas ettikçe koyu ve katı bir hal alır. Kapsülden sıyrılarak toplanan bu katı madde yoğurularak topak haline getirilir. Topak haldeki bu afyon yumrusundan ise uyuşturucu ve ağır kesici madde elde edilir. Haşhaş kapsüllerinin yetiştirme sürecinin olgunlaşmaya dönüşme aşaması, fiziksel değişime bağlı olarak ta kendini gösterir. Yeşil olan kapsülün rengi yavaş yavaş koyulaşmaya başlar. Bitkiden afyon eldesi sağlamak için gelinecek olgunluk seviyesi bu şekilde görülebilir. Afyon, bu olgunlaşma evresine ulaştığı andan itibaren çiftçinin onu kazanması gerekir. Bu usul haşhaş kapsülünün çizilmesi suretiyle olur. Kapsül yeşili ne kadar koyuya dönerse içeriğindeki öz su, yani afyon o denli kaliteli olur. Fakat bu evrenin de bir sınırı vardır. Koyu yeşil renk kapsülde yaşanan kabuklaşmaya bağlı olarak afyon suyu açısından karta kaçma anlamına gelir.

Haşhaş bitkisinin olgunlaşma evresine gelen kapsülleri normal büyüklüğe ulaşınca ve henüz yeşilken özel bir bıçakla kapsülünün çizilmesi suretiyle akan beyaz, süt misali, yapışkan öz suyu (lateks) bitkinin dışında birikir. Lateksin yeşil kapsül üzerindeki hali bir müddet bekletildikten sonra içindeki su buharlaşır ve hava ile temas ettikçe koyulaşarak kahverengi bir renge bürünür (Aslan & Javani, 2014, ss. 15-19). Ham afyon ya da afyon sakızı olarak bilinen bu ürün yaş halde iken keskin ve nahış bir kokuya sahiptir. Uygun zamanda çizimi gerçekleştirilen haşhaş kapsülünden afyon elde etme işlemi de hassasiyet gerektirir. Haşhaş kapsülünden afyon elde etmek isteyen kişi kapsül üzerine tek bir çizgi atar. Bu çizme işleminin derin bir biçimde olmaması gerekir. Sabah erken yahut öğleden sonra 4-6 gibi geç saatlerde yapılan bu çizimlerden sonra ortaya çıkan afyon sütü pıhtılaşma gerçekleştikten sonra algı bıçaklarıyla toplanır. Çizim işleminde on ila on beş gün sonra kapsül iyice olgunlaşır ve tohum kapsülün içine dökülür. Çizme işlemi, öz suyun kaybedilmemesi için kapsülün çok derinlemesine kesilmesini engelleyecek özel bir bıçakla gerçekleştirilir. Bu bıçağın, kalem ucuna benzeyen yahut jilet ya da falçataya benzeyen küçük ve keskin bir bıçakla kesildikten sonra ortaya çıkan öz suyun kapsülden sıyrılarak alınmasını sağlayacak derinlikli ve geniş tabanlı, satır genişliğinde toplayıcı bölmesi bulunur.

Resim 2: Afyon sakızı elde etmek için kullanılan hazneli bıçak

Afyon, insanın keşfettiği bilinen ilk doğal narkotik madde sayılabilir. Kapsüldeki alkaloidler Morfin (% 1-23), Kodein (% 1- 4), Narkotin (% 1-11), Terapin (% 1-4) ve Papaverin (% 1-2)'dir. Morfin, kodein ve tebainin gibi alkaloidler uyuşturucu özelliğine sahipken noskapin ve papaverin tarzı alkaloidlerin uyuşturucu özelliği bulunmamaktadır (Schiff, 2002, s. 189). Tıbbi niteliği olan yaklaşık 30 kadar daha çeşidi bulunan bu alkaloidlerden her birinin farklı tedavi edici özelliği bulunduğundan ötürü kıymetli bir hammadde kaynağıdır. Afyon alkaloidleri ağır

kesici, uyuşturucu ve öksürük kesici özellikleri ile ilaç sanayiinde kullanılmaktadır. Ayrıca üşütme, dizanteri, ishal, kanser ve astıma da yararlı olduğu bilinmektedir. (TMO, 2022). Haşhaş her ne kadar tıbbi- aromatik bitki olarak değerlendiriliyor olsa da yapısal özellikleri onun yağlı tohumlu bitkiler kategorisinde de değerlendirilmesini sağlamaktadır.

Haşhaş bitkisinin sapları da üretici için yararlanılması gereken önemli bir kaynaktır. Haşhaş ekilen bölgelerde geçmişten beri gelen bir uygulama haşhaş saplarının sıkışık halde tutulması suretiyle çatı örtüsü haline getirilmesidir. Toprakla karıştırılıp sıkılaştırıldığı andan itibaren kerpiç tuğlası da yapılabilen bu ürün kuvvetli bir kumaş içerisine doldurularak sedir yastığı yapılabilmekte, yakacak olarak değerlendirilmekte ya da ihtiva ettiği yüksek selüloz sayesinde kâğıt sanayiinde de kullanılabilir (Koç, 2002, s. 3). Tüm bunların dışında haşhaş küspesinin hayvan yemi olarak kullanılması da mümkündür. Zira haşhaş küspesi yüksek miktarda ham protein ihtiva ettiği için besleyici bir yemdir. Öyle ki küspenin kullanıldığı ineklerde süt verimi daha fazla olmaktadır. Üreticiler haşhaş eken birisinin mutlaka hayvancılıkta yapması gerektiğine vurgu yapar. Özellikle büyükbaş hayvancılığın yaygınlaşmasına sebebiyet veren bu besin kaynağının Afyon Karahisar'ın meşhur manda kaynağının verim ve kalitesini sağlayan asıl sebep olduğu söylenmektedir.

Haşhaş bitkisinin çiçeği de değerlidir. Gelincik familyasından olan bu bitki çiçeğinin beyaz, pembe, kırmızı, mor renkleri göz alıcı bir manzara oluşturur. Öyle ki bu renk cümbüşü yol kenarında ekili tarlalarda fotoğraf çektiirmek isteyen turistlere karşı üretici için bir gelir kaynağı dahi olabilmektedir. Afyon çiçeğinin renkleri bölge halkı ile o kadar bütünleşmiştir ki Afyonkarahisar'da faaliyet gösteren pek çok spor kulübünün renkleri bu çiçeklerden esinlenerek belirlenmiştir. Örneğin Afyonkarahisar Futbol Takımının resmi renkleri mor ve beyazdır.

2.6. İsim ve Adlandırma: Hangi Haşhaş

Geleneksel tecrübeye bağlı olarak yetiştirilen bitkilerden elde edilen uyuşturucu çeşitleri farklı olsa da insanlar üzerindeki tesirinin benzer niteliklere sahip olması, kimi yerde bilmeyerek, kimi yerde ise tarihten gelen bir karışıklığın genel kabule dönüşmüş olması sebebiyle karıştırılmakta, ürün isimleri birbiri yerine

kullanılabilmektedir. Haşhaş bu duruma bir örnektir. Afyonun elde edildiği haşhaş bitkisi, Türk toplumu açısından, literatürdeki karşılığı Papaver Somniferium olan bitki cinsine karşılık gelse de ülke dışında kelime ve mana birliğinin tam olarak sağlandığı söylenemez. Bizdeki bilinen adıyla haşhaş, İngilizce “Hash, Hashish” ya da Fransızca “Hachish” olarak ifade edilen ürünle aynı anlama gelmez. Batı Avrupa dillerine Arapçadan geçmiş olan haşhiş maddesi ile kastedilen, bizde Hint keneviri (Cannabis Indica) olarak ta bilinen bitkidir. Haşhiş’in, Avrupa’ya Napolyon’un Mısır seferinden sonra taşındığına dair kanaatler, giden bitkinin Mısır’da tüketimi yaygın olan ve afyon üretiminde kullanılan haşhaş olduğunu düşündürse de bu iddianın kesin bir dayanağını bulmak mevcut koşullar altında mümkün görünmemektedir. Öyle ki Hint Kenevirinin yaprak, dal ve özlerinden elde edilen; Avrupa’daki adı ile Marihuana, Arap dilinde Kunnab ve Türkçede Esrar olarak bilinen uyuşturucu da kimi yerde haşhiş olarak bilinmektedir. İsim ve mana arasında Türkçede yer alan bu fark bugün hala, kastedileni anlamak için daha detaylı sorular sorulmasını gerektirmektedir. Öyle ki yapılan pek çok çalışmada haşhaşın, söz konusu fark gözetilmeden hem eroini hem de esrarı içine alan bir genelleme ile değerlendirildiği anlaşılmakta olup bu durumun özellikle çeviri eserlerin kaynak olarak ele alındığı çalışmaları kapsadığı da görülmektedir. Bunun en belirgin örneklerinden birini Charles Baudelaire’in *Wine and Hashish* adlı kitabında görmek mümkündür. Türkçeye *Şarap ve Esrar* olarak çevrilen kitabın çok küçük bir kısmında afyon bitkisinden bahsedilirken eserin geri kalan kısmında Hint Kenevirinden üretilen esrar kastedilmektedir (2012, ss. 27-28). Her ne kadar kullanıcılar ya da hammaddesini yetiştirenler açısından ayırım yapmak zor olmasa da bu tip uyuşturuculara yahut bitkilere uzak olanlar için, uyuşturucu isimleri birbiri yerine kullanılabilmektedir. Dahası söz konusu uyuşturucuların kullanımının pek çok toplumda yasak oluşu; yasağın bir dizi yaptırımını beraberinde getiriyor olması, toplumun genelinde uyuşturucu kullananlara karşı takınılan tutum ve kullanıcıların, bu ürünleri kullandıklarını gizleme ihtiyacı hissetmeleri gibi sebeplerle, pek çok uyuşturucu kendi mecrasında farklı takma adlarla anılmaktadır.

Uyuşturucu jargonu olarak ta bilinen bu isimlendirmelerin örneklerinden bazıları şöyledir: Haşhaş bitkisinden üretilen ve Türkiye’de yaygın olarak kullanılan afyon ve eroin için: Dragon, at, kriko, oğlan, beygir, dope, smack, junk, mal, beyaz,

toz, cevher, staff, beyaz kelebek, dop, gevher, süprüntü, sır, koreks, hiro/hero, kız, pudra, beyaz peynir ve çöp, Hint kenevirinden elde edilen ve esrar olarak bilinen ürün için: Kannabis, marihuana, derman, mary jane, bombay, kağıt üstü, grass, dagga, maslak, bomb, kara biber, fülful, cigaralık, plaka, çalı, yeşillik, pot, spliff, ot, mühür, co, elek altı, saddam, kına, gubar, nane, anten, paspal, sündüz, haşhaş, yabancı ot, ana vatanı Güney Amerika olan koka ağacı yapraklarının işlenmesi ile elde edilen bir uyuşturucu madde olan kokain için: charlie, jambo, pırlanta, cennet, dinamit, kırıntı, baz, kaya, crack, çilek, kok, koka, beyazten, otoban, altın toz, kar, borazan, gibi isimler kullanılmaktadır (Dernschwam, 1992, s. 79: Muallim, 1997, s. 11). Afyon için eski dilde Habb-ı Hal, Habbı Müzehheb denildiği ve hapı yutmak deyiminin de buradan geldiği söylenebilir.

Bunca karışıklığın sadece afyon ve esrarın isimlerinde olduğunu düşünmekte naiflik olur. Zira her iki madde de çeşitli şekillerde birbirleri ile terkip yapılarak yahut başka keyif verici maddelerle birlikte alınarak ta kullanılmaktadır. Afyon ve Esrarın tütün ile birlikte sarılarak tüketilmesi mümkün olabildiği gibi; afyonun şarap ile birlikte kullanılması durumunda berş ismiyle anıldığı, keten yaprağı ile terkip edilerek sarhoş edici hale getirecek bir şuruba döndürülmesi halinde de ise berş şurubu denildiği bilinmektedir. Bu şurubun yasaklama yahut dini saikler sebebiyle tüketilmeyen ve doğrudan sarhoşluk veren içkilerden farklı olarak Osmanlı kahvehanelerinde mekâna ilk giren kişiye ikram edilmesi de dikkate değerdir. Bu ikramın müşterideki bilinci zayıflatmak ve sonraki satışı artırmak amacıyla bilinçli olarak tercih edildiği de söylenegelmektedir.

2.7. Afyon Kullanımı ve Etkileri

Haşhaş kapsülünün çizilmesi ile ortaya çıkan öz sudan elde edilen afyon, yutarak ya da çiğnenerek alınabileceği gibi tütüne sarılmak yahut başka bir içeceğe karıştırmak suretiyle tüketilebilir. Her bir yöntemin vücuda etki etme süresi farklı olsa da etkisi genel olarak aynıdır. Afyon kullanımı, tüketenlerin bünyelerinde çeşitli etkiler doğurur. İlk etapta açık bir zihin, dinamizm ve yüksek bir hayal gücüne sahip olmak gibi etkiler doğuran afyon, etkisinin azalması esnasında yahut alışkan bir bünyedeki afyonsuzluk durumunda kişiyi bitkin ve algıları kapalı bir hale dönüştürür. Başlangıç etkisinin ağrı varsa azaltmak, üzüntü ya da tasaları gidermek ve keyif

vermek olduğu söylenebilir. Kısa süreli bu etkinin afyonkeşler arasındaki tarifi balayıdır. Ne var ki bu balayı afyon kullanıcısının bağımlılık düzeyine göre farklılık arz eder. Zira alışkanlık, tüketilen afyon miktarını değiştirir ve bir afyon kullanıcısı için aynı etkiyi almak, zamanla miktarı arttırarak mümkün olur. Balayı süresinin tamamlanmasının ardından ise vücut farklı tepkimelere girer ki bunun en bilinen şekli mide bulantısı, baş dönmesi, kalp atışının yavaşlaması, solunumda azalma ve renk solgunluğu şeklinde kendini gösterir. Renk solgunluğu zamanla kalıcı hale gelebilecektir. Yüksek miktarda tüketilen afyon kişiyi komaya sokar hatta öldürebilir.¹⁶

Jones orta düzeyde kullanılan bir afyonun kişiden kişiye değişmekle birlikte etkisini şöyle açıklar:

“Afyon bizi nazık bir biçimde yakalar. Kişi hareketsiz yattığında genelde sonu uykuyla biten bir hal oluşur. Fakat kişi kendini eylemde, söylemde tutarsa çok güzel bir haber almış gibi, çok sevilen bir kişinin görülmesi gibi bir haz verir. O kadar tarif edilmeyecek bir hazdır ki bu bir dahi ruhları ele geçirmiş ya da kişiye bilgi vermiş gibidir. Hiçbir dünyevi zevk onunla kıyaslanamaz. Canlı neşeli bir mizah yaratır. İşlerin sevk edilmesinde hızlı ve çabuk olmayı sağlar (Jones, 2018, s. 21).

Afyon sakızı, bitki kapsülünden çıkartıldıktan sonra kurur. Kuruyup katılaşmasının ardından yıllarca normal koşullarda bozulmadan korunabilir. Bu öz farklı alanlarla kullanılmakla birlikte temel olarak iki başlık altında ele alınmaktadır. Ekim yapılacak ürün tercihi tek başına çiftçinin aldığı bir karar değildir. Zira bu tercihleri etkileyen çeşitli saikler bulunmaktadır. Bunlar arasında olmazsa olmaz husus iklim ve toprak yapısıdır. Akabinde çiftçinin bildiği işi yapma çabası önem kazanır. Ayrıca ürünün paraya dönüştürülebilme hızı, hayvancılık yapanlarda yem giderinin azaltılması için ekim yapma isteği, gelecek yıla ait fiyat ve pazar beklentisi, tavsiye, devlet desteği ve sözleşmeli tarım gibi hususlar yer almaktadır (Saha, 2019, s.17). Haşhaş bitkisinin toprak isteği açısından pek seçici olmaması, üretici açısından bir avantaj olsa da bundan daha önemlisinin ticarileştirme kaygısının giderilmesi olduğu

¹⁶ www.narkotik.egm.gov.tr

söylenebilir (Gümüşçü & Gümüşçü, 1996, s. 131). Zira haşhaş üretimi sınırlıdır ve üreticiler için devlet desteği, alım garantisi ve sözleşmeli tarım gibi avantajlar da hem istikrar hem de ön görülebilir getiri sebebiyle ilave bir tercih nedenidir. Diğer yandan haşhaş üretimini yapan çiftçilerin pratik olarak başka bir bitkinin yetiştirilmesinin zor olduğu topraklarda bu ürünü yetiştirerek mecburi bir tercihte bulundukları da söylenebilir. Münavebeli olarak aynı tarlada farklı ürünlerin ekilebilmesi uygulamasına rastlanıyor olsa da haşhaş her yerde bu nitelikte bir ürün olmaması sebebiyle tek yıllık olarak kışlık ya da yazlık olacak şekilde ekilir. İklimine göre bu ekim şekli yazlık güzlük ve kışlık şeklinde üç farklı dönemde de yapılabilir. Kışlık ekimler Ekim ayına denk gelmekle birlikte yazlık ekimi bölgesine göre Şubat ve Mart ayına tekabül etmektedir. Kışlık ekimlerde verimin daha çok olması ekim dönemi olarak kışın tercih edilmesine neden olmaktadır (Arslan, Bayraktar ve Özgen, 2017, s. 7). Ne var ki morfin oranı açısından yapılan bir çalışmada ortalama değerler açısından yazlık ekimin morfin oranının daha yüksek olduğu görülmüştür (Validen, Özgen ve Arslan, 2016, s. 159). Ülkemiz çiftçisi açısından geleneksel bir ürün olarak tanımlanan haşhaş, detayları daha sonra aktarılacağı üzere katı yasal düzenlemelere sahiptir. Özgürce ekilemiyor olması, üreticilerin ekim öncesi müsaade almak zorunda olmaları gibi hususlar sebebiyle rekabetçi bir boyutta içermektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFYONUN TOPLUMSAL TARİHİ

3.1. Afyonun Kökeni ve Evrimsel Tarihi

Yetiştirilebildiği alanlarda tarım sektörünün en önemli ürünlerinden biri olan haşhaş, gıda maddesi olarak kullanılabildiği gibi tedavi amaçlı olarak yürütülen faaliyetlerde de ciddi bir hammadde özelliğine sahiptir. Diğer yandan kullanım şekline bağlı olarak masum bir bitki olmadığı da açıktır. Haşhaşın insanda bıraktığı ruhsal ve fiziksel etki; dozundaki artışa bağlı olarak onu, pekâlâ bir zehre dönüştürebilmektedir. Bu zehir, toplumdaki geniş kitleleri esir alan devasa bir tehlikeye neden olabilir. Hayatta kalma, güçlü gözükme, yaşam süresini uzatma, mevcut yahut olası hastalıkların etkisini azaltma ve daha kaliteli bir yaşama erişme gayesi ile insan, tarih boyunca çeşitli çözüm yolları aramıştır. Burada esas amaç, bireysel ihtiyaçların yanında, bulunduğu toplumsal yapıya karşı kendini kabul ettirmek; daha cesur, daha becerikli, daha uyumlu, zeki ve dirençli olduğu izlenimini vermektir. İnsanların bu hali sağlayabilmek için, bedensel özelliklerini, fiziki işlemlerle geliştirmenin yanında alternatif yöntemlere de başvurduğu bilinmektedir. Takviye edici amaçlarla denenilen bu yöntemler arasında bitki ve türevleri ile onlardan elde edilen ürünler, önemli bir yer tutar. İlkel toplumlardan itibaren arınma ritüelleri, kabile ayinleri, meditasyon, dua, telkin, erkekliğe geçiş törenlerinin yanında acı, uzun ve zorlu yolculuklarla mücadele, doğa koşullarına karşı direnme, uykusuzluk, açlık, susuzluk, sosyal ve duygusal bağışıklık, gibi yöntemlerin geliştirilmesinde; halüsinojenik bitki ve muscaria tarzı mantarlar, kenevir, koka yaprakları ve afyon türevleri insanlar için destekleyici rol oynamıştır (Ögel, 1997, ss. 14-60)

Bilinen en eski kayıtlara göre Anadolu'da tıbbi bitkilerin kullanımına Hititlerin başkenti Hattuşaş'ta yapılan kazılar sonucu elde edilen tabletlerde rastlanmıştır. Badem, hardal, mazi, haşhaş, sarımsak, üzerlik otu, zeytin ve adamotu gibi bitkilerin çeşitli reçetelerde kullanıldığını bu kayıtlardan biliyoruz (Derks, 2012, s. 24). Aztek, Maya, Mısır, Moğol, Pers, Türk ve Yunan kaynakları da bu tür bilgilerle doludur. Öyle ki Çin ve Hint geleneğine ait kaynaklarda destekleyici bitki sayısının ayrı ayrı yedi biner adet olduğu tespit edilmiştir (Sadıkoğlu, 1998, s. 5).

Resim 3: Kralın bir elinde buğday başağı bir elinde haşhaş kapsülü bulunmakta.¹⁷.

Arkeologların yaptığı çalışmaların buluntuları arasında haşhaş bitkisi ve hatta afyona rastlamak, bu bitkinin toplumsal hayattaki yerini anlamamız için ip uçları verir. Neolitik çağa kadar inen arkeolojik kalıntılarda bile yerinin olması, afyonun o dönemde bile toplumsal hayatın bir parçası olduğunu göstermektedir. Bu noktada afyonun hangi toplumlarca önce bilindiği yahut anavatanının neresi olduğu hususu tartışılmalıdır. Konu hakkında yapılan çalışmalarla ilgili kaynaklar farklı görüşler sunmaktadır. Nitekim Hans Helbaek isimli Danimarkalı bir arkeobotanikçinin Mezopotamya dolaylarını içine alarak yaptığı ve 1975 de ilan ettiği çalışmanın sonuçlarına göre haşhaş, bu bölgelerde yer almamaktadır.

Helbaek, Yakın Doğu'da orta çağlara kadar haşhaşın kullanılma ihtimalinin olmadığını ileri sürmektedir (Baytop, 2012, s. 7). Bu verilerden yola çıkarak İslam'ın Anadolu'da yayılmasına kadar geçen süre içerisinde haşhaşın Anadolu'da ekilmediği söylenebilir. Buna karşın haşhaşla ilgili ilk kalıntıların M.Ö. 3000 li yıllarda bugünkü Anadolu sınırlarını da içine alan Mezopotamya'da yaşayan Sümerler ve Asuriler dönemine kadar uzandığı da söylenmektedir. Sümerlerin soyut olanı resmederken kullandıkları ideogramlarda haşhaş, keyif bitkisi olarak *hul* ve *gil* şeklinde kullanılmıştır (Schiff, 2002, s. 186). Homeros'un 'İlyada'sı, haşhaştan ön Asya da yetişen bir bitki olarak bahseder. Hitit dönemine ilişkin arkeolojik kazılardan elde

¹⁷ (Sayce, 2019)

edilen Snynada, Ankyra ve Elaila gibi antik kentlerde yer alan, M.Ö. 2000’li yıllara ait buluntularda, çok sayıda haşhaş betimlemesi bulunmaktadır. Öte yandan Batı Avrupa bölgesinde yer alan neolitik çağa dair kalıntılar değerlendirildiğinde ise haşhaş, bu bölgede evcilleştirildiği düşünülen bir bitkidir. Bu düşünceye göre haşhaş, Anadolu, Doğu Akdeniz, Kıbrıs ve Mısır’a Batı Avrupa’dan yayılmıştır. Mısır’ın Deir El Medina bölgesinde bulunan kurutulmuş kapsül kalıntıları, İslam tarihi öncesinde de haşhaşın bilindiğini teyit etmektedir (Veiga, 2016, s. 202). Bilinen en eski afyon buluntusu M.Ö. 15. Yüzyıla ait bir mezarda yer almaktadır. Afyonun en önemli alkaloidlerinden biri olan Tebain’in Mısır’ın Teb kentinden adını aldığı düşünüldüğünde Akdeniz coğrafyasında anılması hiç de şaşırtıcı değildir (Şehsuvaroğlu, 1970, s. 56).

Mısır’da yaşanan bu gelişmeler yakın bir coğrafya olan Anadolu’da genç ve orta tunç çağı dönemine kadar geçen süreçte insanların bu bitkiden haberdar olma ihtimalini düşündürürken arkeolojik kazılarda ortaya çıkan ve biçim itibarıyla haşhaşa benzeyen iğne figür ve kalıpları ve çalkalandığında sesler çıkaran afyon kapsülüne benzer küpe gibi bazı serbest nesnelerin varlığı; bir başka kanıt olarak değerlendirilmektedir (Mahmoud El Mohamdy, 2020, ss. 94-96).

Resim 4: Antik Mısır Döneminde bir afyon kapsülüne benzer bir küpe¹⁸

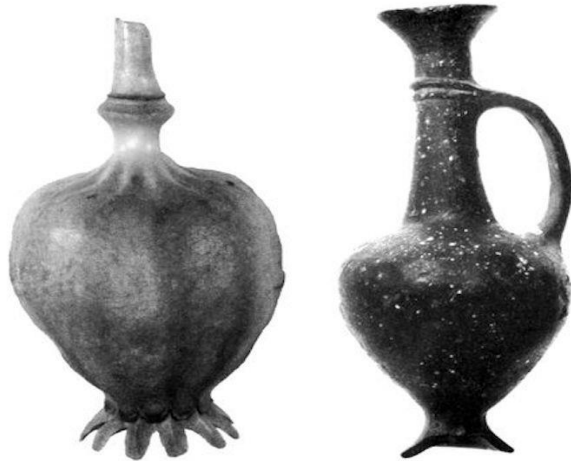
¹⁸ <https://www.atthemummiesball.com/poppies-ancient-egypt/>

Doğu Akdeniz bölgesinde bulunan ve M.Ö 1600- 1300'lü yıllara rastladığı düşünülen ayrıca ters çevrildiğinde haşhaş kapsülüne benzeyen testi, bugün British Museum'da sergilenmektedir (Smith ve Stacey, 2018, s. 5128).

Resim 5 : M.Ö. 1650-1350 yıllarına ait testi kap örneği.¹⁹

Bir başka örnek Kıbrıs dolaylarında bulunmuş olan afyon kapsülü benzeri testi.²⁰

Resim 6: Doğu Akdeniz'de bulunan afyon kapsülü biçimindeki testi görseli²¹

Haşhaşın bölgedeki bilinirliğine dair diğer kanıtlar ise bölgede bulunan sikke ve benzeri tasvirlerdir. Üzerinde haşhaş bitkisine benzer kabartmaların bulunduğu

¹⁹ British Museum Obje Kodu: G_1981-1218-53

²⁰ <https://arkeofili.com/anadolu-ve-mezopotamya-insanlari-rituellerde-marihuana-kullanliyordu/>

²¹ (Aström, 2003)

sikkeler Anadolu'nun Afyonkarahisar ili yakınlarında yer alan Şuhut bölgesinden çıkarılmıştır. Dahası buğday başağı, haşhaş kapsülü ve elinde haşhaş bitkisi ve lotus çiçeği bulunan kral tasvirli kabartmalardaki görsellerde erken tunç çağı dönemlerinde Anadolu'nun haşhaş ile tanıştığına dair işaretler sunmaktadır (Çolak, 2013, s. 515).

Resim 7: Hitit Dönemine ait haşhaş kapsülünü andıran iğne. Antik Çağa ait sikkeler²²

Sosyal ve ekonomik hayatın bir arada anlamlandırılabilmesi önemli göstergelerden biri olan sikkeler eski Yunan ve Roma döneminde de baş aktör olarak haşhaş kapsülüne yer vermektedir. Afyona yüklenilen anlam açısından bugünkü Afyon Karahisar ilinin Mısır'ın Teb kentinden farkı bulunmamaktadır elbette. İlin sınırlarında bulunan Synnada kentine ait kalıntılarda M.Ö. 133 yılı civarlarına ait olduğu tespit edilen bronz madeninden üretilmiş sikkelerde buğday başağı ve haşhaş kapsülü beraber betimlenmiştir. Yine 1. yüzyıla ait bazı Ankyra sikkelerinin ön ve arka yüzünde aynı figürlere rastlanmıştır. Bu ve benzer daha nice örnekler dönemin sosyal ve ekonomik hayatı hakkında bilgiler verebildiği gibi toplumlar arası ilişkiler için de ipuçları vermektedir (Schiff, 2002, s. 186). Örneğin Kıbrıs'ta yapılan afyon kaplarının bir benzerinin Mısır kıyılarındaki bulunduğu tespitinden yola çıkılarak bölgeler arası sosyal ilişkilerin oluştuğuna dair değerlendirmeler yapılmaktadır (Erol ve Yanık, 2019, s. 207).

²² <https://kvmgm.ktb.gov.tr/Eklenti/102374,afyonkarahisar-muzesipdf.pdf?0>

Arkeolojik buluntuların ortaya çıkardığı verileri yazılı kaynaklar da desteklemektedir. Antik döneme ait bilgilerin yer aldığı yazılı kayıtlarda, bitkilerle ilgili onlarca bilgi ve belge yer almaktadır. Geleneksel Çin kaynakları arasında yer alan “Pun Tsao” adlı şifalı bitkiler kitabında haşhaş, Cannabir ismi ile ele alınmaktadır. (Köknel, 1976, s.17). Hint kültürünün iki bin yıl öncesine kadar uzanan Ayurveda yazılı kayıtları, afyonun da içinde yer aldığı bitkisel ilaçla tedavi ve destekleyici çok sayıda yöntemi ele almaktadır (Derks, 2012, s. 24).

İslam tababet geleneğine katkı sağlayan pek çok İslam aliminin afyonla ilgilendiği bilinmektedir (Derks, 2012, s. 24) Biruni, Zehravi, İbn Zühür, İbn-i Sina, İbn-i Baytar, Nüveyri, ve Davûd’i Antaki gibi isimlerin çalışmalarından günümüze kadar uzanan pek çok kayıta da tıbbi amaçlı bitkiler ve haşhaşa dair önemli detaylar yer almaktadır. Kaynaklara yansıyan bu bitkiler, çoğu yerde Tanrının armağanı olan kutsal bitkiler olarak kabul edilmekte ve geleneksel tedavi yöntemlerinin hemen hemen hepsi, çeşitli veri ve reçetelerle birlikte bu eserlerde yer almaktadır (Ögel, 1997, ss. 14-60). Afyon, bu geleneksel reçetelerin pek çoğunda geçen önemli bir terkip maddesi olarak kullanılır. Ebul Kasım Ez-Zehravi, İbn’i Sina, Ebubekir Er-Razi²³ gibi önemli isimlerin afyon ile özellikle ilgilendikleri ve anestezi amaçlı olarak bu maddeyi kullandıkları kayıtlara dayalı bilinen bir gerçektir (Kağıtçı, 1960, s. 16).

Afyon bitkisinin doğadaki yabani gelişiminin nasıl başladığı, nasıl geliştiği tespit edilememiş olsa da afyon ve insan arasındaki ilişkinin çok eskilere dayandığı bu kaynakların dışında da görülmektedir. Haşhaşın anavatanı hakkında farklı tahminlerde bulunulmasını sağlayan bu kaynaklar, ilişkiyi tespit etmenin yanında nerede başladığı ile ilgili çeşitli görüşlerin üretilmesine de yarar sağlamıştır. Bir kısım görüş haşhaşın Asya’nın güneybatı kıyılarından; başta Afganistan, Hindistan ve İran’dan dünyaya yayıldığını söyler. Diğer yandan Batı Anadolu’nun haşhaşın merkezi olduğu hususu da yaygın bir kabuldür. Bu kabul, haşhaş tarımının Anadolu’da insanların yerleşik hayata geçtikleri döneme kadar gittiğinin tahmin edilmesini de sağlamaktadır.

Modern tıbbın beslendiği önemli tarihsel kaynaklar arasında, antik dönemden beridir başvuru kaynağı olan Mısır tarihi, afyon açısından da geniş veriler sunar. Eski

²³ Fahreddin Er Razi ile karıştırmamak gerekir.

Mısır'da bulunan tıbbi reçetelerin çoğu, mineraller, insan salgıları ve hayvan katkılarının yanı sıra bitkisel içerikler de kullanılmaktadır (Veiga, 2017, ss.200-201). Söz konusu bitkilerden bazıları Mısır'a özgü olmakla birlikte bazılarının dışarıdan geldiği bilinmektedir. Afyonun eski Mısır'a dışardan ve doğrudan tedavi amaçlı hizmetler için geldiği yönündeki kanaatler bulunmaktadır. Nitekim Sümer literatüründe neşe bitkisi olarak görülen haşhaş için eski Mısır literatüründe bu ve benzeri bir yakıştırma görülmemektedir. (Veiga, 2017, s. 201). Mısır papirüslerinin en önemlilerinden biri olan ve M.Ö. 1550'li yıllara dayandığı tahmin edilen Ebers Papirüsünde; bitki, madensel ve hayvansal terkiplerle oluşturulan 800'den fazla reçetenin yer aldığı görülmüştür. Acımarul, ardıç, dağ soğanı, çiğdem, hardal, banotu, hintyağı, keten tohumu, mürver, kişniş, nar kabuğu, pelin otu, sarısabır, sakız, tarçın, soğan, üzüm ve çalışmamızın konusu olan haşhaş bu papirüslerin bitki kaynaklı terkiplerinin ana maddeleri arasındadır (Bayramoğlu, 2007, s. 110). Bu bilgilerin yanı sıra Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da afyonun bilindiği ve Müslüman tacirler aracılığıyla İspanya, Afrika, İran, Hindistan ve Çin'e kadar yayıldığı da ifade edilmektedir. Özellikle Müslüman tacirler, afyon ticaretini hem kolay bozulmayan ve karlı bir ticaret ürünü olması sebebiyle tercih ediyor hem de insanlığa faydalı bir ecza olması hasebiyle bu ticaretten manevi bir haz duyuyordu (Booth,1996, ss. 19-20). Deve kervanlarıyla yapılan bu seyahatlerde ticari bir meta olarak kullanılan afyonun Hindistan'dan İran'a İran'dan Anadolu'ya kadar uzanan sınır aşırı bir seyahati söz konusuydu (İlisulu, 1973, ss. 24-40)

Haşhaş bitkisinden nasıl yararlanılacağı hususu antik kaynaklardan başlayarak pek çok yazılı metne de konu olmuştur. Bugünün Türkiye'sinde Adana ili sınırları içerisinde yer alan ve Anazarba antik kentinde yaşadığı bilinen hekim Pedanius Dioscorides'in M.S. birinci yüzyılın ortalarında yazdığı *Materia Medice* adlı tebabet metinlerinde, haşhaş kapsülün nasıl çizileceğinden başlayarak afyonun nasıl kullanılacağı ve yapraklarının kaynatılarak suyunun içilmesin ne yarar sağlayacağına dair bilgilere yer verilmektedir. Bu denli detay verilere o tarihlerde rastlanıyor olması, Anadolu'da haşhaş bitkisinin ekimi ve kullanımının toplumsal bir kabule dayandığının ipuçları olarak değerlendirilmektedir (Aragon-Poce ve diğerleri, 2002, s. 20).

Afyonun detaylı kullanımına bir yüzyıl sonra Bergamalı hekim Galenos'un metinlerinde de rastlanmaktadır. Galenos, Panacea (deva) adını verdiği afyon içerikli ilaçlara, fiziksel olmanın yanında ruhsal kaynaklı hastalıkların iyileştirilmesi için de başvuruyordu. Bu ilaçlar terkip şekillerine bağlı olarak ağrı, acı, korku ve endişeyi gidermek için önemli bir başvuru kaynağı idi (Durmaz, 2010, s. 14). Epilepsiden böbrek taşı rahatsızlıklarına, baş ağrısından safra kesesi koliğine kadar pek çok hastalıkta tedavi amaçlı kullanıldığı anlaşılan afyon, sağırılık, görme bozukluğu ve lepra olarak ta bilinen cüzzam hastalığının tedavisinde dahi önerilmiştir (Toklu, 2011, s.19) Mesela Paracellus, afyon'u tedavi yönteminin gizli sırrı *arcanum*²⁴ olarak adlandırmakta ve %25 i afyondan oluşan reçetesinde katran, kehribar, misk, inek bağırsağı, kemik ve boynuz veya deniz kabuğu tozundan oluşan bir terkip kullanmaktaydı (Booth, 1996, s. 21).

Afyon toplumsal hayatın içerisine yerleşmekle kalmamış aynı zaman da öteki alem anlayışında da kendisine yer bulmuştur. Ölümü ve ebediyeti simgeleyen mezar taşlarının haşhaş bitkileri ile resmedilişi, ölümsüzlük bitkisi olarak düşünülen haşhaşın dünyada vermiş olduğu huzurun ebedi alemde de devam etmesini dilemek anlamına gelir. Yapılan araştırmalar neticesinde Orta Anadolu şehirlerinde bulunan İznik tabağı ve kitabeler, haşhaş dalı ve kapsüllerini gösteren motiflerle doludur (Erol ve Yanık, 2019, s.207).

3.2. Toplumsal Sahiplenme: Keyif Verici Olarak Afyon

Tarihten bugüne toplumsal bir kabul elde eden, hayatın olağan akışı içerisinde kendine yer bulan afyonun mahareti; onun, insanın fiziksel özelliklerine sağladığı etkiden kaynaklanır. Paracellus lakabıyla bilinen Philippus Auroleus Theophrastus Bobastus von Hohemheim afyona “ölümsüzlük taşı” adını takmıştır. İranlı askerlerin haşhaş içerek savaşçı ruh kazandığı, Türk askerlerinin afyon sayesinde çelik misali bilendiği, Tatarlı ulak ve atlarının afyon sayesinde hiç yorulmadan uzun mesafelere ulaştığı çeşitli kaynaklarda yer almaktadır (Booth,1996, s.20).

²⁴ Simyada gizli çalışmaları anlatmak için kullanılan bir ifade. Kuvvetli sırlarla yüklü ilaç ve muamma anlamına da gelmektedir.

Afyonun uyarıcı bir özellik taşıyor olması önemlidir. Kullanım dozuna bağlı olarak vücuda alındığı andan itibaren 4 ila 8 saat kadar etkisini sürdüren afyon, fiziksel ve psikolojik olarak bireyi diri tutar. Afyon, alkolle seyreltilen haşhaş özlerinden elde edilen içki hariç, normal kullanımda pek çok alkollü içki gibi sarhoşluk yapmaz. Afyonun etkileri, alkolün yarattığı etkilerden sadece derece olarak değil, çeşit olarak ta farklıdır. Daha somuta indirgemek gerekirse alkol; parlayan alev, afyon sürgit yanan bir ateştir (De Quincey, 2015, s. 61). Etki etmeye başladığı anda içkinin verdiği bilinç kaybını yaşatmıyor olması, aksine kişiyi daha dinç ve dinamik bir hale büründürmesi, afyonun tercih edilmesini sağlayan en önemli etkiler arasında gösterilebilir. Öyle ki bazı düşünürlerce afyon, bilim için uğraşan onlarca ulemanın üretkenliğine katkı sağlıyor olması sebebiyle değerlidir. Bunun yanı sıra vermiş olduğu sarhoşluk etkisi içkiden farklı olup, doğrudan bilinç kaybına sebebiyet vermemektedir.

3.2.1. Sulu Sarhoşluktan Kuru Sarhoşluğa

Afyonun kıtalar arası gezintisi elbette bir nedene bağlanamaz. Ancak Avrupa'nın sömürgeci kültürünün bu ürünün aktarımında rol oynadığını söylemek yersiz bir kanaat değildir. Bu konuya ilişkin en önemli göstergelerden biri, Fransız askerlerinin 1798'deki Mısır işgalinde görülmektedir. Mısır'da üç yıl kalan Fransız askerlerinin, Fransız şarabından aldıkları keyif verici hali afyondan da elde etmeye başlamaları, şarabın ülkesi olan Fransızların sulu sarhoşluğa bir alternatif bulmalarının yolunu açmış ve Mısır seferinin, Fransızların sulu sarhoşluğunun kuru sarhoşluğuna çevrilmesine neden olduğu pek ala söylenebilir (Gezer, 2020, s. 24) Batılıların, Romeo eğer ki Juliet'i unutmamışsa sebebi kuru sarhoşluğa mahkum olmamasındandır şeklindeki sulu sarhoşluğa övgüsü, Baudelaire'in iradeyi güçlendirir tabiri ile destekleniyor olsa da afyon ve türevlerinin uyarıcı etkisi pek çok batılı tüketicinin bu ürünü tercih etmesinin sebebidir (Gezer, 2020, s. 26). Zira afyon, pek çoğu için dünyadan bir kaçış, sıkıntılardan kurtuluştur. Thomas De Quincey tam da bu şekilde afyonu, sıkıntılardan kurtuluş olarak resmeder (2015, s.58). Her ikisini beraber kullanıyor olmak ise tanrısal çözüm olarak sunulur. Bunu en iyi, Odysseia'nın dördüncü bölümünde Mısır'dan gelen bir ilaç diye tanımlayan Homeros anlatır: “... o sırada Zeus, Helen için bir şeyler tasarladı. Şaraba yası ve öfkeyi dindiren bir ilaç attı. Bu ilaç içene, bütün gün ana ve babası ölse, kardeşi, oğlu tunçla gözü önünde

kesilse dahi bir damla göz yaşı döktürmezdi.” (Homer, 2008, s. 90). Böylelikle toplumsal sahiplenmenin önemli bir gerekçesi Homer’da ifadesini bulmuştur.

3.3. Tababet Sürecinde Afyonun Evrimi

Hastalıkların tedavisinde bitkilere başvurmak insanlık tarihi kadar eski bir gelenektir. Halk hekimliği tabiri ile tanımlanan ve kültürler arası aktarıma dayalı folklorik niteliklere sahip bu geleneğin bilimsel kimliğe bürünmesinin tıp bilimini oluşturduğu söylenebilir. Nitekim tıp tarihi, tarih öncesine kadar uzandıkça halk hekimliği ile birleşmektedir. Hastalıklara sebep olan virüslerin ilk insandan önce de var olduğu düşünüldüğünde tedavi ve bitki ilişkisinin gözlem ve deney yolu ile aktarıldığı, bazen de hayvanlardan insanlara geçen bir tecrübeye dayandığını bilmek şaşırtıcı olmayacaktır (Bayat, 2010, s. 26-34). Bin yıllar içerisinde gelişen tedavi metotları din adamları, büyücüler ve gün görmüşlerden alıntılanarak sosyal hayatın bir parçası halinde bugünlere gelmiştir. Bu ilişki, sosyal hayattaki devrimin bir göstergesi olarak okunabilir.

Tıbbi literatürde sinyatür teorisi olarak adlandırılan ve bitki ile beden arasındaki ilişkinin bir yol gösterici sayıldığı benzeştirme, hastalıklara karşı çare bulmak için oluşturulan ilk deneyim sayılabilir. Öyle ki beyne benzediği için cevizin, mideye benzediği için patatesin, ya da renginden dolayı sarılığa iyi geldiği düşünülen sarı kırlangıç otunun tedavi için kullanılması gibi örnekler, bugün için bilimsel çalışmalarla her zaman örtüşmese de eski toplumlar sembolik olmanın ötesinde bir anlam taşır. Bugüne kadar gelen tedavi yöntemlerinin bazılarında bütünüyle reddedilemeyecek olan bu ilişki *“yaratılan her şeyin bir sırrı vardır ve bu sır zahire bürünmüştür.”* düşüncesi ile ortaya çıkmış ve pek çok kitaba konu olmuştur.²⁵ Söz konusu bu yöntemler tarih öncesi dönemden beridir deneme yanılma yolu ile ortaya çıkan çözümlerden biri olarak uygulanagelmıştır. Tıp biliminin Grek kültüründeki kurucusu Hipokrat ve Çin’in Hipokratı olarak kabul edilen Shen Nung’un bu ilişkinin ilk temsilcileri olduğu bilinmektedir. Çin tıbbının dünyaya kazandırdığı akupunkturun yanında kültür-fizik, masaj ve bitkilerle tedavi anlamına gelen fitoterapi tarzı uygulamalar, günümüze kadar gelen bu tip miraslardandır. Sıtma hastalığına karşı

²⁵ 1588 tarihli Giambattista della Porta Phytognomonica kitabı.

ortanca bitkisini kullanmak, nefes darlığına karşı deniz üzümünü önermek ve afrodizyak etkisine karşı afyon tercih etmek gibi uygulamalar da bu geleneğin ürünüdür (Bayat, 2010, s.98). Bitkilerin kullanımına bağlı olarak dönemin şifahanelerinde tercih edilen bu çözüm önerileri, afyon, kenevir ve coca gibi bitkiler ele alındığında yatıştırıcı ve ağrı giderici olarak küçük ameliyatlarda kullanılmaya başlanmıştır. Öte yandan tarihsel bir süreç boyunca her derde deva olduğu, kutsal kabul edildiği ya da tanrının insanlara bir hediyesi olduğu şeklinde rivayetleri olan afyon, çeşitli terkiplerle birlikte, uzun yıllar boyu bir reçete olarak kullanılmıştır. Bu reçetelerden birini arcanum²⁶ olarak adlandıran Paracellus afyonu yüzde yirmi beş oranında katkılayarak katran, kehribar, misk, inek bağırsağı, kemik ve boynuz veya deniz kabuğu tozu şeklinde bir terkiplerle sağlar. Bu reçetelerle birlikte afyonun, öksürük, baş ağrısı, baş dönmesi, ishal, görme bozukluğu, inme, sara, bronşit, sarılık, astım, kolik, dalakta sertleşme, böbrek taşı, idrar yolları rahatsızlıkları, su toplaması, cüzzam, melankoli, adet sancıları, humma gibi rahatsızlıklara iyi geldiği belirtilmektedir (Booth, 1996: 18-21). İbn-i Sina afyonun dizanteri ve göz hastalıklarına iyi geldiğini yazmaktadır. Kolera ve dizanteri gibi döneminde tehlikeli sayılan ve ishal gibi bazı rahatsızlıklarla birlikte kendini gösteren ölümcül hastalıklara karşı sağladığı fayda; onun, döneminde nasıl bir kurtarıcı olduğunun anlaşılmasını sağlayacaktır.

Afyonun insan üzerindeki bu özelliğinin asıl kaynağı içerisinde barındırdığı alkaloidlerdir. Kodein, Tebain, Noskabin, Papaverin ve Morfin olarak adlandırılan bu alkaloidlerin uyuşturucu, ağrı kesici, kas gevşetici, öksürük giderici özellikleri sayesinde tıp biliminin vaz geçilmezlerinden olduğu bilinmektedir (Schiff, 2002, s. 191-193; Subaşı, Kayaçetin, Katar, & Arslan, 2008, s. 2-5).

Afyonun tercih edilmesindeki sebep ağrı kesici ve sakinleştirici olmasının yanında keyif veren bir yönünün de bulunmasıdır. Afyon, dönemin pek çok ülkesindeki evlerin ecza dolaplarının vaz geçilmeziydi. Hem kolay erişilebilir hem de nispeten fiyatı düşük olan bu ilaç yatıştırıcı özelliği sayesinde, migren gibi keskin ağrıları gidermekte ve zengin fakir ayırt etmeksizin her evde kullanılmaktaydı (Schivelbusch, 2019, s. 9).

²⁶ Simyada gizli çalışmaları anlatmak için kullanılan bir ifade. Kuvvetli sırlarla yüklü ilaç ve muamma anlamına da gelmektedir.

Afyon sanıldığıının aksine toplumsal hayatın tam merkezindedir. Bugünden bakıldığında bağımlılık ve uyuşturucu gibi insanı olumsuz etkileyen yönleri sebebiyle mesafeli durulsa da afyon çok uzun yıllar boyunca bir geçim kaynağı olabilmıştır. İnsanlara sağladığı fiziksel kolaylıklar ve keyif verici özelliği sebebiyle çok kısa sürede benimsenen afyon; savaş, keşif ve göç gibi yollarla dünyanın pek çok yerine yayılmış ve yüksek talebi sayesinde önemli bir ticari meta haline gelmiştir. Bu süreçte afyon zamanla keyif verici madde olma özelliği ön plana çıkmıştır. Bu aynı zamanda toplumsal tarih açısından zehrin keşfi anlamına gelmektedir.

3.4. Zehrin Keşfi

Afyon yüksek dozda kullanımına bağlı olarak tek başına tehlikeli etkiler doğurabilmekteydi. Zehrin bilinen tanımına uygunluğu afyonun, temas, nüfuz etme yahut soluma yollarından biri ile bünyeye girmesi ve bu sayede oluşan kimyevi tepkimelerle organizmanın fizyolojik yapısının bozulması olarak nitelendirilemez. Esas olan miktaren bıraktığı tesirdir. Afyon bu bağlamda değerlendirildiğinde tek başına tehlikeli etkiler doğurabilen bir zehir olabilir. Miktar konusu aslında tüm tüketim maddeleri için de geçerlidir. Nitekim Gelpke “*Alkol dışında hemen hemen tüm uyuşturucu maddeler için kullanılan uyuşturucu zehir kavramı son derece bilim dışıdır, zira şu veya bu madde zehir değildir, belirli bir maddenin belirli bir dozu bir organizma üzerinde zehir etkisi gösterir*” der (Schivelbusch, 2019, s. 208). Afyon kendi başına zehir etkisi olsa da insan müdahalesi onu daha tesirli kıldı. Afyonun uyuşturucu özelliği olan kendi başına bir çiftçinin ürettiği afyon sakızından daha öte götürülebilirdi. Nitekim uyku tanrısı Morpheus’a adını veren Morfin dahil çok sayıda alkaloid afyon sakızının etkileme kabiliyetine güç katmakta idi.

3.4.1. Afyondan Morfine/ Avrupalı Bir Zehir: Morfin

Afyonun yoğun olarak tüketilmesinin olumsuz etkiler doğurduğu muhakkak. Ancak afyonu bahsedilenden daha kötü etkiler doğuran bir ürün haline getiren en önemli unsur, insan etkisi. Afyonun tanrının armağanı namını kaybedip kötülüğün kaynağına haline gelmesi, insanın onu dönüştürme kabiliyeti ile ilişkilidir.

Haşhaş bitkisinin alkaloidlerinden üretilen ilk etken madde olan morfin 1805 yılında Frederick Wilhelm Sertürner isimli bir eczacı kalfası tarafından keşfedildi

(Schmitz, 1985, s. 61-64). Her ne kadar Alman tıp camiası tarafından kabul edilmeyerek ödülünü Fransa'dan almış olsa da Kimyager Sertürner, afyon sakızını bir kısım kimyasal işlemlerden geçirdi ve içerisindeki morfini saf halde üretmeyi başardı. Tadı acı, kokusuz ve beyaz renkli olan bu ürün suda eritilerek kullanılmaktaydı. Bir çeşit zehir olan ve vücuttaki sinir sisteminin uyuşturulması sayesinde etki etmeye başlayan morfin, akademik bir kariyeri olmayan bu kalfanın keşfi esnasında çok fazla merak uyandırmadı. Fakat bu keşiften yaklaşık 15 yıl sonra Fransız Doktor Francois Magendie bir hastası üzerinde yaptığı çalışmaları makaleye dökerek morfinin akademik dünyada tanınmasını sağladı. Tıp camiası bu makaleden sonra ürünü hızlıca benimseyerek ameliyat öncesi ve sonrasında ortaya çıkan ağrılar da dahil pek çok problem için kullanmaya başladı (Magendie, 1829, s. 26). Ürün ticarileştirildi ve 1820 li yılların sonundan itibaren kolayca ulaşılabilir bir hal aldı.

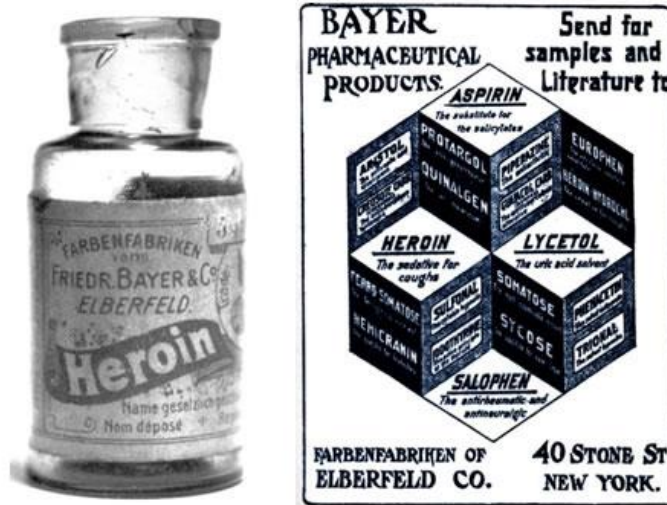
İlk zamanlar suda çözelti olarak tüketimi sağlanan morfinin deri altına zerk edilerek kullanılabilmesine ilişkin yöntem, morfinin keşfinden yaklaşık elli yıl kadar sonra 1853'te Charles Gabriel Pravaz'ın şırıngayı keşfi ile mümkün oldu (Çıtır, 2015: 12). Enjektör/şırınga morfin kullanımı için hem kolay hem de pratik bir yöntemdi. Şırınga, morfinin deri altına enjekte edilme işlemini sağlamak ve insanların morfini kullanabilmeleri daha kolay hale gelmekteydi.

Morfin, ağrı sinyallerinin sinirden beyne gitmesini engelleyen bir etkisi sağlaması sebebiyle; kalp krizi, cerrahi operasyonlar ve kanser ağrılarının giderilmesi gibi durumlarda tercih edilmekteydi. Onun tıp dünyasına sağladığı katkılar önemli olsa da uzun süreli olarak kullanımının kişiyi fiziksel ve psikolojik olarak kullanıcısını bağımlı kıldığı çok geç bir zaman sonra keşfedilmiştir. Afyonun yıkıcı silahı olarak adlandırabileceğimiz morfin, tıbbi açıdan faydalı gözükse de etmenlerine karşın aşırı dozda kullanımı ile de öldürücü olabilmekteydi. Nitekim morfinin ilk kurbanlarından biri, ona adını Yunan rüya tanrısı Morpheus'tan²⁷ etkilenecek vermiş olan Sertürner oldu. Sertürner'in ölüm sebebi aşırı dozda morfin kullanmak olduğu tahmin edilmekteydi.

²⁷ Yunan mitolojisinde düşler tanrısı olarak bilinir. Uyku tanrısı Hypnos'un oğludur. İnsanların rüyalarına girme ve rüyalarında onlara görünebilme gibi özellikleri bulunmaktadır.

3.4.2. Bir Süper Kahraman: Heroin

Morfinin bir sonraki aşaması olan eroin, afyonun morfinle birlikte yayılmaya başlayan kötü namını daha da perçinlemiştir. Afyon yarı sentetik bir hal aldırılarak daha da yıkıcı bir hüviyete dönüştü. İlk kullanıldığı anda kişiye bir kahraman hissi kazandırdığı için hero/ heroine olarak adlandırılan ve dilimize eroin olarak çevrilen bu yeni ürün, 1874 yılında, aspirinin de mucidi olarak bilinen Alder Wright isimli bir kimyager tarafından geliştirildi.²⁸ Bugün dahi faaliyetlerini sürdüren Bayer firmasının o dönemki kimyagerlerinden olan bu mucit, tüberküloz ve kanser hastalarının ağrılarını dindirmek adına, insan vücudu açısından o döneme kadar keşfedilmiş en zararlı bileşenlerden birini geliştirmiş ve insanlığın yararına sunmuştu (Schiff, 2002, s. 191). Morfinin kimyasal işlem görmek üzere asetik anhidrit maddesi ile işlenmesine dayalı bir dizi uygulamanın ardından elde edilen bu ürün, ilk zamanlar bir tablet haline getirilecek şekilde sıkıştırıldı ve 25 gramlık paketler içerisinde eczanelerde satılmak üzere sunuldu.

Resim 8: 25 gramlık tabletler halinde satılan eroin şişesi ve bilgilendirme kartı.²⁹

Etki bakımından baz morfini yaklaşık olarak sekize katlayan, sinir sistemini tahrif eden bu ilacın ticari ismi "heroin hydrochlor" idi. Hedefi önceleri ağır hastalar ve tedavisi mümkün olmayan rahatsızlıkların ağrı gidericisi olmak olan eroin, hekimler için kurtarıcı olarak büyük ilgi gördü. Ancak eroin, bağımlılık yapma özelliği

²⁸ Bazı kaynaklarda bu isim Eric Hoffman olarak ifade edilmektedir.

²⁹ <https://www.historicjacksonville.org/photo-gallery-victorian-medical-practices/> E.T: 23.05.2023

açısından morfinden daha hızlı sonuç veriyordu. Zira yüz mg'lık bir doz eroinde % 10 eroin, % 90 şeker, süttozu, nişasta, kinin gibi katkı maddeleri bulunmakta ve bu karışım Eroini uyuşturucu maddeler içerisinde en kuvvetlisi ve en tehlikelisi haline getirmekteydi (Bayezit, 2015, s. 9).

Daha bir – iki kullanımdan itibaren insanlar eroin satılan eczanelere, laboratuvarlara koşmaya başladı. Yıkıcı yan etkileri korkutucu boyutlara ulaşan eroin, piyasadan çekilmeye çalışılmışsa da artık ok yaydan çıkmış, geri dönüş mümkün olmamıştı. Zira eroin, toplumsal hayatın sadece bir parçası olan hastalar için üretilmiş olsa da toplum içinde yayılmasını sağlayacak koşullar o denli müsaitti ki; toplumsal sorunlar, bölgesel çatışmalar ve nihayetinde yaşanan I. Dünya Savaşı, morfin gibi eroinin de tetikleyicisi oldu. Çok kısa sürede aleni etkileri görülen eroinin tıp dünyasında güçlü bir konsensus ile tedavi prosedürlerinden kaldırılması mümkün olmuşsa da zehrin tüm dünya toplumlarına sızmasının önüne geçilemedi. Nihai olarak yasaklanıncaya kadar eroin, kullanılmaya ve ticari avantajları açısından üretilmeye bir süre daha devam etti.

Eroinin vücutta verdiği etki dört ila altı saat kadar sürmekteydi bu süre zarfında kişi ilk zamanlar ciddi bir mutluluk haline bürünmekte sonraki süreçte ise derin bir halsizlik ve uyku hali söz konusu olmaktaydı. Konuşmanın bozulması, hafıza kaybı, solunumun yavaşlaması ve mekân ve zaman belirsizliği kullanıcıları doğrudan etkilemekteydi.

3.4.3.Kahramanın Sahte Gücü: Bağımlılık

Afyon kullanımına ilişkin tepkilerin temelinde kişiler üzerinde oluşturduğu karşı konulmaz bağ yatmaktadır. Bu bağın oldukça güçlü bir duruma dönüşmesi, kişiyi onsuz yaşayamaz hale getirmesi; afyon ve türevlerini tehlikeli kılan bir unsur olarak bağımlılık riskini gündeme getirmiştir. Pek çok somut etkenin bir potada eritilmesi anlamına gelen bağımlılık, bireyin tekil veya toplumsal olarak maruz kaldığı etmenlere karşı kendini korumak üzere bulduğu kaçma güdüsünün bir karşılığı olarak ortaya çıkar (Ögel, 2019). Kişinin başa çıkma yöntemi olarak geliştirdiği tutum; yaşadığı ortam, aile, sosyokültürel çevre ve erişilebilirlik gibi sosyal yapı ile paralel hususlara bağlı olarak sağlıklı ya da sağlıksız biçimde şekillenebilirken uzun yıllar boyunca bir

problem olarak ta görülmemiştir. Nitekim bağımlılık, afyon da masum bir hal alırken morfin ve eroin süreçlerine doğru ilerledikçe fert ve toplum için üzerinde düşünülmesi gereken bir problem haline geldi.

Bağımlılık, pek çok konuda olduğu gibi aydınlanma dönemi ile rasyonel insan düşüncesinin iyimserliği içinde ele alınmış ve kötü olan her şeyin düzeltilebileceğine dair inanç burada da ortaya çıkmıştır. Comte'un hal yasası ölçeğinde ele alınan şekliyle bağımlılık mistik güçlerin, ruhani ve şeytani etkilerden sıyrılarak kontrol edilebilir patolojik bir durum olarak görülmüştü (Ferentzy, 2002, s. 177). Önceleri patolojik bir durum olarak ele alınan bu konu içki bağımlılığı üzerinden değerlendirilmeye başlanmış, sonraları morfin ve eroin gibi uyuşturucuların ortaya çıkan etkileri ile birlikte daha geniş boyutlarda değerlendirilmiştir. Foucault'nun Deliliğin Tarihi isimli çalışmasında ayrıntılandırıldığı üzere bağımlılık ta delilik gibi kendi kendine kontrol edildiğinde çözülebilirdi. Zira bütün suç otokontrolün kaybedilmesindeydi (Foucault, 2020). Modernleşme sürecine doğru bağımlılık konusunun daha esaslı bir biçimde ele alınması, kimi yerde insan odaklı yaklaşım olarak değerlendirilse de kimi için ayık ve disiplin sahibi işçilere olan ihtiyaç, bu sorunun giderilmesi için insanlara bir zorunluluk doğurdu (Ferentzy, 2002, s. 187). Zira emeğine ihtiyaç duyulan birey, odaklanma ve dikkat eksikliği gibi hususlarda kendi yetilerini kaybetmekle birlikte solunum yolu rahatsızlıkları, mide bulantısı, kaşıntı nöbetleri gibi fiziki rahatsızlıklar sebebiyle de istenilen bir durumda değildi.

Kullanımın azaldığı, kesildiği durumlarda bireysel tutum ve davranışları etkileyen, uykusuzluk, huzursuzluk, yoksunluk ve buna bağlı öfke ve benzeri zihinsel ve davranışsal bozukluklarla birlikte ele alınan bağımlılık,³⁰ ilk çağlarda yalnızca alkol üzerinden ele alınabilen bir husus oldu. Aslında afyon tarihin en eski bağımlılık araçlarından biriydi. Kullanıldığı ilk dönemlerde ecza dolaplarının vazgeçilmez ürünü olan afyon, 19. yüzyıla kadar hayatı kolaylaştırmak ve dinçlik vermek için ele alınan bir takviye edici olarak tercih edilmekteydi. Toplumsal dönüşümün ortaya çıkardığı bireyselleşme bağımlılık meselesini bir tehlike olarak ortaya çıkardığı gibi, bu nevi maddelere karşı yürütülen mücadelenin de fitilini ateşliyordu.

³⁰ https://www.yesilay.org.tr/tr/bagimlilik/bagimliliknedir?clid=Cj0KCQjwpv2TBhDoARIsALBnVnmvNt0768EYB9_ogGci8a8_Yom0zlxn2XBWa1lFDUzJ2ZLhnXwoI1K48aAoscEALw_wcB

3.4.4. İlk Tepkiler: Asaletten Sefalet

Afyon, erişim imkanlarının mümkün olabildiği hemen hemen tüm toplumlarda sıradan bir alışkanlık olarak görülmüştü. Ne var ki bu alışkanlığın insanlar üzerindeki olumsuz etkisinin dillendirilmeye başlanması görece çok yakın bir tarihe rastlar. Bir dönem tütünden bile kolay elde edilebilen afyon (Booth, 1996, s. 55) 19.Yy'ın ikinci yarısına doğru kaygı verici bir ürün haline geldi. Oysa ki bu tarihten yaklaşık iki yüzyıl önce, asil bir deva olarak anılıyordu (Johnston, 2019). O yüzyıllarda afyonun yapısı ve insan üzerindeki inanılmaz derecede olumlu etkileri çeşitli yayınlara konu olmuştu. Bunlardan en bilineni Dr John Jones'in yayınladığı *The Mysteries of Opium Reveal'd* isimli eserdir. Kral II. William'a armağan edilen kitap hangi afyon çeşitlerinin tercih edilmesi gerektiğinden başlayarak insan vücudunda bıraktığı etkilere kadar pek çok detaya yer veriyordu. Afyona övgüler dizen bu eser, çeşitli hastalıklara karşı deva olabilecek dozları dahi içerecek kadar detay barındırmaktaydı (Jones, 1700, s. 314).

Place this between p. 194. and p. 195.

A Table of the *DOSES* of the Best and Safest *OPIATES*.

OPIATES.	Dose.	Dose.	Dose.	Dose.
Liquid.	To strong Men,	To middle Men, & strong Women,	To weak Men, & middle Women.	To weak Women.
The liquid Panacea	gr. 20 — 30 — 40	16 — 24 — 30	12 — 18 — 24	10 — 15 — 20
Laudanum liquidum Cyminatum	gr. 20 — 30 — 40	16 — 24 — 30	12 — 18 — 24	10 — 15 — 20
Sydenham's Laudanum	gr. 20 — 30 — 40	16 — 24 — 30	12 — 18 — 24	10 — 15 — 20
Diacodium (or Symplicium)	℥i — 3℥ — 5℥	℥i — 3℥ — 5℥	℥i — 3℥ — 5℥	℥i — 3℥ — 5℥
Solid.				
The solid Panacea	gr. i — ʒ — ii	gr. i — ʒ — ii	gr. ʒ — i — ii	gr. ʒ — i — ii
Wolke's Laudanum	gr. i — ʒ — ii	gr. i — ʒ — ii	gr. ʒ — i — ii	gr. ʒ — i — ii
La Motte's Extract	gr. i — ʒ — ii	gr. i — ʒ — ii	gr. ʒ — i — ii	gr. ʒ — i — ii
Dr. Bates's pacific Pill	gr. ii — ʒ — ii	gr. i — ʒ — ii	gr. ʒ — i — ii	gr. ʒ — i — ii
Starkie, or Mattheus's Pill	gr. vi — ix — xii	gr. v — vii — ix	gr. iv — vi — viii	gr. iii — v — vii
Philonium Romanum	℥ss — ʒii — ʒi	℥i — ʒ — ʒss	gr. xviii — xxiv — ʒss	gr. xvi — xx — ʒss
Philonium Persicum	℥ss — ʒii — ʒi	℥i — ʒ — ʒss	gr. xviii — xxiv — ʒss	gr. xvi — xx — ʒss
Venice Treacle	℥i — ʒii — ʒiii	℥i — ʒ — ʒss	ʒii — ʒi — ʒiii	ʒss — ʒii — ʒi
Atchridae	℥ss — ʒvi — ʒi	ʒiii — ʒv — ʒvi	ʒii — ʒss — ʒvi	ʒii — ʒiii — ʒi
Diacodium	℥ss — ʒvi — ʒi	ʒiii — ʒv — ʒvi	ʒii — ʒss — ʒvi	ʒii — ʒiii — ʒi

The Doses of *Laudanum* (which I mention rather for its general Use than *Laudanum*) may be the same with that of the *Pacific Pill*.

A Table of Marks very necessary, for the better understanding of the Table of Doses.

gr. —)	a Drop.	℥ —)	a Quarter
ʒ —)	a Scruple, which is 20 Grains.	℥ss —)	a Half
ʒss —)	a Dram, which is 8 Scruples.	℥ss —)	a Quarter
ʒ —)	an Ounce, which is 8 Drams (or Drachms).	℥ss —)	Of any Thing

Resim 9: John Jones'in afyon dozlarına ilişkin çıkardığı tablo.

Bu kitaptan bir yüzyıl sonra afyon, uykunun yedi kız kardeşinden biri olarak ele alınır. Bir İngiliz botanik bilimci olan Mordecai Cubitt Cooke, dünyaya hükmeden yedi kız kardeşin/narkotik'in popüler tarihi olarak adlandırdığı kitabında; tütün, kenevir, kokain, tatura, betel cevizi, sinek agarik ve afyon bitkilerini ele alır (Cooke, 2021). Bu kitapta afyon, faydaları ile birlikte ele alınırken aşırı tüketiminin kâbus niteliğinde rüyalar ve psikolojik etkiler sağladığına ilişkin bilgiler de barındırmaktaydı. Cooke'nin kitabında bu bilgilerin yanı sıra afyonun dünya genelinde

nerelerde ve ne ölçüde kullanıldığına dair tahminler de yer almaktadır. Bu tahminlere göre afyon dünya genelinde tütünden sonra en çok tüketilen ürün konumundadır.³¹

Aynı eserde yedi kız kardeş olarak bilinen bitkiler ve afyonun üretiminin nerelerde yapıldığına dair bilgilere de yer verilmektedir.

II.—OPİUM.			
Smyrna opium	Papaver somniferum.	Levant	Smoked, &c.
Constantinople do.	"	Turkey	"
Egyptian do.	"	Egypt	"
Trebizond do.	"	Persia	"
Bengal do.	"	India	"
Garden Patna do.	"	"	"
Malwa do.	"	"	"
Cutch do.	"	"	"
Kandeish do.	"	"	"
English do.	"	England	"
French do.	"	France	"
German do.	"	Germany	"
Lactucarium	Lactuca sativa	Britain	Subs. for opium.
"	" virosa	"	"
"	" scariola	"	"
"	" altissima	"	"
"	" sylvestris	"	"
"	" elongata	"	"
"	" taraxacifolia	Guiana	"
Dutchman's laudanum	Murucuja ocellata	Jamaica	"
Ditto	" orbiculata	Barbadoes	"
Syrian rue seeds	Peganum harmala	Turkey	To produce intoxication.
Seeds of	Sterculia alata	Silhet	Subs. for opium.
Seeds of	Scopolia mutica	Arabia	To produce intoxication.
Juice of	Chondrilla juncea	Lemnos	Subs. for opium.

Resim 10: Uykunun yedi kız kardeşinden olan afyonun ikame yerleri.

Her iki yazarın yaklaşık yüz yıl ara ile yazdığı eserlerin doğrudan bitki bilimi ile alakalı olduğu söylenebileceği gibi dönemin koşullarına bağlı bir kısım amaçlar hedeflediği de düşünülmektedir. Öyle ki Jones'in zihni yatıştıran ve büyüleyen şeklindeki ifadelerinin, propaganda amacı da taşıyabildiği ve Çin'in afyona alıştırılma süreçlerine denk geldiği de söylenegelmektedir.

Afyonun insan üzerindeki olumsuz etkilerin yavaş yavaş somut hale gelmeye başlaması zamanla bir kısım tedbirlerin alınmasını da gerekli kılmıştır. Bu tedbirlerin ilk başladığı yer sağlık sektöründen önce finans sektörü olmuş ve afyon kullanımının

³¹ Kitapta yer alan tabloya göre Tütün 800 milyon, Afyon 400 milyon, Kenevir 200 ila 300 milyon, Betel cevizi 100 milyon ve Koka bitkisi 10 milyon civarındadır.

ömrü azalttığı gerçeği sigorta şirketlerinin gündemine alınmaya başlamıştır. Nitekim ilk uygulamalara 1828 yılına Edinburgh bölgesinde hizmet veren bir sigorta şirketinin kaynaklarında rastlanır. Şirket, afyon kullanımının ömrü kısalttığı gerekçesi ile hayat sigortasının bedelini ödemeyi reddetmiştir. Aynı karardan birkaç yıl önce İskoç Mahkemesine verilen bir bilirkişi raporunda da afyon kullanımının ömrü kısalttığı belirtilmektedir. (Booth, 1996, s. 56).

Afyonun bu boyuta doğru evrilmesi ve zamanla diğer zehirli maddelerle birlikte ele alınması toplumlar tarafından olayın ciddiyetle ele alınması gerekliliğini doğurdu. Toplum sağlığı merkezlerinde aşırı doz afyon kullanımının zararları ve zehirlenme durumunda yapılacaklarla ilgili bilgiler anlatılmaya başlandı.

3.5. Asker Hastalığı

Morfinin tıbbi amaçlı olarak kullanımının keşfedilmesi, başta Amerikan iç savaşı olmak üzere Avrupa'da meydana genel Fransa-Almanya, Rusya-Osmanlı ve Avusturya-Prusya savaşlarının olduğu döneme denk geldi ve savaşlar morfinin kullanımını hızlandırdı. Sadece Prusya'da 1869 yılı boyunca yaklaşık 2,5 ton morfin üretilirken ertesi yıl savaşın başlaması ile birlikte bu üretimin yaklaşık 4,5 tona çıkarıldığı bilinmekteydi. Dahası bu üretim 2 yıl içerisinde 5,4 ton seviyesine ulaşmıştı. Aynı dönemlerde Fransa'nın üretiminin de bu rakamlara yakın olduğu bilinmekteydi. Yaralanan askerlerin tedavisinde morfin öncelikli bir kullanım aracıydı. Ne var ki bu kullanımın etkileri savaş dönemi boyunca yoğun dozlarda morfin kullanmak zorunda kalan askerler üzerinde görülmeye başlandı. Savaş esnasında yaralanıp ülkesine dönen yahut savaş sonrasında eski hayatına yeniden dönmek isteyen askerlerin büyük çoğunluğu gündelik hayata adapte olma konusunda sıkıntılar yaşamaya başladılar. Bir müddet sonra askerlerin rahatsızlığına sebep olan ortak noktanın yüksek dozda morfin kullanımı olduğu tespit edilerek her birine aynı tanı, morfinmani teşhisi konuldu. Morfinmani, halk arasında asker hastalığı olarak adlandırılmaktaydı. Nitekim konu artık makalelere de taşınmaya başladı. Askeri bir hekim olan Dr Lohr, morfin açlığı ve sonuçlarını içeren bir makale yayınladı. Düzenli morfin kullanımının etkilerini anlatan 1874 tarihli bir başka makalenin sahibi olan Dr. Friedler de aynı hususlara değiniyordu. Bu çalışmalar neticesinde morfin kullanımının bağımlılık yaptığı artık anlaşılmaya başlanmış ve morfinizmden bahsedilir olmuştu

(Schiff, 2002, s. 189). İnsan eli ile dönüştürülen afyon, aleni bir bağımlılık konusu haline geldi ve etkileri tüm toplumu kapsayacak ölçüde yayılmaya başladı.

Afyonun ekonomik değer olarak önemli bir yer edindiği tek bölge burası değildi. Aslında Avrupa, afyonun olumlu ve olumsuz yönleri ile birlikte kullanımını yüzyıllardan beridir biliyordu. Nitekim ilk afyon savaşının gerçekleştiği tarihlerde İngiltere’de afyonun zararlarının tespit edilmiş ve afyon karşıtı hareketler bile gelişmeye başlamıştı. Özellikle afyon sigarası toplumdaki olumsuz etkilerini göstermek açısından bilinçlendirme çalışmalarının yapıldığı hedef bir ürün haline geldi. Londra’da 1882 yılında afyon ticaretini engellemek amaçlı olarak bildiriler yayınlayan bir dernek bile vardı. Dahası o dönemde yayınlanan mizah dergilerine bile konu olmuştur afyon. 1849 tarihli İngiliz mizah dergisi Punch, afyonun çocukları uyutmak için kullanımını eleştiren bir karikatürün altına “fakir çocukların hemşiresi” yazıyordu (Perdue, 2010, s. 174).

Avrupa’da deniz ticaretine konu olan bu süreç, afyon üretim ve tüketiminin gerçekleştirildiği farklı coğrafyalarda da önemli bir kazanç kapısı olarak bilinmekteydi. M.Ö. 1400 lü yıllara rast gelen antik kalıntılar, afyon ve alkaloidlere dair biz iz sunmazken sonraki dönemlerde afyona dair pek çok kalıntıya rastlanmıştır (Bisset, v.d.,1994, s. 115).

Afyonun Avrupa kıtasındaki bu serüveninin Afrika’nın kuzeyine yansması yahut Afrika’dan Avrupa’ya taşınması meselesi henüz tam olarak netleştirilmemişse de Akdeniz’in Kuzey sınırındaki Mısır’ın afyonla tanışıklığı bilinene bir gerçektir. Uzun yıllar Osmanlı hakimiyeti içerisinde yer alan Kuzey Afrika’nın bugünkü devletleri olan Mısır ve Libya’da afyon tüketimi görülmekle birlikte Tunus ve Fas daha çok kenevir üretimi ile meşguldü (Chouvy, 2005). Afyonun kenevir etkin bir şekilde kullanıldığı coğrafyaları barındırmaktadır. Nitekim genç tunç çağından itibaren Anadolu’da yetişen adaçayı, nar, safran, incir ve afyon gibi çeşitli ürünlerin Kıbrıs adası üzerinden o dönemin Mısır’ına taşındığına dair kalıntılara rastlanmıştır (Özargun ve Pınarcık, 2021, ss. 548-550). Afyonun ekonomik bir değer olarak kabul edildiği bölgelerden biri de Amerika kıtasıdır. Meksika bu konuda önemli bir üs konumundadır.

3.6. Casus Belli: Bir Savaş Sebebi Olarak Afyon

Uluslararası literatürde yer alan latince bir kavram olan Casus Belli, Afyonda tam anlamıyla kendini bulur. Zira tek cümle ile afyon bir savaş sebebidir. Coğrafi keşiflerin başlamasıyla birlikte ortaya çıkan deniz aşırı ticaret, özellikle Hindistan, Pakistan Çin ve Afganistan gibi uzak bölgelerdeki zenginliklerin kara ve daha çok deniz yolu ile Avrupa'ya taşınmasına olanak tanımış, bu sayede kıtalar arası ticaret yoğun bir şekilde sürdürülmeye başlanmıştı. Bu ticaretin belli başlı ürünleri bulunmakta idi. Bu ürünlerden birini de afyon oluşturuyordu. Nitekim kendi halinde bir tarım ürününün, adı savaşla birlikte anılan ve izi bugünlere kadar taşınan nadir ürünlerden biri olmasındaki asıl etmen de tam anlamıyla budur (Taşlıgil, Şahin, 2018, s. 276)

3.6.1. Afyonu Pa(t)rlatan Savaş

Yeni Dünya'da yetişen mısır, yer fıstığı, patates ve tütün Çinliler tarafından tüketilirken afyon, tütünle birlikte sarılarak içilmekteydi. İlk zamanlar üretiminin azlığı afyonu değerli ürünler sınıfına taşımışsa da zamanla bu metanın ekonomik değeri keşfedilmiş ve üretimi de hızla yayılmaya başlamıştır. 16. yüzyıla kadar yüksek fiyatlarla satılan afyon Hindistan'dan Malezya'ya Burma'dan Güneydoğu Asya'nın iç bölgelerinde kadar pek çok yerde ekilmeye başlanmıştır. 19. Yy ın ortalarında Çin'de ağırlık birimi olarak geçen, kimi zaman da para yerine kullanılabilen 1 tael (yaklaşık olarak 40 gram) ağırlıktaki afyonun değerinin bir öğretmenin aylık gelirine tekabül ettiği düşünülürse afyon ticaretinin ne denli büyük gelir getirici bir kaynak olduğu görülebilir (Kuang, 2018, s. 19). Uzak doğuda yaygın bir ticaret kalemi olan afyonun serüveni, sonu iki önemli savaşla biten bir hikayedir. İlki Çin ve İngiltere arasında geçen ikincisine ise Fransa'nın dahil olduğu bu savaşların sebebi afyon ticaretine dayanır.

İngiltere'nin deniz aşırı imparatorluk yahut güneş batmayan imparatorluk olarak ilan edildiği dönemlere rast gelen bu olay aslında bir ticaret sürecinin yansımasıdır. İngiltere'nin afyon ticaretine katkısı ucuz afyon üretimini sağlayarak piyasaya sürmek oldu. Doğu Hindistan Ticaret şirketi, uzak doğunun eşsiz değerlerini İngiliz aristokrasisinin lüksle yoğrulan iştahına hizmet için taşımakla meşgulken, bu

ticaretin en önemli kalemlerini Çin'den alınan porselen, ipek ve çay içermektedir. Ne var ki bu tek taraflı ticaret İngiliz tacirlerini ciddi anlamda etkilememekteydi. Zira Çin'den alınan bu lüks mallar karşılığında Çin'e yüksek miktarda gümüş ve altın taşınıyor ve bu ticaret ise, İngiliz tacirlerin kurmak istediği ekonomik hükümlerle ters geliyordu (Derks, 2012, s. 4). Bu sistemin değişmesi, en azından dengelenmesi ise Çin'e mal satılması ile yani bir çeşit trampa ile mümkündür. Bu konuda pek çok alternatif ürün olmakla birlikte İngiliz tacirlerin üzerinde anlaştığı ve sıkıca sarıldığı ürün afyon oldu.

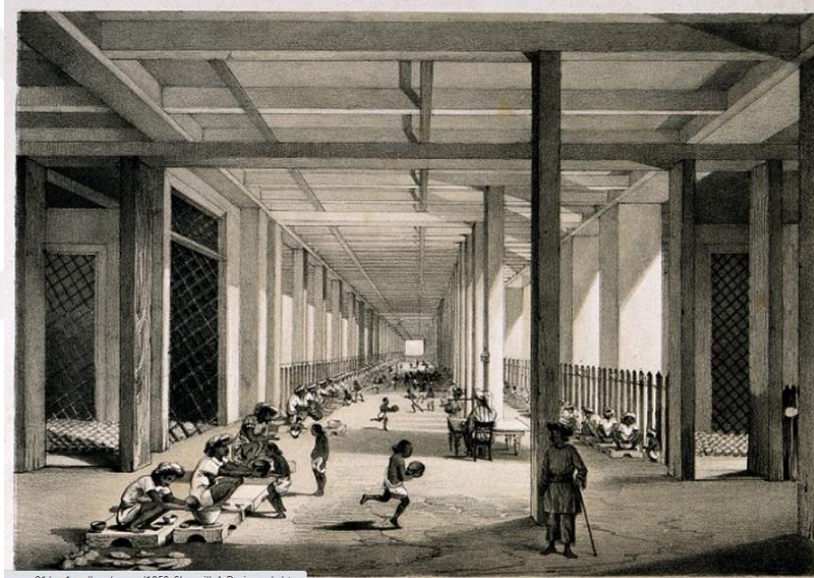
Resim 11: Afyon içicileri betimleyen pirinç kâğıda guaj boya ile çizilmiş resim.³²

Elbette ki afyon tüketimi Çinliler tarafından bilinmekte ve bu bilinç Çin'de üretilen nispeten daha kalitesiz afyonla giderilmekte idi. İngilizlerin 18. Yy'ın ortalarında Hindistan'ı sömürgeleştirmeleri ile birlikte buradaki kaynakları elde etme girişimleri afyonu da içine aldı. Bölgede yetişen en kaliteli afyon, beyaz afyon olarak ta bilinen ve bugün Bengalde sınırları içerisinde yer alan Hindistan'ın Patna bölgesindedir. İngiliz sömürgeciler, Hindistan'daki bu önemli gelir kaynağını tüm Hindistan ticaretini ele geçirdikleri dönemde ihmal etmediler. Özellikle Patna şehrinde

³² <https://www.theguardian.com/books/2011/sep/02/opium-war-julia-lovell-review>

yetiştirilen afyon İngiliz tacirler eli ile üretilmeye başlandı. Afyon üretiminin detaylıca anlatıldığı 1894 tarihli Hindistan Tıp Gazetesine göre nitelikli bir işçinin aynı ağırlıkta ortalama yüz top çıkardığı bu fabrikada işçiler küçük bir masa üzerinde lewa adı verilen bir miktar afyonu, pirinç kaplar içerisinde su ile top haline gelecek biçimde şekillendirmekte ve afyon yaprağına sararak hazırlamaktaydı (Çolak, 2015, s. 538).

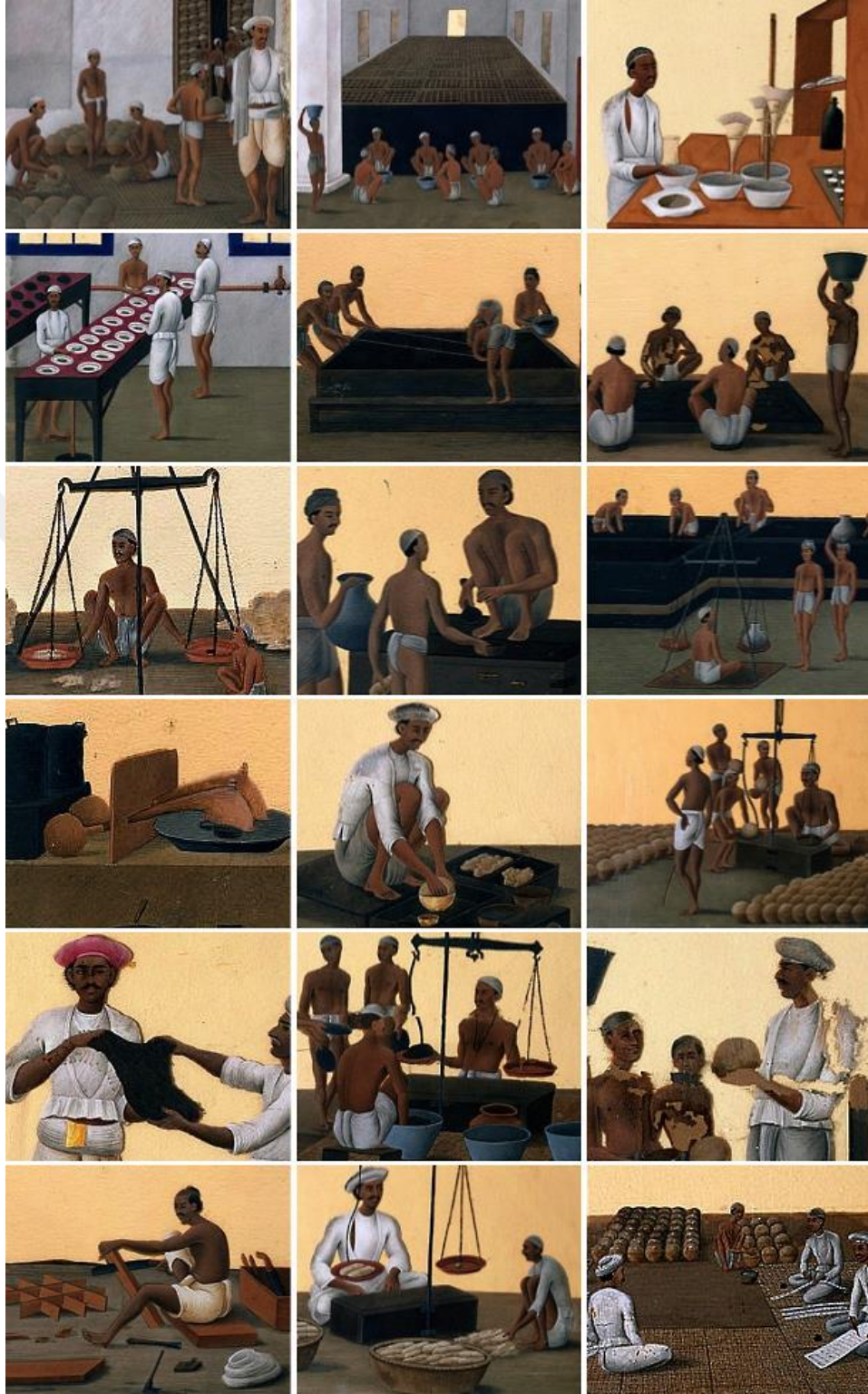
Afyon, bu fabrikada bugünün fabrikalarında aranan hassasiyetlere benzer bir biçimde hazırlanmakta idi. İçerdiği nem miktarından renk standardına paketindeki mührü kadar endüstriyel bir ürün için gereken standart ve sabitelerin belirlendiği bu fabrikada tüketicinin her dem aynı lezzeti bulması için gereken özen gösterilmekteydi. Dönemin koşulları elverdiği ölçüde her ürün belirli analiz süreçlerinden geçirilirdi.

Resim 12: Hindistan'da kurulan afyon fabrikalarından birine ilişkin görsel.³³

İngiliz sömürgeciler tarafından işletilen Patna Hindistan Afyon Fabrikasına ham halde getirilen afyon, bir kısım işlemlerden geçirdikten sonra, ortalama 62,5 kg olacak şekilde sandıklarda istifleniyor ve bu şekilde hazırlanan işlenmiş afyon, ticarete konu oluyordu (Kağıtçı, 1960, s. 28-29).

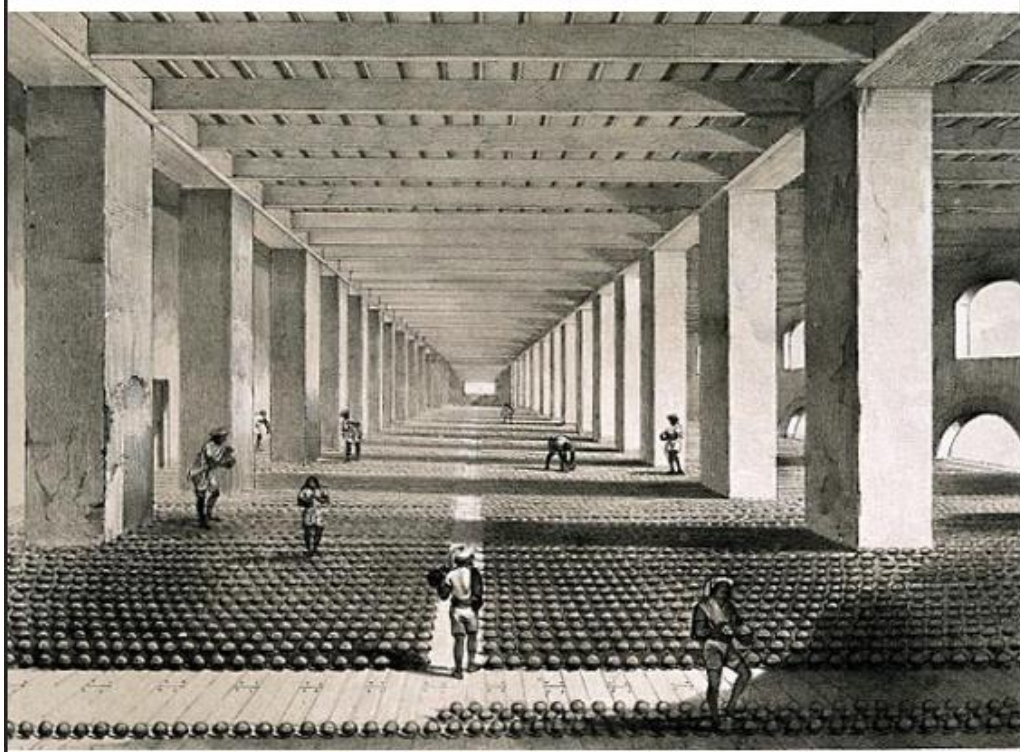
³³ https://visualizingcultures.mit.edu/opium_wars_01/ow1_essay02.html

Resim 13: 1857-60 yılları arasında afyon üretimini gösteren reproduksiyon³⁴

³⁴ <https://pdfs.semanticscholar.org/7c65/c14d60f436bdb6608968a49aac29ea113459.pdf>

Patna fabrikası Hindistan’da İngilizler tarafından çalıştırılan tek fabrika değildi elbette. Gazipur Afyon Fabrikası’nda Patna Fabrikasını aratmayacak özelliklerde bir çalışmanın sergilendiği, hazırlama, kurutma ve istifleme aşamalarından geçirilen; lezzet, tat ve koku açısından tüketicilere alternatif ürünler sunabilen bir başka fabrika idi. Her iki fabrikanın da çalışanı ağırlıklı olarak Hindistan’ın yerel halkı idi. Yerel halk açısından bu fabrikalarda çalışmak, hem güneşin altında çalışmaktan daha kolay hem de düzenli gelir sağlayan daha itibarlı bir iş anlamına geliyordu. Büyük bir tapınağı andıran bu fabrikalara ürün yetiştirmekte elbette ki fabrikada çalışmak kadar itibarlı idi. Zira bu fabrikalar, ham madde ihtiyacını gidermek üzere belirlenen tarlalar için tohum, üretim süreçleri için gereken kontrol, hasat, depolama ve ikmal açısından tedarikçilerine pek çok kolaylık sağladılar.

Resim 14: Top haline getirilmiş afyonların kurutulmak üzere tutulduğu oda.³⁵

Afyonun bu şekilde hazırlanarak standart ve nihai bir ürün haline gelmesi tam anlamıyla ticarete konu olması için aşması gereken ilk aşamadır. Bu fabrikalarda hazırlanarak katma değerli ekonomik bir ürün haline gelen afyon, söz konusu

³⁵ Kaynak: http://afe.easia.columbia.edu/chinawh/web/s5/s5_4.html

fabrikalardan çıkararak ticarete konu oldu. Ticaretin gerçekleştirilebileceği en yakın pazar, Çin limanları oldu. Doğu Hindistan Şirketinin yılda yaklaşık 13 milyon pound gelir elde edebildiği bu ticarete afyon Nepal ormanlarındaki ağaçlardan elde edilerek hazırlanan küçük teknelerle Ganj üzerinden Kalküta'ya oradan da Çin'e sevk edilirdi.

Çin'in uluslararası ticareti gerçekleştirmek üzere açtığı Guanzou limanı önceleri ağırlıklı olarak ipek, çay ve porselen ihracatında kullanılıyorken, İngiliz tacirlerin yoğun çalışmaları sonrası zamanla hem ihracat hem de ithalat limanı haline geldi. Tahmin edileceği üzere bu ticarete ithal edilen en önemli kalemlerden birini afyon ve türevleri oluşturmaktaydı. Çin'in dağlık bölgelerinde yetişen pirinç tarlalarındaki zorlu koşullarda çalışan işçiler, afyon tüketiminin birincil taliplileri haline geldi. Zamanla toplumun tüm kesimlerine yayılan afyon tüketiminin Çin toplumu üzerindeki etkilerini fark etmek uzun yıllar aldı. Çin'in büyük bir alıcı ve tüketici haline geldiği afyon İngiliz ve Çinli tacirler için yüksek gelir anlamına geldi. İngilizler, Çin'e afyon getiriyor, elde ettikleri gelir ile de Çin'in yerel ürünlerini satın alarak Avrupa'nın derinliklerindeki ülkelere satıyorlardı.

Haşhaşı sıradan bir bitki olmaktan çıkaran yönü, farklı kullanım alanları olan afyonun elde edilebiliyor olmasıdır. Afyon, insanlığa sağlamış olduğu etkiler sebebiyle küresel ticaretin bir konusu haline gelmiş ve bu durum daha çok coğrafi keşiflerle birlikte daha da değerlendirilebilir olmuştur. Afyon'un ruhsal ve bedensel tahribatları bireyler için bir tehlike olsa da ürünün ticari boyutu daha çok ön plana çıkmış ve toplumları ve siyaseti etkileyen derin bir faktör haline gelmiştir. İngiltere ve Çin arasında gerçekleşen afyon savaşları bunun ilk örneğini oluşturmaktadır. (Yangwen, 2005, s. 56-101)

Avrupa'nın modernleşme tarihini aynı zamanda bir sömürgeler tarihi olarak değerlendirmek pek çok kaynakça belirtilen ortak bir kanı olmuştur. Coğrafi keşifler olarak bilinen ve on beşinci yüzyılda Ümit Burnu'nun aşılması ile başlayan yeni ticaret yollarının keşfi, batının sömürgeleştirme mantığının uygulama sahalarını da genişletiyordu. Portekiz, İspanya, Hollanda, Fransa, Belçika ve İngiltere ile birlikte devam eden bu süreç hem yeni kıtanın hem de Doğunun zenginliklerinin Avrupa'ya taşınmasını sağlamış ve bu sayede başlayan gelişmeler, Batı'da siyasal, sosyal ve ekonomik olmak üzere pek çok değişimin tetikleyicisi olmuştur. Avrupa'nın dönem

dönem bayraktarlığını yapan güçlü devletler, yayılmacı politikalarını ticari boyuta taşıyarak Doğu'daki zenginliklerin ülkelerine akmasını sağladılar. Bu akışın sağlanmasındaki en belirleyici rol, deniz yollarının kullanılması idi. Batılı devletler deniz yolu ticaretini büyük ticaret gemileri olan şirketler eliyle sürdürdüler. Bu gemiler, askeri kabiliyetleri yüksek donanmalarla korunuyordu. Portekiz'de Casa De Índia Şirketi, Hollanda'da, Hollanda Doğu Hindistan Ticaret Şirketi bu uygulamaların örneklerindendi. Aynı uygulamayı İngilizler, Doğu Hindistan Şirketi ile sağladılar.

Önceleri Hindistan özelinde doğunun kaynaklarının Avrupa'ya taşınmasına hizmet eden İngilizler, yayılma sürecini Çin topraklarına taşıdılar. Hindistan'daki karmaşık toplum yapısına nazaran daha düzenli ve merkezi bir yapıda olan Mançu Hanedanı yönetimindeki Çin, başlarda İngilizlerin bu yayılma sürecinden etkilenmedi. Zira Çin'den satın alınan değerli mallar ve çay İngiltere'nin önemli bir ithalat kalemi oluyor, İngilizler Çin'e her ne getirirlerse getsinler, Çin lehine olan bu ticaret hep açık veriyordu. Çin, dış ticaretten elde edilen gümrük vergileri sebebiyle, İngilizlerle yapılan ticaretten ek bir gelir de elde etmekteydi. Ne var ki geniş Çin toprakları içerisindeki üretimin ülke ihtiyaçlarını anca karşılamaya başlaması, Çin hükümetini deniz aşırı ticareti askıya almak zorunda bıraktı. Kapalı ekonomik uygulamalara yönelen Çin, Makao, Kanton, Amoy limanları dışında dış dünya ile bağlarını kopardı.

Batılı devletlerle yapılan bu sınırlı ticaret çay, porselen, ipek ve tekstil gibi ürünler üzerinden yürütülmekteydi. On yedinci yüzyılın sonlarına kadar 3 ya da 4 gemi ile sürdürülen bu ticaret, İngiliz tacirlerin bölgeye olan ilgisi sayesinde zamanla artış göstermeye başladı. 1750'lere doğru ticaret hacmi 9- 10 gemiye kadar ulaştı. Öyle ki her iki toplumun bu ticaretten fayda sağlayan tarafları çeşitli loncalar kurmaya ve ticareti bu loncalar üzerinden yöneterek Avrupa'ya satılan ürünlerin fiyatlarını belirlemeye başladılar. Yüzyılın sonlarına doğru çay başta olmak üzere Çin'in Avrupa'ya uzanan ticareti otuz milyon pounda kadar ulaştı. Bu ticarete İngilizlerin Doğu Hindistan Şirketi önemli bir rol üstlenmekteydi. Zamanla lake ve kap gibi ürünlerin de eklendiği bu ticarete çay en büyük paya sahipti. Batılılar Çin'e bu ürün karşılığında bazı basit ürünlerin yanında daha çok gümüş getirmekteydi. Bu ticaret İngilizlerin aleyhine seyrediyor, İngiliz gümüşü Çin'e akıyordu. Bu tek taraflı ticaretin İngilizleri rahatsız etmeye başlaması çok uzun sürmedi ve İngilizler Çin'e satılacak

yahut takasa konu edilecek alternatif ürünlerin araştırmasına koyuldu. Bu dönemde ticaretin görünen kaydı yüzündeki gelişmeler dışında ülkeye kayıt dışı olarak kaçak yollardan giren bir ürün dikkat çekmeye başladı. İngilizlerin dış ticaretteki açıklarını kapatmaya yarayan bu ürün Çin toplumunu olumsuz etkilemeye başlayan afyondur (Derks, 2012, ss. 484-493).

Afyon, elbette ki Çin toplumu tarafından geleneksel anlamda tedavi amaçlı faaliyetler için kullanılan ve bu sebeple de bilinen bir bitkiydi. Ne var ki on yedinci yüzyıldan itibaren afyon, keyif verici boyutu daha çok ön plana çıkaracak şekilde, ticari bir meta haline getirilerek ve tütün ile birlikte sarılarak tüketilmeye bu şekilde benimsetilmeye başlandı. Afyon Fabrikaları ürünü standardize ediyor, endüstriyel hale getiriyor ve seçimsel bir ürüne dönüşüyordu. 16. Yüzyılın başlarına kadar yutulmak suretiyle tüketilen afyon tütün ile karıştırılarak daha kolay tüketilebilir hale gelmeye 17. Yüzyıl civarında başladı.

Afyonun keyif verici madde olarak yayılmaya başlaması Çin’de afyon ithalatının artmasına sebep olmuştur. Afyon Çin’de uzun bir dönemden beri çiğnenerek kullanılıyor olmasına rağmen onun bu yeni kullanım yöntemi, toplum tarafından hızla kabul edildi ve ciddi bir bağımlılık problemini ortaya çıkardı. Bu artış hem ekonomik hem de toplumsal olarak Çin’i etkilemeye başlayınca Mançu hanedanı 1729 yılında afyon ithalatını yasakladı (UNODC, 2008, s. 175)

Ne var ki bu yasak hem Portekizliler hem de İngilizler tarafından rüşvet, yolsuzluk gibi çeşitli illegal yollarla delinmekteydi. Çin pazarı öyle geniş bir tüketim sahası haline geldi ki 1773 yılına gelindiğinde Doğu Hindistan Şirketi Bengal bölgesinde afyon üretiminin tekeli eline alarak güçlü bir üretici konumuna geldi. İngilizlerin Çin limanlarında gerçekleşen afyon ticareti üzerinde bu denli hâkim olması Çin yönetimini endişeye sevk ederken İngilizler bu faaliyetlerin resmi kanallarla yürütülmesi için bir adım attı ve 1793 yılında İngiliz büyükelçisi Lord Macartney aracılığı ile söz konusu ticarete yönelik irtibat resmi boyuta taşındı. İngilizlerin devletler nezdindeki ikili ilişkileri geliştirme isteği ile yaptığı bu girişim Büyükelçinin talepleri ile somutlaştırılmaya başladı. Büyükelçi, Çin yönetiminden birtakım taleplerde bulundu. Bu talepler iki devlet arasında dostane ilişkiler kurmanın ötesine geçerek somut birtakım taleplere de dönüşüyordu. Buna göre Çin yönetimi İngiliz

gemilerinin ticaretlerini sürdürebilmesi için Ningpo, Tianjin ve Chusan da üç yeni liman açacak, mevcut limanlardaki harç ve hara ların azaltılması, dondurulması ya da kaldırılması gibi kararlar alınacak, limanlara yakın bölgelerde İngiliz tacirlerin kullanımı için iki küçük ada, depo haline getirilecek ve İngilizler   in’de ticari bir tesis kuracaktı. Talepleri değerlendiren Mançu Hanedanı İngilizlerden, bu taleplerden önce ketau/kowtow adı verilen bir selamı yapmalarını talep ettiler (Derks, 2012, s. 9).

  in diplomasisinde önemli bir yeri olan ve karşı devleti a a ılama, İmparatoru yüceltme anlamına gelen bu selamlama; Kowtow adı verilen bir elbisenin giyilmesi ve imparatorun karşısında üç kez secde pozisyonuna geçip toplamda dokuz kez ba ını yere sürme anlamına gelen bir ritüeldi. İngilizler bu talebi kabul etmedi ve ilk resmi g r   me netice alınamadan sonuçlandı. 1799 yılına gelindiğinde İmparator, İngilizlere   in ve Mançu dillerinin   retilmesini ve memurların onlarla ilişki kurmasını yasakladı. Büyükelçi Macartney’in girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasından bir süre sonra İngilizler bir başka heyeti 1816 yılında   in’e gönderdi. Bu kez   in’e gelen heyetin İngiliz temsilcisi Lord Amherst oldu.   inli yetkililer Lord Amherst’den da ketau/kowtow selamlamasını yapmasını istediler. Lord Amherst bu selamı küçük bir topluluk içerisinde ve boş İmparatorluk tahtının önünde gerçekleştirdi. Ne var ki   inliler kralın huzurunda ger ekle tirilmeyen bu selamı kabul etmeyerek İngiliz elçisini göndermek istediler. Elçinin daha sonra aynı selamı İmparatorun karşısında yapma isteği de kabul edilmedi ve İngiliz temsilcisi ülkeden kovuldu. Farklı tarihlerde ger ekle  en bu iki girişim de sonuçlanmadı. Dahası Mançu Hanedanı ulus dışından gelen tüm tacirleri barbar olarak nitelendirdi. Buna rağmen   in’e yapılan afyon ticareti farklı yollarla devam ettirilmekteydi.

Bölgedeki  irketler afyonu da içine alan bu ticaretten elde ettikleri büyük kazançlardan vaz geçmek istemediler ve afyon ticareti 1820’lerin ortalarına doğru daha da arttı.   in’in özellikle kıyı bölgelerindeki halkının giderek afyon müptelası haline gelmesi   in yönetimini daha da rahatsız ediyordu. Bu rahatsızlığın somut gerekçeleri de ortaya çıkmaya başladı. Nitekim 1832 yılında   in’in Guandong bölgesinde çıkan bir isyanı bastırmak isteyen   in ordusu büyük bir yenilgiye uğradı. Olayın soru turulması sonrası ortaya çıkan müfettiş raporunda, garnizondaki askerlerin büyük çoğunluğunun afyon i ti i ve bu haliyle onlardan g   l  bir direniş

beklenemeyeceği belirtiliyordu. Ordudaki bu yozlaşmanın esmer ve yapışkan simgesine daha fazla müsaade edilemezdi. Yönetim birtakım fermanlarla bu ticaretin önüne geçmek istediye de sonuç alınamadı. Afyonun İngiliz ve Fransız tacirler tarafından başta Hindistan olmak üzere yakın bölgelerde üretilip satılmaya başlanması Çin'i ekonomik anlamda da zorlamaya başladı. Öyle ki 1839-1840 yılları arasındaki ticaret hacmi artık kontrol edilemez seviyelere ulaşmıştı (Derks, 2012, s. 15)..

Çin'e yapılan afyon ihracatı senelik 40 bin sandığı bulmaya başladı. Bu ticaret hem ülkedeki bağımlılık oranını artırıyor hem de ülkeden yüklü miktarlarda gümüşün çıkmasını sağlıyordu. Alınan tüm tedbirlere rağmen afyon ticaretinin engellenememesi üzerine imparator, bölgeye gelen tüm İngiliz gemileri aracılığıyla Kraliçe Victoria'ya iletilmek üzere bir mektup gönderdi. Mektupta “afyon ticaretinin Çin Halkının köleleştirilmesi ve ahlakının bozulmasına sebep olduğu bu sebeple İngilizlerin kendi rızası ile afyon ticaretinden vaz geçmesi gerektiği” yazıyordu. Bu mektubun ardından Çinliler bir hamle daha gerçekleştirerek Çin limanlarına gelen İngiliz gemilerindeki mallara el koydu ve afyon sandıklarını imha etti. Afyon sandıklarının imhası İngilizleri ciddi anlamda zarara uğrattı. Mektup olayının ardından gelen bu yeni gelişme üzerine savaş hazırlıklarına başlayan İngilizler, Çin'den altı milyon dolar tutarında bir tazminat talep etti. Bu talebin karşılanmaması iki ülkeyi karşı karşıya getirdi ve İngilizler Çinlilere karşı savaş ilan etti.

Afyon Savaşı adı verilen bu savaşta İngiliz donanması Çin limanlarını abluka altına alarak bombalamaya başladı. Kızıl Ceketliler olarak adlandırılan İngiliz askerleri Yangtze ve Guangdong nehirleri civarındaki adaları işgal ettiler. Devamında başkent Pekin'e doğru ilerlemeye başladılar. Yaşanan bu sıkıntılı süreç iki devleti de zora soktu ve İngilizler, tazminat, birkaç adanın devredilmesi ve ticari imtiyazlar içeren bir antlaşma teklifi ile savaşı sonlandırmayı talep ettiler. Antlaşma önerisi, çatışmaların bir müddet durmasına sebep oldu fakat daha sonra her iki yönetimin de bu teklifi reddetmesi üzerine, 1841 yılında çatışmalar yeniden başladı. Savaş İngilizlerin lehine sonuçlandığında Mançu Hanedanını ağır bir antlaşma metni bekliyordu. Nanking Antlaşması adı verilen bir antlaşma ile İngilizler, Hong Kong adasını teslim aldılar. İki ülke arasındaki ticarete sabit bir ithalat ve ihracat tarifesi getirildi. İmha edilen sandıklar ve afyon için İngiliz tacirlere tazminat ödenmesi

kararlaştırıldı. İngilizler bu antlaşma ile yetinmeyerek yaklaşık iki yıl sonra ek bir antlaşma ile gümrük ve vergi tarifelerinde yeni düzenlemelere gittiler. Ek antlaşma kapsamında Çin, eğer ki başka bir devlete herhangi bir imtiyaz verirse bu imtiyaz İngiliz devletini de kapsayacaktı. Bu durum Çin limanlarını İngiltere'nin eline bırakmak anlamına geliyordu. Antlaşma iki ülke arasındaki savaşın bir müddet durması anlamına geliyordu. Ne var ki İngiltere lehine oluşan bu güç dengesi, İngilizlerin daha fazlasını talep etmesine sebep oldu. 1856 yılında Çinliler tarafından Arrow isimli bir İngiliz gemisinin bayrağının indirilmesi yeni bir savaş gerekçesi oldu ve İngilizler Çin'e ikinci kez saldırdılar. Dahası aynı dönemde Fransız bir misyonerin öldürülmesini bahane gösteren Fransızlar da İngilizlerin yanında savaşa katıldı.

Victor Hugo'nun kalemine de yansıyan ³⁶ bu savaşta Çinliler ağır bir bozguna uğramış, Çin hanedanına ait bir yazlık saray yağma edilerek, içerisindeki tüm eserler Avrupa'ya taşınmıştı. Sökülemeyen malzemeler için ise saray ateşe verilip yakıldı. İki devlet te yaklaşık iki yıl süren bir savaşın ardından Tien Tsin adı verilen bir antlaşma ile Çin'den yeni ticari imtiyazlara sahip oldular. Buna göre afyon ticareti Çin'de tamamen serbest bir şekilde yürütülürken savaşın kazananı olan iki devlet Fransa ve İngiltere, Çin pazarını afyona ticareti için galip devletlere açacak olan on yeni limanı da serbest ticaretlerini gerçekleştirmek için açılması şartını, Çin yönetimine kabul ettirdiler (Derks, 2012, s. 9).

Savaşın toplumuna sağladığı sosyal yıkımın yanında bir de ekonomik yıkımla karşı karşıya gelmek Çin hükümetini farklı bir tedbir almaya itti ve Devlet, Avrupalılarla yapılan afyon ticaretinin ekonomik yükünü azaltmak için ülkede afyon üretimini serbest bıraktı.

Sıradan bir bitki eldesi olan afyon, iki ülke arasında büyük bir savaşın sebebi olarak tarihe geçti. Savaş sonrası süreç tıpkı Osmanlı modernleşme sürecinde olduğu gibi Çin İmparatorluğunda da benzer gelişmelere sebep oldu. Afyon ticareti sebebiyle zenginleşen tüccar sınıfının çocukları ülkelerinin sanayileşerek güçlenmesi ve modernize edilmesi için Avrupa'ya gittiler (Booth, 1996, ss. 200-205).

³⁶ “Bir gün iki eşkıya Yazlık Saray'a girdi. Biri yağmaladı, öbürü yaktı...”

3.7. Çin'den Yayılan Korku

Afyon elbette ki tek başına Çin toplumunu uyuşturan bir sorun değildi. Toplumun geneline yayılan ve afyon gibi bağımlılık yapan ürünlerin kullanıldığı pek çok ülke de olduğu gibi Amerika Birleşik Devletleri de o dönemde bu sorunlarla başa çıkmak zorunda olan ülkeler arasında yer alıyordu. Amerika kıtasında, kıta yerlilerinin geleneksel olarak kullandığı ve bir kısım mantar, koka (peyote, mexicana, psilocybe) ve sair bitkilerden üretilen uyuşturucu çeşitlerinin varlığı bilinmekteydi. Erhan'ın Zinberg'den aktardığına göre bu uyuşturucular yerli halk dışında kalan kıtanın yeni işgalci ev sahipleri tarafından pek benimsenmedi (2018, s. 23). Bu ürünlerin yerini afyonun alması ise ABD'deki iç savaşa dayanmaktaydı.

Afyonun tedavi edici özelliği iç savaş esnasında yaralanan askerler için hızlı ve kolay bir çözüm olarak kullanıldı. Savaşta yaralananların tedavi ya da ameliyat süreçleri, onlara en az acı çektirecek ürün olan morfinin kullanılması sayesinde daha kolay gerçekleşiyordu. Ancak bir afyon ürünü olan morfinin yoğun ve düzenli olarak kullanılması, Amerika'da yeni bir bağımlılar ordusunun oluşmasını geciktirmedi. Elbette ki başlarda tedavi amaçlı olarak kullanılan morfinin bağımlılık yapacağı düşünülmezdi. Tedavilerdeki ile amaç acının giderilmesiydi. Bu amacı yerine getirecek bilinen en kolay yöntem de morfin. Morfin hastalar için doğru bir tercih olmanın yanında bir konfor alanı olarak ta düşünülmekteydi. Öyle ki özellikle savaştan dönen kahramanların ihtiyaçlarının giderilmesi, konforlarının korunması ve bu anlamda yapılan hizmetler, toplumsal bir vazife gibi görülüyordu (Erhan, 2018, s. 23). Bu vazifenin gerçekleştirilebileceği ilk alan afyona erişimi kolaylaştırmak oldu. ABD'de afyon satışını sağlayan mekanlar açılmaya ve açılan bu mekanlar sivil ve askerler için yeni uğrak yerleri haline getirilmeye başlandı. New Orleans, San Francisco ve Chicago gibi büyük eyaletlerde yaşayan insanlar, afyonun sağladığı bu mucizevi yararlar odaklandı. Oysa ki afyon; bunun ötesinde bir tehlikeyi barındırıyor, insanlar üzerinde bıraktığı sinsi etki, o dönem için sadece bir kısım araştırmacıların kısır gündeminde yer alıyordu. Afyonun etkileri ortaya çıktıkça araştırmacılar afyon kullanımının bağımlılığı artırdığına dair yayınlara sık sık yer verilmekteydi. Araştırmacıların elde ettiği bir diğer sonuç 1895 yılında yapılan araştırmaya göre bağımlılığın kaynağının doktorlar olduğunu göstermekteydi. Ürünle ilk tanışma,

büyük oranda doktor tedavisinden kaynaklanıyordu. Bağımlıların büyük çoğunluğu tedavi aşamasının sonrasında düzenli olarak kullanmaya devam etmekteydi Yaklaşık 60 yıllık periyotta ABD nüfusu iki katına ulaşırken afyon tüketim miktarı 7 katına kadar ulaşmıştı (Erhan, 2018, ss. 24-25).

Amerika çok farklı kültürlerden insanın yaşadığı bir yer haline geldikçe alışkanlıkların etkisi de artıyordu. Ülkeye, dışarıdan gelen insanların kullandıkları uyuşturucular, o kişilerin geldikleri kültürlere bağlı olarak çeşitlenmekteydi. Amerika'ya yapılan her göç, beraberinde bir kültür aktarımı anlamına geldiği için, İnsanın meşakkatli yolculuğundaki dostu afyon da bu aktarımlarda önemli bir pay sahibi olmuştu. Afyon için yeni dostlar, yeni yoldaşlar bulmak anlamına gelen bu serüven, afyonun kullanımını da arttırdı. Nitekim Amerika'da, altına hücum olarak bilinen ve 1900 lü yılların ortalarında Kaliforniya'da açılmaya başlanan altın madenleri, ciddi bir iş gücüne ihtiyaç duyulmasını sağladı. Bu sayede ülkeye gelen Çinli göçmen işçiler, afyon alışkanlığına dayalı kültürü de Amerika'ya taşıdı (Booth, 1996, s. 165). O döneme kadar Amerika'da çok fazla bilinmeyen bir keyif verici madde olan afyon, Çinliler sayesinde Sarı Bela olarak toplumda yayılmaya başladı. Zira pek çok Amerikalıya kokaini tanıştıran zenciler olurken afyonun müsebbibi Çinlilerdi.

Çin ve ABD'nin afyon mücadelesi, konunun sadece bu ülkeler nezdinde tehlikeli bir boyuta ulaştığı anlamına gelmemeli. Dünya genelinde ticareti olan, yasaklandığı dönemlerde yeraltı örgütlerinin gelir kaynağı haline gelen, sürekli talep edilen, talep oluşturulan bu ürünün morfin ve eroin gibi endüstriyel bir ürün haline dönüşmesi; afyonu, üretildiği bölgelerin dışında da talep edilen, erişilebilme imkânı artan ve tüketim faydası birey nezdinde yükselen bir ürün haline gelmesini sağlamış, toplumsal talebini daha da artırmıştır. Bu sebeple bazı ülkeler açısından afyon gerek üretimi gerekse ticari faaliyetleri açısından kontrol edilmesi gereken bir ürün haline gelmiştir.

20. yüzyılın hemen başında ABD toplumunda yaşayan Meksikalılar marihuana, Afrikalılar kokain ve Çinliler ise sıklıkla afyon tüketmekteydi. Uyuşturucu kullanımında meydana gelen bu artış Amerikalı yöneticilerin de dikkatini çekti. İçeride Harrison yasası olarak bilinen bir kanuni düzenleme ile afyon ve koka ürünlerinin

imalat, ithalat ve dağıtımına ilişkin vergi düzenlemesi getirilerek uyuşturucunun üretilmesi kontrol altına alınmaya çalışılmıştı. Uyuşturucu bağımlılarının toplumda meydana getirdiği huzursuzluklar, konuya dikkat çekilmesi gerektiğini ortaya koymuş ve bu problem ABD açısından, uluslararası anlamda da ele alınması gereken bir mesele haline gelmişti.

3.7.1. Çözüm Arayışları: I. Dünya Savaşına Kadar Olan Süreç

Çin'in kendi başına ülkesinde sürdürdüğü mücadele İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin sekteye uğratmasına rağmen içeride ele alınan bir kısım yasaklamalar sayesinde yeni bir sürece evrildi. 1906 yılında Çin hükümetinin on yıl boyunca afyon üretimi ve içiminin yasaklanmasına ilişkin yayınladığı ferman, uluslararası boyutları ile ele alınmayı gerektiren ilk adım oldu.³⁷ Bu kararın diğer ülkelere de sirayet etmeye başlaması ile birlikte, Çin'in afyonla mücadeleye dayalı görelî yalnızlığı son bulmaya başlamıştı. İlk olarak ABD önderliğinde oluşturulan bir komisyon afyon konusunu gündeme almış ve akabinde 1909 yılında ABD, Avusturya-Macaristan, Fransa, Çin, İngiltere, Almanya, İtalya, İran, Japonya, Portekiz, Hollanda, Siyam ve Rusya gibi ülkelerin temsilcileri ile katıldığı bir konferans düzenlendi. 1909 yılında gerçekleştirilmiş olan Shanghai Konferansında afyon meselesinin uluslararası bir komisyon aracılığı ile düzenlenmesi gerektiği hususu gündeme getirilmiş olsa da katılımcı ülkelerden Hollanda, Fransa ve İngiltere yükümlülük altına girecekleri bir düzenlemenin yapılmayacağı garantisini, İran ise afyon üretimine sınırlama getirilmeyeceğine ilişkin bir sözü alarak toplantıya katılmıştı (Booth, 1996, s. 154). Osmanlı Devleti ise söz konusu konferansa temsilci dahi göndermedi (Altan, 2019, s. 4). Devletlerin afyon üzerindeki uygulamaları neticesinde ortaya çıkan çıkar hesapları ilk etapta beklenen sonucun alınmasına mâni olmuş ancak afyon, ilk kez bu denli geniş katılımlı bir toplantının değerlendirme konusu haline gelmişti. Söz konusu konferans konunun uluslararası alanda değerlendirilmeye başlanmasının ilk adımı oldu ve akabinde La Haye'de afyon konusu tekrar gündeme geldi. Afyon, Hollanda'nın La Haye kentinde 12 ülkenin katılımıyla 23 Ocak 1912 tarihinde imzalanan sözleşme ile

³⁷ https://www-unodc-org.translate.googleusercontent.com/translate/en/data-and-analysis/bulletin/bulletin_1959-01-01_1_page006.html?x_tr_sl=en&x_tr_tl=tr&x_tr_hl=tr&x_tr_pto=sc

Erişim Tarihi: 08.03.2022

birlikte tam anlamıyla uluslararası bir gündemin baş aktörü olmuştu. Konferansta afyon ticaretinin serbest bir şekilde yapılmasını engelleyecek kontrol mekanizmaları oluşturmak, afyon üretimini sınırlandırmak ve tıbbi ihtiyaçları karşılamanın dışında kullanımını yasaklayacak tedbirler almak için ulusal ve uluslararası örgütlerin kurulması gibi hususlar ana hususlar olarak ele alınmıştır. Osmanlı Devleti, La Haye toplantılarına da de davet edilmiş ancak önceden olduğu gibi Shanghai Konferansı kararlarının uygulamaya konulması durumunda ülke ekonomisinin zarar görme ihtimalinden duyduğu endişe sebebiyle söz konusu bu toplantıya da katılım sağlamamıştı (Erhan, 2018, s. 30).

3.7.2. Savaş Sonrası Uluslararası Düzenlemeler

1.Dünya savaşının bitişi ile birlikte yeni bir dünya düzeni oluştu. Bu yeni düzenin en önemli kurumlarından biri olarak kurulan Milletler Cemiyetinin gündemine gelen uluslararası sorunlar arasında afyon, önemli bir yer ediniyordu. La Haye’de başlatılan müzakerelerle birlikte, belirli bir noktaya getirilen afyon görüşmeleri, savaş sebebiyle yarım kalmış olsa da yeniden gündeme alındı. İlk yapılan iş, bir komite oluşturmak oldu. Komitenin büyük çoğunluğu Türkiye ile Osmanlı döneminden beridir afyon ticareti yapan ülkelerden oluşmaktaydı³⁸. Komite Türkiye’nin Kurtuluş Savaşı mücadelesi verdiği dönemler içerisinde çalışmalarını sürdürdü. 1921-1924 arasında geçen süre boyunca, doğrudan Türk üreticisini etkileyecek konular ele alınıyordu. Bu konular sertifika ve izin, uluslararası satışının kontrolü gibi hususlardı. Bu çalışmalar nihayete ermeyince de Cenevre’de bir konferans düzenlenmesi kararlaştırıldı (Altan, 2019, s. 52).

Cenevre’de düzenlenen konferans, afyon üretimini denetlemek, lisans vermek, ilaç sanayiinin ihtiyaç duyduğu miktarda bir üretim gerçekleştirmek gibi hususları ele alıyordu. Ele alınan bu çalışmalar kapsamında “Merkez Afyon Bürosu” adı verilen bir yapı ile afyon ticareti kontrol altına alınmaya çalışıldı (Dokuyan ve Tekin, 2022, s. 45).

Söz konusu düzenlemeler dış politikada çok önemli gelişmelere neden olurken, Türk toplumunun bu gelişmelerden etkilenmeyecek olması düşünülemezdi.

³⁸ Komite üyesi ülkeler listesi Hollanda, İngiltere, ABD, Yugoslavya, Fransa, Siyam

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMSAL HAYATIMIZDA AFYON

Afyonun tıbbi yararlarının yanında sağladığı birtakım özellikler onu sıradan bir bitkiden farklı olarak sosyal hayatta sıklıkla kullanılabilir bir ürün haline getirdi. Kullanımına bağlı olarak ilk andaki dinçlik ve akabinde yaşanan uyku hali, kişinin akliselimini yitirmesi, bilincin askıya alınması, analiz kabiliyetinin körelmesi, toplum nezdinde kontrolsüz hareketlerin meşrulaştırılması ve fiziksel denge kaybı gibi tesirler, bu ürünün farklı amaçlarla kullanılmasına imkân tanıdı. Büyü seansları ve dini ritüeller esnasında, karşıdakini etkilemek için kullanıldığı gibi şaman geleneğinde uygulanageldiği bilinen tütsüleme, fal ve benzeri ritüeller için de afyon, algıyı dağıtmaya dayalı bir vazife görüyordu. Diğer yandan bireysel konforu artırma ya da muhatabı pasifize etme gibi farklı amaçlarda da işe yarıyordu. Erken yaşta kendisinden onlarca yaş büyük erkeklerle zorla evlendirilen Çinli kızlar için afyon, annelerinin çeyiz sandıklarına sakladıkları bir korunma aracıydı. Özellikle ileri yaştaki erkeklerin kendisinden uzak durmasını isteyen genç kızlar, afyon ile sersemlettikleri erkeklere bu sayede engel oluyordu. Aynı durum sevilmeyen bir kişi mesela kayınvalide için de uygulanırdı (Grosh, 2018, s. 47). Afyonun bireysel anlamda, kullanıma bağlı olarak kişilerde bıraktığı kısa süreli bir başka etki de verdiği zindelik ile kaygı ve keder zamanlarında da kişinin anlık olarak olaydan uzaklaşması idi. Kullanım amacı bu etkilerden herhangi birini sağlamak için olabiliyordu. Afyonun kişilere sağladığı avantajlar onun yaygınlaşmasını sağlarken bu özelliklerden istifade eden pek çok toplumsal kesim gibi Osmanlı toplumu da afyonu büyük oranda hayatın bir parçası haline getirmişti.

4.1. Osmanlı'da Afyon Kültürü

Osmanlı toplumunun bitkilerle olan ilişkisi, dönemin pek çok farklı kültürüne nazaran daha iç içedir. Yemek kültürü, tababet yahut eğlence hayatı için bitki türlerine duyulan ihtiyaç azımsanmayacak niteliktedir. Sosyal hayattan ticarete kadar her alanda oluşan bu iç içelik tam anlamıyla geniş bir kültürün oluşmasını sağlamış, İmparatorluğun, geniş bir coğrafyada hüküm sürüyor olması, bir yandan coğrafi avantajların sağladığı iklim çeşitliliğine dayanan üretim imkanlarının kullanılmasına bir yandan da ticaret yollarının üzerinde olması sebebiyle farklı

kültürel alışkanlıkların bu toplumla buluşmasına olanak tanımıştır. Kuruluşundan başlayarak Tanzimat Dönemi'ne varıncaya kadar gelenen bu süreçte Anadolu Selçuklu mirasının da etkisiyle Anadolu topraklarının hayli zengin yapısı başta sağlık sistemi olmak üzere büyük bir kültürel birikimi sosyal hayata yansıtmıştır (Beylik, Kayral ve Çıraklı, 2015, s. 184).

Osmanlı toplumunda insanlar, halk hekimliği olarak ta bilinen geleneksel çözümlere çok fazla rağbet etmiştir. Kişisel rahatsızlıklara karşı sunulan çözüm önerileri kimi zaman dini ritüellerle kimi zaman geçmişten gelen deneme yanılma metotları ile birlikte, halk hekimliği boyutuna ulaşmış; kendi kendine çözüm bulmak amacına matuf yöntemler oluşturulmuştur. Nazara karşı kurşun döktürmek ya da muska yazdırmak gibi soyut çözümlerin yanı sıra ateşi düşürmek için ballı sirke tüketmek, saç kıran için sarımsağa başvurmak, kara turpu oyarak içinde biriken suyla karabiberi karıştırıp öksürüğe çare aramak, çiğ şalgam suyunu gözü kuvvetlendirmek üzere kullanmak ya da ayak burkulmasına zeytin ezmesi sarmak gibi yöntemler, bugüne kadar taşınan geleneksel tedavi yöntemlerinden sadece bazıları idi. Sosyal hayatın tam anlamıyla içinde olan halk hekimliği, ağırlıklı olarak bitki ve çeşitlerinden yararlanılarak sunulan çözümleri ihtiva ediyordu. Nitekim toplumun genel kabulünü sağlayan bu hizmetin üreticileri, attar olarak bilinen kişilerdi. Attarlar pek çok bitki çeşidini bir terkip halinde kullanıcılara hazırlamakta ve bu terkibe, pek çok bitki özütünde olduğu gibi afyona da yer vermekteydi. (Bayat, 2010, s. 266).

Farsça bâzehrin Grekçe karşılığı olan theriake, Osmanlıcaya Arapçadan gelmiş ve terkip olarak oluşturulan ürünler için tiryak denilmeye başlanmıştı. Başlarda her çeşit karışımın ortak adı olan tiryak zamanla aşırı kullanılan ürünleri kast eder oldu. Çay, kahve, tütün gibi ürünlerin aşırı tüketimi, bu tüketimi sağlayan kişilere genel anlamda tiryaki ya da özel olarak çay tiryakisi, kahve tiryakisi, tütün tiryakisi denilmesini sağlıyordu. O dönem için masum görülen haşhaş bu tiryakilikler arasında sayılıyordu (Develioğlu, 2006, ss. 110-111). Tiryakilik, talebin artmasını sağladığı gibi o ürünlerin satışını da arttırdı. Örneğin İstanbul'un Süleymaniye semtinde yer alan Tiryâkiler Çarşısı bu alanda önemli hizmetler veren bir merkez haline geldi (Baytop, 1995).

Tiryakiler çarşısı; içerisinde kahve, çay, boza ve şerbet gibi gündelik tüketilen ürünlerle birlikte çeşitli bitkiler, bitkisel yağlar, nargile, tütün, esrar, afyon ve bunlarla birlikte hazırlanan terkiplerden elde edilen türev ürünlerin satışına imkân tanıyordu. 17. Yüzyılın ortalarında tıbbi amaçlı terkipler hazırlayan attarlar; macuncular, gülsuyucular, amberciler, buhurcular, tutyacılar ve otbulucular şeklinde hizmet veren esnaflara dönüştü (Koçu, 2016, s.20-46; Koçu vd. 1958, s. 228). Bu esnaflar arasında afyon ve türevlerinin terkebini hazırlayarak satışa sunan ayrı bir kesim vardı. Bu kişilere “esnaf-ı bengciyan” yahut esnaf-i afyonciyan adı verilirdi. Bu esnaf, Osmanlı toplumu tarafından, gündelik kullanımın bir parçası olan afyon ve terkiplerinin, geleneksel tecrübeye bağlı olan hazırlayıcılarıydı.

Süleymaniye'deki Tiryakiler çarşısı o bölgede bulunan pek çok tiryakiye hizmet etmekteydi. Nitekim Camii ve Medresesinin yakınında yer alan kahvehanelerde afyon tüketilirdi. On ile on beş kişinin anca sığabildiği küçüklükteki bu kahvehaneler tiryakilerin uğrak yeri idi. T. Baytop, Evliya Çelebinin seyahatnamesinde bu esnafın sayısının on altı dükkân olarak geçtiğini ifade eder (1984, s. 432). İşten çekilmiş yaşlı esnaflar, bir dönem vezirlik ve valilik görevinde bulunmuş eski yöneticiler ve vakit geçirmek için yer arayan aylak kimseler bu mekanların müdavimiydi (Abdulazizbey, 2002, s. 326). İçlerinde, vakti zamanında içki müptelası olup sonradan bu illetten kurtulan kimseler de bulunmakta idi. Bu kişiler içkiyi bırakmanın vermiş olduğu mutsuzluğu gidermek için afyona sarılırlardı (BalıkhaneNazırı, 1979, s. 73). Belli bir yaştan sonra haramdan el çekip namaza başlamak, eski kötü alışkanlıklardan uzak durarak daha adaplı davranmak ve bir anlamda kemale ermek, olgunlaşmak gibi bir mana taşıyan içkiyi bırakma eylemi, kendine rasyonel bir çözüm ortağı arayan bireyleri afyon ya da berş denilen ürünlere itmekteydi. Afyon müşterisi, içkiden afyona geçmek isteyenler şeklinde olabildiği gibi doğrudan afyon müptelası olanlar şeklinde de olabilmekteydi. Tanzimata kadar geçen iki yüzyıllık süre içinde ilmiye sınıfı dahil pek çok kesimden afyon tüketicisi bulunmaktaydı (Koçu, 1971, s. 150). Afyonun kullanımı çeşitlendiren unsur onun farklı terkiplerle hazırlanarak müşteriye sunulması şeklinde olurdu. Terkibin önemi satışı açısından da kıymetliydi. Macunu Rahîkî bu terkiplerden birini oluşturmaktaydı. Rahiki terkibi, eski bir yeniçeri olan ve bu görevi esnasında vazifeden uzaklaştırılan

Sinanüd din Yusuf'un açtığı dükkân onun ölümünden sonra bir dönem daha gitmiştir. Mukaata vergisi alınan tesis zamanla hazineye devredildi (Uluskan, 2013, s. 86-88).

Evliya Çelebinin *Seyahatname* adlı eseri de afyonkeşlerden bahseder. Ona göre *afyonkeşlerden* bir grup Üsküdar'da bulunan Miskinler Tekkesi civarı ve Karaca Ahmet Sultan Tekkesi civarında toplanıp eğlenir, gele geçene laf atar ve kendi aralarında dedikodu yaparlardı (Taş, 2018). Evliya Çelebi, afyon tüketiminin İstanbul ve civarı ile sınırlı kalmadığından da bahseder nitekim aynı eserde özellikle Afyon Karahisar bölgesinde kadınların dahi yakın çevrelerden elde ettikleri afyonu kullandıklarından bahsetmektedir (2017, ss. 33-34). Benzer bir tespit İzmir ve civarındaki gözlemlerini aktaran John Covell isimli bir İngiliz din adamının hatıratlarında da yer alır. Covell Türkiye'ye yaptığı ve 1675-1677 yıllarını içerisine alan seyahatine ilişkin bilgiler verdiği kitabında afyon tüketmekte olan yaşlı bir kahvehane sahibinden söz etmektedir (Hattox, 1998, s. 97).

İkinci Mahmut zamanına kadar usta çırak ilişkisi ile gelişen ve afyon terkiplerini de içerisine alan attar hizmeti, padişahın, ordunun doktor ihtiyacını karşılamak üzere 1839 yılında kurduduğu Tıbbiye-i Adliye-i Şahane Mektebi ile birlikte, mektepli hale dönüştürülmeye başlandı. Ne var ki bu süreç geleneksel yöntemi kullanan üreticilerin uzun yıllar boyu çalışmasına mâni olmadı (Sarı, 2004).

4.1.1. Dersaadetin Saadet Kaynağı: Sarayda Afyon

Osmanlı toplumunda afyon tüketimi çok ciddi boyutlardaydı. İstanbul ekserisi afyon kullanır, tekke ve camilere gittikleri zamanlarda dahi ceplerinde taşıdıkları kutulardan çıkardıkları hap şeklinde yapılmış afyon sakızlarını “gıda” niyetiyle kullanırlardı (Abdulazizbey, 2002, s. 326). Aslında afyon, sadece sıradan toplum mensuplarının bir alışkanlığı değil, yüksek kademelerdeki yöneticilerden saray erkanına kadar hemen herkesin alışkanlığı haline gelmişti. Zaten macun şekline dönüştürülmüş hali ile afyon tüketimi, Osmanlı döneminde belirli bir müsamahaya tabi idi. Özdemiroğlu Osman Paşa bu müsamahalardan yararlanan isimlerden biridir. Paşa, afyona eğilimi bilinmesine rağmen 1584 yılında Sadrazamlık görevini üstlenebilmişti (Faroghi, 2005, s. 245-246).

Osmanlı toplumunun zengin ve seçkin kesimleri de günlük hayatta afyona ihtiyaç duyuyordu. Öyle ki afyon kullanımı bir statü göstergesi olarak ta kullanılıyordu. Bu gösterge daha çok afyon muhafazası ile ilgiliydi. Öyle ki afyon kullanımının da aksesuarları bulunmaktaydı. Bu aksesuarlardan birini tabakalar oluşturmaktaydı. Bu aksesuar, cepte taşınabilen, özel ölçüleri bulunan ve kaliteli parçalardan oluşmasına bağlı olarak zenginlik göstergesi de olabilen bir üründü. Afyonun Osmanlı'nın idari kademelerine kadar girmesi, görece zengin kesimlerin ve Dersaadet halkının büyük çoğunluğunun afyon tükettiği, ceplerde taşınabilen ölçüde hazırlanmış üzeri kıymetli taşlarla süslü afyon sakızı kutuları kullandığı üstelik bu hap şekline getirilmiş afyon tanelerinin cami ve tekke gibi özel mekanlarda dahi tüketildiği anlatılmaktadır.

Resim 15: Osmanlı gündelik hayatında kullanılan afyon sakızı kutusu³⁹

Dersaadete uzanan bu afyon bağımlılığının bilinen müptelalarından biri daha sonra Sufi ya da Veli olarak anılan bir padişah olacak olan II. Beyazıt'tır. Amasya'daki şehzadeligi zamanında zevk'ü sefaya düşkünlüğü ile bilinen II. Bayezid'in ilave olarak meylettiği afyon düşkünlüğü, babası Sultan II. Mehmet'in de kulağına gider⁴⁰ ve Sultan oğlunu bu konuda defaatle uyarır. Nitekim bu hususla ilgili olarak II. Mehmet'in Fenarizade Ahmet Efendi'yi oğluna Lala olarak tayin ettiği ve bu tayinin sonrasında meydana gelen afyon düşkünlüğü karşısında bir ferman ile Fenarizade'yi sert bir dille

³⁹ <https://www.bayrakmuzayede.com/osmanli-donemi-cok-nadir-afyon-sakizi-kutusu.html>

⁴⁰ Şehzade Bayezid'in afyon ve haşhaş kullanmaya alıştırıldığına ilişkin Lala Murat ve Defterdarı Hacı İvaz'ın Sultan II. Mehmet'e arzı. Devlet Arşivleri Yer Bilgisi: 756-93 Belge tarihi H-04-03-886 (TSMA No: 6366/2)

uyardığı, şehzadeyi afyona müptela eden Müeyyidzade Abdurrahman Efendi ve Hızırpaşazade Hacı Mahmud'un, Şehzadeye ibret üzere yüksek miktarda afyon kullandırılarak öldürtölmelerini emreden bir ferman gönderdiği bilinmektedir (Aksoy, 2004). Ferman ulaşmadan Bayezid'in yardımı ile ülkeyi terk eden Müeyyidzade'nin Fatih'in meclislerinde de bulunmasına karşın gözden düşmesinde sebep afyondan evvel içki olmuş (Uzunçarşılı, 2011, ss. 246-247), Hatemi mahlası ile şiirler de yazan bu zat, içkiye olan düşkünlükten kurtulmak için afyonu tercih etmeye başlamışsa da Fatih'in bir başka gözdesi olan Melihi ile aynı kaderi paylaşmıştır. Melihi'nin afyonu boza ile birlikte tüketme gayreti şiirine de konu olmuş ve şarap ve afyon arası gelgitlerini şu beyitlerle ifade etmiştir:

Âferinler şarab-ı gül-reng
La'net olsun bozaya vü benge
(İpekten, 1996, s. 44).

16. Yüzyılın sonlarına doğru sadrazamlık görevine getirilen Özdemiroğlu Osman Paşa'nın afyon tiryakiliği bilinmesine rağmen bu göreve getirilmesi önemli bir gösterge niteliğindeydi (Faroghi, 2005, s. 237). Osmanlı'nın önemli paşalarından biri olan Tiryaki Hasan Paşa'nın lakabına konu olan tiryakiliği, her ne kadar kahve gibi gösterilerek gizlenmeye çalışılsa da esas tiryakiliğin afyondan geldiği bilinmekteydi. Bir diğer bilinen isim olan Zambako Paşa'da 19. Yy boyunca değerlendirdiği Osmanlı toplumunun afyon ilişkisini 1882 yılında vermiş olduğu bir tıp kongresinde anlatır. Paşa, afyonun hap halinde günde 1 ila 3 gram olarak tüketildiğinden de bahseder (T. Baytop, 1984, s. 246). Görüldüğü üzere afyon, saray ve devlet erkanına kadar toplumun genelinde yayılmış olmakla birlikte döneminde nargile, sigara ve sakızdan pek bir farkı değildir.

Bu yaygın kullanımın toplum nezdindeki zararlarını görerek tedbir almaya çalışan ilk padişah IV. Murat, aralarında afyonun da bulunduğu pek çok uyuşturucu ve keyif verici maddeyi sert tedbirleri ile yasaklanmıştı. Öyle ki bu sert tedbirlerden nasibini alan kişilerden birinin Padişahın hekimbaşısı olan Emir Çelebi olduğu ve hekimbaşının Bağdat seferi sırasında afyon kullandığının tespit edilmesi üzerine, üzerindeki afyonun tek seferde tükettirilmesi sonucu aşırı doz afyon kullanımına bağlı olarak öldürüldüğü de kayıtlara geçmişti (Şenlik, 2017, s. 104). IV. Murat zamanında

Emir Çelebi'nin kaderini yaşamaktan kurtulanlar olduğu da resmi kayıtlarla birlikte anlatı silsilesine bağlı hikayelerde de yer almaktadır. Nitekim afyon ve içki müptelası olduğu bilinen Bekr'i Mustafa'nın tebdili kıyafet gezen IV. Murat ile karşılaşması da nüktedan bir vakıa olmuştur. Nitekim Sultan Murat veziri Bayram Paşa ile birlikte tebdil üzere gezerken kayık üzerinde bir testi ile içmekte olan Bekr'i Mustafa'yı görür. Mustafa, IV. Murat'ın *"Padişah içki içmeyi yasaklamadı mı?"* sorusuna *"Bu içki, değil, hem O karada içmeyi yasakladı, ben ise denizdeyim"* diye cevap verir. Rivayete göre padişah, içki olup olmadığını anlamak üzere testiye isteyince Bekri, *"içmeseniz iyi olur, zira dokunur"* ikazından sonra testiye uzatır. Padişah alır ve bir yudum içer. Akabinde *"padişah seni görse ne yapacaksın"* sorusunu sorar. Bekri, *"Padişah burda ne arasın"* diye yanıt verir. Bu yanıt üzerine sultan, kendisinin IV. Murat, yanındakinin ise veziriazam Bayram Paşa olduğunu söyleyince Bekri, *"Hey mübarek, ben sana demedim mi dokunur diye"* şeklinde yanıt verir. IV. Murat'ın içki içip içmediği konusu konumuzun dışında olmakla birlikte geçirdiği gut hastalığının ağrılarını gidermek için hekimbaşısının tavsiyesi ile afyon kullandığı ifade edilmekteydi (Ekinçi, 2014, s. 55)

4.1.2. Afyon Dervişleri

Afyon meselesinin din ile doğrudan ilişkilendirilmesi de Osmanlı döneminin önemli meselelerinden biridir. 16.Yy Osmanlı toplumunda sıradan bir hale gelen afyon o kadar çok yayılmıştır ki, afyon ve türevleri ile ilgili sadece Ebussuud Efendinin dokuz ayrı fetva verdiği bilinmektedir (Düzenli, 2007, s. 93). Bu fetvalar afyonun Osmanlı toplumu ile ne denli iç içe olduğunu göstermektedir. Nitekim bir fetvasında *"Benc yiyip boza içerek sarhoş olanların, akılları başlarında yok iken hanımlarını üç talâk ile boşamaları"* hususuna yer vermekte iken bir başka fetvasında afyon kullananların imametine de karşı çıkar. Ona göre *"sıla-i rahim işlerini ihmal eden, ticaretle meşgul olan karısının nâmahrem kişilerle olan görüşmelerine müsaade eden, haram, yiyen, afyon ve ona benzeyen maddeleri kullanan ... kişilerin imamlığı doğru olmadığı gibi, bunların arkasında namaz kılmak ta caiz değildir, böyleleri var ise imametten azledilmeleri gerekir"* (Düzdağ, 1983, s. 68-70).

Ebussuud Efendinin bu konudaki duruşu fetvalarındaki üsluba dahi yansımıştır. Nitekim genel itibariyle daha sakin değerlendirmeler içeren fetvaların konu afyon olunca sertleştiği görülmektedir:

“Soru: berş ve afyon yutmaya müptela olanlar bu iptilalardan kurtulmak için şarap içseler caiz olur mu?”

El cevap: afyon müptelası olan kimseler insanlıktan çıkmışlardır, ne poh yirse yisinler.”

Afyonun kullanımına müsaade alma hususu toplum tarafından o denli talep görmüştür ki, bu konulara ilişkin detaylı bilgiler vermek dini açıdan da bir zorunluluk olmuştur. Nitekim Şeyhülislam İbn Kemal, sekir sınırını aşmadığı ve sağlık amaçlı olarak tüketildiği durumlar için helal fetvası vermiştir (Öge, 2010, s. 280).

Konunun dini boyutlarla ele alınması bir yana siyasi anlamda da en önemli müdahalenin IV. Murad zamanında alındığı bilinse de O’nun ölümü ile birlikte, yasak olan pek çok madde gibi afyon kullanımı da kaldığı yerden devam etmiştir (D’ohsson, 1980, s. 50). Öyle ki Dersaadet’in yanında tekkelerde de kullanılır hale gelen afyonun kişiye sağlamış olduğu yüksek hayal gücü, pek çok yeni afyon dervişinin çıkmasına sebep olmuş ve durumun endişe verici boyutlara ulaşması üzerine 1723 yılında yayınlanan bir Şeyhülislâm fetvası ile, ne kadar afyon tiryakisi varsa hepsinin bu tiryakiliği ilan etmeye mecbur edilmesi sağlanarak, halkın dikkatli olmasının yolu açılmıştı. Dahası söz konusu fetva ile bahsi geçen afyon dervişlerinin farklı bölgelere sürülmesi de bu sayede sağlanmıştır. *Afyon tiryâkilerinin hayâl âlemi içinde söyledikleri sözlere cahil halk ‘keşif ve keramet’ kıymeti verirler, derviş kılıklı tiryâkileri ise evliyâ yerine koyarlardı* (Koçu, 1971, s. 150).

Afyonun, Osmanlı sosyal hayatına etkileri açısından kinayeli bir üslup kullanan şair Yetimi de konuya farklı bakar:

Süfehanın gıdası olduğuna

Berş-ü afyuna budur istidlal

Nas ekser teneffür ettikçe

*Çelebi zümresi olur meyyal*⁴¹

Osmanlı da dervişlik kültürünün farklı versiyonlarında gördüğümüz keyif verici maddelerin kullanımını, Bâtînî tarikatlarından biri olan Âbdâllarda, aklileştirilmiş bir tutum olarak görmekteyiz. Nitekim kaynaklarda haşîş olarak ta geçen esrar içimini Âbdâl pirlerinden biri olan İslam Baba, Hz Adem’e öykündürerek; afyon tarzı keyif verici maddeleri keyif vermenin ötesine geçmeyecek yani ölmeyecek kadar tüketmenin, bir ihtiyaç olduğunu anlatmaktaydı. Aynı bahisle Bektâşîler ve Kalenderiler de afyonla dervişlik arasında bir ilişki kurmakta beis görmezlerdi (Erkal, 2007, s. 32). Bunların dışında İznikli şair Vezni, saray hekimliği de yapan hekim şair Atâyî, Vücudi, aynı zamanda bir hafız da olan Zeyni gibi isimlerin de afyon müptelası olduğu bilinmekteydi.

Afyon kullanıcılarının ruh halini anlatan Baudalaire durumu şöyle anlatmaktadır:

“Zaman zaman kelime oyunlarına hiç yeteneği olmayan insanların ardı arkası kesilmeyen zincirlemeleri, bu ilginç sanatın en güçlü ustalarını bile baştan çıkaracak gerçekleşmesi imkânsız fikir benzerlikleri kurdukları da görülür. Birkaç dakika içinde fikir ortaklıkları öylesine zayıflar, görüşlerinizi birbirine bağlayan ipler öylesine incilir ki artık sadece suç ortaklarınız, iman yoldaşlarınız anlayabilir. Şen şakrak kahkahalarınız sizinle aynı hali paylaşmayan kişiye saçmalığın dik alası gelir.” (2012, s. 35).

Afyonun dervişlik kültürünün bir rutini olarak bilinmesi, rutin halinde yapılan zikir ve benzeri ayinlerin öncesinde vecd için kullanımı Osmanlı toplumunun kabul edilmiş sıradan usulleri arasında yer almaktaydı.

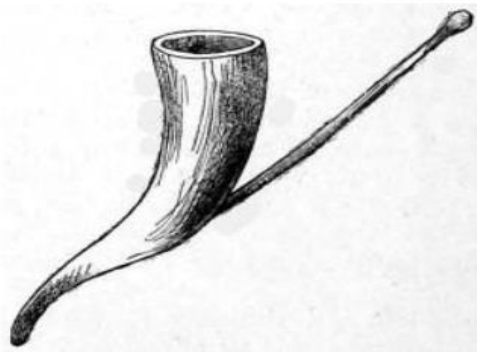
4.1.3. Afyon Ritüelleri

Afyon kullanımı zamanla dozu artan bir tüketim gerektirir. Başlarda mercimek tanesinden daha küçük bir miktardaki afyon, kullanıcıyı etkilerken, zamanla bu

⁴¹ Eskiden beri sefanın gıdasıdır Berş ve afyon, Halk ondan nefret ettikçe çelebi takımının ona meyli artar.

miktar artar ve önce iri findık büyüklüğüne daha sonra ise birkaç misline kadar artan bir tüketim söz konusu olur. Öyle ki bu dozların da yetmediği durumlarda tiryakiler, afyonun içine ‘ak sülümen’ denen klor ve civa karışımı farklı bir zehiri de koyarak bir karışım elde eder ve bu zehri kullanmaya mecbur olurlardı (Abdulazizbey, 2002, s.326). Tek başına etkisinin olmaması sebebiyle farklı tüketim imkanları da bulunan afyonun tütün yahut nargile ile birlikte kullanımının yanında şurup olarak tüketilmesi de rutin haline gelmişti. Nitekim kahvehanelerde tiryaki olduğu bilinen müşterilere kahveden evvel bir fincan afyon şurubu verilmesi, Osmanlı dönemi boyunca uygulanan yaygın bir adettir (Hattox, 1998, s. 97).

Afyon, tüketim ritüelleri olan bir gelenek olarak bilinmekteydi. Bu yönüyle esrar tüketimine nazaran daha itibarlı bir bağımlılık olarak toplumda kabul görür; ayaktakımı ile ağa ve beyi birbirinden ayırırdı (Abdulazizbey, 2002, s. 328). Bir anlamda statü göstergesi olarak ifade edebileceğimiz bu bağımlılıkta kullanıcıların esrar mı afyon mu tükettiğini anlayabilecek emareler görülürdü. Örneğin esrar bağımlıları, esrarı kırmak için baş ve işaret parmaklarını kullanır, parmakları da bu uygulama sebebiyle çürüyen lekeli bir hal alırdı (Muallim, 1997, s. 15). Afyon daha çok cepte taşınan bir tabaka yahut kap ile bulundurulur, kap yahut tabakanın kalitesi de ilave bir gösterge değeri sağlardı.

Resim 16: Afyon ve benzerleri için kullanılan pipo ⁴²

Afyon tüketiminin bedene verdiği zarar, bilinç kaybından çok fiziken yaşanan bir bitkinliktir. Afyon tiryakisinin sarhoşluğu, bir içki sarhoşluğu gibi olmayıp; sağa sola bağırma, cam çerçeve kırma şeklinde gerçekleşmemektedir. Bitkinlik; algının

⁴² <https://www.gutenberg.org/cache/epub/60805/pg60805-images.html>

kapanması, söylenileni anlamama gibi durumlar afyon kullanıcılarının afyonsuz kaldıkları dönemde yaşadıkları halin bir temsilidir.

Afyon tiryakilerinin Ramazan ayındaki oruç süresince kendilerine aldıkları tedbir, afyon macununun bir kâğıda sarılı halde yutulmasıdır. Afyonun sarılı olduğu kâğıt, mide özsuyu ile zamanla erir ve eriyen kâğıdın içinden çıkan afyon macunu midede dağılarak birkaç saatliğine kullanıcıyı etkisinde bırakırdı. Ancak bu etkinin planlandığı ölçüde gerçekleşmemesi yani afyonun midede çözülme süresinin uzaması, tiryakinin dış dünyadan kopmasına, algı ve bilincinin kapanmasına sebep olur; bu durumdaki insanların haleti ruhiyesi, algı yoksunluğu, konuşulanı anlamama ya da doğru cevap verememe durumları etrafça hemen fark edilirdi. Bu tip tiryakiler için kullanılan “daha afyonu patlamamış” ifadesinin kaynağı işte bu uygulamadır (Pala, 2005, s. 6).

Afyon kullanıcısının günlük yaşamı ortalama bir standart oluşturmaya da belirli noktaların mutlak hale geldiği bilinmektedir. Nitekim bu konu ile ilgili olarak Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri adlı eserin müellifi olarak bilinen Abdülaziz Bey, afyon kullanmakta olan bir tiryakinin Osmanlı dönemindeki günlük yaşamını şu şekilde anlatmaktadır:

“Büyük kısmı ihtiyar olan afyon kullanıcıları (Mübtelalar), afyonun kötü etkisiyle çok zayıf ve çelimsizdirler. En ufak bir gürültü ve şamata dan ürkü p, endişeye kapıldıkları için afyon tüketilen kahvehanelerde çok sessiz ve sakince oturulur, aşırıya kaçan her türlü hareketten imtina edilirdi. Süleymaniye’deki Tiryaki Çarşısının müdavimleri gece ikilere kadar bu kahvehanelerde otururdu. Uzak mesafedeki evlerde yaşayanlar erkenden eve gitmeye mecbur oldukları için sırtlarında ellerinde bir değnek, ufak zembil ve muşamma fenerle; suratları asık, gözleri uyur gibi, benizleri soluk, sesleri kısık, düşkün bir halde kızgın ve öfkeli bir tavırla kahvehaneden çıkarlardı... Uzun bir yolu olan fakat bu müddet zarfında da afyonsuz ve kahvesiz duramayan tiryakiler tenhada münasib virane bir köşe bulup zembilini indirir, zembiline koymuş olduğu ufak tahta parçaları, kuru yaprak ve çırayla bir ateş yakar, yine zembilinden cezve ve fincanını çıkarıp kahve pişirir,

kahve ile bir de afyon yutar, keyfini yeniler, sonra da yine güçlükle yoluna devam ederdi.” Afyon tiry kilerin davranışları daha sakindi. İçki içip sarhoş olanlar gibi öteye beriye sataşmaz, ellerine taş almak sağa sola atmak gibi davranışlar sergilemezlerdi. Bu insanlar genellikle yaşlı, halsiz, bitkin oldukları için onların kızgınları herkesin hoşuna giderdi. Hatta  ocuklar bile yolda rastladıkları tiry kilere takılmayı  det edinmişlerdi. (Abdulazizbey, 2002, s. 104)

Hasan Basri’nin *Esrarkeşler* adlı kitabına göre bir uyurucu kullanıcısının yaşam serüveni altı basamaklı bir merdivene benzer. Ona göre; Neş’e verici ilk adımın ardından zafiyet başlar. Akabinde kayıtsızlık, sefalet, hastane ve nihayet mezar gelmektedir (1997, s. 25).

17. yüzyıl Osmanlı’sında daha çok perakende ticaretin döndüğü en önemli mekanlardan biri olarak bilinen ve Süleymaniye semtinde yer alan Tiryakiler  arşısı,  oğunluğ  aktarlardan oluşan bir ticaret ortamı sunmaktaydı.  arşıda yer alan esnaf, afyon başta olmak üzere pek çok bitkinin karışımından bazı terkipler hazırlayarak çeşitli hastalıklar için macun, şurup ve levha gibi karışımalar üretmekte ve bunları ihtiyaç duyan müşterilerine satmaktaydı. Bu terkipler içinde en çok bilinen ve talep olunanı aslında bir çeşit şarap olarak ta ifade edilebilecek olan berş’di. İçkiye benzerliğ  sebebiyle toplumun genelince yaygın olarak tüketilen berş; afyonun keten tohumu ve şekerle birlikte karıştırılmasından elde edilen bir çeşit içecek idi. Berş, çoğu kahvehanede kahve öncesinde ikram edilir bireysel kullanıcı olarak sayılan tiryakiler için ise doğrudan satışa konu edilirdi.

4.1.4. Edebiyat ve Afyon

Tarih boyunca insanla i  içe olan afyonun, üretilen eserlerin içerisine nüfus etmemiş olması, elbette ki düşünülemez. Geçmişten bugüne kitabelerden tuale, müzikten resme, edebiyattan sembollere kadar her alanda afyona dair izler bulmak mümkündür. Kimi zaman Geç Hitit dönemi tanrıçalarından biri olan ve Karkamış bölgesinde bulunan Kubaba tasvirlerinde yer alan bir şekil, ayna olarak resmedilebildiğ  gibi bolluk ve bereketin sembolü haşhaş olarak ta değerlendirilmekte (Erol ve Yanık, 2019, s. 205) kimi zaman etiler dönemine ait bir kalıntıda ya da bir

para üzerinde tasvirine rastlanmaktadır. Haşhaş tasvirleri testiler, iğne ve süs eşyalarının işlendiği eserlerde kendine yer bulur.

İnsana bu denli tesir eden ve toplumsal hayatın bu denli içerisinde olan bir bitkinin edebiyat ve şiir gibi sanatın çeşitli dalları ile birlikte anılmamış olması sosyal hayatın olağan akışına terstir. Tarihten günümüze pek çok konu içerisinde yer alan afyonun Doğu- Batı ve özelde Türk edebiyat tarihinde de geniş bir yeri bulunmaktadır. Keyif verici, deva, sarhoşluk gibi özellikleri ile ön plana çıkan afyonun sıklıkla teşbih sanatına konu edildiği görülmüştür.

Afyonun edebi eserlerle olan ilişkisi de ilgi çekicidir. 1800 lü yıllarda yaşayan ve 23 beyitlik “Be-Evsâf-ı Mükeyyif-hâ-yı Alem” isimli divana sahip ola Antepli Ayni de eserinin bir bölümünde:

Tütün enfiye kahve bâde ma'cûn

Arak esrâr u tönbâku vü afyon

Biri sultân-ı âlem diğeri kul

Biri iksir-i a'zam diğeri pul,

diyerek afyon ve benzerlerinin insanı düşürdüğü hali tasvir ettiği görülmektedir. Bu minvalde müstakil pek çok eser olmakla birlikte şarap ve afyon üzerine yazılmış bilinen müstakil en önemli eserlerden biri Fuzuli'nin Beng-ü Bade'sidir. Dönemin Safevi Hükümdarı Şah İsmail'e sunulan eserde Bade ve Beng yani şarap ve afyon Şah İsmail ve Beyazıd olarak resmedilmiştir. Boza, Arak ve Nebiz isimli dostları ile meşk edip kendini öven Bade'ye sâki, o muhitten uzak bir mecliste Beng adında kendini herkesten üstün gören birinin olduğu söyler. Hikâyeye göre Beng e, Boza'yı elçi olarak gönderen Bade, mayası bozuk Boza'nın Beng'in hizmetine girmesine daha da öfkelenir ve her iki taraf kuş üzümünün araya girip barıştırma girişimlerine rağmen karşı karşıya gelir ve Beng, Bade'ye mağlup olur. Timur ve Beyazıd'ın savaşını anımsatan, Şah İsmail ve Beyazıd'ın mizacına karşılık geldiği düşünülen bu eser için (Vanlıoğlu, 1997, s.197), Osmanlı ve Safevi toplumunun halini de yansıttığı da iddia edilmektedir (Yıldırım, 2004, s. 140). Fuzuli'nin tasvirlerine benzer pek çok başka esere de divan şiirinde rastlanmaktadır. Şarap, afyon ve sair keyif verici maddelerin

sağladığı etki, takdir, tenkit ve tesirleri sıklıkla rastlanır durumdadır. Nitekim Nabi, afyonun zararlarını anlattığı nasihatnamesi de buna bir örnek olarak gösterilebilir.

“Ârif-i keyfe sakın olma zebun

Olma âlûde-i berş ü afyûn

Beng ü esrâr dahı bed-terdür

Yiyen insan degül anı hardür

Eyleme cevher-i cânı tîre

Olmasun dîde-i gaflet hîre

Ramazanda sarup afyûna kefen

Mi'deni mürdeye etme medfen

Âdemi mashara-i nâs eyler

Sûret-i nâsda nesnâs eyler

Keyfi geldükçe olur gûş-hırâş

Keyfi gitdükçe olur vakf-ı telâş

Sûret-i zindede eyler mürde

Reng-i ruhsârın ide pejmürde

Tutalum yok eserinden bâkî

Ne belâdur lakâb-ı tiryâki.”⁴³

Afyonun keyif verici özelliğinin aşk, şehvet, sevgi, öfke gibi insani melekelerle benzetilmesi yahut doğrudan adına nameler dizilmesi o dönemin edebiyatında sık rastlanan bir husustu. Mesela 17. YY ın önemli kaside ve hiciv ustalarından biri olan ve kendisinin de afyon müptelası olduğu şiirlerinden anlaşılan Nef'i, divanının Sakiname bölümünde afyonun insana sağladığı neş'eyi kendi kıyasına konu etmektedir:

Ben hele bir sana benzer yâr-ı hemdem bulmadım

⁴³ Yusuf Nâbi'nin “Hayriyye” adlı eserinden. (Nâbi, 2017, s.144-146)

Hem senin bezmin gibi bir bezm-i hurrem bulmadım

Nice mesrûr olmasın ol meclisin ashâbı ki

Katreni nûş eyleyende zerrece gam bulmadım

Sana hâşâ benzedem afyon u bengin neşvesin

Anların dahi husûsâ keyfini kem bulmadım.

Son devir Bektaşî babalarından Muhyeddin Abdal da bir dörtlüğünde;

Muhyeddinim haşhaşım

Ehli vahdetim hoşum

Tarikat fakrım oldu

Anın için tıraşım"

diyerek haşhaş'ın ehli vahdet için olan önemini dile getiriyor.

Haşhaştan üretilen afyon ve Hint kenevirinden üretilen esrarın derviş kültüründeki yeri Osmanlı'dan önce de önemli bir gündem maddesiydi. Ahmet Eflaki, Ariflerin Menkıbeleri isimli eserinde yazdığına göre "Rivayete göre cemaatten biri haşhaşın haram olduğu konusunda konuşurken Mevlâna Şemseddin:

"Bizim dostlarımız en adi bir otçağız ile bile neşeleniyorlar. O şeytanın hayalidir. Burada meleğin hayalinin bile bir değeri yoktur. Nerede kaldı ki şeytanın hayali.... Bizim dostlarımız sonsuz ve temiz olan alemden niçin zevk almasınlar da gitsin, insanları aptal ve hiçbir şeyi anlamayacak hale getiren haşhaştan zevk alsınlar." Diye bir açıklama getirir. Bunun üzerine orada bulunan müritlerden biri "Kur'an'ı Kerim de şarabın Müslümanlar için haram olduğu belirten bir ayet bulunmaktadır. Ancak bu garip otçağızın haram olduğunu belirten hiçbir şey yoktur"

diyerek haşhaşın yasaklanmasına itiraz eder. Mevlâna Şems ise bu itiraza karşılık "her ayetin inmesi için bir sebep olurdu, ondan sonra ayet inerdi. Bu otu ise peygamber zamanında yemezlerdi...şeklinde yanıt verir. Aynı eserde Mevlana Celaleddin Rumi'nin, Sultan Bahaddin Veled'i, Şemsi Tebrizi'ye mürit yapmak

istediği zaman "Bahaddinim haşhaş yemez;" buyurduğu da ifade edilmektedir (Eflaki, 1973, s. 89).

4.2. Olay Mahallinde Görüldü

Afyonun keyif verici özelliği elbette ki kararınca kullanımı ile mümkündür. Bilerek ya da bilmeyerek bu miktarın aşılması, sinir sisteminin felce uğratılmasına bağlı olarak kişinin ölümüne de sebebiyet vermektedir. Söz konusu tüketimin doğrudan afyon kullanımına bağlı olması yahut afyonla birlikte terkip edilerek hazırlanan ürünlerin aşırı kullanımından kaynaklanması gibi durumlar söz konusu olabilmektedir. Bu doğrultuda, afyonun hem şifa, hem keyif verme, hem de zehir olabilme özelliği onu daha da gizemli bir ürün haline getirmektedir. Bu noktada Osmanlı döneminde keyf ve şifa için kullanılan afyonun kişisel emellere ulaşmak ve cinayet aracı olarak kullanılmak gibi bir durumu da söz konusu olmuştur. Nitekim bu konu ile ilgili Osmanlı Mühimme Defterlerinde yer alan birkaç kayıt önemli bilgiler vermektedir. Buna göre Balat semtinde yaşanan bir husumetli kavgasında Abdüsselam adında bir kişinin husumetlisini civa ve afyon kullanarak öldürdüğü 1567 yılına ait kayıtlarda yer almaktadır (Mühimme, 1998, s. 94). Benzer bir husumet olayının 1847 yılında İstanbul Piyade Alayında görevli erin onbaşısını öldürmek için yemeğine su ile ezip karıştırdığı olayda da görülmektedir. Üç kişinin canına mal olan bu yemek afyonun öldürücü bir silah olarak kullanıldığının bir başka göstergesidir.⁴⁴ Bir başka olay belki ilk olmasa da bir aşk cinayeti olarak kayıtlara geçecek bir teşebbüs olarak anlatılmış ve Bursa'da İsmail isimli bir şahsın sevdiği kızı, bir başkası ile nikahlanmasını önlemek için afyon karıştırılarak hazırlanan bir helva ile öldürmeye çalıştığı nakl olunmuştur. Afyon bir başka kayıtta ise bir intihar vakası olarak gündeme gelir. Kendisinin hırsızlıkla suçlanmasına tahammül edemeyen Hafize isimli bir kadın, söylentilere tahammül edemeyerek yüksek miktarda afyon tüketerek intihar etmiştir (Mühimme, 1994, s. 174).

4.2.1. Kabadayıdan Mafya Babasına Afyonun Dönüşümü

Afyonun bugünü içerisinde dikkat çeken bir husus ta yasaklamalarla birlikte oluşan illegal yapılanmanın, afyon ve türevlerine karşı olan tutumudur. Eşkıya,

⁴⁴ BOA A. MKT. Gömlek Numarası 13, Dosya Numarası 80.

külhanbeyi, kabadayı, baba yahut mafya olarak adlandırılan bu kitle, kendi içerisinde etik duruş sergileyenler ile bunu dikkate almayanlar olarak ta bir ayrıştırmaya gidebilir. Örneğin Kabadayı ile Mafyayı birbirinden ayıran en önemli hususlardan biri çocukların uyuşturucuya alıştırılmaması, uyuşturucu ticaretinden gelir elde edilmemesi gibi hususlar olarak görülebilir. Osmanlı toplumu içerisinde kendisine yer bulan “kabadayılık” meziyetinin uygulayıcıları dışında kalan eşkıyalar ve külhanbeyleri bu yasakların da yıkıcı aktörleri oldu. Ekserisi kanuna karşı gelen bu grup, kanun dışı eylemlerine karşın toplum nezdinde oluşturduğu korkuyla bileşik “deli yürek kanunları”⁴⁵ tarzı bir tutum ile kimi yerde halka şirin gözükmekte, her türlü illegal uygulamalara rağmen toplumsal tabanı diri tutacak bir biçimde uyuşturucu kullanımının çocuklara sirayet etmesini engelleyen çoğu sembolik hamleler gerçekleştirmekteydi. Kabadayılık ile külhanbeylik arasında kalan bu tutum, kendi içerisinde oluşturduğu devlet ve otorite dışı örgütlü yapıya rağmen, hepten de yasa dışı işler yapmıyor algısı veriyordu. Eşkıya, külhanbeyi, kabadayı, baba yahut mafya olarak adlandırılan bu kitle, kendi kabul edilebilirliğini topluma şirin gözükken bazı uygulamalarla sağlıyor, fakir babası, olmak, garibanı gözetmek gibi algılarla toplumun bilinç altında yer ediyordu. Bugün dahi maddi kazancını türlü illegal yollarla elde eden mafya tiplerinin sunulduğu dizilerde özellikle eroin gibi uyuşturucu maddelerin ticaretine müsaade edenlere karşı verilen kat’i mücadele mafya yahut külhanbeyini meşrulaştırıcı bir makyaj vazifesi görmektedir.⁴⁶

Afyon ticaretinin asıl sebebi talepti. Zira eroin, günlük kullanım gerektiren bir bağımlılıktı ve bu bağımlılığın giderilememesi kişilerde ciddi travmalar oluşturmaktaydı. Ortalama dozda kullanım gerçekleştiren bir uyuşturucu bağımlısının günde kullanması gereken minimum miktar 0,5 gram civarı eroin olunca 100 bin civarında bir bağımlı için ihtiyaç duyulan eroin miktarı 50 kg ya karşılık gelmektedir. Emniyet verileri, 1 kg eroinin üretimi için gerekli olan haşhaşın yetiştirilebileceği alanın yaklaşık 10 dönüm ve buradan elde edilecek kapsül adedinin de 33 bin civarlarında olması gerektiğini belirtilmektedir. (EGM,1994, s. 34). Kullanımı yasak

⁴⁵ Yönetmenliğini Osman Sınay’ın yaptığı, 1998 yılında yayınlanmaya başlayan ve mafyatik özellikler içeren dizide yer alan “namuslu, vatansever!” uyuşturucu, vatana ihanet gibi suçları işlememeyi öne alan mafya kanunları.

⁴⁶ Türk Televizyonlarında yayınlanan Kurtlar Vadisi, Eşkıya Dünyaya Hükümdar Olmaz tarzı diziler de benzer mesajlar vermektedir.

olan uyuşturucu maddelerine ilişkin bu denli büyük bir talebin, illegal yollardan temin edilmesi, bugün için dahi, mafya ve terör gruplarının uyuşturucuyu bir gelir kapısı olarak görmelerine sebep olmaktadır.

Afyonun üretilmesi ile ilgili farklı coğrafyalar olmakla birlikte bunların kaliteli olanlarının merkezinde Türk afyonu yer almaktadır. Zira Türk haşhaşındaki morfin miktarı pek çok bölgede yetiştirilen haşhaş bitkisinde elde edilenden fazladır. Diğer taraftan Hindistan, Afganistan ve İran gibi ülkelerde de nitelikli afyon üretilmektedir. Bu noktada afyon üretiminin çok miktarda gerçekleştiği uzak Asya ülkeleri başlangıç olarak kabul edildiğinde çeşitli afyon rotalarından bahsedilmektedir. Buna göre dünya afyon esaslı olarak kurulan uyuşturucu rotaları üç ana güzergâh üstünden gerçekleşmektedir. İlk rota Balkan rotası olarak adlandırılan Afganistan-İran-Türkiye-Güneydoğu Avrupa ülkeleri üzerinden Orta ve Batı Avrupa ülkelerine giden hat, ikinci rota Kuzey Rotası olarak adlandırılan ve Afganistan'dan başlayıp Orta Asya ülkeleri üzerinden Rusya'ya giden hat ve üçüncüsü ise Güney Rotası olarak bilinen ve İran veya Pakistan üzerinden Afrika ve Asya ülkelerine doğru devam eden güzergâhlardır (Söyliyen, 2016, s. 62). Bu güzergahların her biri o muhitte etkili olan mafyatik yapılar ve terör örgütleri tarafından kontrol edilmektedir.

4.3. Afyonun Kazandıran Yönü

Afyon; ekonomik gelirini ağırlıklı olarak ziraat üzerinden elde eden Osmanlı için bulunmaz bir nimetti. Her şeyden önce Osmanlı topraklarında yetişen afyon diğer bölgelerde yetişen ve uluslararası ticarete konu olan afyon çeşitleri arasında; morfin miktarı açısından yüksek olması nedeniyle daha çok tercih ediliyordu. Morfinin keşfi, Osmanlı afyonunu daha da kıymetli hale getirdi. Ortalama bir afyon çeşidinin morfin miktarı %8 ila 10 oranında iken Anadolu topraklarında yetişen haşhaştan elde edilen afyonun morfin miktarı %13 ila 15'e kadar çıkıyordu. Bu sebeple de afyon ticareti ile ilgilenenler için gözde bir ürün sayılırdı. Küçük çaplı denemelere rağmen Osmanlı'da afyon üretimini sağlayacak kapsamlı bir tesisleşme kurulamamış olduğundan afyon hammaddesi çoğunlukla yurt dışına gidiyordu.

Afyona olan talep İngilizlerin uzak doğu afyon ticaretindeki hakimiyetinden sonra bu ticaretten pay kapmak isteyen diğer ülke tacirlerinin talebiyle birlikte daha da

arttı. Söz konusu artışın afyon üretiminin Osmanlı toprakları üzerindeki üretimle karşılanması hususunda farklı alternatiflerin doğmasına neden oluyordu. Nitekim afyon özellikle Anadolu'nun çok farklı yerlerinde üretilebiliyor olması sebebiyle rahatlıkla ticarete konu olabilmekteydi. Ne var ki toprak yapısı, coğrafi özellikler üretilen afyonda çeşitliliğe neden oldu. Bu sebeple üretilen her bir bölge için afyon sınıflandırmasına ihtiyaç duyuluyordu. Şöyle ki afyon Amasya, Malatya, Harput, Tokat, Yozgat, Kayseri ve Zile dolaylarında yetişen şekliyle ince afyon olarak adlandırılırken Afyonkarahisar, Balıkesir, Uşak, Bigadiç, Nallıhan, Eskişehir Konya, Göynük, Gevye ve Beypazarı dolaylarında yetişen şekliyle kaba afyon olarak nitelendirilirdi. Söz konusu afyon çeşitleri Osmanlı'nın uluslararası ticarete açılan üç önemli limanı olan İzmir, İstanbul ve Samsun üzerinden ihraç ediliyordu. İnce afyon İstanbul ve Samsun limanlarından kaba afyon ise daha çok İzmir limanı üzerinden yurt dışına sevk edilirken bu iki afyon çeşidinin uluslararası ticaretteki adı sevk edildiği limana göre belirlenmekte ve İzmir ya da İstanbul afyonu olarak tanımlanmaktaydı (Gürsoy, 1993, s. 67). Üretim bölgesine yakınlığın sağladığı lojistik avantaj sebebiyle Sinop ve Samsun iskelelerinden ihraç edilen afyonlar da bu iskelelerin adı ile anılmaktaydı. On dokuzuncu yüzyıla kadar kendi halinde bir geçim kaynağı olarak yetiştirilen haşhaş, bu tarihten sonra daha nitelikli bir ticari nesne haline gelmeye başlamış ve kuru üzüm, tütün, buğday, incir gibi ürünlerle birlikte değerlendirilmeye başlanması onun ekimi ve hasadına ilişkin layihalar yayınlanmasını sağladı. Ziraat müdürlüklerince hazırlanan layihalardan en bilinenleri Bursa Vilayetinden Amasyan Efendi ve Kastamonu vilayetinden Ahmet Hamdi Beyin layihalarıdır.⁴⁷

Her ne kadar afyon Anadolu'nun çok çeşitli bölgelerinde yetişse de afyonun ticarileşmesinde İzmir Limanı önemli bir yer tutar. Uluslararası ticaret için kolay erişilebilir olması, demografik yapısı içerisinde farklı din ve milletten insanların bulunduğu bir bölge olması ve kaliteli afyon üretilen bölgelere yakın olması bu limanı önemli kılmıştır. Özellikle 19. Yy dolaylarında inşa edilen ve limanı iç bölgelere bağlamayı amaç edinen ve İzmir'den Aydın'a diğeri İzmir'den Kasaba'ya ulaşan iki demiryolu hattı bölgede üretilen ürünlerin daha karlı ve daha hızlı bir şekilde limana

47 Bugünkü Bursa ilini içerisine alan Hüdavendigar Vilayeti veziri Amasyan Efendi'nin Afyon Tohumu Ziraatına ilişkin hazırladığı Layihadır. Aynı Vilayette Ziraat müdürü olan Ali Haydar beyin de 1910 yılında yazdığı Haşhaş Ziraatına ilişkin bir eseri bulunmaktadır.

ulaşmasını sağlamış ve Osmanlı'nın tarım ürünlerinin ticarileştirilmesine imkân tanımıştır. (Smyrnelis, 2008, s. 50)

1914 yılında yayınlanan 14 Maddelik bir talimatname ile Osmanlı afyon üretimi kaydetmeye başlamıştır. Kayıt sistemi bir yandan uluslararası girişimlere karşı koruma amacı gütse de diğer yandan Osmanlı ekonomisi için ciddi bir gelir kalemi olan haşhaşın vergilendirmesi açısından önemli bir tedbir olmuştur.

Bu talimatname çok geniş kapsamlı bir kontrol mekanizmasının devreye sokulmasını sağlamıştır. Nitekim ilgili Talimatnameye göre afyon üretiminin gerçekleştirildiği ve alım satımın yapıldığı bölgelere “mizan” adı verilen satış yerlerinin açılması ve alım satım işleminin bu merkezler üzerinden kayıt altına alınması işlemi devreye gitmiştir. Toplumsal uyumun sağlanması adına ilk aşamada cebri kaideler de eklenen talimatnameye göre “mizan” da satışı gerçekleştirilmeyen, alım satımı kayıt altına alınmayan ürünler, kaçak ürün muamelesine tabi tutulmuş tespit edilen üreticiler iki kat öşür vergisi ödemek zorunda bırakılmıştır.

Osmanlı'nın afyon üzerine aldığı bu tedbirler ‘mizan’ları bir borsa yapısına dönüştürecek şekilde uygulanmaya başlamış, üründen daha fazla gelir elde etmek isteyen üreticiler, telgraf yolu ile alınan fiyat bilgilerinin mizan panolarındaki ilanını takip eder olmuştur. Mizan düzenlemeleri bir borsa yapısına dönüşecek şekilde kurgulanmış ve telgraf kanalıyla alınan günlük fiyat değişimleri mizan panolarından ilan edilerek kamuoyuna duyurulmaya başlanmıştır. Mizan, sadece ürünün değil, afyon üreten çiftçi ve tacirin de kaydının yapıldığı yerdir. Üretim burada beyan edilir ve ürün tezkiresi üretici adına mizandaki depolarda belgelendirilirdi. Mizan bir aşamadan sonra ihraç ürünleri de dahil tüm aşamaları takip edecek hale dönüştürülmüş ve tacirlerin nakliye tezkireleri de burada kayıt altına alınmıştır. Nakliye tezkiresi tacirin ürünü iç piyasada satıp satmadığının tespit edilmesi için önem arz eden bir uygulama olup bu sayede hangi gümrükten ihracın gerçekleştiği dahi takip edilebilir hale gelmiştir.

Afyonun bu denli kontrol altına alınması ile birlikte, belirli merkezler üzerinden bir Pazar kurulumu da söz konusu olmuştur. Afyon pazarları olarak bilinen bu mekanlardan biri İmparatorluk toprakları içerisinde afyonun en iyi yetiştiği

yerlerden biri olan ve bugün Amasya ili sınırları içerisinde kalan Gümüşhacıköy dür. Bu merkezde afyon alım satım ve müzayedelerinin gerçekleştiği yaklaşık beş hafta süren bir panayırın düzenlendiği de bilinmektedir.⁴⁸

Afyonu kayıt altına almak Osmanlı maliyesi açısından da büyük bir avantaj sağlamıştır. Zira yapılan düzenlemeler üreticilere daha yüksek fiyattan ürün satabilme olanağı sağladığı gibi devlet adına da ilave bir vergi kazancı anlamına gelmiştir. Osmanlı'nın topraktan elde ettiği öşür vergisi, ürettiği üründen fazlaca vergi vermek istemeye vatandaşların bazı hileli yollara gitmesine sebep olabilmıştır. Nitekim Sadrazamlık kayıtlarına yansıyan ve 1910 yılında Konya'da yaşanan bir olaya ilişkin şikâyetle Vali ve vilayet memurlarının iş bilmezliği ve tembelliğinden dem vurularak hasat dönemlerini hesaplayamadıkları ifade edilmektedir. Bu durumda bazı çiftçiler vergi döneminden hemen önce ürününün bir kısmını hasat ederek elden çıkarmakta ve bu sayede daha az ürün beyanı sayesinde hazineyi zarara uğratmaktadır. Benzer bir durumun hayvan yetiştiricilerinden alınan agnam vergisi için de söz konusu olduğu ifade edilmektedir. Söz konusu şikâyet belgesinde afyon mahsulünün yaklaşık yirmi yıldan beri belirtilen oranlarda olmadığı bu sebeple devlet hazinesinin eksik beyan edilen rakamlar nedeniyle zarara uğratıldığı ifade edilmektedir.⁴⁹

Afyon üretimi önemli bir mesele olmakla birlikte ticaretinin yapılması esnasında pek çok sorunla karşılaşılıyordu. Her şeyden önce ürün kalitesi ve tek düzeliği önemli bir husustur. Bu noktada ürünlerin muhafazası ve ticareti ile ilgili sıkıntılar mevcuttur. Bunlar afyonun sandıkla mı sepetle mi yoksa torba ile mi satılacağı ile ilgilidir. Bu durum afyonun fiyatlandırması ile ilgili bir sorun oluşturmuştur. Dahası her mahsulün geldiği yere göre kalitesi belirlendiğinden bu sınıflandırmanın da yerinde yapılması ve ulaşacağı yere kadar herhangi bir müdahaleden uzak durması gerekmektedir. Her ne kadar mahsul seçildiği muhafaza şekline göre (torba, sandık, sepet) ağzı kapatıldıktan sonra kırmızı bir mum dökülerek üzerine hangi bölgeden çıktığına dair bilgileri belirtmek için mal müdürlüğüne ait bir mühür basılırdı. Bu yöntemin tam anlamı ile çare olamaması çeşitli liman

⁴⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Dahiliye Nezareti Muhaberât-ı Umumiye Dairesi (DH.MUI), 17-16, Gümüşhacıköyü'nde Afyon Panayırı'nın açılması

⁴⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Dahiliye Nezareti İdari Kısmı 56-1/9, Konya'da tadad-ı ağnam ve afyon mahsulü ve aşar ihale si hususunda birtakım yolsuzluklar yapıldığına ilişkin şikâyet belgesi

bölgelerinden darsaadete yazılan yazılarda görölmektedir. Mum üzerine mühür şeklindeki çalışma içeriklerinin belli olmaması, bazen mührün tam olarak görölememesi, bazen de kasti olarak değıştirilmesi gibi hususlar üzerine yeni mühürleme yöntemleri üzerinde durulmuş ve kurşun üzerine soğuk damga yapılması ve kısıkaçlı makinelerle darp edilmek suretiyle yapılması darp eden kısıkaçlı makinelerle yapılması gerektiğı üzerinde durmuştur.

Anadolu’da üretilen afyonun limana gelirken yaşadığı ticarileşme süreci; köy satışı, mizan satışı ve toptan satış şeklinde gerçekleşir ve her bir satış belirli bir kayda konu edilirdi. Bu uygulamalardan en önemlisi ve ürünün toplandığı yer adına kanun gereğı mizan denilen ve müzayedelerin gerçekleştiğı toplama merkezleriydi (Çıtır, 2015, s. 26).

Afyonun bu düzenlemeler bağlamında ciddi anlamda bir ekonomik metaya dönüşümünde Uzak Doğudaki gelişmelerin önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Çin ve Hindistan bölgesinde süren afyon ticaretindeki büyük kazançtan pay elde etmeye çalışan ve o bölgedeki üretim pazarında yer bulamayan tacirler, gözlerini Anadolu’nun yüksek alkaloid ve morfin içeren afyonuna da çevirmişlerdi. Afyon üretimin mahalli ihtiyaçtan ziyade ihracattan elde edilecek kazançla bağılı olarak artırmış ve afyon, 19. Yy boyunca Osmanlı’da buğday, tütün, arpa, incir ve kuru üzüm gibi ürünlerle beraber önemli bir gelir kaynağı konumuna gelmişti. Nitekim 1839 Gülhane Hattı Hümayununun ilan edilmesi ile birlikte başlayan ve 1867 yılında ortaya çıkan yabancıların toprak edinerek ekip biçebilme hakkı, Osmanlı dışından pek çok afyon üreticisini geniş afyon tarlalarına çekti. Özellikle İngiliz tacirlerin Hindistan’da uygulamaya koydukları üretim modeli olan yerelin toprağı ve iş gücünü kullanarak yüksek ve kaliteli afyon üretebilme hayali toplumsal yapının farklılığı dolayısı gerçekleştirilememişti. Zira Hindistan’da yerli halktan afyon üretiminin her aşamasında yararlanabilen yabancı tacirler Osmanlı topraklarında aynı iş gücünü bir türlü bulamadılar. Osmanlı’nın tarım sektöründe çalışan kırsal nüfusu, yabancı tacirler gelmeden önce de aynı işi yapmakta ve daha çok kendi arazilerini yahut akraba, köylü, eş dost arazilerini ekip biçmekte, arta kalan zamanda ilave bir iş olarak yabancı tacirlerin ekmek üzere satın aldığı yahut kiraladığı arazilere gitmekteydi. Bu durum düzenli iş gücüne ulaşamayan yabancı tacirlerin kısa sürede üretim aşamasından vaz

geçmesine ve yerel halkın ürettiği ürünleri, doğrudan ya da dolaylı olarak almayı tercih etmesine neden oldu. Bu durum Osmanlı afyon üreticilerinin küçük afyon macunu üreten tesisler dışında fabrika aşamasına geçmeden ham madde üreten konumuna getirmişti (OMU, 2019, s. 200).

Anadolu afyonunun morfin miktarı açısından benzerlerinden ortalama 3 ila 5% olarak daha yüksek oluşu, uluslararası piyasalarda bu ürünlerin tercih edilmesini sağlayan önemli unsurlardandı. Bu anlamda tercih ve Pazar sıkıntısı yaşamayan afyonun ticari değeri yaklaşık 70 ila 75 kg ağırlığında olan sandıklar üzerinden tespit ediliyordu (Eldem, 1994, s. 35-38). Buna göre bir senelik rekoltenin 4500 sandığa kadar ki kısmı küçük, sandık miktarının 7000'e kadar ulaşması durumunda orta ve 8000'in üzerine çıkması durumunda ise büyük miktartlı üretim gerçekleştiği ifade edilirdi. Bu doğrultuda afyon üretimi 19.yyın başlarında ortalama olarak yıllık 2500 sandık civarında iken, düşük çıktığı dönemlerde binli rakamlara dahi inmişti. Ne var ki yüzyılın son çeyreğine doğru afyon, üretimin de artmasıyla birlikte 6000 li sayılara yükselmiş yüzyılın sonuna doğru ise 11 bin sandığa kadar yükselebilmştir.

Amerikan, İngiliz ve Hollandalı tacirler 19.Yy da Osmanlı topraklarında üretilen afyonun uluslararası ticaretinde önemli bir rol oynamıştır. Üretimin beğenilmesi ve Pazar imkanlarının artmasıyla birlikte Anadolu'nun afyon üretimini arttıracak talepler oluşmaya başlamış bir yıl sonra bu rakam 2400 sandığa kadar çıkmıştır.

Bu denli yoğun bir şekilde uygulanan afyon ticaretine Osmanlı bürokrasisi de kayıtsız kalmamıştır. Avrupalı tüccarların Osmanlı toprakları üzerinde özgürce hareket etmesi, üretimi serbest bir şekilde ve kendi menfaatleri için kullanabiliyor olması, Osmanlı ekonomisi için kabul edilebilir bir durum değildi. Nitekim, bu durumu kontrol altına almak, Osmanlı bürokrasisinin önemli sorunlarından biri haline geldi. Yün, ipek, tahıl zeytinyağı, tiftik, haşhaş meyankökü ürünlerin ticareti zaman zaman alınan vergilerle kontrol edilmeye çalışılmışsa da bu durum esnafın olumsuz etkilenmesi sebebiyle istikrarlı olamamıştır. Ne var ki yeniçeri ordusunun lağvedilmesi sebebiyle kurulan yeni orduya kaynak bulunmasının yanında ekonomik sorunları gidermeye dayalı hususlar Osmanlı ekonomi yönetimini yeni çözümler bulmaya itti. Bu çözümlerden en önemlisini gerek afyon gerekse benzeri pek çok

tarımsal ürünün Osmanlı topraklarından satın alınma işlemine bir nizam getirilmesini sağlayan “Yed-i Vahit” uygulaması oldu. İlk olarak afyon ticareti üzerine getirilen ve bir nevi tekel anlamına gelen Yed-i Vahid, devlet ekonomisi için önemli bir kaynağın doğmasına yol açtı. Yed-i Vahit uygulaması ile devlet afyonun da dahil olduğu pek çok ürünün tekelleşmesini sağlayacak bir düzenleme getirdi. Yed-i Vahid olarak adlandırılan bu sisteme dahil edilen ürünler ipek, zeytinyağı, palamut, afyon, pamuk, tiftik yapağı ve zahire alım satımlarını içermektedir. Yöntem şu şekilde idi. Afyon, üretici tarafından Yed-i Vahid kapsamında yetkilendirilen ihtisap nazırına verilir, nazır aldığı bu ürünü alım satım hizmeti için yetkilendirilmiş tacire teslim eder tacir de belirlenen vergiyi ödedikten sonra ürünü çoğunlukla İstanbul’a getirerek satardı. Satışlar nazır tarafından gerçekleştirilir ve elde edilen kâr mukataat denilen hazineye gelir olarak kaydedilirdi. Bu uygulama sadece Osmanlının afyon ticaretini kontrol etmesi anlamına geliyordu. O dönemde devlet bu tekeli diğer ürünlerde kârlı olmadığı için devam ettirmemiş olsa da afyondaki tekel on yıl boyunca İzmir ihtisabından tezkire verilen tacirler aracılığı ile devam ettirildi. Aslında bu 1826 tarihini baz alan bu tekel sistemi uzun vadede dış talepler ve İngiliz tacirlerin etkisi ile 1838 yılına gelindiğinde kaldırıldı. O zamana kadar söz konusu bu Yed-i Vahit uygulaması Osmanlı’da afyon üretimine doğrudan etki etti. Öyle ki Tanzimat Fermanının ilanına kadar ki dönemde Osmanlı’da yıllık afyon üretimi 250.000 çeki iken uygulamanın ortadan kaldırıldığı yaklaşık on yıllık dönemde üretilen afyon miktarı 70 ila 80 bin çekiye kadar düşmüştür.⁵⁰ Bu değişimin tek bir nedene bağlanması elbette ki mümkün değildir. Zira morfinin keşfi, afyonu bu dönemde daha çok talep edilen endüstriyel bir ürün haline getirmişti. Ne var ki, Tanzimat Fermanı ve Balta Limanı sözleşmesinin imzalanması gibi gelişmeler afyonun Osmanlı ekonomisinde sağladığı katkıyı engellemişti (Schmidt, 1998).

Osmanlı’nın afyon ticaretinden elde ettiği gelir 19. Yy’ın başından itibaren artan bir seyir izledi. Yüzyılın son çeyreğinde afyondan elde edilen gelirin 958 bin liraya kadar ulaşmış ve sayede afyon yüzyılın son çeyreği ile takip eden yüzyılın ilk çeyreğinde toplam ihracatta ortalama %6 civarında bir paya erişmişti (Çolak, 2013, s.

⁵⁰ İzmir ticaretinde afyon çeki olarak ölçülmektedir. Buna göre bir çeki afyon (20 dirhem bir çekinin karşılığıdır.) 20 kuruş hesabı ile satılır. 100 kuruş bir Osmanlı lirasına tekabül eder.

525-528). Bu ihracat başta İngiltere olmak üzere Almanya, Amerika, Fransa, İtalya, Hollanda gibi belli başlı Avrupa ülkelerine gerçekleştiriliyordu. Örneğin 1880-82 yılları arasında Amerika'ya yapılan toplam ihracatın yaklaşık %22'lik kısmı afyon üretiminden kaynaklanmaktaydı. Bu konuda önemli araştırmaları bulunan Farley'e göre 1850 li yıllarda İzmir limanından Büyük Britanya'ya 187 bin pound değerinde afyon ihracatı gerçekleştirilirken Fransa'ya yapılan ihracatın bedeli 580 bin franktır (1862, s.45-50). Bu uygulama Balta Limanı Sözleşmesi olarak bilinen ve İngiliz tacirlere ayrıcalıklar tanıyan sözleşmesinin etkilerinin görülmeye başladığı tarihlere kadar bu şekilde devam etti.

Afyon üretimi çoğunlukla yerli halk tarafından yapılırsa da ticaretinde ağırlık yabancı menşei olan şirketlere aitti. Özellikle İngiliz menşei olan şirketler 19. Yy'ın ikinci yarısından itibaren farklı alanlarda hizmet vermekle birlikte Osmanlı ticaretinde yer alıyordu. Bugünkü Aydın ilinden başlayarak Bursa sınırlarına kadar geçen geniş bir coğrafya Smyrna/İzmir bölgesi olarak anılıyordu. Osmanlı'nın İstanbul'dan sonraki en kozmopolit bölgesinin bu coğrafya olarak kabul edilmesinin sebebi ağırlıklı olarak bu ticaret imkanlarından kaynaklanmaktaydı. Bölgede Türk nüfusunun yanında Ermeni, Rum ve Yahudilerden oluşan geniş bir çeşitlilik bulunmaktaydı. Türk nüfusun 1/3 oranında olduğu tahmin edilen coğrafya için bugün hala söylenen "Gavur İzmir" ifadesi o günkü sosyal yapıdan kendisine dayanak bulmaktadır (Okumuş, 1974, s. 9). İngiliz tacirlerin elde ettikleri imtiyazlarla birlikte hâkim oldukları bölgede ayrı bir hükümet gibi işletme hakkına sahip oldukları İzmir-Aydın demiryolu ticaretin gelişmesinde büyük katkılar sağlıyordu. Bölgedeki ürünlerin ekiminden perakende satışına kadar her aşamayı kontrol eden İngiliz şirketleri çoğunlukla Liverpool, Manchester ve Londra kaynaklıydı. Bu şirketler, incir, üzüm, pamuk şeker, demir ve çelik ihracatının yanına zamanla buğday ve afyon da eklediler. (Age; s.154). (Frangakis-Syretts, 2001, s. 24) İzmir limanından yapılan afyon ihracatının önemli bir kısmı İngiltere, Almanya, Hollanda, Amerika Avusturya, Mısır, İspanya Yunanistan ve Hollanda gibi ülkelere gerçekleştirilmekteydi. Dinar ve Aydın'daki afyon üreticilerinin mahsullerinin kolayca erişebildiği İzmir limanındaki ticaret, Duyun'u Umumiye'den sonra Fransız ve Alman bir konsorsiyumun etkisi altına girdi. Batı Anadolu tarımı makineleşme sürecinin de etkisiyle gelişirken Alman

şirketlerinin ürettiği buharlı motor, pulluk ve biçerdöver gibi tarım makineleri de bölgede görülmeye başladı (Age; s. 156). Bu yenilikler ve pazarın açık talebi yüz yılın sonuna doğru Aydın bölgesinde ekilebilen sulanabilir arazi miktarı 550.000 dönüm kadarken, 1893 yılına gelindiğinde 1 milyon dönümü aşmıştı (Programme, 1909, s. 98-101). Bölgedeki üretim çeşitliliğinin farklılaşması toplumsal yapıyı da etkiledi. Makineleşmeden yararlanabilen toprak ağaları üretimlerini güçlendirirken geleneksel yöntemle bu rekabet ortamında mücadele etmeye çalışan toprak sahiplerinin bir kısmı arazilerini makineleşmeyi başarabilen yabancılara devrettiler. Birinci Dünya Savaşının ayak seslerinin gelmeye başladığı dönemlerde bu ticaret daha da arttı. Afyon üretim ve ihracat sürecinde yaşanan aksaklıklardan dolayı yaşanan ciddi dalgalanmalar afyon fiyatına da yansdı. Dünya savaşı ve sonrasında afyon Osmanlı bakiyesi olan Türkiye Cumhuriyeti'nin de 1933 yılına kadar ki en önemli ihraç kalemlerinden biri oldu.

Haşhaşın uluslararası piyasada önemli ticaret ürünlerinden biri olması hem ülke hem de ürünün üreticileri açısından daha yüksek gelir anlamına geliyordu. Bu durum afyonu Osmanlı ekonomisinde de ön plana çıkardı. Öyle ki Ceride-i Havadis Gazetesinde 1851 yılında yayınlanan bir haberde İngiltere'nin başkenti Londra'da düzenlenen ve Kraliçenin davet ettiği bir sergi/fuar için Osmanlı'nın ham, eritilmiş ve işlenmiş madenlerle birlikte bir kısım zirai mahsulleri göndereceği bilgisine yer verilmekteydi. Sergi için gönderilecek eserler arasında haşhaş ve haşhaş yağının da yer alacağı bilgisi haberde veriliyordu. (Mağden & Sungu, 1938, s.146)⁵¹. Haşhaşı Osmanlı'nın beynelmilel sergilerde sergilenecek ürünler arasına haşhaş ve türevlerini koyuyor olması Anadolu toprakları içerisinde üretilen afyonun hem yüksek kalitede olması hem de bu yönü ile çok rağbet görüyor olmasından ileri gelmekteydi.

Çin ile yapılan afyon ticaretinde bir mübadele aracı olarak afyonun kullanılıyor olması, bunun oluşturulabilmesi için gerçekleştirilen afyon savaşları neticesinde Hindistan ve etrafındaki üretim alanlarının büyük bir kısmının İngilizlerin eline geçmesi, bu pazardan pay almak isteyen ülkelerin Anadolu afyonuna yönelmelerine neden oldu. Afyon, Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu hariç bölgenin hemen her

⁵¹ Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Kütüphanesi:
https://kutuphane.tarimorman.gov.tr/pdf_goster?file=6f7108203de1608646f950f2998b38ec#book/182

yerinde rahatlıkla yetiştirilebilmektedir. Bölgede üretilen afyon liman şehirleri olan Sinop, Samsun, İzmir ve İstanbul üzerinden dünyaya pazarlanıyordu. Afyonun kalitesi, ihraç edildiği limanlara bağlı olarak belirleniyor ve tasnife tabi tutuluyordu. Bu değerlendirmede afyon içerisindeki morfin miktarı dikkate alınmaktaydı. 19. Yy süresi boyunca Anadolu'nun ürettiği birçok ürünün ihracatı arttı. Daha çok Anadolu'dan, Avrupa ve Kuzey Amerika pazarlarına yapılan bu ihraçlarda ham ipek, incir, üzüm, tütün, tiftik, fındık zeytinyağı gibi maddelerin dışında hububat ve afyon da bulunmaktaydı.

Selanik, İzmir ve İstanbul gibi, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun üç önemli afyon ticaret limanından biri oldu. Selanik Limanı'nın hinterlandı İzmir ve İstanbul limanının aksine balkanları ve özellikle Makedonya'daki üretimi yurt dışına ulaştırıyordu (Ceylan, 2022, s. 149)

Osmanlı ürünlerinin ticaretindeki bu hareketlilik elbette ki bazı sorunları da gündeme getirdi. Ürünlerin fiyatı ve kalitesi üzerinden yaşanan pek çok anlaşmazlık söz konusuydu. Bu durumu kontrol altına alacak somut kriterlerin olmaması mahkemeleri zor duruma düşürüyordu. Belirsizliği ortadan kaldırmak için içerisinde afyonun da bulunduğu, tiftik, üzüm, incir, sarı bal mumu, palamut ve benzeri pek çok ürünün kontrolünü sağlayacak bir borsanın da geliştirilmesi gündeme geldi. 1880 li yıllardan itibaren gündeme gelen ve aslında İzmir'de 1891 yılında kurulmuş olan Ticaret ve Zahire Borsasının İstanbul'daki kuruluşu 1924'lere kadar uzandı. O döneme kadar hazırlanan birçok nizamname ve öneri halihazırda bulunan Ticaret Odasının ihtiyaç duyulan iş ve işlemleri gerçekleştirebileceği gerekçesi ile reddedildi. Kadim usulün devamı talebinin temel gerekçelerinden biri Osmanlı insanının zihninde yer alan borsa algısı idi. Borsa algısı gerek Osmanlı'da gerekse Avrupa'da yaşanan tahvilat olaylarının olumsuzlukları sebebi ile toplum tarafından çok sıcak karşılanmıyordu.⁵²

Afyonun Osmanlı ihracatının önemli kalemlerinden bir olduğunu gösteren bir başka veri de 1857 yılına aittir. Afyon o dönemde Osmanlı ihracatının yaklaşık %11

52

https://www.istib.org.tr/resim/siteici/files/Yayinlar/04_%C4%B0stanbul%20Ticaret%20Borsas%C4%B1%201924-2014.pdf

ine tekabül etmektedir. 1857 yılında afyon 214 000 kg olarak gerçekleştirilmiştir. Aynı dönemde 1853-1856 Osmanlı Rus savaşının olduğunu da unutmamak gerekir. Diğer yandan 1861 yılında Osmanlı'nın afyon ihracatı toplam ihracatın %22 sine tekabül ederek 234.000 tona ulaşmıştır. Bu rakam afyon ihracatının Osmanlı ihracat kalemleri arasında ilk sırada yer aldığı bir göstergesidir (Schmidt, 1998, s. 180-210).

İzmir Limanının kuvvetli bir ihracat kapısı olması Osmanlı'nın bu dönemdeki yatırımlarını da etkilemiştir. 1856 yılında inşasına başlanan Aydın İzmir demiryolu bu bölgede yetişen zirai ürünlerin limana taşınmasını kolaylaştırmış ve 1867 yılında başlanan demiryolunun limana entegre edilmesi işleminin ardından afyon ihracatının seviyesi ortalama 2000 sandık dolaylarına ulaşmıştır. Nitekim 1875 yılına gelindiğinde afyon ihracatı 6500 sandık ile o güne kadar ki en yüksek seviyesine ulaşmış, devam eden yıllarda ise sürekli artış göstermiştir. Öyle ki 1877 yılına gelindiğinde ihraç edilen sandık sayısı 9000 1881 yılında ise 12000 olmuştur. İzmir Limanının Osmanlı ihracatındaki etkisi bu dönemde gittikçe artmış ve toplam ihracatın % 14 ü bu limandan gerçekleştirilirken en çok ihracı yapılan ikinci ürün olan afyonun 600 ton dolaylarına ulaştığı görülmüştür. Bu dönemde Afyon ihracatının parasal karşılığı ise 1897 yılına gelindiğinde yaklaşık olarak 62.000.000 kuruş şeklinde gerçekleşmiştir (Toprak, 1995, s. 25). İzmir limanında gerçekleştirilen afyon sevkiyatının diğer bölgelere göre olması bir anlamda afyonun kalitesinden ileri gelmekteydi. Bu durumdan faydalanmak afyon tacirlerinin beklediği bir şey olduğu gibi her zaman aynı özellikte afyon elde etmek te mümkün olmuyordu. Bu durumda yüksek fiyattan ihracatın gerçekleşmesini isteyen bazı üreticilerin hileli yollara başvurduğu da bilinmekteydi. Nitekim hileli yollara başvurulduğunun göstergesi olan bazı hususlar Osmanlı kayıtlarına da geçmişti. Miladi takvime göre 1827 yılına tekabül eden kayıtlara göre İzmir'e gelip satılmakta olan afyonların nevi ve derecelerinin belirlenmesi hususunda yetkilendirilmiş olan bir Yahudi satan veya alan kişilerden ürünün değerini değiştirmek amacıyla para karşılığı işlem yaptığı bu sebeple de yetkisinin elinden alınarak İzmir İhtisap Dairesinin görevlendirildiği hususu yet almaktaydı⁵³.

⁵³ Osmanlı Devlet Arşivleri: Yer Bilgisi 29- 1408 Belge Tarihi: H-29-01-1243

Bu rakamlar göstermektedir ki Osmanlı'da afyon ihracatı, Osmanlının temel ihracat kalemlerinden olan pamuk, fındık ve arpa ihracatından fazladır. Diğer bir önemli ihracat kalemi olan zeytin yağının ihracat getirisinin 63.000.000 kuruş olduğu düşünüldüğünde, afyonun ne denli önemli bir gelir kalemi olduğu görülecektir. Aslında pek çok farklı bölge ürününde olduğu gibi İran afyonu, da kendi coğrafyası üzerinden ihraç edilebildiği gibi Osmanlı toprakları üzerinden de bu yörenin ürünü gibi gösterilmek suretiyle ambalajlanıp İstanbul limanı üzerinden ihraç edilmekteydi. Osmanlı'nın bu önemde afyon ihraç ettiği önemli ülkeler İngiltere, Amerika, Fransa, Almanya, Avusturya Macaristan, Belçika, Mısır, Hollanda, İtalya, Çin, Rusya ve Portekiz gibi ülkelerdir. Bu ülkeler arasında en önemli alıcılar İngiltere, Amerika ve Çin idi.

Uluslararası ticaretin serbest hale getirilmesinin üreticilere sağladığı faydadan çok daha fazlasını aracılar sağladığı muhakkaktır. Nitekim Osmanlı'nın dünyaya açılan en önemli limanlarından birisi olan İzmir, 19. Yy.'ın başlarından itibaren ticaretle uğraşan onlarca farklı devletten insanın ticaret yaptığı bir üs haline gelmişti. Yakın coğrafyanın insanların dışında Osmanlı topraklarında ticaret yapmak ve daha çok da hammadde almak için çok uzak coğrafyalardan gelen ülkeler arasında Amerika da bulunmaktaydı. 1797'den beri Amerikan ticaret gemileri İzmir'e gelmeye başladılar. Resmi temasın Seyrû Sefain Muahedesi ile 1830'larda gerçekleştiği ilişkiler için İzmir limanı önem taşıyordu (Kurat, 1967, s. 287). Amerika'dan gelen ürünler daha çok şeker ve kahve iken İzmir'den sevk edilen ürünler arasında deri, yün, incir, bakır ve afyon bulunmaktaydı.

Türk Amerikan ilişkilerinin ticari bir antlaşma ile sonuçlandığı ilk olay 1830 yılına kadar uzanır. Seyrû Sefain olarak geçen antlaşmanın yapıldığı tarihte Amerika'nın Osmanlı Devleti'ne yapmış olduğu ihracat miktarı sadece 74.263 \$ olup başlıca ihraç kalemleri tütün, barut, yünlü eşya, zahire, mum ve rom gibi ürünlerdi. Osmanlı Devleti'nin Amerika'ya ihracatı ise 417.392 \$ tutarında gerçekleşmekte olup satılan mallar arasında işlenmemiş yün, fındık, üzüm eski bakır ve gümüş gibi malların yanında afyon da yer almaktaydı (Gordon, 1932, s. 43).

Osmanlı'nın Amerika ile olan ilişkilerinde afyonun ticarete konu bir meta haline gelmesinin önemli göstergelerinden biri de afyonun bir bedel olarak ödenme

kabiliyeti idi Nitekim Donanmaya eklenmek üzere Amerika'dan alınmış olan bir korvetin bedeli para ve afyon satışı ile karşılanmıştı⁵⁴.

4.4. Cumhuriyete Doğru: Sevr'den Lozan'a Değişmeyen Gerçek

Osmanlı toplumuna sağladığı sosyo-ekonomik faydaya karşın afyon, küresel alanda bir tehlike olarak görülmeye başlamış; afyon ve türevlerinin ortaya koyduğu zararın etkilerini minimize etmeye dayalı çabalar uluslararası boyutlara ulaşmıştı. Çin ve ABD'nin başını çektiği çok sayıda ülkenin afyon ile ilgili uluslararası kararlar alma çabası, ekonomisinde afyonun önemli bir yeri olan ve dünya genelindeki afyon ihtiyacının büyük bir bölümünü karşılayan Osmanlı için bir tehdit oluşturdu. Osmanlı bürokrasisi, uluslararası boyuttaki bu gelişmeleri takip ederken bu gelişmelerin ülkedeki afyon üretimini ve üreticilerini etkilemesini engellemeye çalıştı. İlk etapta davet edildiği afyon konulu kongrelere katılmadı. Bu tutum Shanghai Kongresi ve La Haye Konferansları sürecinde alınan kararların bir ayağının hep sakat olmasına sebep olmuş olsa da Osmanlı Hükümeti, kendini muhafaza etmeye çalışırken uluslararası camianın aldığı kararları da kulak ardı etmemiş; içeride, afyon üretiminin kontrol altına alınmasına ilişkin bir kısım tedbirler almaya başlamıştı.

I. Dünya Savaşı tam da bu gelişmelerin yaşandığı döneme denk geldi. Savaş, uluslararası afyon gündemini bir müddet için askıya almış olmakla birlikte savaş döneminde ortaya çıkan morfin ihtiyacı sebebiyle afyon konferanslarına katılan ülkeler de dahil tüm kesimlerde mevcut afyon üretimini teşvik edecek bir ortam ortaya koyuyordu. Öyle ki afyon, savaş süresi boyunca kendisinden kurtulunması gerektiğini düşünenler için dahi bir kurtarıcı oldu. Ne var ki savaşın sonuçlanması ve galiplerinin afyon düzenlemelerini hayata geçirmek niyetinde olan ülkelere dönüşüyor olması; savaşın hemen ardından gündemin tekrar afyon olmasını sağladı. Nitekim mağlup devletler tarafında yer alan Osmanlı bu durumu doğrudan hissetmeye başladı. Galip devletlerin savaşı bitirmek üzere ortaya koyduğu 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr antlaşmasının 433 maddesi arasında afyon düzenlemelerine karşı direnen Osmanlı yönetimini sınırlayacak bir hüküm de bulunmaktaydı. Sevr antlaşmasının maddeleri içerisine giren afyon, sıradan bir tarla bitkisi olmadığını da kanıtlamış oluyordu.

⁵⁴ Osmanlı Devlet arşivleri: Belge Tarihi h-10-11-1247 Yer Bilgisi: 28- 1774

Osmanlı Devleti'nin imzalamak zorunda kaldığı ve I. Dünya savaşını bitirmek üzere dayatılan Sevr antlaşmasının 280. Maddesi şöyleydi:

*“Madde 280 — Hükûmat-ı akidinden 23 kânunusani 1912 tarihinde La Haye'de imza olunan **Afyon Mukavelenamesini** henüz imza etmeyenler veyahut imza ettikten sonra henüz tasdik etmemiş bulunanlar mezkûr mukavelenameyi mevki-i meriyete vazetmeği ve bu maksatla bu bapta iktiza eden kavanini sûrat-i mümkün ile ve nihayet işbu muahedenamenin tarih-i meriyetinden itibaren **on iki ay zarfında ihzar eylemeği** kararlaştırmışlardır. Bundan maada hükûmat-ı akidin işbu muahedenamenin tasdiki muamelesini kendi aralarından mezkûr mukavelenameyi henüz tasdik etmeyenler hakkında gerek mukavele-i mezkûrenin gerek bunu mevki-i icraya koymak üzere 1914 senesinde akdedilen Üçüncü Afyon Konferansı mukarreratına tevfikân La Haye'de kuşat edilen hususî protokolün her nokta-i nazardan tasdik ve imzası makamında addeceklerini kabul ederler. Fransa Cumhuriyeti Hükümeti işbu muahedenamenin tasdikini mutazammın zabıt varakasının musaddak bir suretini Felemenk Hükümetine tevdi ederek mezkûr hükümeti işbu vesikayı 23 kânunusani 1912 tarihli muahedenamenin nüsah-ı musaddakalarının tevdii ve 1914 senesi müzeyyel protokolünün imza muamelesi makamından ahz ve kabul etmeğe davet eyleyecektir.”*

Birinci Dünya Savaşının kazanan devletlerinin, Sevr gibi savaşı bitirecek olan önemli bir antlaşmanın içerisinde, afyon gibi nispeten sıradan bir mevzunun görüşüldüğü La Haye Afyon Konferansı kararlarını kabul ettirmeyi gündem etmesi, üstelik on iki ay gibi kısa bir sürede gerçekleştirilmesi gerektiğini bu hükme bağlaması, dikkat çekicidir. Bu durum Türkiye'nin afyon konusundaki kritik konumunu göstermek, Türkiyesiz bir Afyon anlaşmasının tesir bakımından zayıf olacağını görmek açısından önemlidir. Her ne kadar uygulamaya geçmemiş olsa da o döneme kadar önemli bir gelir kapısı olan afyon üretiminin uluslararası bir kontrole konu edilmesinin, afyon üretimini gerçekleştiren Anadolu çiftçisini doğrudan etkileyeceği aşîkardır. Ne var ki toplum büyük bir mücadele örneği göstererek Sevr

antlaşmasının hükümlerini reddetmiş 3 yıl süren mücadelenin ardından Lozan antlaşması imzalanmıştı.

Uygulamaya geçirilmemiş olan Sevr antlaşmasının gündemi olan afyon, Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu antlaşması olan Lozan'da da kendine yer buldu. Türkiye'nin katılma ve onaylaması zorunlu kabul edilen sözleşme ve antlaşmalarının konu edildiği 100. Madde, Türkiye'nin gelecekte iltihak ve tasdik etmeyi taahhüt ettiği uluslararası antlaşmaları yazmaktadır. Bu maddenin 9. Bendinde 1912 tarihli La Haye Afyon Sözleşmesi ve onun ek protokolü yer almaktadır⁵⁵. Her ne kadar 12 aylık sınırlama bu madde içerisinde yer almamış olsa da uluslararası toplum nezdinde; Türkiye'nin afyon politikasının kontrol edilmesi gereken bir husus olduğu kanaatinin, gündemden düşmediği ve gelecekte daha farklı tedbir taleplerinin olacağı bu ısrardan anlaşılmaktaydı.

Sevr ve Lozan gibi önemli antlaşmalarla gündemde tutulan afyon sözleşmelerinin imzalanması konusu Genç Cumhuriyetin uluslararası arenadaki ilk meselelerinden biri olmuştu. ABD tarafından dile getirilen 1924 tarihli Cenevre Konferanslarına Türkiye'den de bir katılımcı bulundurulması teklifi, yeni hükümet tarafından da ilk esnada reddedildi. Lozan antlaşması, Sevr'de olduğu gibi bir süre tahdidi vermemiş olmakla birlikte Genç Cumhuriyetten de aynı şeyi, afyon antlaşmalarının imzalanmasını istiyordu. Cumhuriyetin idari kadrosu, Osmanlı döneminde olduğu gibi, pek çok bölgedeki Türk köylüsünün önemli bir geçim imkânı ve ülkenin o dönemki önemli gelir kaynaklarından biri olan afyonun uluslararası bir denetim altına girmesini, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin güç kaybetmesi olarak görüyordu.

4.5. Bağımlı Siyaset

Türk siyasi hayatından afyonu çıkarmak demek, geniş bir dönüşüm sürecinden haberdar olmamak ve 1980'li yıllara kadar yaşanan pek çok olayın iç yüzünü göz ardı etmek demektir. Afyon, Osmanlı toplumsal hayatındaki rutin yerinin ötesinde bir misyonla Cumhuriyet döneminde yer alır. Toplumsal geçişin bir devamla olduğu karşı konulmaz bir gerçek ise de siyasal anlamda biri yıkılan diğeri yeni kurulan iki devlet

⁵⁵ Lozan Antlaşması Madde 100 bend 9: Afyon konusunda Kânunisani 23 1912 tarihinde Lâ Haye'de imza altına alınan mukavelename ve onu tamamlayıcı olarak 1914 yılında imzalanan munzam protokol.

arasında afyon, sosyal olmaktan ziyade ekonomik boyutlu bir bağ ile gündemdedir. Her ne kadar ekonomik süreğenliği ayırmak ta sosyal devamlılıktan farklı olmasa da burada kast edilen uluslararası camiada, geçmiş dönemde başlamış olan afyon farkındalığının yeni kurulan cumhuriyet üzerinde artan tesiridir.

Afyonun yurtdışındaki farkındalığı arttıkça; Osmanlı yönetimi, bu ürün üzerinde daha çok nizam kurmaya ve bu sayede kayıt dışı olan ilave bir gelir kalemini kayda almaya başlamış, bu durum ise afyonun ekonomik anlamdaki faydasının yeni Cumhuriyete daha çok aktarılmasını sağlamıştır. Genç Cumhuriyetin 1923-1929 dönemindeki ihracat kalemlerinin yaklaşık olarak %70'inde endüstriyel tarım ürünleri olan tütün, pamuk, kuru üzüm, fındık, incir, yün ve afyon bulunmaktadır (Sevinç, ve diğerleri 2015, 83). Afyon, temeli tarıma dayalı olan ve yeni ayağa kalkmaya çalışan Cumhuriyet ekonomisinin yaslandığı en önemli koltuk değneklerinden biriydi. Bu yönüyle de bir dönemin neredeyse tüm siyasi kararlarında aktör konumunda oldu. Dünya Savaşına kadar olan dönemde yavaş yavaş kendini hissettirmeye başlayan ve artık pek çok devlet için bir sorun haline gelmeye başlayan afyon ve türevlerinin tüketimi, Türk Toplumunu üzerindeki asıl tesirini Cumhuriyet dönemi ile birlikte ortaya koymaya başlamış; iç ve dış siyasetin dönem dönem en esaslı konularından biri olmuştur. Dış politikada alınan kararlar, ekonomik avantajlar ve sosyal beklentiler, genç Cumhuriyeti adeta afyona bağımlı hale getirmiş, varlığı da yokluğu da bir kriz meselesi olmuştur.

Genç Cumhuriyetin büyük mücadelelerle kazanılmış bağımsızlığının ilk evrelerinde önemli bir rol oynayan afyon savaştan yeni çıkmış, bütünü ile yıkım yaşamış ve toprak kaybetmiş koca bir imparatorluğun ardından kurulan devletin yeniden inşasında rol oynayan tarım ekonomisinin önemli bir aracıydı. Tarım dayanılacak en büyük güç, afyon ise geleneksel üretim yöntemleriyle uygulanan en önemli üretim araçlarından biri olarak görülmekteydi (Gingeras, 2016, s. 15-30). Savaşın yıkıntılarının arasından toparlanarak ayakta kalmak, ilk aşamada eski usullerin devamı ile söz konusu olabilirdi. Nitekim Cumhuriyet döneminde de haşhaş üretimi ve ondan elde edilen afyon, ülkenin ekonomisi için kilit durumdaydı.

Bu kapsamda geleneksel olarak haşhaş tarımını artırmak her zaman mümkün olamasa da haşhaş bitkisinden elde edilen morfin miktarını artırmak bir çözüm yolu

olarak görülüyordu. Bu amaçla kapsül ve tohum açısından yüksek verim değerine sahip, tebain ve noskapince zengin haşhaş çeşitlerinin geliştirilmesi için çeşitli melezleme çalışmaları yapılmaktaydı. Hem tıbbi hem de yağ bitkisi olması hasebiyle bir kültür bitkisi olan haşhaş rekabet gücü açısından da kıymetli bir ürün olarak değerlendirilmekteydi (Valideh, Özgen, & Arslan, 2016, s. 158). Milli servetin daha katma değerli hale getirilmesi işi sadece haşhaş bitkisinin melezlenmesi işi ile sınırlı kalmadı. Afyon ve onun türevleri olarak geliştirilen morfin ve eroinin üretilmesi işi modern Türkiye'nin atlayamayacağı bir husustu. Yüksek katma değer sağlanması için sıradan bir tarla bitkisi olan haşhaşın, endüstriyel hale getirilmesi gerekiyordu. Türk köylüsü ürettiği afyonu kendi pazarında satabildiği gibi köylere gelen komisyoncular aracılığı ile de satışını gerçekleştiriyordu. Afyon, üretim mecrasından çıktıktan sonra İzmir ve İstanbul'da kurulan afyon borsalarına geliyor, buradan da başta Fransa, Hollanda ve ABD olmak üzere dünyanın birçok ülkesine dağılıyordu (Erhan, 2018, s. 29). Haşhaş ekimi, devlet tarafından geliri artırmak ve Osmanlı Devleti'nden kalan dış borçların ödenmesini kolaylaştırmak için teşvik edildi. Üretimin teşvik edilmesi ile artan afyon Harrison yöntemi olarak bilinen bir yöntem ile morfin miktarı olarak ayrıştırılıyordu. Türk afyonunun morfin miktarının yüksekliği onu, ticari anlamda tercih edilen bir ürün haline getiriyor bu sebeple üreticiler yüksek kazanç elde ediyorlardı (Ceylan, 2022, s. 150). Genellikle küçük aile üyelerinin iş gücü ile üretimi gerçekleştirilen haşhaş Anadolu'nun yanı sıra 1927-1933 yılları arasında, Doğu Trakya'nın her yerinde üretilmeye başlandı. Savaşın tetiklediği üretimin savaş sonrasında devam etmemesi ile başlayan bir dizi problemin ortaya çıkardığı Büyük Buhran, dünya genelinde pek çok ülkenin ekonomisini sarsarken 1930 yılına kadar afyona verilen yüksek fiyat üreticiyi tetikliyordu. Buhranın yaşattığı sosyo-ekonomik sorunlarının çözümünde dış ticaret önemli bir yol olarak görüldü (Ceylan, 2022, s. 154-155).

Söz konusu üretimin savaştan yeni çıkmış bir ülke için sağladığı kazanç, katma değerli üretimlerin de yolunu açtı. Bu noktada Cenevre Sözleşmeleri nedeniyle alınan uluslararası kararlar, dünya afyon piyasasının aktörlerini Türkiye'ye yöneltti. Hammaddeye kolay erişim sağlanıyor olması ve nitelikli afyon eldesi dünyanın pek çok ülkesinde bu işi yapan yabancının İstanbul'a ilgi göstermeye başlamasını sağladı

(Avşaroğlu, 2016: 98). Osmanlı döneminden beridir yüksek kaliteli afyon üretiminin gerçekleştiği Türkiye, afyonun nihai eldelerini üretmek için yabancı yatırımcıların ilgi noktası haline geldi.

Resim 17: Afyon Sandığı⁵⁶

Nitekim 1925 yılına gelindiğinde Japon iş adamları İstanbul'da devlet denetiminde ham afyonun işlenebileceği bir alkaloid laboratuvarı kurulmasını talep ettiler. Söz konusu laboratuvar ve akabinde kurulacak olan tesis aynı zamanda Türkiye'nin ilk eroin fabrikasıydı.

Resim 18: Fabrikanın kuruluşuna ilişkin gazete haberi

Onu aynı bölgedeki iki fabrika daha takip etti. Büyük Buhranın yaşandığı 1929 yılında Türkiye genelinde çalışan 27 sanayi şirketinin toplam sermayesinin 10 Milyon

⁵⁶ Hongkong Tarih Müzesi:

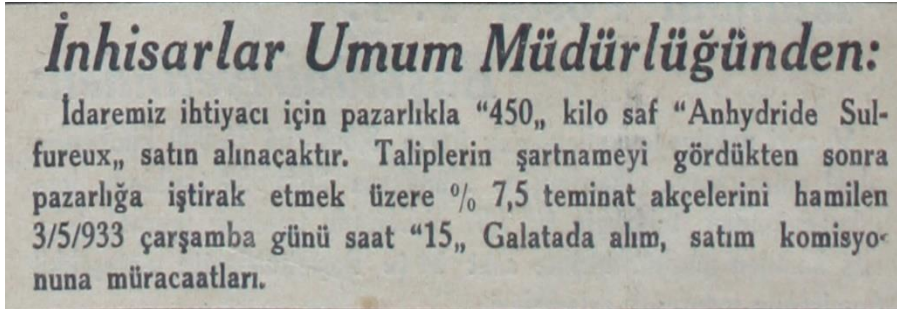
[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Opium_Chests_\(10097967923\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Opium_Chests_(10097967923).jpg)

lira olduğu düşünüldüğünde savaştan yeni çıkmış bir ekonomi için bu rakamın ne denli mühim olduğu ortadadır. Öyle ki fabrikanın ticari getirisinin yanında kamuoyu desteği aldığı da bilinmekteydi. Dönemin gazeteleri tesisten övgü ile bahseden haberler yayınlıyordu.

Resim 19: Eroin fabrikalarını anlatan bir gazete haberi

Söz konusu fabrikanın etkin bir çalışma prensibi vardı. Bu yönüyle dönemin iletişim araçlarını kullanmakta, toplumsal kabul açısından itibar edilen bir yapıda bulunmaktaydı.

Resim 20: Eroin imalatı için gereken zaruri bir hammaddeye dair gazete ilanı

Onu aynı bölgedeki iki fabrika daha takip etti. Fabrikalar kuruldukları andan itibaren ciddi şekilde üretime başladılar ve bu alandaki üretim kısa sürede 10 milyon TL tutarında bir ciroya ulaştı. İstanbul'un taksim semtinde açılan ilk fabrika harap haldeki Mecidiye kışlasının imar edilmesiyle kuruldu. İlginç olan, bu fabrikanın yabancı sermayedarlarının Japonlar olmasıydı. Japonya o yıllarda uyuşturucu konusunda önemli bir trafik haline gelmişti. Ham haşhaş ve eroinin işlenmiş hale getirilmesinde Türk ürünlerinin dikkat çekici kalitesi o dönem Japonlarını ve

uluslararası sınırlamalara karşı Türkiye'nin elde ettiği avantaj önemliydi. 10 bin Sterlin Sermaye ile kurulan Oriental Product Company adındaki bu şirketin asıl sermayedarlarının Japonların mafya örgütü olarak bilinen Yakuzalar olduğu söylenmekteydi. Şirketin iki ortağı vardı. Bunlardan biri Japon vatandaşı olan Hite Sagan diğeri ise Türk Vatandaşlığına sahip olan Hote Galenyan idi. 1. Dünya Savaşından sonraki süreç Japonlar için uyuşturucuyu önemli bir gelir kaynağı haline gelirken bu uyuşturucu trafiğinde en önemli payı pek tabi ki afyon oluşturmaktaydı. Nitekim Japonya 1932 yılında Çin'e bağlı Mançurya'yı işgal ettiğinde dönemin Japon Generali Kenji Doihara, Çin istilacıları için tanıdık bir taktiği, afyonla uyuşturma yöntemini Çin halkı için uyguluyordu.⁵⁷ İyi bir istihbaratçı olan hatta Mançurya'nın Lawrence'ı olarak bilinen bu adam döneminde Çin'in illegal yapılanmaları ile işbirliğine girerek hem halkın afyon ve türevlerine ilişkin bağımlılığını artırıyor hem de uyuşturucudan elde edilen gelir ile Japonya'nın bölgedeki operasyonlar için yaptığı harcamaları finanse ediyordu. Amerikalı narkotikçilerin pamuk morfin olarak adlandırdığı Japon morfini (Kaplan & Dubro, 1998, s. 90)⁵⁸ için Japonya'nın uyuşturucu geliri elde etmesi İstanbul sayesinde mümkün olabilirdi.

Japon odaklı ilk eroin fabrikasının ardından İstanbul'da kurulan ikinci eroin fabrikasında bu kez Fransızlar yer aldı. Haliç yakınlarında Fransız sermayesi ile kurulan şirketin adı. Eczacı Tıbbiye ve Kimyeviye (ETKİM) idi. ETKİM ile aynı tarihte 1929 yılında Eyüp'te kurulan bir diğer fabrikanın ismi ise Türk Ecza-yı Tıbbiye ve Kimyeviye Şirketi TETKAŞ tır. Şirketin yönetim kuruluna başkanlık eden isim ise ileride siyaseten de önemli bir figür olacak olan Hasan Saka. Saka afyonun yasaklanması ile ilgili gündemle toplanan 1931 tarihli Cenevre toplantısına gönderilen isimler arasında da yer alıyordu (Ceylan, 2022, s. 155-156).

Eroinin seri üretime geçirilmesinin ilk etkisi fiyatının ucuzlaması oldu. Seri üretimin getirdiği avantaj ve merdiven altı yöntemler sayesinde eroin kolayca ulaşılabilir bir hal aldı. Afyon ve türevlerinin üretimi Türkiye'de gerçekleştiriliyor ancak iç piyasada satışına müsaade edilmiyordu. Ne var ki bu engel toplumun

⁵⁷ <https://warfarehistorynetwork.com/kenji-doihara-japanese-general-and-convicted-war-criminal/>

Erişim Tarihi: 8.10.2022

⁵⁸ Küreselleşme Süreci Bağlamında Organize Suç Örgütlerindeki Değişimin Karşılaştırmalı Analizi

geçmişten beridir tanıyıp bildiği afyondan vazgeçmesine ve hatta ondan üretilerek tam bir zehir haline dönüşen eroinden uzak kalmasına engel olamadı. Nitekim özellikle yeni kurulan eroin fabrikalarının toplumdaki etkisi fazlaydı. Bu durumu ilk gözlemleyen isimlerden birisi Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesinin kurucusu olan Mazhar Osman'dı. Osman, kendisine bağımlı olarak gelip tedavi olmak isteyen kişilerin büyük çoğunluğunun ortak noktasını eroin fabrikasının çalışanları olarak ifade ederek, durumu şöyle anlatmaktadır:

İlk eroinmanlar bana Japon fabrikasından geliyordu Türk amele. Fabrikaya sapasağlam giren bu Türk amele yaparken koklamaya mecbur oldukları eroin tozu yüzünden yemeden içmeden kesiliyor, günden güne zayıflıyor, ayakta duramayacak hale geliyor, Valeryana düşkün kediler gibi mutlak o kokuyu arıyor, uyuşuk ve tembel bir adam oluyor, nihayet altı yedi ay sonra patron, sen hastasın diye on para tazminat vermeksizin suyu alınmış limon kabuğu gibi kapı dışarı atıyordu...” (Osman, 1934).

Eroin sadece işçilerin kullandığı bir ürün değildi elbette. Her ne kadar iç piyasada satışı yasak olsa da toplumun farklı kesimlerinde eroin kullanımının yaygınlaşmaktaydı. Öyle ki ünlü besteci ve udi Selahaddin Pınar'ın eşi ve tiyatro sanatçısı olan Afife Jale de bir morfin bağımlısıydı (Özkaya, tarih yok).

Türkiye'nin eroin üretiminin kavşak noktası haline gelmesi dikkatle izleniyordu. Tam bu esnada Türkiye'den Amerika'ya giden Alesia isimli bir ticaret gemisinde 500 bin\$ tutarında saf morfinin ele geçirilmesine ilişkin haberler tepkilerin daha da keskinleşmesine sebep oldu. Alesia'da yakalanan uyuşturucunun bir mafya lideri olarak bilinen Lucy Luciano'ya götürdüğüünün tespit edilmesi dış basında günlerce yer aldı. Bazı Amerikan gazeteleri Türkiye'ni afyon üretimine devam etmesi ve Cenevre sözleşmesini imzalamamış olmasını, uygar dünyanın dışında kalmak olarak nitelendirdiler. Bu olay ABD ve Türkiye'yi afyon konusunda karşı karşıya getiren bir dizi olaylar silsilesinin de başlangıcı oldu (Ceylan, 2022, s. 157).

Ulusal ve Uluslararası boyutta yaşanan bu gelişmeler Türkiye'yi her geçen gün tepkilerin odağına doğru taşıyordu. Nitekim yaşanan bu süreç devletin bir kısım tedbirler almasını zorunlu hale getirdi ve ilk olarak 12 Maddeden oluşan bir

kararnamenin yayınlandı. Kararname, afyon üretimine toplumsal bir nizam getirmeye çalışan Cumhuriyet döneminin ilk düzenlemesi oldu. 20 Mayıs 1931 tarihinde yayımlanan kararname ile eroin fabrikaların ticaret süreçlerine düzenlemeler getirildi. Öyle ki hem ihracat hem de ithalat alanında kısıtlamalar getiren bu düzenleme Eyüp'te kurulmuş olan ETKİM isimli eroin fabrikasının kapanmasına sebep oldu. Bu gelişme akabinde alınan bir dizi kararla birlikte diğer fabrikaların karşılaşacağı riskler konusunda da işaretler veriyordu.

1932 yılının sonuna doğru Türkiye, yaklaşık on yıldır bir şekilde uygulamaktan kaçındığı Uluslararası kararlar konusunda alışılmışın dışında bir adım attı. 2061 sayılı kanun ile o güne kadar kabul edilmeyen La Haye ve 1925- 1931 Cenevre antlaşmalarının kabul edildiği, eroin fabrikalarının kapatıldığı ve bir daha açılmayacağı 7 Maddelik bir kararın konusu oldu. Anadolu Ajansı'nın 25 Aralık tarihinde Dünyaya duyurduğu Bakanlar Kurulu kararı ile yasadışı uyuşturucu trafiğinin engellenmesi amacıyla afyon ve türevlerinin üretiminin devlet kontrolünde olacağı duyuruldu. Karar, uluslararası toplumdan gelen baskılara rağmen, afyon lobisinin de etkisi ile ancak 1 sene sonra uygulamaya konulabildi (Ceylan, 2022, s. 158; Avşaroğlu, 2016, s. 99-102).

İç siyasette Türkiye Büyük Millet Meclisinde Başkan vekilliği görevini yürüten Hasan Saka ve dönemin İçişleri Bakanı olan Şükrü Kaya ile Cumhuriyet Gazetesinin o dönemki imtiyaz sahibi Yunus Nadi'nin öncülük ettiği bazı isimlerin direncine rağmen alınan karar 14 Ocak 1933 yılında yasalaştı. Türkiye iç politikada bu tedbirleri alarak olumlu imajlar sergilemeye başladı. Milletler Cemiyetinde “Uyuşturucu Maddelerin Üretimini Sınırlayan ve Dağıtımını Düzenleyen 1931 tarihli Cenevre Sözleşmesi’nin imzalanması oylamasında da evet oyu vererek 28’e karşı 27 oy ile kabul edilen sözleşmede de taraf olmuş ve Uluslararası Kamuoyuna net mesajlar vermişti.

Konu elbette bununla sınırlı kalmadı. Türkiye hammaddesi afyon olan uyuşturucu ile yoğun bir mücadele içerisinde olduğunu da göstermek istiyordu. Nitekim kapatılan afyon fabrikalarının ardından iş bitmemiş devlet kaçak üretim ihtimallerini de dikkate alarak derin bir hafiyelik sergilemişti. 23 Haziran 1933 Tarihli Vakit gazetesi tam da bu konuyu içeren bir habere yer vermekteydi. “Zehir

Yapanlardan bir Takım Daha Yakalandı” başlıklı habere göre İstanbul’da ilk eroin üretimini gerçekleştiren ve daha sonra kapatılan Japon fabrikasında eroin imalatını öğrenenlerin takibi gerekiyordu. Haber tam da bu hususları detaylandırmaktaydı:

“Japonlar fabrikaya aldıkları bazı gayri Türk kimselere eroinin nasıl yapıldığını öğretmişlerdi. Fabrika kapanınca eroin imalini öğrenenler ne yapıyorlardı? İşte bu adamların fabrika kapandıktan sonra boşta gezmeleri ve şurada burada para sarf etmeleri nazarı dikkate alınmış ve ayrıca bunlar da takibe başlanmıştır. Bu takipler son günlerde müsbet neticeler vermeğe başlamıştır. ... kaçakçıları behemahal yakalamaya azmetmiş olan gümrük muhafaza teşkilatı kaçakçıların içine malzeme vermek bahanesi ile bir memurunu sokmuş, tedarik edilen malzemenin girdiği yer tespit edilmiş ve nihayet imalathane basılmıştır.”⁵⁹

Olay sadece gazete haberi ile kalmıyor. Algı çalışması anlamına gelebilecek basılı görsellere de gazetelerde yer veriliyordu:

Resim 21 : 13. Nisan 1933 Tarihli Akşam Gazetesinden

⁵⁹ 23 Haziran 1933 tarihli Vakit Gazetesi <https://www.gastearsivi.com/gazete/vakit/1933-06-23/1>
Erişim Tarihi: 25.01.2023

Devlet, yasaklama kararından sonra ülke içerisinde yapılan eroin üretiminin engellenmesine dair çalışmaları içeride ve dışarıda her yönü ile takip etmekte idi. Nitekim 1938 yılında eroin üreticisi iken yakalanan Vasil oğlu Antoniadis isimli şahsın, aldığı hapis cezasının tatbikinin hastalığı sebebiyle kontrollü salıvermeye dönüştüğü, bu esnada ilgili şahsın Almanya'ya kaçtığı görülerek dış işleri marifetiyle geri getirilmesi talep edilmekteydi⁶⁰.

Öte yandan aynı tarihe tekabül eden bir başka haberde ise azalan ve çoğalan ihracat maddelerimiz konulu edilmekteydi. İhracat ofisinin hazırladığı bir istatistiğe göre diye başlayan haberde *1933 yılının ilk 5 ayında 186.538 TL tutarında afyon ihraç edildiği ifade edilmektedir. Aynı haber 1932 yılının ilk beş ayına göre afyon ihracatının artmış olduğunu da belirtmektedir. Harpten evvel afyon ihracatının 400 ila 500 bin lira olduğu belirtilen haberde bu üründen elde edilen gelirin 2 milyon liraya kadar yükselmesine karşın 1931 de 1,5 milyon liraya düştüğü de belirtilmektedir.*⁶¹

23 Haziran 1936 yılında Afyon düzenlemelerini de konu alan Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaletine ilişkin düzenlemeler Resmî Gazetede yayımlandı. Bugünün Sağlık Bakanlığı'na denk gelen Vekalet, Osmanlı döneminde Dahiliye Nezareti içerisinde yer alan sağlık hizmetlerinin, Cumhuriyet döneminde bir çatı altında toplanması amacına matuftu. Büyük Millet Meclisi'nin 3 sayılı kanunu ile kurulan 11 vekaletinden biri olarak yerini alan bu Vekalet, şimdiki adı ile Bakanlık temel sağlık hizmetlerine ilişkin görevleri üstlenmekle birlikte *“memleketin sıhhi şartlarını ıslah ve milletin ferdî ve içtimai sıhhatine zarar veren âmillerle mücadele ve gelecek nesillerin sıhhatli olarak yetişmesini temin”* gibi özel hususlara da değinmekteydi.⁶² Afyon bu görev kapsamında kontrol edilmesi gereken bir ürün olarak ele alındı (Salep, 2017, s. 354-355).

Görülüyor ki Afyon, Türkiye'nin dış politikasını etkileyecek ciddi sorunlar yumağını oluşturmaya başladığından itibaren; iç politik saiklerin, toplumsal taleplerin ve ekonomik avantajların önüne geçmeye başladı. Türkiye'nin uluslararası arenada

⁶⁰ Başbakanlık Cumhuriyet Devlet Arşivleri Dışişleri Bakanlığı Diplomatik arşivi:04/05/1938 Gömlek no 3375-16

⁶¹ 23 Haziran 1933 tarihli Vakıf Gazetesi.

⁶² [3337.pdf \(resmigazete.gov.tr\)](https://www.resmigazete.gov.tr) Madde 1

edindiği bu olumlu imaj iç piyasa açısından sıkıntı vericiydi. Zira Haşhaş ekimi ile geçinen çok sayıda insan bu kararlardan olumsuz etkilendi. Devlet çiftçinin mağduriyetini gidermeye çalışıyordu. Buna ilişkin çözüm yöntemlerinden birinin afyon yerine şeker pancarı ekimini önermek olduğunu Türkiye’de Büyükelçi olarak görev yapan Charles H. Sherrill ABD Senatosuna göndermiş olduğu mektupta açıkça ifade ediyordu. Sherrill mektubunda, *“Türkiye’nin, haşhaş üreticisi köylülerin zarara uğramasını önlemek üzere, haşhaş yerine şeker sanayi için şeker pancarı yetiştirmesine karar verdiğini”* senatoya bildirmekteydi.

Elbette ki alınan kararların uygulamaya konulması da önem arz ediyordu. Nitekim 30 Mart 1933 tarihinde, afyon üretimini ve dış ticaretini kontrol etmek için önce Afyon Yetiştiricileri Birliği akabinde ise İktisat Bakanlığı'na bağlı bir Narkotik Tekeli kurulmuş oldu (Ceylan, 2022, s. 54)

4.5.1. Afyoncular Başvekilden Randevu İstediler

İnsanların neden haşhaş ekimini gerçekleştirdikleri, aynı toprakta alternatif bir ürün yetiştirmek yerine bu ürünü tercih ettikleri hususu tarım politikalarının esasını teşkil eder. Su kısıtı bulunan coğrafyalarda daha az su tüketen bitkilerin yetiştirilmesinin teşvik edilmeye çalışılması, bunun için ciddi bir kamu kaynağının ayrılmış olması bir üretim politikası olsa da insanların alışkanlıklarını değiştirmek hiç de kolay değildir. Bu noktada haşhaş, önemli bir örnek teşkil etmektedir. Emek yoğun yükünün fazla olmaması buna karşın getirisinin yüksekliği, atadan gelme bilgilerle yürütülen “böyle gördük” tarzı alaylı tercihi bu bitkinin üretilmesinde önemli bir etmen olmuştur.

Uluslararası kararların iç politikaya yansımaları hızlı bir şekilde gerçekleşirken bu gelişmeler karşısında üretimini korumak ve gelirlerinden olmak istemeyen pek çok afyon üreticisi, seslerini duyurmak için siyasilere ulaşma çabasındaydı. 1928 yılından itibaren afyon üretimine dair uygulamaya konulan düzenlemelerin etkisini üzerinde hissetmeye başlayan Cumhuriyet köylüsü, başta ham ve tıbbi olarak kullanılan afyon, diasetil, morfin eroin ve işlenmemiş kokain gibi uyuşturucu özelliği olan ürünlerin ithalat ve ihracatına getirilen düzenlemelerden etkileniyordu. Üreticileri etkileyen o zamana kadar ki en büyük düzenleme 14 Ocak 1933’te oldu. 184 üyenin tamamının

kabul oyu ile uygulamaya geçirilen Kanun, haşhaş ekimine ciddi sınırlamalar getirmeye başladı.⁶³ Dahası Kanunun ilanının hemen akabinde 31 Mayıs 1933 günü İktisat vekaleti kontrolünde hizmet etmek üzere Uyuşturucu Maddeler İnhisarı adında bir kurum oluşturuldu. Ağustos ayına gelindiğinde ise Bakanlar Kurulu Kararı ile Türkiye genelinde haşhaş ekilebilecek alanlar belirleyen ve üretimi kontrol eden bir kuruluş olarak hizmet etmesi beklenen Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) 3491 sayılı kanunla kuruldu. Bu düzenlemeler üretici köylü üzerinde ciddi bir baskı oluşturacak nitelikteydi. Nitekim afyonun iç ve dış ticaretini de “Türkiye Afyon Yetiştiriciler Satış Birliği” yapacaktı. Afyonun her aşamasının kontrolü anlamına gelen bu düzenlemeler ciddi sorunlar doğurmaya başladı. Bu konuda Afyonkarahisar Milletvekili Berç Türker Kamutay’da afyon üzerine getirilen tahditleri eleştirirken maddi kaybın bahsedildiği gibi *2.5 Milyon lira değil 12,5 milyon lira olduğunu beyan ediyordu*⁶⁴. Afyon kararları ciddi bir biçimde uygulamaya konulmuş ve 1936 yılına kadar geçen süre içerisinde Afyon ekimine izin verilen il sayısı 62’den 17 ye kadar düşmüştü. Bu sınırlama normal koşullarda üretilen 120 bin ton üründen köylünün vaz geçmesi anlamına geliyordu.

Afyon satışını düzenlemek üzere kurulmuş olan birlik; kiralık yahut maliklik farkı gözetmeksizin tüm afyon yetiştiricilerini bu birliğin mecburi üyesi kabul ediyordu. Birliğin üyesi kabul edilenler, yetiştirdikleri afyonu Birliğe teslim etmek ve satışının Birlik üzerinden gerçekleştirilmesini sağlamak zorunda idi. Üreticiler ellerinde bulundurdıkları tüm afyonu miktarı, vasfı ve yeri ile birlikte birliğe iletmekle yükümlü oldu. Amaç ülkede afyon ekim ve üretim haritasını ortaya çıkarmaktı (Salep, 2017, s. 354). Elbette ki bu çabanın sosyal bir karşılığı yoktu. Çiftçiler, devletin bu den0li üretimlerine karışmasından memnun olmadılar. Ne var ki dönemin kısıtlı imkanları içerisinde seslerini duyurmakta güçlük çekiyorlardı. Bu iş için birlikte hareket etmek ve siyaset noktasına dertlerini anlatmak gerekiyordu. Bu sebeple afyon yetiştiricileri siyasi alanlarda kulis yapmaya ve dertlerini anlatmaya koyuldular. Bu girişim basın nezdinde de ilgi görüyordu. Nitekim Milliyet Gazetesinin 23 Eylül 1932 günlü haberinde:

⁶³ <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c012/tbmm04012024.pdf syf:20>

Erişim Tarihi: 28.12.2022

⁶⁴ Son Posta Gazetesi 25 Haziran 1935

“Ticaret Odasında toplanan bir heyetin geniş bir müzakere sonrasında şehre gelecek olan İktisat vekili Cemal beye, afyon ticareti ile ilgili maruzat sunacakları, elde stok bulunan malların içerde serbest olarak alım satımına hariçte ise ihracına izin verilmesini ayrıca yürürlükte olan afyon inhisar kanununun 1 ve 3. Maddelerinde değişiklik taleplerini ileteceklerine”

dair detaylara yer veriyordu. Afyon üreticilerinin hem seslerini daha çok duyurmak hem de fiyat dengelenmesi ile afyon üretimini kontrol altına almak için girişimlerde bulunduğu, 15 Eylül 1932 tarihli Cumhuriyet Gazetesindeki haberde de geçer. Habere göre İzmir’deki afyoncular, *15 Bin Lira sermaye ile İzmir Afyoncular Birliği kurarak piyasadan afyon tedariği sağlamayı hedeflemekte ve bu sayede afyon fiyatını da etkileyecek bir birliğe dönüşmeyi istemekteydiler.*

Haşhaş üretimi 1933 yılında devlet tarafından kontrol edilmeye başlanmış ve ekim yapılabilecek alanlar on yedi il ile sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırma 2. Dünya Savaşına giden süreçle birlikte ortadan kalkmış ve artan talebi karşılamak üzere otuz beş il de üretimi yapılabilir hale gelmiştir (Çolak, 2013, s. 514).

Üreticilerin başlattığı sosyal tepkiler bir kısım farkındalıklar oluşturmaya çalışsa da devletin karar mekanizmalarını etkileyen daha güçlü unsurun dış siyaset olduğu şüphesiz. Öyle ki 1933 yılında Cenevre Afyon Antlaşmasının kabul edilmesinin hemen ardından Uyuşturucu Maddeler İnhisar İdaresi kurulmuş akabinde ülke genelinde yer alan haşhaş ekim alanları sınırlandırılarak devlet kontrolüne alınmış bu kararlar ise iç politik olmaktan ziyade dış konjonktürel talepler neticesinde olmuştu (Salep, 2017, s. 155-157).

Afyon alımı satışı ve fiyat tespiti 1938 yılında el değiştirdi. Devlet, bugün hala devam eden ve tarım politikalarına yönelik kararların belirlenmesinde söz sahibi olan bir kurumu, Toprak Mahsulleri Ofisini afyon yetiştirilmesinin kontrolünün yanında afyonun alımı, fiyat tespiti ve satışı konusunda yetkilendirdi.⁶⁵

Ülke içerisindeki bu gelişmelerle birlikte devlet yönetimi uluslararası kuruluşları da takip etmekteydi. Bu çerçevede Milletler Cemiyeti bünyesinde

⁶⁵ 24 Haziran 1938 tarihli ve 3491 sayılı Kanun

oluşturulmuş olan İstişari Afyon Komisyonu'nda haşhaş ve afyon ekimine ilişkin değerlendirmeler Türkiye'ye uyarlanmaya çalışıldı. Osmanlı döneminde devlet yönetiminin uzun süre bilinçli olarak katılmaktan çekindiği uluslararası afyon toplantılarına Genç Cumhuriyetin temsilcileri biraz da zaruri olarak katıldılar. Bu temsilcilerden biri Türkiye'nin ilk sosyoloji kürsüsünün kurulduğu 1916 yılında Ziya Gökalp'in yardımcısı olarak görev yapan ve daha sonra Gökalp'in yerine İçtimaiyat profesörlüğüne de getirilen Necmettin Sadak idi. Sadak daha sonraları, İstanbul'da kurulan Türkiye'nin 3 Eroin Fabrikasından birinin ortağı olan ve bir dönem Başbakan olarak ta görev alacak olan Hasan Saka hükümetinin de Dışişleri Bakanı oldu. Sadak'ın başkanlığında düzenlenen bu toplantılara Servet Berkin, Hamza Erkan ve Selman Açıba da katılmışlardı. Sadak ve ekibi toplantıda, o güne kadar afyon üretimi gerçekleştirmeyen, afyon ziraatı yapmayan memleketlerin afyon ekmeleri gerektiğine ilişkin görüşün yanında yer alan bir tutum sergilemişti⁶⁶. Yapılan bu uluslararası toplantıların Türkiye'de yetiştirilen afyonun üretimine ilişkin düzenlemelere doğrudan etkisi oldu. Nitekim 19 ve 28 Mart tarihlerinde yayımlanan iki resmî gazetede haşhaş ekimine ve sütünün toplanmasına ilişkin nizamnameler birbirini ardına yayımlandı. Bu nizamnamelerin temel hükmü, izin verilmeyen yerlerde ekilip sütü toplanan afyona ilişkin yaptırımları içeriyor olmasıydı. Buna göre 500 Türk lirasına kadar hafif para cezası ön görülmekteydi.⁶⁷

4.5.2. Masumane Değil Melûlane

Afyon düzenlemelerinin toplumsal etkileri elbette ki iki farklı kanattan değerlendirmeye tabi oldu. Devletin uluslararası baskıların etkisi ile uygulamak zorunda kaldığı kararlar toplum nezdinde kabul görmemiş olsa da bu rahatsızlığın dile getirilmesi yeterli sonuçların alınması için kifayet etmemiştir. Konu siyasilerin gündeminde çok ta gür olmayan şekilde dile getirilirken karar alıcılar kendilerine haklı gerekçeler sunmuştur. Nitekim 1938 yılına ait bir Meclis tutanağında konuya değinen Antalya Milletvekili Rasih Kaplan konuyu haklı bir gerekçe ile sorgularken şunları söylemekteydi:

⁶⁶ Ulus Gazetesi 9 Haziran 1938

⁶⁷ 3491 Sayılı Kanun 28. madde

“Arkadaşlar, bu afyon işinde Türk ulusuna öyle bir zarar yüklettik ki hâlâ bu zararı telâfi için aldığımız tedbirler zannederim kâfi değildir. Biz dünya milletlerinin güya Allah tarafından vekili umumisi nasbedilmişiz gibi afyon zararından bütün beşeriyeti kurtarma için her türlü külfeti üzerimize aldık. Bilmiyorum, bütün dünya milletlerinin külfetini taşıyacak kadar Türk ulusu kuvvetli ve kudretli midir? Herkes istediği gibi afyonunu yetiştiriyor, istediği gibi satıyor ve yine istediği gibi kaçakçılık yapıyor. Türk ulusu kendisine has olan ahde vefa şiarı ile yetiştirdiği mahsulden, dünya milletlerinin halâsı için ve Cemiyeti Akvamdaki komisyonun manasız hareketleri yüzünden mütemadiyen zarar ediyor. Bu zarara ne gibi faide ile katlanıyoruz, buna benim aklım bir türlü ermedi. Her vakit dairei intihabiyemize gittiğimizde, çiftçilerin, **masumane demiyeyim, öyle melûlâne bir vaziyetle gözlerimize bir bakışları vardır ki...** Bu vaziyet karşısında bizim, gerek kanun cebhesinden ve gerek icra cebhesinden, yalnız dünya uluslarını zarardan kurtarmak için bu külfete katlanıyoruz, demekten başka yapacak bir şeyimiz kalmıyor.⁶⁸

Bir başka oturumda kararı savunmak durumunda kalan dönemin Başvekili Celal Bayar bu anlaşmayı neden imzaladıklarını anlatmak zorunda kalarak La Haye afyon mukavelenamesi ve eki ile 1925 ve 1931 tarihlerinde imzalanan Cenevre Afyon Mukavelename ve Protokolüne taraf olmayan devletlerin alacağı riskleri şöyle ifade etti:⁶⁹

“Biz afyon mukavelenamesine iştirak edebilmemiz için uzun zaman düşündük ve bunun leh ve aleyhimizdeki delilini büyük bir tetkikten geçirdik. Nihayet Fırkanın ve Hükümetin esaslı bir işi şeklinde bu işe girmeğe karar verdik ve girerken de meydanda olan zararları göz önünde tuttuk, fakat girmezsek, bilvasıta vuku bulması muhtemel olan, büyük zararların önüne geçilmesi noktasından fayda mülâhaza ettik. Bunun içinde zarar ve fayda vardır. Biz ekonomi itibariyle beynelmilel afyon

⁶⁸ TBMM Arşiv. 5. Dönem 4. Yasama Yılı 80. Birleşim.

⁶⁹ Başbakanlık 3. Cilt 37. sayfa

komitesine iştirake karar verdiğimiz zaman, zaten memleketimizle dünyanın her tarafında şiddetli bir kriz hükümferma idi ve fiyatlar da sukut halinde bulunuyordu. Herkes hatırlar ki afyon 45 liraya kadar çıkmıştı. Fakat sonradan sukut halinde, krizin tesiriyle 5 - 6 liraya kadar düşmüştü ve sonra herkes bilir ki afyon piyasası borsaya tâbi mallar gibi beynelmilel tesirattan çabuk müteessir olan bir maddedir ve bu beynelmilel mahiyetle spekülâtiftir. Şu halde Hükümetinize, bunu mutlaka bir fiat empoze ederek bize 10, 20, 40 liraya satacaksınız diye bir vazife tahmil etmeğe imkân yoktur. Çünkü bu, nihayet beynelmilel fiatların tesirâtı altındadır ve 45 liraya çıkmış olması da bunun spekülâtif mahiyetini ve bizim noktâi nazarımızı isbat eden bir şeydir. Niçin buna girdik? Beynelmilel komisyona girmeyenler daimî surette kaçakçılık şaibesi altında bulunuyorlar. Bu kaçakçılık şaibesi altında kalan memleketlerin mahsullerine karşı diğer memleketler ihtiyatî tedbir almak ihtiyacını duyabilirler. Cumhuriyet rejimi itibarile, bize neye mal olursa olsun, temiz hareket ettiğimizi, evvelâ kendimize, saniyen bütün cihana karşı isbat etmek mecburiyetindeyiz.”

Bayar'ın neye mal olursa olsun, temiz hareket eden bir Cumhuriyet olduğumuzu ispat etmek zorundayız dediği Cihan, bu tarihlerde yeni bir savaşa doğru ilerliyordu. Nitekim bu süreç Dünyayı, afyondan daha önemli sorunlarla uğraşmak durumunda bıraktı. Bu sebeple oluşan rehavet ve hata sonraki dönemde, savaş sebebiyle oluşan morfin ihtiyacı afyon üreticilerini kısmen rahatlattı.

Afyon üreticilerinin taleplerinin yoğun bir şekilde gündeme getirilmeye çalışıldığı bu dönem, toplumda “sıradan” olarak kabul edilen bir uygulamanın nasıl olup ta bir uluslararası mesele haline geldiğinin de sorgulandığı bir dönemdi. Bir anlamda normal olan anormale dönmüştü. Aslında gerçekten de normal olan hayatın içinde bir şeydi. Bu normali 17 Mart 1938 tarihli Son Telgraf Gazetesinin bir haberi anlatıyordu. *Komşu Memleketlerden Seyahat Reportajları* isimli haber makalede İran'daki Afyon tiryakilerinin rutini

anlatılıyor ve yapılan bir röportaja yer veriyordu: Uzun bir müddet Avrupa’da yaşayan bir dostum afyondan bahsederken:

- *Avrupalıların alkole müsaade edip te afyonu menetmelerini bir türlü anlamıyorum. ...afyon tiryakisi kendinden başkasına zarar vermez. ...Alkol insanı sarhoş eder aptallaştırır. Halbuki tiryak zihne hafiflik, açıklık verir.*

Resim 22: Son Telgraf Gazetesi: İran’da bir afyon tiryakisi ile yapılan röportaj

Söz konusu gazete haberi doğu toplumlarının geneline şamil olan afyon tüketiminin olağanlığını görmek açısından önemliydi. Zira aynı kanaatler Osmanlı toplumundan günümüze kadar pek çok defa dile getirilmiş kanaatlerdi.

4.5.3. Afyon Rehaveti

Lozan antlaşmasının ilgili maddelerine rağmen Türkiye’de haşhaş ve ondan elde edilen afyon üretiminin gerçekleştirilmesi 1933 yılına kadar serbest bırakıldı. Bu tarihten sonra yapılan düzenlemelerle birlikte afyon ile ilgili işlemler⁷⁰ TMO üzerinden organize edilmeye başlandı. Afyon üretiminin gerçekleştirildiği il sayısına getirilen kısıtlamalar neticesinde haşhaştan elde edilen afyonun alım ve satıma dayalı

⁷⁰ 3491 sayılı kanun

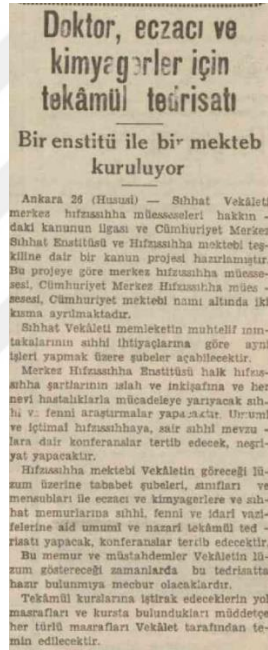
ticareti, ihracat ve fiyat kontrolü Ofis aracılığı daha kolay sağlanır hale geldi. Her ne kadar ülke içerisinde yaşanan bu düzenlemeler Milletler Cemiyeti öncülüğünde yabancı ülkelerin istediği şekilde ilerliyor olsa da dünya, yeni bir savaşa doğru giden ve afyondan daha önemli hale gelmiş olan sorunlarla mücadele etmekteydi. Yaklaşan 2. Dünya Savaşı, özellikle sağlık sektöründe kullanılan afyon ürünlerinin üretilmesini zorunlu kılmaya başladı. Savaşın tarafları hazırlık sürecinde askerlerini dinç tutabilmek için uyarıcı etken maddeleri de üretim süreçlerine dahil ediyordu. Nitekim I. Dünya Savaşının mağdur devletleri arasında yer alan Almanya, toplumdaki yenilmişlik psikolojisini ortadan kaldırmak için çözüm arayışları içerisindeydi. Aryan ırkını daha güçlü kılmak, Alman Kimyagerlerin önemli hedeflerinden biri haline gelmişti. Hitler Eroini olarak ta bilinen ve adını ürünü bulan kimyagerin adından alan Pervitin adlı ilaç, Alman askerlerinin yaklaşan dünya savaşında güçlü ve dinç kalabilmesi için en önemli takviye edicilerden biri konumuna yükselmişti.⁷¹ Buna karşın afyon da içerisinde yer alan morfin sayesinde II. Dünya Savaşının hem uyarıcı hem de tedavi edicisi olarak talep ediliyordu. Bu talebin karşılanabileceği en yakın adres olan Türkiye, asker hastalığının yeniden nüksetmesine sebep olacak olan morfinin hammaddesi için yine önemli aktörlerden biriydi. İlaç sanayiinde kullanılan afyona duyulan ihtiyaç Türkiye'nin afyon üretimini kontrollü bir şekilde arttırmasına imkân tanıdı. Nitekim 1945 yılına gelindiğinde ekim müsaadesi alan il sayısı 17'den 41'e ulaşmıştı.

Etrafında gelişen büyük savaşın içerisinde yer almak istemeyen Türkiye askeri ve siyasi anlamda bir denge politikası uygulamaya çalışıyordu. Bu denge siyaseti savaşan taraflar arasındaki ticaretin ölçülü şekilde yürütülmesine, bazı malların satılıp bazılarının ihraç ve ithalatının yasaklanmasına kadar geniş bir çerçeve içerisinde yer aldığı için toplumun bu kısıtlamalardan etkilenmemesi mümkün değildi. Afyon üreticisi bu konunun istisnası sayılabilir. Savaş esnasında yaralanan askerlerin tedavisinde, morfin kullanımının had safhada olması afyon talebini artırdı. Vatan Gazetesi bu durumu kamuoyuna *İngilizler piyasadan afyon topluyor* haberi ile duyurmaktaydı.⁷² Bu süreçte Türkiye almış olduğu kararlara rağmen üretimi esnetmek,

⁷¹ <https://tarihdergi.com/muharebe-alarinda-ilacli-kuvvetler-2-dunya-savasinin-olumcul-yan-etkisi/>
Erişim Tarihi 04.01.2023

⁷² Vatan Gazetesi, 25 Eylül 1940, Sayı: 38, s. 2.

söz konusu talebi karşılamak ve var olan sınırlamaların ihlaline göz yummak durumunda kaldı. Münakaşa Gazetesinde çıkan bir haber *afyon ihracatının 0,7 milyon civarında arttığını* yazıyordu.⁷³ Öte yandan Ülke içerisinde de savaşa ilişkin birtakım tedbirler alınmaya başlandı. Bu tedbirlerden birini savaşın ülkeye sıçraması durumunda ihtiyaç duyulacak olan ilave sıhhi amaçlı iş gücünün tedbirlerini artırmak oluştuyordu. Son Posta gazetesinde bu tedbire ilişkin küçük bir haber yer almakta idi. Habere göre *Sıhhat Vekâleti doktor, eczacı ve kimyagerler için tekamül tedrisatı kurulmasını içeren bir kanun* hazırlıyordu. Kanuna göre “Cumhuriyet Merkez Sıhhat Enstitüsü” ve “Hıfzıssıhha Mektebi” adı altında iki merkez kurulacaktı.

Resim 23: Sıhhi iş gücünün geliştirilmesi haberi⁷⁴

Dünya Savaşı boyunca afyon üretimi yasal olduğu kadar yasa dışı yollarla da uluslararası ticarete konu olmaya devam etti. Öyle ki Türkiye’deki üretim yasa dışı yollarla Suriye’ye oradan da Fransa, İtalya ve Portekiz başta olmak üzere Avrupa ülkelerine ve hatta oradan da Amerika’nın doğu kıyılarına kadar ulaştı. Türkiye sürecin yasal düzenlemelerine savaşın bitim tarihine denk gelen 1945 tarihine kadar girmed.

⁷³ Münakaşa Gazetesi, 30 Ağustos 1939, Sayı: 1165, s. 2.

⁷⁴ Son Posta Gazetesi: 27 Eylül 1939

Ne var ki 1945 yılının haziran ayında ilan edilen bir Bakanlar Kurulu Kararı, haşhaşın ekim alanlarının yeniden genişletilmesine hükmediyordu.⁷⁵

Türkiye bir taraftan üretimi genişletme kararı alırken diğer taraftan da uluslararası camianın dikkatini çekecek ve tepkisini azaltacak uygulamalara da gitti. Nitekim dünya savaşı boyunca yasa dışı afyon üretimine yönelik çalışmalar yürüten 7 laboratuvar polis baskınları ile ortaya çıkarıldı ve çoğu İstanbul'da bulunan bu laboratuvarlar hızlı bir biçimde kapatıldı.

2. Dünya savaşının bitimi ve dünyanın yeniden şekillendirilmeye başlaması ile birlikte afyon konusu tekrar gündeme geldi. 1950 li yıllara gelindiğinde artık çok partili hayata geçilmiş halk, taleplerini alternatif yöntemlerle iletebilir hale gelmişti. Köylü kesimden yüksek miktarda oy ve destek alan Demokrat Parti, en önemli dış politika konularından biri haline gelen afyon konusunda bekleneni veremedi. Zira Uluslararası baskılar artan bir dozda hükümetin önüne geldi. Hükümet çözüm yolları ararken sonuç almakta güçlük çekiyordu.

Uzun yıllar boyunca gerçekleştirilen afyon ticareti 1950'li yıllara kadar serbest bir şekilde yurt içinde de gerçekleştirilebilirken 1950'li yıllara geldiğinde devletin bu ticarete yönelik kısıtlamaları artmaya başlamış ve 5621 sayılı kanuna dayanılarak afyonun yurt içerisindeki satışı yasaklanmışsa da bir yıl sonra tekrar serbesti sağlanmıştı. Bu kararda afyon üreticilerinin yoğun baskısının etkisi mutlak manada görülmekteydi. Üreticiler elde etmiş oldukları afyonu bu tarihten itibaren Toprak Mahsulleri Ofisi'ne satmaya başladılar. Afyon üreticisini tedirgin etmeye başlayan bir dizi düzenleme hükümetlerin de iç politik konularda zor durumda kalmalarına sebep olmuştur. Bir yandan geniş bir tarım nüfusuna sahip olan dönemin Türkiye'sinde çiftçi baskısı devam ederken, bu konunun politik bir malzeme haline getirilmesi ile birlikte yöneticiler için bu konu çok çetrefilli bir hale dönmüş sürekli gelgit kararların alındığı bir süreç yaşana geldi.

Bu gelgitlerin en somut göstergesi afyon ekiminin gerçekleştirildiği il sayısında yaşanan gelişmelerdir. 1964 yılında onaltı ilde üretimi gerçekleştirilen afyonun 1966'daki il sayısı 21dir. Ne var ki uluslararası baskı toplumsal talebe galibe çalmış

⁷⁵ Bakanlar Kurulu Kararı Tarih 16 Haziran 1945 Sayı: 3/2674

ve afyon üretilen il sayısı yıl yıl azaltılmaya başlanmıştır. Nitekim 1967 de 18 olan il sayısı 1971 yılına gelindiğinde 4'e kadar düşmüş muhtıranın ardından ise tamamen yasaklanmıştır (Baytop T. 1963: 153-165). İç politikada siyasi sonuçları olan bu karar 1974 yılında alınan bir Bakanlar Kurulu kararının ardından yeniden düzenlenmiş ve işlenmemiş olan ham haldeki afyon; Afyon, Isparta, Burdur, Kütahya, Denizli ve Uşak illeri ile Konya'nın ilçeleri olan Akşehir, Beyşehir, Doğanhisar ve Ilgın'ı içerisine almıştı. Bu düzenlemelerin temel amacı afyondan elde edilen uyuşturucu ve türevlerinin engellenmesi olduğu için aynı tarihte alınan ilave bir kararname ile yüzyıllardır bir gelenek halinde sürdürülen afyon kapsülünün tarlada çizilmesi uygulamasına da son verilmiştir (TMOGM, 2019, s. 2).

4.6. Darbe Sürecine Doğru: Ağrıkescininin Ürettiği Baş Ağrısı

Türkiye'nin afyon üretiminde sağladığı katkı savaşın bitimine kadar sürdü. O tarihten sonra afyon tekrar kontrol altına alınması gereken bir ürün haline geldi. Resmi Gazetenin 3 Mart 1950 tarihli sayısında Türkiye *“11 Aralık 1946 tarihli New-York Protokolü ile hükümleri değişen Cenevre Anlaşması hükümleri içerisine girmiyen uyuşturucu maddelerin Milletlerarası kontrole tâbi tutulmasına dair olan Paris Protokolünü”* onadı. Söz konusu olan protokolün ilk maddesi protokole katılmış olan tüm devletlerin, *“fennî ve tıbbi gereklilikler için zaruret ihtiva eden veya kullanılması söz konusu olan zararlı tesirler yapması muhtemel ürünlerle ilgili tüm vesikaların önce Birleşmiş Milletler Genel Sekreterine bildirilmesine”* hükmediyordu.

Aslına bu durum, uyuşturucu özelliği olan maddelerin yetiştirilme sürecinde Türkiye'nin, uluslararası kontrol süreçlerine tabi olacağını ilan etmesi anlamına geliyordu. Savaş sonrasında oluşan yeni durumu kazanan tarafların pek çok hususta olduğu gibi afyon ve benzerleri konusunda da daha önce başlayan süreçlerin devam edeceği anlamına geliyordu. Nitekim dünyada afyon üretimi kullanım ticaret ve tanzim hususları New York Afyon Protokolüne bağlı olarak ele alınmaya başlandı. Protokol, bir süper güç haline gelen ABD'nin bu konudaki tutumunu gösteriyordu. Amerika, savaş döneminde ara verdiği afyon üretimine ilişkin tedbirleri içeren konuyu tekrardan gündeme getirmeye ve Türkiye'ye yönelik taleplerini gündeme getirmeye başladı.

Türkiye’de haşhaşın kontrol altına alınması işlemi 1933 yılında yayımlanan kanun ve yönetmeliklerle başlamış, savaşın etkisi ile süren belirsizliğin ardından 1959 yılında afyon kaçakçılığı ile ilgili uluslararası riskler de göz önüne alınarak haşhaş üretiminin denetim altına alınması adına yeni bir kanunun çıkartılmıştı. Akabinde üretime sınırlama getirilmesi işlemi 1961 yılında gerçekleşti ve haşhaş tarımına ayrılan coğrafi alanlar daraltılmaya başlandı (Arslan ve ark. 1986). (Koç, Topral , Özdemir , & Ercan, 2012). Türkiye, bu hamleleri uluslararası baskının hafifletilmesini sağlamak adına ön alıcı şekilde gerçekleştiriyordu. 1963 yılına gelindiğinde haşhaş üretimini kontrol altına almayı sağlayan 245 sayılı bir yasa çıkarıldı. Akabinde 1961 yılında Birleşmiş Milletler Uyuşturucu Maddelere Dair Tek Sözleşme imzalanarak 1967 yılında yürürlüğe girdi. 1969 yılına gelindiğinde alınan bu tedbirler afyon üretimin alanını sınırlamakla kalmadı üretime izin verilen il sayısı dörde kadar düşürüldü. Bu tedbirler uluslararası baskının doğrudan ülke üzerine yansımaları engellemeye çalışmak şeklinde görülse de ABD’nin çeşitli bürokratik kanallardan yansıyan talepleri de bu kararların alınmasında etkili oluyordu.

Uluslararası baskıların yoğunlaşmaya başladığı bu dönemde ABD kendi iç politika süreçlerine ilişkin toplum genelini ilgilendiren sorunlar yaşıyordu. Bu sorunların temelinde ise, uyuşturucu almaktaydı. Zira Amerikan toplumunda uyuşturucu konusu toplum nezdinde dikkat edilen bir husus olduğu gibi ABD’ gençliği de uyuşturucu batağına saplanmış görünüyordu. Amerikan toplumu, 1920’lerden beridir afyon ve eroin gibi, bağımlılık yapan ürünlerin etkisi altında idi. Dönem kayıtları Amerika’daki uyuşturucu bağımlısı kitlenin %98’inin bağımlılığının eroin kaynaklı olduğunu göstermekteydi (UNODC, 1953).⁷⁶ Söz konusu bağımlılık II. Dünya Savaşı esnasında kullanılan morfinin sağladığı ilave bağımlılıkla daha da arttı. Savaşın ardından ülkeye dönen Amerikan askerlerinin bu bağımlılığı aynı yıllara denk gelen Vietnam savaşının da etkisi ile ciddi boyutlara ulaşmıştı. 60 lı yıllara gelindiğinde görünürlüğü iyice artan afyon, morfin ve eroin Amerikan toplumunda hükümete yönelik baskıların önemli sebeplerinden biri oluyordu. Zira gençler afyondan üretildiği bilinen eroine ciddi miktarda alışmış görünüyorlardı. Nitekim o dönemde 600 bini bulan bağımlı sayısı beraberinde suç oranlarını da artırırken,

⁷⁶ Foreign Policy Association, Pamphlet No. 24. Series of 1923-1924, 4.

Amerikan toplumunun muhafazakâr kesimi hükümetin bu konuda gerekeni yapmadığını düşünüyordu. Eroin o denli gençlerle iç içe bir tüketim maddesi haline geldi ki, şarkılarda bile özendiriliyordu. 1967 yılında ilk albümünü çıkaran Velvet Underground isimli grubun en çok dinlenen eserleri arasında bulunan Heroin isimli şarkı eroini adeta özendiriyordu: “

*Beyazı çakınca damarıma,
Ters yüz oluyor her şey,
flaş patlayıp ta yola koyulduğumda
kendimi Mesih'in oğlu zannedirim.”*

Hükümetin bulduğu çözüm suçluyu dışarıda aramak oldu. Bir anlamda günah keçisi bulmak anlamına gelen bu tutum Amerikan toplumu içerisinde gözleri o dönem için afyon üreten ülkelere özelde ise en zayıf halka olarak görülen Türkiye'ye çevirdi (Kamminga, 2011, s. 14). ABD kamuoyunda bu konu sıklıkla işlendi. Amerikan gençliğinin tükettiği eroinin %80'ninin Türkiye'den geldiğine dair büyük bir algı oluşturulmaya başlandı. Her ne kadar Türkiye'nin haşhaş üretimi, tamamı bu ülkeye gitse bile ABD'de tüketilen eroini karşılamaya yetmeyecek miktardaydı ama toplumu yönlendirmek ve sorunu kaynağında çözüyor görünmek için Türkiye'yi hedef almak geçerli bir politika halini aldı. Türkiye haşhaş üretimini durduracak ve Amerikan gençleri bu bağımlılıktan kurtulacaktı.

1968 yılı ABD'de hükümet değişiminin yaşandığı yıl oldu. Yeni başkan Richard Nixon'un seçim öncesi vaatlerinin arasında Vietnam savaşını bitirmek ve uyuşturucu belasına karşı tedbir almak en başta gelen hususlardandı. Bu hususta haşhaş üretimi ve kaçakçılığının gerçekleştiği Türkiye, yine hedef tahtasında idi. Başkan Nixon'un Başbakan Demirel'e gönderdiği kişisel ve gizli mektup, bu hususun önemli göstergelerindendi. Mektupta özetle, *ABD'nin Türkiye'yi Sovyet tehditlerine karşı koruduğunun altı çizilirken, buna karşılık Türkiye'nin de ABD'nin yaşadığı tehditlere karşı yardım etmesi gerektiği* ifade ediliyordu. Elbette ki yardım konusu Amerikan toplumunun eroine karşı mücadelesiydi. 1969 yılında özel temsilci olarak Başkan adına Türkiye'ye gelen Senatör Patrick Moynihan, O dönemki Türk Dışişleri Bakanı olan İhsan Sabri Çağlayangil'e Türkiye'nin o yıl üretmiş olduğu tüm haşhaşı satın almak istediklerini ifade ediyordu. Başlarda cazip bir teklif gibi görünse de Türk çiftçilerinin afyon üretimi ile ilgili taahhütleri ve ürünün satılmasına ilişkin herhangi

bir problem yaşanmıyor oluşu, teklifin reddedilmesi için somut gerçekler ortaya koymaktaydı.

Amerika’da daha çok iç siyaset malzemesi edilen ve Amerikan toplumundaki afyon bağımlılığının kaynağını kurutmanın yolunun Türkiye’deki üretimi durdurmak olduğunu öne süren söylem, baskıların artırılmasına yol açmış ve Türkiye’deki afyon üretimi Amerikan iç siyasetinin hedef tahtasına konulmuştu. O dönemde Amerikan İç siyasetindeki söylem yoğunluğu Sovyet düşmanlığı ile paralel bir hal almış ve ABD’li senatör MC Carthy’nin söyleminde yer aldığı şekliyle “*afyon kullanımı komünist bir komplo*” olarak adlandırılmıştı (Booth, 1996, s. 174).

1970 li yıllarda da konu değişmedi. Amerika’da işlenen suçların %50 den fazla kısmının uyuşturucu kaynaklı olduğuna dair kanaat kamuoyu yoklamalarından ölçülebiliyordu (age, s. 179). Türkiye’de ise Amerikan taleplerinin oluşturduğu yoğun baskı ve her seferinde yeni yeni tekliflerle gelinmesi Türkiye için gittikçe zorlaşan bir hale dönüştü. İlki afyon üretiminin satın alınması olan teklifin bir diğerini Türkiye’ye Büyükelçi olarak atanan William Handley öneriyordu. ABD üretilen tüm afyonu 5 milyon \$ karşılığında toprağa gömecekti. Dönemin Demirel hükümeti çeşitli manevralarla talebi sürekli reddetti. Öyle ya ülkede afyon ismini taşıyan bir il bile bulunurken ABD’nin talebiyle alınacak bir kararın topluma izah edilmesi mümkün değildi. Aslında bu tam anlamıyla bir reddiye sayılmazdı. Demirel hükümeti üst üste gelen talepler karşısında sessiz kalmıyor, afyonla ilgili ciddi tedbirler alıyordu. Ülkede afyon üretilen il sayısı 9’a kadar düşürülmüş ve Türk çiftçisi ciddi manada bu gelişmelerden etkilenmişti. Türkiye Toprak Mahsulleri Ofisi üzerinden yürüttüğü yasal düzenlemelerle birlikte haşhaş ekimini daha da kontrol altına aldı. Kayıt dışı üretim ve kaçakçılığa karşı sert tedbirler uygulanıyor kaçakçılığın ihbar edilmesi ödüllendiriliyor, Türk polisi uyuşturucu ile mücadelede ciddi başarılar gösterirken Amerikan Uyuşturucu Takip Ajansı yetkilileriyle yüksek boyutta bir iş birliği gerçekleştiriyordu. Bu gelişmeler de Amerikan hükümetinin taleplerini kesmedi. Üstelik iddialar daha da kuvvetlendi. Zira Türkiye, sadece üretici ülke olmakla suçlanmıyor, uyuşturucunun geçiş noktası olması da gündeme geliyordu. Türkiye’nin Morrison Süleyman’ı, ABD’nin her talebini kabul eden bir şekil vermekten uzak durmaya çalışırken mecbura kaldığı tedbirler sebebiyle bile itibar kaybediyordu.

Afyon konusundaki baskılar sadece siyasi anlamda gündemde değildi. Sosyal boyutu ile de Türk toplumunun uyuşturucu ile anılmasına ilişkin girişimler bulunmaktaydı. Nitekim Hollywood film sektörünün en bilinen mafya filmlerinden biri olan Godfather'ın filminde Dünya uyuşturucu sektöründeki adam olarak bilinen Virgil Sollozzo karakterinin filmdeki lakabı “*Türk*”tür. Sollozzo Türkiye’de haşhaş tarlaları ve Sicilya’da haşhaş işleme atölyeleri bulunan bir karakterdir.

4.6.1. Bir Afyon Muhtırası

1971 yılına gelindiğinde olayın iyice tıkanıdığı görülmekteydi. İç politikada ABD taleplerini tam olarak kabul etmese de ona yakın tedbirler alan bir hükümet vardı. Ancak bu durum Amerikan hükümeti için yeterli değildi. Kesin çözüm afyon ekiminin yasaklanmasından başkası olamazdı. Tam bu esnada Türkiye’de Ordu devreye girdi. Afyon başta olmak üzere pek çok konuda oluşan tepkisel hareketler sonrasında ortaya çıkan derin hoşnutsuzluk, bir kargaşa ortamı olarak algılandı ve Ordu, bu defa darbeye gerek duymayan bir muhtıra ile olaylara müdahale etti. Muhtıra Adalet Partisi hükümetinin istifası ile sonuçlanmış ve yerine bağımsız yöneticilerden oluştuğu iddia edilen bir teknokrat hükümeti kurulmuştu. Parti kapatma parlamentonun feshi ve Anayasanın askıya alınması gibi darbe dönemlerinin sonuçları görülmeden yapılan bu geçiş sürecinde asker, Demirel Hükümetinin istifa ile bıraktığı boşluğu tarafsız bir başbakanın güvenoyu alması ile kapatma isteğini dile getirmiş, şeklen olduğu gelişim sürecinden rahatlıkla anlaşılabilen bağımsız Başbakan sistemi, perde arkasında yapılan antlaşmaların bir ürünü olarak ortaya çıkmıştı. Zira CHP listesinden parlamentoya girmiş olan Kocaeli Milletvekili Nihat Erim 26 Mart günü partisinden istifa ederek tarafsız, bağımsız hüviyetini kazanmış, onun başkanlığında fiili darbeye gerek kalmadan kurulan yeni bir hükümet ile Demokrasi, şeklen dahi olsa karizmasını çizdirmekten kurtulmuştu.

Türk Siyasetinde seçimle demokrasi deneyiminin askıya alınmasına sebep olan 12 Mart Muhtırasının afyonla ilişkisini kurmak ilk etapta zorlama bir üslup olarak değerlendirilebilir. Oysa dönemin olayları, şahitleri tarafından da dile getirilecek ölçüde verilen bilgiler bu savı doğrular niteliktedir. Nitekim Muhtıranın muhatabı olan ve istifa etmek zorunda kalan Adalet Partisi Hükümetinde Dışişleri Bakanlığı görevinde de bulunmuş olan İhsan Sabri Çağlayangil, 1976 yılında verdiği bir

röportajda Muhtıranın arkasında afyon sorunu olduğunu açıkça ifade eder (İpekçi, 2009, s. 297). Bülent Ecevit ise ABD'nin muhtırayı desteklediğini ve bunun sebebinin ise haşhaş yasağını getirmek için oy kaygısı olmayan bir hükümete ihtiyaç duyulması olduğunu ifade eder (Erhan, 2018, s. 197). Söz konusu muhtırada Amerikan parmağının olduğu düşüncesi ve Muhtırayı gerçekleştiren ordunun Nihat Erim'i başbakanlığa getirmesi meselesi, bugün dahi tazeliğini korumaktadır. Erim Hükümetinin kurulması konusunu, yarım kalmış tasarıların devam ettirilmesi olarak yorumlayanlar da vardır. YMM Dergisi'nin Nisan 1971 tarihli sayısında yer alan makalede “27 Mayıs 1960 hareketini müteakip iktidarı gasbeden İnönü hükûmetinin komünistlerin alkışlarına rağmen kursağında kalmış tasarılar, bugün Erim hükûmetiyle hortlatılmak emelindedir.” diye yazmaktadır. Muhtıranın dış kaynaklı taleplerin yerine getirilmesini gerçekleştirmek amacıyla yapıldığına ilişkin kanı, bugün bile toplumun hafızasında yer etmektedir. Nitekim 6 Ocak 2017 tarihli Amerikan Ankara Büyükelçiliğinin Twitter paylaşımında, Erim'e ait bir resmin paylaşılmış olması Türk basınında gündem edilmiş, büyükelçilik tarafından rutin bir arşiv paylaşımı olarak ifade edilse de bu durum, dönemin Başbakanı Binali Yıldırım tarafından “zevzeklik” olarak nitelendirilmişti.⁷⁷ Aslında Yıldırım'ın bu refleksi toplumsal hafızanın ne denli önemli olduğunu ve bu hafızanın gerçekleri çağrıştıran sebeplerle inşa edilmiş olduğunu göstermek açısından önemlidir. Öyle ki o dönemde Amerikan müdahalesine yönelik algıyı tetikleyen somut hususlar da bulunmaktaydı. Nitekim Amerika'nın Milli Güvenlik Kurulunda Üye olarak görev yapmakta olan Harold Saunders “*Turkey's New Government and Opium Problem*” konulu raporunda 12 Mart muhtırasının sonrasında kurulan yeni hükümetin tutumunu şöyle aktarmaktaydı:

“Yeni hükümet, şu anda siyasi radikal unsurlarla meşgul. Parlamentoda görüşülmeyi bekleyen afyon meselesi ister istemez öncelikler arasında değil. Şiddetli muhalifler ve üniversite kampüslerinde sükûnet sağlanabilirse afyon meselesinin gündeme gelmesinin önünde bir engel yoktur. Meclis ordunun gözetimi altında olduğunun bilincindedir. Afyon yasa tasarısı, Demirel'in görevde olduğu ve her hareketinin muhalefetin tutumuna

⁷⁷ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38530165> Erişim Tarihi 08.01.2022

rehin edildiği dönemlerden çok daha hızlı bir biçimde ilerleyebilir. Her ne kadar parlamenter hükümetin yönetimi olsa da Ordu Türkiye'deki öncelikleri belirleyecektir. Şu an için Türkiye'yi etkileyen uluslararası afyon sorunu hakkında esasen bilgisizler. Başkan Cevdet Sunay konu ile ilgilenerek afyon sorununun aciliyetine ikna etti. Başbakan Erim'in kişisel tutumu henüz bilinmiyor ne var ki o da uluslararası hukuk uzmanıdır. 1961 BM sözleşmesinin hükümlerine uymak gerektiği konusunun bilincindedir. Bu konuda bir dirençle karşılaşacağımızı sanmıyorum (Saunders, 1971, s. 1086-1087).

Aslında afyon sadece tarımsal anlamda ele alınan bir konu da değildir. Uluslararası baskılar ile birlikte değerlendirildiğinde işin asayiş ve güvenliği ilgilendiren boyutları da bulunmaktadır. 1.Erim Hükümetinin program sunuş konuşmasında Erim bu konuya şöyle değinir:

“Bütün dünya gençliği için kahredici bir afet halini almış olan afyon kaçakçılığının, her şeyden önce insanlık duygularını incittiği inancında olan Hükümetiniz bu mesele üzerine önemle eğilecektir. Afyon üreticilerine daha iyi bir geçim alanı gösterilecektir.” (Neziroğlu ve Yılmaz, 2014, s. 13).

Erim, hükümet programı üzerine yapılan değerlendirmelerin ardından kürsüye çıktığında, haşhaş ekim kararına ilişkin olarak şunları ifade eder:

“Sayın Millî Birlik Komitesi sözcüsü arkadaşım, uyuşturucu maddeler meselesinde, “Bir yabancı menfaate inşallah âlet olunmamıştır” dediler. Müsterih olsunlar. Ben yazdım elimle o maddeyi. Hakikaten bugün afyon kaçakçılığı yalnız falan, falan memleketin değil, bizim memleketimiz de dâhil olmak suretiyle bütün dünya gençliğini kahredici bir afet halini almıştır. Bunu, bizim afyon eken bölgeler halkımızın geçimini bugünkü gibi muhafaza etmek değil, bugünkünden daha iyi bir seviyeye götürmeden yasak ettirmeyiz arkadaşlar, Buna emin olunuz. Bugünkünden daha iyi bir seviyede, daha modern, daha ileri bir tarım metodu mu olur, başka bir geçim tarzı mı olur, onu o bölgelere getirmeden bu mesele bizim

nazarımızda halledilmiş olmayacaktır ve böyle bir yola asla girmeyeceğiz (Neziroğlu ve Yılmaz, 2014, s. 20).

Konunun afyon kaçakçılığına giren kısmının sadece Erim hükümeti açısından bir sorun olarak görülmediği hususu da önemlidir. Nitekim aynı konuşmasında kendisinden önceki konuşmalara atıfla Erim, şöyle demektedir:

“İçişleri konusuna da temas eden Sayın Bekata, Sayın Karavelioğlu, Sayın Madanoğlu ve Sayın Alpaslan’ın; iç güvenlik, güvenlik kuvvetlerinin ve idarenin tarafsızlığı, silah ve afyon kaçakçılığı, vatandaş ve toplum huzurunu sağlama, anarşik hareketlere biran evvel son verilmesi, yolundaki dilekleri programda esasen yerlerini bulmuş ve Hükümet bunları kendisinin ele alacağı görevler arasına koymuştur (Neziroğlu ve Yılmaz, 2014, s.23).

Nihat Erim’in sözlemlerinin tamamı alınan kararın ne kadar doğru olduğuna yönelikti. Hükümetin kararlarına umut bağlayan afyon üreticileri, özellikle ABD’den gelecek olan yardımın kendilerini rahatlatacağını düşünmekteydi.

4.6.2. Diğer Memleketlerde Sönen Ocaklar

Ekonomisini tarım üzerine inşa etmiş bir ülkenin kurulduğu andan itibaren bitmeyen derdi olarak sürekli gündeme gelen afyon, İlk bakışta basit bir mesele gibi görülse de adeta toplumların izlediği bir siyasi bir bilek güreşi haline geldi. Konu Türk devleti açısından ekonomik ve sosyal bir kayıp olarak görülüyor, halkın büyük bir çoğunluğu tarımla geçinen bir ülkede hükumette eleştirilerden payını alıyordu.

“Emperyalizmin baş temsilcisi A.B.D. emperyalizmi ve Türkiye’deki ortakları olan işbirlikçi burjuvazi ve feodal kalıntılar, halkımızın bağımsızlık ve demokrasi mücadelesine direnen güçlerdir. Sanayi ve Tarım proletaryasının, feodal ilişkilerle toprağa bağlanmış köylülerin, asker- sivil bürokrasisiyle, esnafı, zenaatkârı, orta ve küçük toprak sahibi köylüleriyle küçük burjuvazinin ve milli burjuvazinin, yani bütün milli sınıf ve tabakaların menfaati, emperyalizmle çelişme halindedir. Başta A.B.D. tekelleri olmak üzere emperyalizm ve işbirlikçileri, emekçi halkımızın alın teri ürününü, yarattığı değerleri paylaşıyorlar.” (Aydınlık, 1968, s. 26)

Tehdit boyutuna varan diplomatik baskılar sebebiyle köşeye sıkışan hükümet aslında ABD yönetiminin taleplerini büyük ölçüde karşılamıştı. Ancak Türkiye tarafından atılan bu adımların hiçbirisi ABD yönetimini tatmin etmedi. Siyasal olarak net bir duruş sergilemeye çalışan Demirel hükümetini bu sıkışıklıktan kurtaran 12 Mart 1971’li muhtıra oldu.

“Ya reform yaparız ya gideriz” gibi büyük iddialarla göreve gelen, ekonomik kalkınma planları ortaya koyacağını iddia eden yeni hükümetin üç aylık icraatları içerisinde tahmin edileceği üzere, afyon meselesi de vardı. Erim Hükümeti kurulduktan yaklaşık 3 ay sonra, 30 Haziran 1971’de haşhaş ekimi ve afyon üretimini yasaklayan bir Bakanlar Kurulu kararı yayınladı. Dünya gençliğini tehdit eden uyuşturucu maddelerin üretimini engellemek adına alındığı ilan edilen bu karar, hükümet tarafından uluslararası bir itibar ve imaj satın almak olarak değerlendirilirken; bağımsızlığını ve özgürlüğünü, büyük çoğunluğu araç ve gereçten oluşan 35 Milyon \$’lık bir paraya satmak olarak değerlendirenler de bulunmaktaydı. 10 yıla yayılan bu yardımın Türk halkında yaşatacağı derin yaralar ise dönemin koşulları içerisinde çok fazla dikkat çekmedi. Zira konunun sadece maddi boyutlar ile ele alınan bir tarafı vardı. Yasağın mimarı olan Erim, haşhaş ekim yasağını kendi zaviyesinden şu şekilde ifade etmekteydi:

Yasağa kadar geline süreçte haşhaş üreten il sayısı sadece 4 tür. Bu iller ekonomik gelişmişlik açısından sıralandığında üst sıralarda değildir. Örneğin yüzyıllardır haşhaş ekimi yapan Afyon ili, 67 il arasında gelişmişlik bakımında 51 inci sıradadır. Ve haşhaş ekimi bu illere fayda sağlamayacaktır. Üstelik daha önceki yasaklamalarda hiçbir menfaat edinilmezken yasaklamanın gerçekleştiği 4 ilde ABD’den gelecek yardımla sağlanacak modern tarım imkanları, bu illerin kalkınmasına da hususen fayda sağlayacaktır. Civanmertliği ile tanınan milletimiz kendi büyük bir kazanç edinmezken, kaçakçılara hizmet etmek gibi en ağır bir şaibe ile karşı karşıyadır. Diğer memleketlerde sönen ocakların vebalinin Türkiye’ye yüklenmesine kesinlikle son vermek zamanı çoktan gelmiştir (DİB Belleteni, 1971, s. 139).

Kararın Türk toplumu nezdindeki etkisi sanıldığından çok oldu. Afyon, dönemin koşulları içerisinde ikiye ayrıldığı düşünülen toplumun bulunduğu ortak paydalardan biriydi. Türk toplumunu yatıştırmak üzere sıklıkla dile getirilen ABD yardımı son mahsulün çiftçinin elinden alınması için bir havuç olarak kullanıldı:

Şimdi Köylü Vatandaşlarıma sesleniyorum: ... İleriki yıllar için hem tazminat hem de yatırım olanaklarının hakiki değeri ile ortaya çıkmasını sağlamak için bütün üretiminizi TMO'ya teslim ediniz. Bu konuda gerekli yardımı göreceksiniz. Alım fiyatını da yükseltmiş bulunuyoruz. Bütün haşhaş üreticilerinin Ofise teslim edecekleri miktar ne kadar büyük olursa gelecek yıllarda ekmeden alacağı tazminat da o kadar geniş olacaktır. Ayrıca üretici bütün mahsulünü Ofise satmak suretiyle kaçakçının oyuncağı olmadığını Türk çiftçisinin haşhaş ekmek suretiyle bütün dünyayı zehirlemek gibi bir gayeyi hiçbir vakit isteyerek, bilerek beslememiş olduğunu da açıkça ortaya koyacaktır. Aziz çiftçi vatandaşlarım, milletimizin itibarını siz kurtaracaksınız (DİB Belleteni, 1971, s. 140).

Bu konuşma, bir yandan afyon üreticisine sakın olmasını, gelecek yıllarda daha çok tazminat hakkı elde edeceğini ifade ederken, diğer yandan da “kaçakçıların oyuncağı olmak” gibi örtü altı bir tehdidi de içeriyordu. Afyon üreticisinin milletin itibarını kurtarmaktan başka çaresi de yok gibiydi. Afyon yasağının uygulayıcısı olan dönemin Başbakanı Nihat Erim konuyu halka anlatmak için ciddi çaba gösteriyordu. 25 Kasım 1971 de yapmış olduğu Genel Kurul Konuşmasında kararı savunmak için şu ifadelere yer verdi:

*“Türkiye’de 40 ilden fazla yerde afyon ekilir iken, biz hükümete geldiğimiz zaman bu, 7’ye inmiş 3 İl’in de bu sene indirilmesi vadedilmiş olduğundan 4 İl’e inmiş durumda idi. Bu, **40 ilden 4 ile inerken ABD Hükümetinden her biri için tazminat mı alınmıştır? Ben ve Hükümetim;** haşhaşın yasaklanmasından dolayı o vilâyetlerde ekim yapan vatandaşların hiçbir zarara uğramamasını sağlamak için uğraşıyoruz, çalışıyoruz. Bizim aldığımız tedbir 1972 yılı Sonbaharından itibaren etkili olarak uygulanacak bir tedbirdir. Biz şimdiden kararını aldık; henüz çalışma halindeyiz. Bu çalışma devam ederken ileri geri yapılan tartışmalar, eleştiriler bazen milli*

menfaatlere faydalı oluyor, bazen de zararlı oluyor. Ben şu noktada Yüce Meclisi temin etmek isterim ki; her halde afyon ekicilerimiz bu yüzden daha alt bir gelir seviyesine düşürülmeyeceklerdir.”

Erim 16 Aralık 1971 tarihindeki hükümet programının sunumuna ilişkin konuşmasında da afyon konusuna değinir. Erim’e göre afyon ekiminin yasaklanmasına ilişkin tedbirler daha sonra sıklıkla söyleneceğinin aksine 7 il ile sınırlı kalacaktır. Bu hususla ilgili olarak Erim şöyle söylemektedir:

“Yedi İl’i içine alan haşhaş bölgesindeki afyon üreticisine mahsulünün karşılığı tazminat olarak ödenecektir. Aynı zamanda bu bölgedeki çiftçilere dahi iyi bir hayat seviyesi sağlayacak yeni yatırımlara gidilecektir. Bu yolda tedbirler alınmış ve alınmaktadır. Bunlar kısa sürede sonuç vermeğe başlayacaktır (Neziroğlu ve Yılmaz, 2014, s.74).

Aslında teknokrat hükümetlerinin baştan beridir aynı söylemi dile getirdiği görülmektedir. Nitekim Nihat Erim’in ardından kurulan diğer teknokrat hükümetinin Başbakanı olan Ferit Melen, 25 Mayıs 1972 tarihli Hükümet programını sunuş konuşmasında şöyle diyordu:

Yedi İli içine alan haşhaş üreticisine mahsulünün karşılığı olan tazminatın ödenmesine devam olunacaktır. Ayrıca bu bölgede yaşayan ve geçimini afyon üretiminden sağlayan çiftçilere yeni geçim olanakları temin edilecek ve bölgenin topyekûn ekonomik ve sosyal kalkınması için bölge gelişme planı hazırlanarak bu planın gerektirdiği programlar uygulanacaktır” (Neziroğlu ve Yılmaz, 2014, s. 164).

Ne var ki Erim ve Melen hükümetlerinin ifade ettiği düzenlemeler, vaat edildiği şekliyle uygulanmadı. Yardım, afyon üretiminin yasaklanmasından dolayı mağdur olan köylülere dağıtılmaktan çok, hazineye gelir olarak kaydedildi. Türkiye’nin almış olduğu bu yasaklama kararı yeni mağdurlar üretirken ABD’deki asıl soruna, yani eroin bağımlılığına da bir çözüm olmadı. Zira eroin ABD’ye Meksika’dan, Burma, Tayland, Laos gibi ülkelerden gelmeye devam etti. Haşhaş üretimini devam ettirmekte olan Hindistan, Pakistan ve Afganistan gibi ülkelerdeki üretim bu dönemde Türkiye’nin

bıraktığı boşluğu rahatlıkla doldurdu. Konu, sadece Amerikan siyasetinde seçim propagandası olarak hoyratça kullanılan bir malzeme olmaktan başka bir işe yaramadı.

4.6.3. Hatadan Dönüş

Afyon yasağı Erim'in söylemleri ile ikna edilemeyecek kadar Türk köylüsünü etkiliyordu. Nitekim yasağın uygulamaya koyulmasından itibaren pek çok ilde ciddi tepkiler doğmaya başladı. Mitingler, Gazete ve Dergilere yansıyan yazılar ve hükumete yönelik sert eleştiriler hatadan dönülmesini gerektiriyordu. Türk toplumunda ortaya çıkan huzursuzluk iç politik söylemle de birleşmiş ve 1974 yılına gelindiğinde afyon üretiminin durdurulmasına ilişkin karar, yayınlanan bir kararname ile kaldırılarak sınırlı da olsa yeniden üretime başlanmıştır. O tarihte alınan kararın ardından haşhaş ziraatı Burdur, Afyon, Denizli, Kütahya, Isparta ve Uşak illerindeki tüm arazilerde ve Konya'nın ilçeleri olan Akşehir, Beyşehir, Doğanhisar ve Ilgın'da tekrar başladı. Yeniden ekim kararının Türkiye üzerindeki uluslararası baskıyı önlemesini sağlamak amacıyla devlet afyon üretimine ilişkin olası riskleri de dikkate alarak bir Bakanlar Kurulu Kararı almış ve haşhaşın çizilerek afyon elde edilmesini yasaklamıştı.

Karar Türkiye'de büyük bir takdirle karşılanmasına karşın uluslararası platformlarda doğrudan bir tepkiye neden oldu. Bu tepkilerden en önemlisi ABD'nin ambargo kararıydı. Haşhaş ekim yasağının kaldırılmasının hemen ardından dönemin ABD Büyükelçisi olan William Macomber 2 Temmuz tarihli gazetelere yansıyan mesajında “*acı bir hayal kırıklığı*” yaşadığını ifade ederek ABD'nin Türkiye'ye yaptığı askeri yardımları kesebileceğini ifade etmişti (FRUS, 2009, s. 670). Aynı dönemde Türkiye'nin başlattığı Kıbrıs Barış Harekâtı ambargo konusunu her yönüyle perçinlemiş olsa da ambargonun bir diğer sebebi afyon serbestisi idi. Konu her ne kadar çalkantılı bir şekilde gelişmişse de Türkiye üzerindeki baskılar uzun yıllar devam etti⁷⁸.

Nitekim Türkiye'nin uluslararası camiada kara propagandaya maruz kalmasına sebep olan Midnight Express isimli İngiliz-Amerikan ortak yapımı film, 1970 yılında geçtiği ifade edilen gerçek bir olaydan uyarlanarak vizyona sürülmüş ve bu filmde tatil

⁷⁸ <https://www.cia.gov/readingroom/docs/LOC-HAK-258-3-5-7.pdf>

için Türkiye'ye gelen bir çiftin geri dönerken yanlarında iki kilo kadar afyon bulundurulmaları sebebiyle hapse atılmaları ve hapiste yaşanan işkence süreçlerini ele almaktadır. Söz konusu film gerek işkence sahneleri gerek cezaevi koşullarının gerçek dışı gösterilmesi ve gerekse zaten uyuşturucu kullanan kişilerin yabancı bir turiste işkence çektirmeleri gibi hususları konu edinmiş ve Türkiye uzun yıllar bacasız sermaye olarak bilinen turizm alanında bu kara propagandanın etkisini hissetmişti.

4.7. Sokakta, Mitingde, Basında Afyon

1971 muhtırası Türkiye'de askersiz bir darbe girişimi olarak gerçekleşmiş ve %52,9 oy ile seçilen hükümet, bir ihtarla istifa etmek durumunda kalmıştı. Muhtıraya kadar geline süreçte afyon bitkisinin önemli bir yeri var. Görünürde, Türk toplumuna bir numara büyük geldiği söylenen 1960 Anayasası, toplumsal özgürlüklere fırsat tanımış; sendikal çalışmalar, öğrenci hareketleri, soğuk savaş dengesine alternatif olarak uluslararası camiada ortaya çıkan bağlantısızlar hareketinin verdiği bağımsız olma hissiyatı, ortaya yeni özgürlükler alanı çıkarmış ve bu özgürlük ortamının doğurduğu sokak hareketleri askerin müdahalesine kadar gitmiştir. Bu müdahalenin ardında, Türkiye'deki gençlik hareketlerinin kullandığı bağımsızlık söylemi, ülkenin soğuk savaş dengesi içerisindeki yerinin bu söylemden etkilenme ihtimali ve ABD iç politikasına malzeme edilmiş olan afyon meselesi yer almaktaydı. ABD'nin siyasi bir müdahale aracı haline getirdiği afyon, dönem dönem sokak hareketlerinin, basın ve siyasal çevrelerin üzerinde söz söylediği bir konu haline geldi.

II. Dünya Savaşının ardından kurulan yeni dünya düzeni içerisinde Türkiye, savaşa katılmamış olmakla birlikte savaşın bütün etkilerini toplumsal olarak hissetmiştir. Savaş sürecinde yaşanan denge politikası merkantilist bir tutum sergilenmesini sağladığı gibi, sonraki süreçte Ülkenin almak zorunda kaldığı tutum savaş dönemindeki yaklaşımın değişmesine de mâni olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan yeni düzende dünya savaş döneminde bağımsız kalabilen Türkiye'yi savaş sonrasında bağımlı hale getirmişti. Yakın Rus tehdidine karşı ABD'nin yanında görünmek zorunda kalan Türkiye pek çok kısa dönemli menfaatinden de vaz geçmiştir. Bunun için, sembolik olsa bile II. Dünya Savaşının mağluplarına savaş açmış hatta hatta kendisinden kilometrelerce uzaktaki Kore

savaşına asker dahi göndermişti. Bu denli büyük kararlar alabilen bir yönetimin afyon konusundaki uluslararası taleplere kayıtsız kalmayacağı neredeyse olağanın ilanı idi.

Afyon yasağı, halka rağmen halk için alınması gereken bir karardı. Ne var ki bu kararın toplumda bir tepkiye dönüşmesi gecikmemiş, bu hususta gençler ön ayak olmuştur. Amerikan taleplerine karşı tam bir direniş beklenirken dönemin gençleri ön saflarda yer alıyor ve farklı düşüncelere rağmen aynı sözleri söylüyordu. Nitekim 6. Filo ile zirveye taşınan ABD düşmanlığı, bu dönemde afyon üreticilerini de içine alan geniş halk kitleleri tarafından destek görürken, ***komünist yaftasına sahip kitleleri Moskova'ya göndermeye ahd etmiş kesimler de*** afyon konusunda, “ötekilerle” hemen hemen aynı duruşu sergiliyordu. Afyon sağın ve solun gençleri için birleştirici bir rol oynuyordu.

4.7.1. Soldakiler, Sağdakiler ve Ortadakiler

1960'lı yıllar Türkiye'de gençlik hareketleri ile anılan bir dönem. Bir taraftan afyon ve türevleriyle gününü gün eden gençlik, diğer tarafta militarize olmuş şekilde kutuplaşarak aynı ideali farklı bir biçimde söylemek suretiyle emperyalizmle mücadele eden gençler: Sağdakiler, soldakiler ve ortadakiler.

Bugün 68 kuşağı olarak adlandırılan ve daha çok dönemin solcu gençlerinin Amerikan emperyalizmine karşı mücadeleleri ile bayraklaştırılan bu dönem, dünyaya farklı pencerelerden bakan gençlerin birleştiği nadir konulardan birinin haşhaş olduğunu göstermektedir. Konu, sokağa taşan eğlenceler, eylemler ve metinlerle birlikte ele alınırken en çok bilinen bazı basın materyallerinde de detaylı şekilde yer almaktadır. Tam bağımsız Türkiye söylemini bayraklaştıran ve bugün 68 kuşağı genellemeleri içerisinde kategorize edilen gençler, haşhaş konusunu da atlamadılar. Dönemin devrimci hareketleri haşhaş üzerinden toplumsal bir örgütlenme sağlamaya çalışıyordu. Her şeyden önce kendi imkanlarıyla ayakta kalmaya çalışan üreticilerden oluşan köy ekonomilerinde önemli bir gelir kaynağıydı haşhaş. Birkaç dönümü içine alan tarım arazilerinde ekilen haşhaş, köylünün sıcak para ihtiyacını karşılamakta, alın teri ürüne dönüşmekteydi. Bu basit sürecin müdahalelerle engellenmesine razı olmak bağımsızlık önündeki en önemli kalelerden birini teslim etmek anlamına geliyordu.

Toplumsal haşhaş politikası açısından siyasetten beklentisi iki noktada yoğunlaşmaktaydı. İlki bu kıymetli ürünün üreticinin elinden alınırken değerinin korunması ikincisi ise herhangi bir sınırlama getirilmeden üretimine izin verilmesi. Bu aşamada devletin tekel vasfına dönüşen izin mekanizması, ilan edilen alım fiyatı ve pazarın kısıtlanması gibi konular köylüyü sabit ve az bir gelire mahkûm etmekteydi. O sebeple daha iyi fiyattan ürün satabilme imkanına sahip olmak her emek sahibinin olduğu gibi haşhaş üreticisinin de hakkıydı. Emperyalizme boyun eğmek anlamına gelen baskılarla oluşan mevcut düzenlemeler sonrasında köylü, ürettiği ürünü daha iyi fiyata satmak istediğinde, kaçakçılarla muhatap gösteriliyordu. Hem üretici hem de alıcı çeşitli cezalarla karşı karşıya kalıyordu. Haşhaş üretimine koyulan kontrol mekanizması özellikle haşhaş üretiminin gerçekleştiği bölgelerde tepkilerin doğmasına yol açmış bu tepkiler ise dönemin protest kesimleri tarafından örgütlü bir tepkiye dönüştürülmeye başlamıştı.

4.7.1.1. Solun Afyon Hassasiyeti

Afyon üretiminin tamamen yasaklanmasının ortaya çıkardığı hoşnutsuzluk, geçimini bu üründen sağlayan çiftçilerde sorunlar doğururken, kararın Amerikan merkezli bir baskının sonucu olarak gerçekleştiğine dair ortaya çıkan ortak kanı, tüm Türkiye genelinde “onur kırıcı” bir eylem olarak okunmaya başlandı. Tepkiler yine gençlik hareketleri üzerinden örgütleniyordu. Bu organize tepkilerin en önemlilerinden biri afyon mitingleriydi. Dev-Genç tarafından düzenlenen bu mitingler Çorum, Amasya, Tokat, Malatya ve Denizli’de gerçekleştirildi. Miting süreçlerinin anlatıldığı 20 Kasım 1970 tarihli İleri Dergisinde yayınlanan **Dev-Genç’in Köy Eylemleri ve Köylü Birlikleri** isimli yazıda miting çalışmalarını şu şekilde ifade etmekteydi:

“Bu bölgedeki ön çalışmalarda bir ekip tarafından yapılmıştır. Ekip bu bölgede 20 günlük bir çalışma yapmış bölgedeki haşhaşla ilgili 14.000 bildirinin köylülere dağıtılmasını sağlamış ve Çorum’da da bir haşhaş mitingi düzenlenmiştir.”

Dergi yapılan çalışmaları detaylı bir biçimde anlatmakta bu çalışmalarda haşhaş üretim ve ticaretine dair istatistiki verilere kadar detaylı bilgilere de yer verilmekteydi.

Derginin aynı başlıklı yazısının Çorum, Amasya ve Tokat illerindeki faaliyetleri anlatan bölümünde

“Çorum’da haşhaş ekim merkezi, Osmancık, İskilip, Mecitözü, Ortaköy ilçelerinde yapılmaktadır. Alınan bilgiye göre ekim bölgeleri tespit edilmektedir. Ne kadar afyon sakızı çıkacağı kurulan heyet tarafından tespit edilmekte ve bu miktarı üretici vermek zorundadır. Devlet tarafından afyon sakızı üç kategoriye ayrılmakta C grubu 80, B grubu 90, A grubu 100 lira üzerinden alınmaktadır. Buna karşılık kaçakçılar ise afyon sakızının kilosunu 250 ile 500 lira arasında almaktadır. Bu durum bölgede kaçakçılığın gelişmesine yol açmaktadır. Haşhaş bitkileri tümüyle işe yaramaktadır. ... Çorum’da 39 köyde 1410 üretici bulunmaktadır. Bunların 1204 dekar araziden komisyon tahminine göre 575 kilo afyon sakızı almaları gerekmektedir. ... Çorum’da haşhaş mitingi çok başarılı olmuş, mitingi sabote etmek isteyen gericiler ezilmiştir.”

Amasya’daki durum ise yine dergi sayfalarında şöyle ifade edilmektedir:

“Amasya’da Merkez, Merzifon, Gümüşhacıköy, Göynücek ilçelerinde haşhaş ekimi yapılmaktadır. Taşova ve Suluova ilçelerinde önemsiz denecek kadar azdır. Merkezde karşı-devrim örgütsüz durumdadır. Sadece Kominizmle mücadele derneği vardır, militanı yoktur, yaptığı iş, bildiri yayınlamaktır.”

Dergi Dev-genç in Amasya’da haşhaş konusunda iş birliği yaptığı Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) den bahsetmektedir:

“Dev-Genç’in hazırladığı bildirinin dağıtımında TÖS’lü militanlar büyük ölçüde yardımcı olmuşlar ve Dev-Genç Ekibiyle birlikte köyleri dolaşmışlardır.”

Dergi yapılacak eylemlerle ilgili yönlendirici bilgiler de vermektedir. Taşova köylerinin köy eylemleri için en uygun bölgelerden biri olduğu Merzifon’un Türkiye’nin en çok haşhaş üretilen yeri olduğu, bu yüzden hükümetin haşhaş ekimi kararını protesto etmek için köylülerin hazır bulunduğu ifade edilirken, köy kahvelerindeki en koyu gericilerin bile iktidarın Amerikan İşbirlikçisi olduğu

konusunda kanaatleri olduğu ve köylerden gelen birçok köylünün haşhaş mitingine katılarak iktidarın haşhaş ekimini yasaklamasını şiddetle protesto edeceklerinden bahsedilmektedir (İleri, 1970, ss. 16-18).

Derginin Tokat ile ilgili yorumu da benzer niteliktedir. Tokat Merkez’de yasaklanmasına karşın Turhal ve Zile’de yapılan ekimlerden bahsedilirken, siyasi polisle birlikte çalışan narkotik şubenin bütün köylerde ajanları olduğunu da vurgulanmaktadır. Çorum ve Merzifon mitinglerinin başarılı geçtiğı de bu rapor verme niteliğı ağır basan dergi yazısında ifade edilmektedir.

Dergide, Proleter Devrimci Malatyalıların planlı bir çalışma ile beşer kişilik komiteler kurduklarını anlatılmakta, bu komitelerin bölge komitelerine dönüştürüldüğünden bahisle, komite yapıları aracılığıyla bildiri dağıtmak ve afiş asmak benzeri girişimlere girişildiğı ve bu vasıta ile Amerikan Emperyalistlerinin halkımızı nasıl sömürdüğüne anlatıldığı ifade edilmektedir. Mitingin köylere kadar sıyan Amerikancı ajanlar tarafından engellenmeye çalışıldığı, köylünün uzak yerlerden ekonomik sebeplerle gelememesi ve karşı-devrimci propagandanın, katılımı azalttığı dergide paylaşılan yazının tespitleri arasında yer almaktadır. (age, s.19)

Haşhaş Denizli Çivril’de de çok ciddi miktarda ekilmektedir. Bu bilgi, İleri Dergisinin söz konusu sayısında yer alırken bölgeye haşhaş sayesinde 25 milyon civarında döviz girdiğı haşhaş ekimini gerçekleştiren köylülerin **“biz haşhaş ekmezsek ölürüz”** dediğı, bölgede yapılan 15 günlük bir çalışmanın ardından Ziraat Odası ve Ülkü Ocakların baltalama çalışmalarına rağmen 20 Ağustos günü Karayahşiler, Emircik, Irgıllı, Sodunlu, Söngüllü gibi ismi tek tek sayılan pek çok köyden katılan köylülerle birlikte yapılan bir yürüyüşün ardından saat 11’de düzenlenen mitingin başarılı bir şekilde sonuçlandığı ayrıca mitingin askeri birliğin kordonu altında yapıldığı da ifade edilmektedir.

Resim 24: Haşhaş Mitinginden bir resim⁷⁹

4.7.1.1.1. Toprak Ağasına Karşı, Afyon Üreticisinden Yana

Emperyalizme karşı mücadeleyi en büyük gaye olarak gören bir kısım gençler, ortak kullanım, alın teri ve emek gibi komünist söylemleri kullanırken karşılarına aldıkları toprak ağalarını, emperyalistlerin taleplerine karşı korumak için savunmakta bir beis görmedi. Dönem toprak reformu olarak anılan gelişmelerin sıkça konuşulduğu bir döneme rast geliyordu. Toprak ağalığını bitirmek kulağa hoş gelen ana bir gaye olurken; hazine arazilerinin de zengin toprak sahipleri eli ile ekildiği iddiasından yola çıkarak, bu toprakların sıradan köylülerce kullanılması gerektiği söylemi, rahatlıkla karşılık buluyordu. Bu düşünce aksiyona da dönüştü. Türkiye İşçi Partisi etrafında ortaya çıkan bir yapı içerisindeki gençler 1969 yılının şubat ayında İzmir'in Torbalı ilçesine bağlı Atalan ve Göllüce köylerinde gerçekleşen toprak işgallerine katıldılar. Aydınlık Sosyalist Dergisi'nin 1969 yılı Mart sayısında konu şöyle değerlendirilmekteydi:

“... sayıları 200'e yaklaşan devrimci gençlerle binlerce tütün ekicisinin tüccar ve tefeciye karşı omuz omuza giriştikleri eylemler,

⁷⁹ https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/ileri-1970/ileri-5.pdf Erişim Tarihi: 03.04.2023

üzerinde en çok durulan konulardan biri oldu. Ne var ki bu eylemler Türkiye’de ilk defa bu ölçüde gerçekleştirilen köylü- gençlik ittifakı...’’⁸⁰

Toprak reformu meselesi sağın gündeminde ise tersi bir istikamette değerlendirilmektedir. Yeniden Milli Mücadele Dergisinin 13 Nisan 1971 tarihli sayısında “*Komünizmin büyük yalanlarından*” şeklinde ifade edilen toprak reformu değerlendirilirken önceliğin, erozyon, yanlış gübreleme, ziraat makinelerindeki dışa bağımlılık ve pazardaki Yahudi hakimiyetine karşı tedbir alması gerektiği hususlarına değinilmektedir (YMM, 1971, s. 9). Diğer yandan toprak reformu olarak ifade edilen uygulamanın Rusya’daki örnekleri ortaya konularak bir tehlikeye dikkat çekilmekteydi:

“Dışarıdan bakıldığında her şey olağan görünüyor. Ancak dağıtım işi başlayınca gerçekler su yüzüne çıkmaya başlıyordu. Geniş Rusya arazisi üzerine dağılmış olan fertlere yerleşme mahallerinden çok uzakta parseller verildi. Mesela Harkof’a yerleşmiş 5 kişilik bir aileye Harkof’tan binlerce kilometre uzaklıkta parseller verildi. Her aile fertinin, ayrı ayrı yerlere gitmeleri teklif ediliyordu. Yani aile birliği parçalanmak isteniyordu.”

Derginin konuya bakışı aynı tarihli bir yazının içerisinde yer alan açıklamada şu ifadeler yer almaktadır:

Toprak reformunun çık küçük parçalara ayırdığı topraklar köylüyü geçindiremez hale gelir. Milli gelir düşer Bunun üzerine tarlalar kolektifleştirilir. Başlarına bir modern ağa seçilir. Köylüler de toprakta işçi haline gelirler.

Derginin 25 Ekim 1971 tarihli sayısında toprak reformu düşüncelerine de değinilen bir röportaja yer verilmektedir:

“Teklifin gerçekleşmesi bence mümkün değildir. Bizim yakınımızdaki köylerde bunu yapmaya kalktılar, köylü birbirini kırdı. Fukaralıktan evlenemeyen otuz yaşına girmiş gariplere, bir karış toprağı olmayıp ırgatlık eden işçilere toprak verilmedi de köy ikiye ayrıldı. Hatta öyle zamanlar geldi ki zengin fakir kavgası başladı. Fakirler zenginleri evden dışarı

⁸⁰ Aydınlik Sosyalist Dergi Mart 1969. Sayı 3 Sayfa 342

çıkarmadılar. Kısacası kar reşim, o toprak reformu yok mu? zengini daha zengin, fukarayı da daha fakir etti. İtimat et Avren gibi (Afyonda bir köy) bazı köylerde toprak reformundan kalma kavgalar, gürültüler, mahkemeler halâ devam etmektedir.”

Bir yandan toprak ağalarına karşı çıkan gençliğin, afyon örneğinde olduğu gibi, toprak ağalarını da içine alan köylünün üretimini de korumaya çalışması önemli bir duruş göstergesidir. 1967 yılında Malatya İlinin Ören Köyünde 15 günde bir yayınlanan Haşhaş Gazetesi bu duruşun en güzel örneklerinden biridir. Bir gazeteye adını vermiş olan haşhaş o dönemin koşullarında bu ürüne nasıl bakıldığı hakkında bir bilgi verebilir. Az değil tam 17 sayı yayınlanan Haşhaş Gazetesi yayınlandığı bölgelerde köyde yaşanacak devrimci kıvılcıma bir sebep arıyordu. Gazetede çıkan “Kazmalar Birleşin” başlıklı yazıda sınıf mücadelesine ilişkin söylemler haşhaş üreten emekçi üzerinden şöyle anlatılıyordu:

“Şunu tüm köylüler bilmelidir ki bu adamlar kendi zararlarına kanun çıkarmaz. Buğday, fasulye, kaysı, haşhaş köylünün elinde para ederse tüccar kazanamaz. Hani biz haşhaşın sütünü tabanlarımız şişerek toplarız. Mal meydana gelince büyük tüccarlar başımıza çullandır. Fakirin arkası yoktur. Paraya ihtiyacı vardır. Giyinmek, faiz vermek, vergi ödemek için tez satmak zorundadır. Ucuza kaparlar elinden, iki yüze alıp; beş yüze, bine satarlar. Kazancımız ağaların cebine gider.”⁸¹

Bugünün penceresinden bakıldığında klasik bir fakir edebiyatı olarak değerlendirilebilecek bu satırlar o dönem Türk toplumunun zengin fakir ayırt etmeksizin tam anlamıyla bir gerçeği olarak durmaktadır. Büyük çoğunluğu tarımdan beslenen bir toplumun ekonomik istikbalinin, tarımsal faaliyetlerle mümkün olduğu o dönem için farklı mecralarda defalarca dile getiriliyordu. Ziraat Mühendisleri Birliğinin İstanbul Şubesi tarafından yayınlanan Başak Dergisinin Ağustos Ekim 1970 tarihli sayısında;

⁸¹ https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/hashas/hashas-05.pdf Erişim Tarihi:08.01.2023

“Pamuk, tütün, afyon gibi memleketimizin önemli mahsullerini ekiminde herhangi bir kısıtlamaya gidilmemelidir. Bu mahsullerimizin satışı kolay olduğu gibi sağladığı döviz de çok yüksektir.”

Denilmek suretiyle önemli bir tespiti yer veriliyordu (Büyükyüzbaşıoğlu, 1970, s. 6). Aynı derginin Zavallı Kayseri Loncası başlıklı yazısında:

“Her fırsatta belirtmeye çalıştığımız üzere Türkiye'miz, tabiat ananın bağışladığı büyük olanaklara rağmen, tarımda özlenen gelişme düzeyine bir türlü ulaşamamaktadır. Nasıl ulaşsın ki bir yandan iç politikacının arzusuna uyan eller tütün ve findığımızı perişan ederken beri yandan yabancı oyunlara esir olan kafalar pamuğumuzu, yağlı tohumlarımızı ve afyonumuzu yok etmeye çalışırlar” deniliyordu.

Gençlerin bu denli politize olmasında dönemin dergilerinin payı çok büyüktü. Söz konusu dergiler bugün 68 kuşağı olarak bilinen Türk gençlerinin örgütlenmesine hizmet ederken baş düşman olarak gördükleri Amerika'ya ve onun emperyalist taleplerinden biri olan afyon yasağına karşı da onulmaz bir mücadele veriyor ve bölgenin tarım işçisini de bu sayede daha kolay örgütleyebiliyordu. O dönem Türkiye İşçi Partisinin yayın organı olan Aydınlık dergisinde parti üyelerine ilişkin olarak yayınlanan tabloya göre, geniş tarım topraklarına sahip olan Türkiye'nin, Afyonu da içine alan endüstri bitkilerinin üretimi çoğunlukla gerçekleştirdiği Ege, Akdeniz ve Marmara bölgelerinde tarım işçilerinin parti üyeliklerinin diğer coğrafyalara göre daha çok olduğu görülüyordu. Partinin toplam üye sayısı 12695 iken üyelerin sınıf dağılımında Tarım işçileri toplam 1174 olarak gösteriliyordu. 1174 tarım işçisinden Ege, Marmara ve Akdeniz'i içine alan bölgedeki işçi sayısı ise neredeyse toplam rakama yakındı (Perinçek, 1969, ss. 205-209).

4.7.1.2. Sağın Afyon Hassasiyeti

Haşhaşın dönemin gençlerini birleştiren nadir konulardan biri olduğu muhakkak. Uygulama yöntemleri farklı olsa da Sol'un gençleri gibi Sağ'ın gençleri de afyon konusundaki gelişmeleri yakından takip etmektedir. Bu durumu, dönemin sağ genç profilini temsil eden Yeniden Millî Mücadele Dergisinde ayrıntıları ile görmekteyiz. 6 Temmuz 1971 tarihli Yeniden Millî Mücadele Dergisinde *Afyon Ekimi*

Yasaklanırken Köylü ve Devlet Zarar Görmesin başlıklı yazıda, Afyon üretiminin yasaklanmasının ana taleplisi ABD iken konunun Komünizm ile ilişkilendirilerek anlatılması dikkat çekmektedir. Yazıda Türkiye’deki afyon üretiminin azaltılmasının Kızıl Çin’e yarayacağından bahsedilmektedir. Devletin yıllık 30-35 milyon lira olarak elde ettiği gelirin, her sene arttığından bahisle Afyonun yasaklanması sebebiyle ortaya çıkacak olan zararın ABD tarafından verilecek olan yardımla giderilebilmesi için her sene belirli oranda artış yapılması gerektiği de vurgulanmaktadır.

4.7.1.2.1. Elin Gavuru Esrar Çekiyorsa Bize Ne!

Derginin 25 Ekim tarihli sayısında Afyon köylülerinden biri olan Bekir Yıldırım ve Ali Taşkın ile yapılan bir röportaja yer verilmektedir. Söz konusu röportajda köylüler, afyonun her anlamda hayat kaynağı olduğundan, yerine ekilmesi önerilen ay çiçeğinin kıraç arazi sebebiyle bekleneni karşılamayacağından, devletin vermiş olduğu, son mahsul ile on yıllık tazminatın verileceği vaadine güvenmediklerinden bahsetmekte ve

“elin gavuru esrar çekiyorsa bize ne? Bizim orda alışmış kudurmuştan beterdir” derler. “Tüm dünyada afyon yasaklanmadığı müddetçe başka memleketten alır gene yerler o herzeyi”

diyerek isyan ettiğinden bahsedilmektedir. Bu haberde, afyon üreticileri arasında bile çalışmanın ilk kısımlarında da ifade edilmiş olan esrar, eroinin birbirine karıştırıldığı dikkate değerdir.

Haşhaş yağı imalatçısı Ali Taşkın ile yapılan röportajda ise

“Bu bizim ata mesleğimiz idi. Bu yaştan sonra başka mesleğe atılmak çok zor olacak. Bu saatten sonra kimimiz amelelik kimimiz hamallık yaparız herhalde. Ben yevmiyeyi 50-60 galıp küspeden çıkarırdım. Bunun yıllık geliri asgari 40 bin lirayı geçerd. Bir de buna yağdan elde edilen geliri hesabedersek verilen tazminatın yıllık 100 bine yaklaşması lazım. Bunun her sene karşılanacağına ben inanmıyorum.” Kaçakçılık önlenabilir miydi sorusuna ise: Hiçbir zaman kaçakçılık önlenemez. Ancak hükümet afyon fiyatını yükseltir, cezayı artırır bu mümkün olur.”

Röportaj yapılan bir başka isim ise

“Haşhaş ekiminin yasaklanması ideolojiktir. Biz kendi menfaatimizi bırakıp yabancıların menfaatine göre iktisadi hayatımızı tanzim edemeyiz. Hem haşhaş yağı üstün kaliteli zeytinyağıyla bile rekabet edecek bir yağdır. Dünyada sadece Türkiye ekmiş olsa ve afyonun, eroinin, esrarın ham maddesini sadece biz karşılamış olsak ve bizde yasaklanınca uyuşturucu madde kullanma son bulsa neyse. Fakat bizden çok daha fazla, çok daha teşkilatlı haşhaş ekimi yapan ülkeler var.

4.7.1.2.2. Gerçek Suçlu Komünizm ve Kapitalizmdir.

Aynı derginin *Bizim Haşhaş ekimini yasaklamamız Amerika'nın derdini çözmeyecektir.* Başlıklı makalede konunun kapitalizmle bağlantılı bir dil ile ele alındığını görüyoruz.

“Çok yazıldı, çok söylendi... Haşhaş ekimini yasaklamayın, 100 bin Anadolu köylüsünü mağdur etmeyin, beynelmilel politikaların oyununa gelme yelim, milli ekonomimizi heba etmeyelim diye çok feryat edildi. Millî meselelerde hassas gerçek yazar, millî menfaatlerde zerre kadar taviz vermeyen gerçek aydın çok çırpındı, çok çabaladı... Olmadı. Haşhaş ekimi bütün Türkiye’de yasaklandı: Zira insanoğlu bazı nazariyatçı ilim adamlarının (!) iddia ettiği, kapitalizmin veya komünizmin zannettiği veya kastettiği gibi sadece teknik bir makina değildi. Daha başka şeylere ihtiyacı vardı ve bu yönde asırlardır tatmin olunmamıştı. İşte seks çılgınlığı, hippilik furyası, esrarkeşlik ve bir sürü akıl almaz buhran hep bu beynelmilel ellerle yürütülen tatminsizliğin, yıkımın neticesi oldu. Amerika, haşhaş ektiğimiz için bizi suçlu görebilir ve haşhaşı yasaklama kararımız için Amerikan parlâmentosu bizi alkışlayabilir ama: Amerika SUÇLUDUR. Bir dekarlık haşhaş tarlasından 1-3 kilo arasında afyon çıkartılır. Afyonun kilosu senelere göre 70 ilâ 200 lira arasında değişir. Ama afyondan 1. kademedede morfin imal edilir ki onun kilosu imal edildiği yerde 3-4 bin büyük şehirlerde 6 bin lira civarındadır. 2. Kademedede afyon eroin haline getirilir ki bunun kilo fiyatı

astronomik rakamlara ulaşır. Mesela Amerika'da 1 kilo eroin 250 ile 400 bin lira arasında alıcı bulmaktadır.”

Şeklinde bilgilere yer verilmektedir. Derginin Komünizm karşıtlığı da bu metinlerde yerini bulur: *Kızıl Çin Afyon Kaçakçılığını Devlet Eliyle Sürdürüyor* başlıklı makale

*“Komünistler dünyayı ele geçirmek için esrar kaçakçılığı yapmakta bir beis görmüyor” Geçen yıl, Senatoda afyon konusu müzakere edilirken Kontenjan Senatörü Suat Hayri Ürgüplü: “Yıl 1965, 4. Koalisyon Hükümetinin Başbakanıym Dışişleri Bakanı Haşan Işık bana, Amerikan sefirinin Türk afyon üretim alanlarının sınırlandırmasını istediğini belirtti. Döviz darlığı arttıkça. ABD'nin afyon konusundaki baskısı da çoğaldı» demiştir. İlâç sanayiinin en lüzumlu maddelerinden biri olan afyon konusunda, 1958'lerde Amerika'ya «Ortak Bir Afyon Sanayii» teklifinde de bulunmuştuk Zamanın Dışişleri Bakanı Zorlu ile ABD Dışişleri Bakam Dulles arasında yapılan görüşmeler de bir netice vermemiştir. Kısacası, dünyanın en kaliteli afyonunun ve müştaklarının (afyondan elde edilen diğer ürünler) Türkiye'de yetişmesi ve yarın kurulacak dev tesislerle dünya afyon ihracatının elimize geçmesi düşüncesi hangi beynelmilel kuvvetleri rahatsız etmiş ve böyle bir karar almaya zorlamıştır? Diğer taraftan 2253 sayılı ve 31 May. * ;933 tarih «Uyuşturucu Maddeler İhisarı Kanunu» nun 1. maddesiyle 3491 sayılı ve ?4 Haziran 1938 tarihli «Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu» 6. maddesi Afyon Müştakları sanayiini kurmamızı ve mamüllerini, dünya ilâç ve tıb ihtiyaçların] karşılamak üzere ihraç etmemizi istemektedir. Bu kanunun verdiği müsaade ile Türk köylüsü, yıllardır geçim şart larını Haşhaşa başlanmış, İktisadî hayatım ona göre şekillendirmiştir Şim di bu durum gözüne alınmadan yapılan yasaklama, Afyon ekilen bölgelerde İktisadî krizi artıracaktır. Geçtiğimiz hafta içersinde Türkiye'ye gelen Amerikan Tarım heyetinin haşhaş ekilen sahalarda tespitler yaparak, 4 yılda ödenecek tazminatın bedelini tayin edecekleri söylenmektedir. Haşhaşın yerine ekilecek olan buğday ve ayçiçeğinin köylümüzü tatmin etmesi güçtür. Hem Türkiye'nin ayçiçeğine değil yukarıda saydığımız*

faydalarından dolayı haşhaşa daha çok ihtiyacı vardır. Yasaklama karan, zaten hayli büyük olan ihracat • ithalat açığımızı daha da artıracaktır. Tıbbi sahada kullanılan uyuşturucu madde ihtiyacımızı bile, ithal yoluyla karşılamak mecburiyetinde kalacağız. Bey nelmileil yahudiliğin, sürü haline ge tirmek için uğraştığı ve muvaffak ta olduğu Amerikan gençliği, içine yuvarlandığı buhrandan kurtulamayacaktır. Zira Beynelmilel şebekeler, çeşitli devletlerden afyon kaçakçılığını devam ettireceklerdir Ne olacaksa Türkiye 'ye olacaktır. Anadolu köylüsü bir buhran devresi geçirecektir. Eğer sağ-salim geçirebilirse, İktisadî Hayatımızla çelişen bir karar veren yetkililerin, bu kararlarından dönmez tavırları karşısında, hiç olmazsa ABD ile yapılan anlaşmada mili! menfaatlarımızın azami gayretle savunmalarını istemek, milletimizin hakkıdır Şu anda afyon ekmesi yasaklanmış olan 10° bin aile, kararsızlık, ne yapacağını tayin edememek durumuyla karşı karşıyadır Elinden en hayatî geçim vasıtası alınmış olmasının şaşkınlığı içindedir Mes 'ullerin en kısa zamanda tedbir alması köylümüzün ızdırabını hafifletecektir.

Aynı Derginin Kasım 2015 tarihli sayısında Haşhaş Eken Türk Köylüsüne karşı Vazifemiz başlıklı bir yazı yer almaktadır.

Haşhaş ekiminin yasaklanmasına ilişkin görüşmeler esnasında Türk tarafı bu kararın ülkeye uğratacağı zararı 335 milyon lira olarak hesaplamışlardı. Bu hesap Amerikan heyeti tarafından çok bulunmuş ve 250 milyon lira gibi bir rakamda ısrar edilmiştir. Yoğun ve hararetli geçen görüşmeler esnasında bu görüşmeleri etkileyecek çeşitli stratejiler geliştirilmekteydi. Nitekim ABD Dışişleri Bakanı senatoda ülkesinin yapmış olduğu dış yardımların kesilmesine ilişkin bir konuyu gündeme getirmiş, tam da görüşmelerin yapıldığı esnada gündem edilen bu konu görüşmeleri daha da çıkmaza sokmuştur. Karşılıklı yapılan görüşmelerin ikna süreçlerini kapsayacak şekilde kurgulanması Bakanlıklar nezdinde yapılan görüşmelere de yansımıştır. Nitekim Türkiye 'nin Tarım Bakanı Orhan Dikmen Amerikalı mevkidaşına konunun ehemmiyetini anlatırken şu örneği vermektedir: Haşhaş, Türk köylüsü için vazgeçilmez bir bitkidir. Düşünün bir sabah

kalktığınızda Amerikalı bir vatandaşa “Sabah kahvaltısında, yumurta ve domuz sucuğu yemeyeceksin diyordunuz” haşhaş Türk köylüsü için tam da bu anlama gelmektedir.” Amerikan Senatosunun alacağı bir karar Türk köylüsünü etkilememelidir.

22 Kasım tarihli Sayıda “Haşhaş Antlaşmasının Neticesi Açıklanmalıdır” başlıklı bir yazı yer almaktadır:

ABD Tarım Bakam Harâin ile haşhaş ekiminin yasaklanması konusunda yapılan görüşmeler bitmiş, fakat netice kesin olarak açıklanmamıştır. Daha doğrusu uzlaşma yapılamamıştır. Görüşmeler sonunda yayınlanan Türk - Amerikan ortak bildirisinde özet olarak üç ana bölümde anlaşmaya varılmıştır. 1) 7 ilde haşhaş ekiminin yasaklanmasından meydana gelen çiftçinin zararının ABD hükümeti tarafından tamamen karşılanması. 2) iki yıl sonra ikame gelir sağlayacak projelerin finansmanı. 3) Türkiye'nin afyondan sağladığı döviz kaybının karşılanması. Anlaşmaya varılan hususlar bunlardır.

Fakat haşhaş üretiminden köylülerimizin saran ne kadar olarak tesbit edilecektir? Döviz kaybımızın miktarı nedir? Bu zararlar ne kadar süre ile ödenecektir? Ve ne şekilde ödenecektir? Henüz tesbit edilememiştir. Sürüncemede bırakılmıştır. ABD'nin yaptığı haşhaş ekimini yasakla ma teklifi kabul edilirken, yasaklama süresi. Tazminat sonrası yıllar için durumun ne olacağı anlaşma mevzuu edilmemiştir. Sonra tazminat miktarı tesbit edilirken Türkiye'nin ilâç sanayii için kullanacağı haşhaşın temini hesaba katılmış mıdır? Bunlar Türkiye için düşünülen problemlerdir. İşin önemli yönlerinden birisi de; acaba Amerika'da uyuşturucu madde kullananların sayısında ve İmi hastalığının tedavisinde Türk hükümetinin aldığı bu kararın rolü ne olacaktır?

Denilebilir ki sade ce haşhaş yetiştiren Türk köylüsünün uğradığı zarar ve maruz kaldığı darbe, yanına kâr kalacaktır. Amerika'da kullanılan uyuşturucu maddenin 2/3 sinin Türkiye' den geldiği iddia edilmektedir. Yapılan bu yasaklamadan sonra Amerika'daki esrarkeşler, esrar bulamayacaklar, dolayısıyla intihar edeceklerdir. Amerikan hükümeti acaba

bu intiharları ne ile önleyecektir? ikinci durum, devlet eliyle afyon kaçakçılığı yapan Kızıl Çin ve benzeri devletler için yeni bir pazar açılmış olacaktır. Nitekim hadiseler bunu göstermektedir. 13 Ka sim tarihli gazetelerde «Filipinli bir diplomat ile bir Çinli tüccar, dün Newyork'ta ABD'ne yaklaşık olarak 200 milyon TL. de gerinde 15 kilo esrar soktukları için tutuk hımışlardır.» şeklindeki haber bunu doğrulamaktadır.

Buyurun! Amerika'ya esrar, eroin vesair uyuşturucu maddeleri sokanlar kimlerdir? Türkiye'de haşhaş ekiminin yasaklanması bu hususta en ufak bir azalma meydana getirmeyecektir ABD hükümeti eğer gerçekten insanlığı ölüm ağına iten bu illeti ortadan kaldırmak istiyorsa, insan haklarını korumayı ve dünya barışını kendisine hedef olarak kabul eden teşkilâtlar vasıtasıyla bütün dünyada haşhaştan uyuşturucu madde imal etmeyi men etmenin yollarını aramalıdır. O zaman Türkiye için yapılan teklifin samimiyeti anlaşılacaktır. Ayrıca; Amerika kendi gençliğinin neden uyuşturucu madde kullanma ihtiyacı duyduğunu iyice araştırmaktır. Hiçbir insan durup dururken düşünce hayatını tahrip etmek, beynin fonksiyonunu ortadan kaldırmak istemez. Ama insan beynini gerçeğe uygun olmayan, yanlış temellere dayanan materyalizmle doldurursanız, artık o beyin ve düşünce sistemi, sahibi olduğu ferdi içten içe kemirmeğe başlayacaktır. Neticede bünyeye zararlı hale gelmiş olan beynin fonksiyonu durdurulmak istenecektir ve esrar kullanılacaktır.

Amerika, gençliğini kurtarmak istiyorsa her şeyden önce kafaları kapitalizmin temelinde yatan materyalizmin tesirinden uzak tutmalıdır. Şimdi, ortada verilmiş bir karar vardır. Bu karar hakkında ne kadar konuşsak boşunadır. Şimdi yapılacak şey haşhaş üreten köylülerimizin uğrayabilecekleri bütün zararların karşılanmasıdır. Boş kalan toprağının verimli hale getirilmesi için gerekli imkânların temini zaruridir. Bu hususta ABD hükümeti çeşitli oyalama ile işi aksatma yolundadır. Türk köylüsünün eski ızdıraplarını katmerleştirmek neticesini doğuracak her hareket zararlıdır.

Derginin 29 Kasım tarihli sayısı Geçen Hafta' yaşananları özetleyen bölümde ilginç bir hususa değiniyor. Eroin başlığının atıldığı bu detay haber Newyork kaynaklı

Daily News gazetesine atıfla ABD'ye yaklaşık 12 milyon \$ tutarında bir uyuşturucuyu gizlice sokmaya çalışan bir Fransız Memurun mahkemeye sevk edildiğinden bahsediyor. Haberin yorum kısmı ise şöyle:

Şimdi salim kafadarla lütfen düşünelim: Türkiye'deki afyon ekimi niçin yasaklanmıştı? Yasağın halen yürürlükte olmasının değiştirdiği nedir? Bütün haşhaş üreten milletler ve haşhaşı eroin haline getirenler harıl harıl çalışırken, biz yasaklamışız, neye yarar?

Konu derginin neredeyse her sayısında bir şekilde ele alınmaktadır. Nitekim 20 Aralık 1971 tarihli sayının “Bir Olay Bir Yorum” köşesinde:

Türkiye'de 100 binden fazla ailenin geçimi haşhaşa bağlıdır. Haşhaş ekimi yasaklanınca müstahsil bir sürü problemle karşı karşıya kaldı. Amerika ile anlaşma kesin neticeye bağlanamadı. Tazminat miktarı, ne kadar zaman ödeneceği, ne şekilde verileceği tam bir açıklık arz etmemektedir. Tazminat meselesi halledilmiş olsa bile haşhaş üreten köylülerin yüzü yine gülmeyecektir. Çünkü tazminat olarak ödenecek olan para hiçbir zaman haşhaş tan elde edilecek olan paraya eşit olmayacaktır. Mutlaka köylünün eline daha az para geçecektir. Bu para ile müstahsil, eskiden hayvanlarını beslediği haşhaş küspesi yerine ancak yem satın alabilir. Fakat kendi ihtiyaçları için elinde avucunda bir şey kalmaz.

Diğer taraftan haşhaşın ekilmesinin yasaklanmasına sebep, ondan elde edilen morfin, eroin gibi uyuşturucu maddeler ve bunların Amerikan gençliği üzerine yaptığı tahribattı. Bu tahribatın Türkiye'de afyon ekiminin yasaklanmasıyla duracağını düşünmek, hayalle uğraşmak demektir. Çünkü Türkiye'nin dışındaki afyon üreticileri, afyon yetiştirmeye devam etmektedirler. Bütün dünyada afyon istihali durdurulsa bile, mesele uyuşturucu madde kullanmak ise bu ihtiyacı L.S.D., marijuana gibi kimya yoluyla imal edilen maddeler çok daha iyi karşılamaktadır. Amerikan gençliği esrarkeşlikten, eroinman olmaktan kurtarılmadığı müddetçe, afyon bulamadığı zamanlarda L.S.D. veya marijuana bulmakta güçlük çekmeyecektir. Daha birkaç gün önce polis, New York'ta iki ton marijuana

ele geçirmiştir. Sadece bu miktar bile on binlerce insanın beynini uyuşturmağa yeter.

Demek ki, sadece Türkiye'nin afyon ekimini yasaklaması esrarkeşliğin ortadan kalkması için kâfi değildir. Üstelik haşhaştan elde edilen ürünler morfin ve eroinden ibaret değildir. Tohumundan elde edilen yağ ve küspesi vardır. Bunlar hem insanlar hem de hayvanlar için faydalı olduğuna göre, hiç olmazsa haşhaş tohumundan istifade ortadan kaldırılmamalıdır. Nitekim Türkiye Ziraat Odaları Birliğinin Afyon'da tertiplemiş olduğu toplantıda yapılan konuşmalarda da bu durum üzerinde hassasiyetle durulmuştur. Afyon, Konya, Isparta, Kütahya, Burdur, Uşak, Denizli vilayetlerinin Teknik Ziraat müdürlükleri yetkilileriyle toplantıya katılan haşhaş müstahsillerinin müşterek arzulan şu olmuştur». Haşhaş ekimi asla yasaklanmamak, ekime devam edilmeli yalnızca haşhaşın çizimi yasaklanmalıdır. Böylece afyon sakızı alımı önlenmeli, fakat tohumundan yapılan istifadelere mani olunmamalıdır.» Herhalde bundan daha makul istek olamaz. Eğer maksat uyuşturucu madde istihsalini durdurmak ise köylülerin bu arzulan mutlaka yerine getirilmelidir. Haşhaş tohumundan istifadeye mani olmadan, afyon sakızı elde etmenin önüne geçmek pek çor değildir.

Haşhaş tarlalarını dolaşıp çizimi yapmış olanları cezalandırmak meseleyi halletmeye kâfidir. Vazifemiz milletimizin refahını, huzurunu ve geçim şartlarını en güzel şekilde temin etmek olduğuna göre, yanlış kararlarda ısrar etmek hem milletin menfaatına aykırıdır hem de istismarcılara fırsat verecektir. Sakınmalıdır. Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki; düşmana fırsat vermemek, köylümüzü zor duruma düşürmemek istiyorsak haşhaş çizimini yasaklasak bile haşhaş tohumundan istifadeye asla mâni olmamalıyız.

Yeniden Millî Mücadele Dergisinin dışında konuya eğilen başka yayın organları da vardır. Milliyetçi hassasiyetlere sahip ve haftalık olarak yayınlanan Devlet Gazetesi 5 Temmuz 1971 tarihli sayısında Haşhaş meselesini kapağına taşımakta ve “Afyon üretimi Hindistan'da desteklenirken Türkiye'de Yasaklanıyor”

değerlendirmesine yer vermektedir. Gazetenin Yorum Düşünce ve Olaylar köşesinde Haşhaş Yasağının ardında ne var sorusu sorularak konu iç politik değerlendirmelerden çok uluslararası boyutu ile ele alınmaktadır:

“Türkiye’de sokakdaki adam için konu Avrupa ve Amerika da insanların afyondan mamul uyuşturucu maddelerle zehirlenmesini önlemek üzere Hükümetimizin üzerine düşen görevi yaptığı intibai uyandırılmıştır. Konu hükümet programında da bu şekilde takdim edilmiştir. Gerçeğin bu olmadığı ise pek az kimse tarafından bilinmektedir. Kısaca açıklayalım: Dünyanın afyon ihtiyacı iki ayrı talebe bağlıdır, Kanuni ve kanunsuz talep. Kanunî talep ilâç sanayiinin ihtiyacıdır ve 300 tondur Uyuşturucu madde müptelâlarının ihtiyacı ise 130—140 ton civarındadır. Kanunî talebi karşılayan ülkelerin en önemlileri Hindistan ve Türkiye’dir.

Türkiye, son yıllarda kesif bir dış baskı ile haşhaş ekilen il sayısını azaltmış ve nihayet yasaklama karan almıştır. Diğer büyük müstahsil ülke Hindistan ise Ekim alanlarını genişletmekte ve kanunî afyon piyasasına tek başına girmeye hazırlanmaktadır Türkiye’deki yasaklama karan Hindistan’ın ekmeğine adeta tereyağ sürmüştür.” “...Amerikan toplumunun geleceğini kurtarmak için her gün gazetelerde yer alan Amerikalı yetkili şahısların Türkiye’yi suçlayan beyanlarının aslını araştırmak gerekmektedir. Gelişmiş ülkelerde uyuşturucu madde alışkanlığına! yansı tabiî menşeli ise diğer yarısı kimyevî maddelerdir. ISD gibi. Tabii menşeli maddelerden çok azının Türkiye’den kanunsuz pazara intikal ettiği açık bir husus olduğu halde, asıl kanunsuz istihsalı yapan ülkelere yöneltilmeme sinin sebebi nedir? Tabiî menşeli diğer uyuşturucuları istihsal eden ülkeler için de herhangi bir ciddî tedbir —özellikle Amerika tarafından— niçin düşünülmemektedir? Meselâ Coca yaprağı istihzarını durdurmak için ciddi bir gayret yoktur. Sentetik uyuşturucuların gençliği zehirlemesini önleyecek herhangi bir gayret de gösterilmemektedir şeklinde ifade edilmektedir. ... Şüphesiz Avrupa ve Amerika için 20. asırda «Biz kaçakçılığa engel olamıyoruz. Siz ekimi durdurun da bizim kaçakçılarımız bu vesile ile işten

vaz geçsinler» demek ciddi bir devlete ve devlet anlayışına uygun bir tutum olmaktan uzaktır.”

Söz konusu gazetenin alınan yasağa karşı herhangi bir değerlendirmede bulunmadan yapmaya çalıştığı bu tahlilin o dönem milliyetçi kesimin tutumundan ileri geldiği düşünülebilir. Söz konusu tutum Amerika’ya yakın olmaktan ziyade orduya yakın olmak olarak değerlendirilebilir. Zira Yazının devamında dikkati çeken iki başlıktan biri Dev-Genç’i savunan “*Ecevit Hatasında Israr Ediyor*” şeklinde iken diğeri “Türk Milleti Ordusunu Destekliyor” şeklinde neşredilmiştir.⁸²

Afyon üretiminin yeniden başlamasına ilişkin çözüm yolları da ülkenin gündeminde uzunca bir süre yer eder. 1974 yılının Mart ayında bir gazete haberi En Ahlaki, En İnsani, en Akli çözüm yolunun haşhaşın çizilmeden toplanması gerektiğini söylemektedir.⁸³

4.7.1.3. Afyondan iPhone’a Ortadakiler

68 kuşağı Türkiye’de genel anlamıyla sol düşünceye mensup gençleri anlatmak için kullanılıyor olsa da dünya genelinde bu dönem kast edildiğinde akla, etkisi daha önceleri başlayan ve 1965’lerle birlikte daha da ortaya çıkan Flower Child neslini getirmekteydi. Amerikalıların ülkelerindeki zencilerden daha alt düzeyde yaşayan beyazları kast etmek için kullandıkları hippie kelimesinden türeyerek kullanılmaya başlanan Hippie gençliği, *Vietnamlılar bana bir şey yapmadı ki, onlarla neden savaşıyım*, diyen Muhammed Ali’nin sergilediği bir protesto kültürünün ürünüydü. Bu dönem akla Martin Luther King Jr.’ın *Bir Hayalim Var* çıkışını getiriyordu. Batıda yeni dini arayışlar arasında dahi bir tutum olarak bahsedilen hippie kültürü, silahların ucuna takılan çiçek tepkisi ile hafızalara kazınmaktaydı. Bryan Wilson tarafından yalnızca refah koşullarında meydana gelen bir isyan retoriği olarak tanımlanan hippiler “Aşk, barış ve özgürlük” ve “savaşma, seviş” gibi her şeyin barış içerisinde birlikte yapılabileceğini düşünen gençlerin komün olarak bir arada yaşadığı; aile, çocuk, cinsellik gibi o güne kadar toplum tarafından kabul edilen pek çok normal

⁸² Devlet Gazetesi 5 Temmuz 1971 http://ulkunet.com/UcuncuSayfa/devlet_118_yeni_7827.pdf Erişim Tarihi:23.01.2023

⁸³ Gazetearşivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/O1s_x2F_kk5s17Zigf4SXU7Aog_x3D_ 16.03. 1974 Erişim Tarihi:15.05.2022

reddederken alternatif çözümlere sığınıyordu (Durmuşoğlu, 2019, s. 222). Bu alternatif ve protest duruşun sığındığı limanlardan biri de uyuşturucuydu. Ailelerinin sürdürdüğü gelenekleşe yaşam tarzına, ulusal ve uluslararası çatışmalara şiddetle karşı çıkıyorlardı. Genel geçer moda tarzını reddeden bu gençler ezilen halkların giysilerinden parçalar alarak oluşturdukları bir kıyafet tarzını benimsiyor, erkekler ve kızlar saçlarını uzatıyor, başlarına bandana, korsan eşarbları takıyor uzun çiçekli etekler, kirli sakallar ve el örgüsü bluzlarla farklı bir tarzı benimsiyorlardı (Pektaş, 2006, s. 139). Dünya insanlar, hayvanlar ve bitkiler için birlikte yaşanası bir yerdi. Daha çok vejetaryen beslenmeyi tercih eden bu kitlenin anlamsız gibi görünen protest tutumu bir dönem gençliğini her yönüyle içine çekiyordu. Dönemi bayraklaştıran müzik grupları ve şarkıcılar olan Rolling Stone, Beatles, Carlos Santana gibi isimler bu protest duruşun öncülleri olmakla birlikte hemen hepsinin sahnede tükettiği bir uyuşturucu da vardı. Dönemin en çok dinlenen şarkılarından biri olan Sister Morphine, ölmek üzere olan birinin morfin ile kurduğu yakın sahiplenici ilişkiyi anlatmaktaydı:

Here I lie in my hospital bed

Hastanedeki yatağında uzanıyorum

Tell me, Sister Morphine, when are you coming round again?

Söyle bana Sister Morfin, bir daha ne zaman geleceksin?

Oh, I don't think I can wait that long

Çok fazla bekleyebileceğimi sanmıyorum.

Oh, you see that I'm not that strong

O kadar güçlü olmadığımı görüyorsun.

The scream of the ambulance is sounding in my ears

Ambulansın çılgılığı kulaklarımda çınlıyor

Tell me, Sister Morphine, how long have I been lying here?

Söylesene Sister Morfin, ne zamandır burada yatıyorum?

What am I doing in this place?

Bu yerde ne yapıyorum?

Why does the doctor have no face?

Doktorun neden yüzü yok?

Ah, can't you see, Sister Morphine, I'm trying to score

Göremiyor musun, Sister Morfin, başarmaya çalışıyorum

Things are not what they seem

İşler görüldüğü gibi değil

Please, Sister Morphine, turn my nightmares into dreams

Lütfen Sister Morfin, kabuslarımı rüyaya çevir.

Oh, can't you see I'm fading fast?

Oh, hızla solduğumu görmüyor musun?

And that this shot will be my last

Ve bu atış(iğne) benim son atışım olacak

Sweet Cousin Cocaine, lay your cool cool hand on my head

Tatlı Kuzen Kokain, serin serin elini başıma koy

Ah, come on, Sister Morphine, you better make up my bed

Haydi Sister Morfin, yatağımı toplasan iyi olur.

Cause you know and I know in the morning I'll be dead

Çünkü biliyoruz ki sabaha ölmüş olacağım.

Hippi gençliğinin protest duruşu dünyanın konjonktürel olarak geldiği nokta ile paraleldi. Son dünya savaşının ardından ortaya çıkan Soğuk Savaş, dünyayı ikiye böldüğü gibi devletleri de bir tercihe zorluyordu. Demir perde ülkesi olmak yahut Batı dünyası içerisinde yer almak arasında gel-git'e zorlanan dünya, bu zorunluluk içerisindeki hoyrat tutumlara da maruz kalıyordu. Nitekim Türkiye bu dönemde karşılaştığı bir tutum konunun anlaşılması açısından somut bir gösterge idi. 1964 yılı; Türkiye'nin Garantör olarak yer aldığı iki toplumlu bir ada olan Kıbrıs'ta, Rum halkının silahlanmaya ve adada yaşayan Türk halkını yoğun bir biçimde tehdit etmeye başladığı tarihe denk geliyordu. Süreç, Türkiye'nin Kıbrıs'a çıkarma yapmasını ve o bölgede yaşayan Türk halkını korumak için bir müdahalede bulunmasını gerektiriyordu. Ne var ki bu kararın uygulamaya koyulma ihtimali, dost ve müttefik ülke olarak bilinen ABD'den gelen bir mektupla sarsıldı. Dönemin ABD başkanı Johnson tarafından yazılan Mektupta, Türkiye, Kıbrıs'a bir müdahale gerçekleştirir ve bu müdahale sebebiyle SSCB'nin saldırısına maruz kalırsa ABD'nin O'nu korumayacağı ifade ediliyordu. O dönem, İsmet İnönü'nün meşhur, "*Yeni bir Dünya Kurulur ve Türkiye orada yerini alır*" sözü ile tarihe geçerken aslında yeni bir duruşun adımlarını atılmış oluyordu. Siyaseten çok uzun soluklu olmayan bu tutum siyasal boyutuyla Bağlantısızlar Hareketi olarak bilinen bir tepkiyi devletler nezdinde inşa etmişse de bu dönemin toplumsal yansımalarından birini Hippiler oluşturmaktaydı. Hippiler kendilerini hiçbir ideolojiye ait hissetmiyor, hiçbir devletin yanında yer almıyor, kendilerini bağlamıyor, uyuşturucu, müzik seks ve eğlenceyi özgürlük

dönemde Türkan Şoray ve Ediz Hun'un oynadığı *Tatlı Meleşim* filmi de hippileri konu alırken filmin bir sahnesinde bir mekânda eğlenen gençleri dışarı atan polisin “*ulan bitliler, nedir sizden çektiğimiz, polis miyiz temizlik işçisi mi?*” ifadesi toplumsal bakışı da resmediyordu. Uyuşturucu kullanan, serkeş bir hayat tarzı yürüten bu kitlenin siyasetin gündeminde olmaması düşünülemezdi. Nitekim 1968 yılının Eylül ayında Süleyman Demirel, Hippileri kastederek, *Türkiye sokaklarında, parklarında uyuşturucu içen insanlara sahip çıkamaz*, diyordu. Dünyanın ilk hippisi olarak kabul edilen Sinop’lu Diyojen’in de Türkiye’de olduğu düşünüldüğünde Anadolu hafızasının bu anlayışa çok da uzak olmadığı söylenebilir.

Afyonun, eroin ya da morfin olarak kullanımının eğlence, hayattan haz alma ve özgür olmak ile eş kabul edildiği bu dönemin ortadaki gençleri, çoğu ileride ciddi bağımlılık tedavileri görmek durumunda kalan yahut erken yaşta hayatını kaybeden kişileri olarak anılmaktaydı. Elbette ki afyon ve uyuşturucu bağımlılığının temelinde dönemin gençliğinin zihinlerinde yer alan, hiçbir kural kaide usule bağlanmayan özgürlük talepleri bulunmaktaydı. Günümüzde “*çıkart telefonunu*” repliği ile özdeşleşen; özgürlük, zenginlik ve geniş imkanlara sahip olma göstergesinin, gençler tarafından yeterli görülmeyip, hiçbir çaba sarf etmemesine karşın iyi bir iPhone telefonu olmamayı özgürlüğünün kısıtlanması olarak gören gençler gibi.

4.8. Afyonlanmış Siyaset

Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlık mücadelesi vermiş ve varlığını dünya kamuoyuna kabul ettirmiş olan genç Cumhuriyetin o dönem için ayakta kalabilmesi için gerekli olan önemli konulardan biri ekonomik bağımsızlık ise diğer uluslararası kabuldür. Her iki temanın da ana gündem maddesini oluşturan afyon, Ülke yönetimini elinde bulunduranların bir karar vermesini zorunlu kılmış ve çalışmanın bu aşamasına kadar gelen bölümlerde de anlatıldığı şekliyle kimi zaman yüksek sesle dile getirilen kimi zaman ince bir diş ağrısı gibi varlığını hissettiren uzun bir gündem konusu olmuştur. Bu uzun soluklu süreç Cumhuriyet döneminin ilk zamanlarından itibaren tarımla geçinen ve özellikle de haşhaş bitkisinin üretimi ile ilgilenen kesimlerde bir endişe konusu olmuş ve üreticiler siyaset adeta afyon üretimine endekslenmiştir. Üreticinin siyasetçiden tek beklentisi; ekip biçtiği, ailesinin geçimini sağladığı ve bir anlamda rızık kaynağı olarak gördüğü afyonun akıbetine ilişkin net bir duruşun

sergilenmesidir. Ne var ki bu beklenti amaca ulaşmamıştır. Kimi zaman üretilen il sayısı⁸⁵, kimi zaman ekilen alan büyüklüğü ve kimi zaman da satışa yönelik alınan kararlar nihayetinde afyonun yasaklanmasına kadar gitmiştir. Erim Hükümetinin aldığı kararla başlayan haşhaş ekim yasağının uygulanmaya başladığı tarihten itibaren yereldeki üreticilerin fiilen dile getirmeye başladığı rahatsızlıklar, ülke geneline yayılmaya başlamış ve siyasi aktörler zamanında yeteri kadar ses çıkarmadıkları bu yasağın karşısında olduklarını dile getirmeye ve seçim dönemi siyasi vaatlerine haşhaş yasağının kaldırılmasına yönelik söylemler eklemeye başlamışlardır.

4.8.1. Mış Gibi Yapmak

1960 Darbesi, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinin aldığı ilk darbe idi. Adnan Menderes liderliğindeki Demokrat Parti kapatılmış, dönemin darbe ile devrilen hükümetinin üç üyesi idama gönderilmişti. 47.9% ile seçilen Demokrat Parti Hükümetinin bir darbe ile devrilmiş olması ve partinin önemli isimlerinin idam, siyasi yasak ve parti kapatma ile sonuçlanan bir süreçle siyaset sahnesinin dışına atılması, büyük bir şok etkisi yaratmış olsa da geniş kitlelerin Demokrat Partiye olan inancı devam ediyordu. Demokrat Parti kültürünü takip eden geniş yığınların sahip çıkacağı ve partinin mirasını devralacak yeni bir siyasi oluşuma ihtiyaç duyuluyordu. Bu ihtiyaç, Adalet Partisinin kurulmasına sebep oldu. Demokrat Parti geleneğinden gelen siyasetçileri bir arada toplamak üzere kurulan Adalet Partisinin Genel Başkanı, darbe süreci sonrasında resen emekli edilen Ragıp Gümüşpala oldu. Gümüşpala darbeden sonraki normalleşme sürecinin aktörü konumundaydı. Dönem, partilerin bir politika üretmekten çekindikleri, darbenin ve siyasi idamların etkilerinin devam ettiği bir sürecin normalleştirilmesi olarak kayıtlara geçiyordu. Geçiş sürecindeki ılıman asker profilinin karşılığı olan ve ileri yaşına rağmen siyasete atılmış olan emekli asker Gümüşpala, yaklaşık 3 yıl kadar Parti Genel Başkanlığını sürdürdükten sonra, 6 Haziran 1964 yılında vefat etti. Gümüşpala'nın vefatının ardından, Türk siyasetinde uzun yıllar adından söz ettirecek olan bir lider olan Süleyman Demirel'in, Ali Fuat Başgil, Tekin Arıburun ve Sadettin Bilgiç ile girdiği Genel Başkanlık yarışı 1679

⁸⁵ Örneğin 1931 Yılında üretim gerçekleştirilen il sayısı 17, 1945'te 35, 1964'te 16, 1966 da 21 1967'de 18, 1969 da 9 1970 de 7 ve sonra 4.

delegeden 1072'sinin oyunu alması ile sonuçlanır. Demirel, Adalet Partisi'nin Genel Başkanlığına seçilir.

Demirel koşulları iyi okuyabilen bir siyasetçiydi. Celal Bayar için yürütülen af kampanyasının ardından elde edilen şartlı serbest bırakılma süreci, bu karardan memnun olmayan pek çok örgütün protestosuna sebep olmuş; olaylar büyüyüp Adalet Partisi Genel Merkezi saldırıya uğrayınca, O esnada Genel Merkez'de olan Demirel, aktif siyasetten çekilmişti. Bu olay uzun yıllar gündeme gelecek bir siyasi eleştirinin kaynağı olsa da Demirel, alıp kaçtığı şapkasıyla geri dönmeyi başardı. Aslında bu durum Demirel'in doğru zamanı kollayan temkinli bir siyasetçi olduğunu göstermişti. Nitekim bu temkinli siyaset, Demirel'in Genel Başkan olarak seçildiği dönemden itibaren karşısında duran en önemli sorunlardan biri olan afyon konusunda da devreye girmişti.

Çok partili hayata geçildiği dönemden itibaren afyon, geniş ekim arazilerine sahip köylüler dikkate alındığında, hesap edilmesi gereken ciddi bir oy potansiyeline karşılık gelmekteydi.

Türk halkının büyük bir çoğunluğu tarım ile uğraşıyordu ve tarıma dair alınan tüm siyasi kararların sandıkta bir karşılığının olacağı da muhakkaktı. Afyonun yasaklanması konusu, tek partili dönemde olduğundan daha büyük bir siyasi risk taşıyordu. Afyon, çok fazla ekilebilir olması, geniş kitlelerce üretiliyor olması sebebiyle o dönemin Türk toplumunda tarıma dair alınan kararlardan daha etkili bir tepkiye sebep olabiliyordu. Bu yönüyle de siyasi sonuçlarının iyi hesap edilmesi gerekirdi. Demirel bu denli önemli bir konuya yaklaşırken titiz davranıyordu. Zira O, Ordunun gölgesinde bir Genel Başkanlık yapmak zorunda kalacağının farkındaydı. Gücünü sadece toplumdaki seçilmiş bir yönetimin yapması gerekeni yapmaya çalışmak, topluma yaslanmak olarak görülse de Demirel, yeni yeni demokrasiye adım atmış bir topluma sırtını yaslamamanın nasıl sonuçlar doğuracağını bilen bir siyasetçi olarak dengeleri daima gözettiler. Demirel siyaseti, kavga etmeyen bir siyasetti. Sistemin el verdiği ölçüde kararlar alan, aldığı kararları sistemin lehine olduğu vakit uygulamaya koyan, olmadığında ise vaz geçen bir siyaset.

Söz konusu bu tutum afyon yasağının Amerika tarafından yüksek sesle talep edilmeye başlandığı bir dönemde kendini açık bir şekilde gösterdi. Amerikan tarafı problemin kaynağını kendilerinde değil afyon üreten ülkeler arasında aramaktaydı. Ülkenin kamuoyunda oluşturulan algıya göre Amerikan toplumunda tüketilen eroinin %80'inin kaynağı Türkiye idi ve Türkiye'deki üretim sona erdirilmediği müddetçe Amerikan toplumu bu illetten kurtulamayacaktı. 1969 yılına gelindiğinde ABD'nin o dönemki Başkanı Richard Nixon, Başbakan Süleyman Demirel'e hitap eden gizli bir mektup yazarak ülkesinin Sovyet tehdidine karşı Türkiye'yi koruduğunu bugün ise müttefiklik gereği sıranın Türkiye'de olduğunu belirtmekteydi. Bu düşünce ABD Başkanının özel yetkili temsilcisi olarak Türkiye'ye gelen Senatör Patrick Moynihan tarafından da iletilmiş; Moynihan bu görüşün yanında Türkiye'de o yıl üretilen tüm haşhaş ABD olarak almak istediklerini de iletmış ancak bu teklif kabul edilmemişti. Moynihan'ın ardından ABD Büyükelçisi olarak atanan William Handley'de konu üzerinde durmuştu. Konuyu Çağlayangil hatıratında şöyle anlatmaktadır: *“Amerikan Büyükelçisi bana geldi. Sayın Demirel'e lütfen söyleyiniz. Türkiye'de, nerede, ne kadar haşhaş ekiliyorsa biz onun parasını peşin verelim, ekimi durdursunlar”* dedi. Peki söylerim dedim. Demirel'den aldığım cevap şöyle idi: *“Bizim 27 ilimiz ve çevresinde haşhaş ekiliyor. Bizde ismini afyondan alan il bile var. Bunu yapamayız, ama ekim alanlarını giderek daraltabiliriz.”* şeklinde yanıt verdiği aynı kaynakta belirtilmekteydi. Çağlayangil aynı kitapta büyükelçinin çok kötü şeyler olacak diye ayrıldığını ve üç ay sonra hükümetin düşürüldüğünü de yazar (Çağlayangil, 2007: 63-65). Türkiye'nin yapacağı tek şey üretimin kısıtlanmasından öteye geçemeyecekti. Handley'in doğrudan Demirel ile yapmış olduğu görüşmede önerdiği 5 Milyon \$ karşılığı 1970 yılına ait tüm üretimin toprağa gömülmesi teklifi de Demirel tarafından reddedildi.

Demirel *“mış gibi yapmak”* siyasetini iç politikada olduğu gibi dış politikada da göstermiş, yasaklamayı reddetmesine karşın ABD'nin talebini kısmi olarak karşılamak üzere haşhaş ekilen il sayısı kademeli olarak azaltılmaya başlamış ve 21 ilden 9 ile kadar düşürülmüştü. Aslında Demirel sadece bununla kalmadı. ABD taleplerini ısrarlı bir biçimde iletmeyi sürdürdü. Nitekim 3 Nisan 1970'te Türkiye'ye gelen ABD'nin Dışişleri Bakan Yardımcısı Elliot Richardson 3 Milyon \$ karşılığında

il sayısını daha da sınırlamayı teklif etti. Bu teklife karşın Demirel, il sayısının sınırlandırılması dışında bir hamle daha yaparak, haşhaş ekim alanlarını da sınırlayacağını ilan etti. O dönemde 50.600 hektar olan haşhaş ekim alanları 13.000 hektara kadar düşürülecekti.

Dahası İktidar olduğu ilk dönemden itibaren afyon yasağına ilişkin çeşitli kararlar alıp uygulamaya koyan Demirel'in bir hamlesi de 1963 yılında uygulamaya konulan ve 245 Sayılı Yasa ile zor duruma düşürülen üreticiyi daha da zor duruma sokacak olan narkotik maddeler ile ilgili Tek sözleşmeyi 1967 yılında imzalayarak uygulamaya koymak olmuştu. Yasağı koymamak ama ekim alanlarını daraltmak, yine bir “*mış gibi yapmak*” anlamına geliyordu. Ne var ki Çağlayangil, bu önerinin ABD tarafından kabul edilmediğini ve talepten üç ay sonra hükümetin düşürüldüğünü de ifade etmekteydi (2007, ss. 63-67).

Aslında söz konusu siyasetin tek başına Demirel tarafından yürütüldüğünü söylemek te doğru olmaz. Türkiye’de 1960 senesine gelindiğinde afyon ekimi yapılan il sayısı 42, 1961-1962 arası dönemde 30, 1963-1964 arası dönemde ise 25’e düşürülmüştü. Demirel’in yaptığı bu kademeli azaltma işlemini sürdürmek oldu. Onun döneminde afyon ekim alanları önce 21’e sonra 18’e sonra 11’e ve nihayet 1970 yılında 9’a kadar düşürülmüştü (Uslu, 2002, s. 233). Demirel afyon ekimini yasaklamamış olmakla birlikte ciddi ölçüde sınırlandırarak yine bildik bir tutum sergilemiş, “*mış gibi yapmıştı.*”

Bu konuda kapalı kapılar ardında söylenenler ile kamuoyuna duyurulanlar arasında farklılıklar olabilir. Bu noktada Türk siyasetinin uzun yıllar boyunca önemli isimlerinden biri olan Süleyman Demirel’in üslubu, siyaset dersleri açısından önemli gösterilebilir. Demirel, afyonu yasaklayan bir lider olma yaftasının, ileride kendisini çok ciddi sıkıntılara sokacağını bilmiş ve Amerikan tarafının baskılarına rağmen afyona ilişkin köklü bir karara imza atmamıştı. Nitekim Demirel bu duruşunu yıllar sonra bile hatırlatmak ihtiyacını hisseder. Haşhaş yasağı kaldırıldıktan sonra bile konunun kendisi ile alakalı olmadığını 6 Nisan 1975’teki Hükümet programı sunuşunda da gündeme getirir:

Haşhaş ekimine kontrollü olarak devam edeceklerini bildirmektedir. Demirel Haşhaş yasağının içinde hiçbir zaman

olmadıklarını aynı konuşmasında vurgular. (Neziroğlu ve Yılmaz, 2014, s. 139)

Bu bilginin ardından söz konusu tutumun Amerika'ya rağmen olduğunu söylemek te doğru olmaz. Zira Demirel afyon üretimini ciddi ölçüde sınırlayarak neredeyse doğru dürüst üretilmeyen bir hale getirmiş, siyasi bir duruş olarak her iki tarafa da bir adım atmıştı.

4.8.2. Yüceltme Siyaseti

Türk toplumu açısından bakıldığında ortalama bir vatandaş için dahi olsa dış politika önemli bir konudur. Hamaset duygularının tetiklendiği, içi dolu olmasa dahi bağımsızlık algısı oluşturan gözü kara bir söylemi barındıran her siyasi konuşma, kitlelerden beklenen reaksiyonu alır. Vatandaş için bir siyasetçiye somut başarı göstergesinin cebine yansıyan kazanç soyut göstergesinin ise dış güçlere karşı dik duruş olduğunu söylemek yanıltıcı olmayacaktır. Türk sosyal hayatında bulunduğu yer itibarıyla afyon, tam anlamıyla bu politikanın somutlaşmış adıdır.

Demirel'in yasaklamaktan kaçındığı, darbe sonrası dönemde iktidara gelen Erim hükümetinin ABD'nin baskıları sonucunda yasaklama kararına imza attığı afyon, o tarihten sonra Türk siyasetinde yer alan önemli figürlerden biri için ciddi bir zemin oluşturuyor, bir kahraman üretiyordu. Afyon; geçiş dönemi için üzerine düşen vazifeyi yerine getirmiş olan Nihat Erim tarafından, bir siyasi lider olarak yeni sahneye çıkmış olan Bülent Ecevit için atılmış gollük bir pastı.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin başında 1973 seçimlerine hazırlanan Bülent Ecevit, elinde mükemmel bir malzeme buldu. Afyon üretiminin yasaklanmasının ortaya çıkardığı gelir kaybı; vatandaşın cebine dokunmakta, bu kararın uluslararası bir baskıya dayanılarak alınması ise halkın onurunu incitmekteydi. Afyon yasağına karşı çıkmak hem Amerikan emperyalizmine hayır demek hem de sade vatandaş konumundaki çiftçiye, kaybettiği gelirine kavuşma vaadi vermek anlamına geliyordu ve Ecevit kitleleri harekete geçirmek için bu silahı çok iyi kullandı.

“Biz milliyetçiliği sokak duvarlarına değil, Kıbrıs'ın topraklarına, Ege'nin deniz yataklarına, Afyon'un haşhaş tarlalarına yazmışız”

Ecevit'in bu sözü her ne kadar Kıbrıs müdahalesi sonrasındaki seçim çalışmalarında sıkça siyasi propaganda malzemesi olarak kullanılmışsa da geçmişin siyasi kazançlarından beslenmek istediği aşikardı.

1974 yılında Bülent Ecevit'in afyon mitinginde açılan bir pankartta *“Haşhaştır Tek rızkımız Ecevit'tir Tek Umudumuz”* yazmaktadır.

Resim 26: Bülent Ecevit'in Afyon Mitinginden bir resim⁸⁶

Nihat Erim hükümeti tarafından alınan kararla 1971'de başlayan ve 1974'e kadar süren Afyon üretiminin yasaklanması kararı, Amerikan gençliği üzerinde beklenen sonucu doğurmadığı gibi afyon üreten diğer ülkelerin üretimlerinde artışa neden olmuş, zarar sadece Türkiye'deki haşhaş üreticilerine ve Türk ekonomisine fatura edilmişti. Her şeyden önce, ABD'nin vermeyi taahhüt ettiği ve yasaklama kararının alınmasını kolaylaştırarak vatandaşın vereceği tepkiyi hafifleteceği düşünülen ekonomik yardım, bahsedilen miktarda gerçekleşmemiş ve üreticiler, önemli bir gelir kapısından mahrum olurken döviz girdisi sağlayamayan ülke ekonomisi de bu durumdan etkilenmişti.

1960 ve 70 yılları arasında Türkiye'nin nüfusunun yaklaşık olarak 35 milyon olduğu düşünülürse 1,5 milyon gibi bir rakamın ne denli önemli olduğu görülecekti. Ecevit, bu süreci çok iyi kullandı ve yasaktan dolayı mağdur olan kitleleri etkilemek adına afyon üretimini savunan bir politika izledi. Nitekim 1 Şubat 1974'te Hükümet programının Cumhuriyet senatosuna sunulması esnasındaki konuşmasında: *“Türkiye'deki haşhaş tohumu 3-4 bin yıl içinde oluşturulmuş bir tohumudur. Türkiye'yi, ileride bu tohumu başka memleketlerden, ithal etmek durumunda*

⁸⁶ [Afyonkarahisar 1974 -Bülent Ecevit'in mitingi - YouTube](#) Erişim tarihi: 24.03.2023

bırakmamak için gerekli her tedbiri alacağız (Neziroğlu ve Yılmaz, 2014, s. 406). Demekteydi.

Ecevit'in başında olduğu CHP-MSP koalisyonu 1 Temmuz 1974 tarihinde yayınlanan bir kararname ile afyon yasağını kaldırdı. Eskiden 42 ilde ekimi gerçekleştirilen haşhaş 6 il ve 3 ilçede yeniden üretilmeye başlandı. Yasağın kaldırılmasını dönemin Başbakanı Bülent Ecevit 2 Temmuz 1974 tarihinde Meclis kürsüsünden yapmış olduğu konuşmada şöyle ifade ediyordu:

“Hükümetimiz dün aldığı ve yayınladığı bir kararla, Türkiye'nin 6 ilinde ve bir ilinin de 3 ilçesinde, sınırlı ve sıkı bir denetime bağlı olarak, haşhaş ekimine yeniden izin vermeyi kararlaştırmıştır.” ...Yeniden ekime izin verilen iller: Afyon, Burdur, Denizli, Isparta, Kütahya, Uşak illeridir, ayrıca, Konya'nın Beyşehir, Doğanhisar ve Ilgın ilçeleridir. Bu bölgelerde ekim, kararnamede belirtildiği biçimde sınırlı olacaktır; izin belgesine dayanarak yapılacaktır ve devletin, çok sıkı ve etkin kontrolü altında olacaktır.” (Neziroğlu ve Yılmaz, 2014, s. 460)

Ecevit, uluslararası tepkileri azaltmak ve olası baskıları önleyebilmek için haşhaş ekiminin devlet kontrolünde yapılacağını belirterek denetim için alınması gereken tedbirlerle ilgili her türlü iş birliğine açık olduklarını özellikle vurgular:

“Hükümetimiz haşhaş ekimine sınırlı olarak izin verirken; insanlığın bundan en küçük bir ölçüde zarar görmemesi için, en etkin tedbirleri almayı bir insanlık ödevi bilecektir. Bundan, Türk Hükümetinin bu yöndeki iyi niyetinden ve kararlılığından, dünyada hiçbir kimsenin kaygı duymamasını dileriz. Şunu, Hükümetimiz adına bütün içtenliğimle belirtmek isterim: Haşhaş ekiminin insan sağlığı için zararlı sonuçlar vermesini önlemek bakımından gerekli denetim ve gözetim konusunda, yetkili uluslararası kuruluşların ve dostlarımızın tavsiyelerine ve teknik yardımlarına büyük bir iyi niyetle açık olacağız. Bu konuda Hükümet olarak, Devlet olarak hiçbir fedakârlıktan kaçınmayacağız.”

Alınan bu karar elbette ki Ecevit'in tek başına aldığı bir karar değildi. Hem koalisyon ortağı hem de koalisyon dışı partiler konuya sahip çıkmış ve dış dünyaya karşı birlik mesajı verilmişti.

“Haşhaş ekimine bazı illerde sınırlı olarak izin vermekle, milletimizin bir isteğini yerine getirdiğimize, millî bir politikanın gereğini yerine getirdiğimize inanıyoruz. Nitekim bütün partiler, haşhaş ekiminin yeniden başlayabilmesi konusunda birleştiklerini kamuoyu önünde göstermişlerdir.”

Ecevit'in bu konuşması kararın gerekçesini de ele alacak uzun detaylar vermekteydi. Türk köylüsü için haşhaş ekimi bir zaruretti ve Türk köylüsü tarafından geçmişte de suistimal edilmemişti:

*“Türkiye, haşhaş ekimine izin verilmesine karşı en çok tepki gösteren memleketlerin bile çok sert buldukları müeyyideleri, afyon kaçakçılığına ve afyonun kötü niyetle kullanılmasına karşı uygulayan bir memlekettir. Değerli arkadaşlarım, dünyada afyonu insan sağlığına zararlı bir şekilde kullanılacak bir meta olarak ticaret konusu yapanlar olduğunu biliyoruz, fakat bu yolla kazanç sağlayanlar, geçimi geleneksel olarak büyük ölçüde haşhaşa bağlı olan Türk köylüleri değildir. Eğer öyle olsaydı, **eğer Türk köylüleri afyonun gayri meşru ticaretinden kazanç sağlama yoluna girmiş olsaydı, geçimi haşhaş ekimine bağlı olan köylülerimiz bugün Türkiye'nin en yoksul köylüleri arasında bulunmazdı.** Değerli arkadaşlarım, haşhaş, belli bölgelerdeki köylülerimiz için yalnız bir geçim yolu değildir, bunun da ötesinde bir yaşam yoludur, bir yaşama biçimidir. Adeta o yörelerdeki köylülerimizin yaşamı haşhaşla bütünleşmiş haldedir; yağını haşhaştan alır, küspesini haşhaş sağlar. Haşhaşın sapından, çöpünden bile kendi mütevazı hayatı içinde yararlanarak o yörelerdeki köylülerimiz yaşamalarını sürdürürler.”*

Ecevit konuşmasında yasak kararının alınma biçimini de eleştirmektedir:

“...hiçbir hazırlık yapılmadan, hiçbir tedbir alınmadan bu yörelerde haşhaş ekimine son verilmesi, o yöreler halkının yaşamında doldurulamayacak bir boşluk yaratmış ve büyük hayal kırıklığına yol açmıştır. Değerli arkadaşlarım, bu vesile ile bir ihmalimi gidermek isterim; Konya’da haşhaş ekimine izin verilen ilçeler arasına Akşehir ilçesi de dahil bulunmaktadır. Sayın Milletvekilleri, demokratik bir ülkenin yurttaşına, “Sen yüzyıllardan beri dedelerinden, atalarından görerek alıştığın şu yaşam yolunu, hayat yolunu bırak; sen bu yolu bıraktıktan sonra, biz ileride sana başka yaşama, yolları arayacağız” denemez. Evvelâ halka yeni bir yaşama biçimi, olanağının bulunduğu gösterilir. O yaşama biçiminin, kendisini daha mutlu, daha müreffeh kılacağı ispat edilir, ondan sonra hiçbir zorlamaya gerek kalmaksızın halk kendiliğinden o yeni yaşama yolunu, yeni üretim ürünü veya biçimini benimser. Fakat Türkiye’de böyle yapılmamıştır, bir alternatif geçim yolu, yaşama yolu gösterilmeksizin belli yörelerin köylüsü âdeta boşlukta ve çaresiz bırakılmıştır.”

Aynı konuşmada afyon ekiminin sosyal bir sorun haline geldiği de belirtilmektedir:

“...Türkiye’de yöresel bir ekonomik sorun, büyük bir sosyal sorun haline, bir ulusal siyasal sorun haline dönüşmüştür. Türk halkı gerçekçi bir halktır, açık görüşlü, önyargısız bir halktır. Haşhaş ekiminin üretiminin yerine, onu daha çok refaha ulaştıracak ikame tarım ürünleri gösterildikçe, bunların geçerliliği ispat edildikçe; eminim ki haşhaştan başka ekim türlerine geçiş kendiliğinden olacaktır. Hükümetimiz haşhaş ekimine, sınırlı olarak izin vermekle beraber, bu değişik ekim türlerine, değişik ürünlere geçilebilmesini kolaylaştırıcı araştırmalarına, çalışmalarına da devam edecektir. Dünyada bazı çevreler, afyonun zararlı etkileri de olduğuna değinerek, Türkiye’de haşhaş ekiminin yasak edilmesini ve bu yasağın sürekli olmasını istemişlerdir.”

Elbette ki haşhaş ekiminin yasaklanmasının etkisi yalnızca Türk köylüsüne değildir. İlaç sanayiini de doğrudan etkileyen bu husus Ecevit'in konuşmasında şöyle ifade edilmektedir:

“Fakat yalnız Türkiye’de haşhaş üretiminden alıkonulan köylümüzün hayatında bir boşluk kalmamış; aynı zamanda, Türkiye’de üretim durduğu için, dünya ilâç sanayiinde de yeri doldurulamayan bir boşluk meydana gelmiştir. Bu bakımdan, insan sağlığı gerekçesi ileri sürülerek haşhaş ekiminin yapılmamasını isteyenler kadar, en az onlar kadar, yine insan sağlığı açısından dünyada belli bir miktarda olsun haşhaş ekiminin ve afyon üretiminin yapılmasına da ihtiyaç vardır. Üstelik herkesin bildiği gibi, ilâç sanayii bakımından Türkiye’de üretilen haşhaşın yerinin doldurulması bugüne kadar nitelik bakımından mümkün olmamıştır. Aslında, hemen her şeyin yararlı kullanılması mümkün olduğu gibi, zararlı kullanılması da mümkündür. İnsan susuz yaşayamaz, ama insan sudan boğulabilir de. Önemli olan belli bir nesnenin, bir ürünün insan yararına kullanılmasına ağırlık verici bir politikayı izleyebilmek, bunun tedbirlerini alabilmektir. Türkiye’de haşhaş üretiminin yerine köylünün geçimini sağlayacak bir şey konulamamıştır, ama insan sağlığına zararlı biçimde kullanılan afyonun yerine başka maddeler konulabilmiştir. Öylelikle Türkiye’de haşhaş üretiminin yasaklanmasından beklenen faydalar da aslında gerçekleşmiş sayılamaz. Değerli arkadaşlarım, sözlerimi bağlarken tekrar ediyorum; biz, yalnız haşhaş ekimine alışmış bölgeleri değil, bütün Türk halkını, Türk köylüsünü monokültürden kurtarmak istiyoruz; başka üretimlere geçirebilmek, hatta tarımdan sanayie geçirebilmek istiyoruz. Bunu sağlayabildiğimiz ölçüde, haşhaş üretimi, hiçbir yasal zorlamaya gerek kalmaksızın zaten zaman içinde kendiliğinden sınırlanacak, makul bir ölçü içinde donanacaktır. Sözlerimin başında belirttiğim gibi, haşhaş ekiminden, dünyanın hiçbir yerinde insan sağlığına zarar gelmemesini güvenceye bağlamak için, biz, uluslararası yetkili kuruluşların ve bütün dostlarımızın her türlü telkinine, tavsiyesine, iş birliğine, teknik yardımına açık olacağız ve bunları daima şükranla karşılayacağız. Gerekirse, almayı

öngördüğümüz, kararlaştırdığımız tedbirlerin yetersiz kaldığı anlaşılırsa, süratle bu konuda yeni yasal yetkiler elde etme yolunu arayacağız; bunun için Yüce Meclisinize başvuracağız. Fakat biz, haşhaş ekiminin insan sağlığına zararlı bir hale gelmesini önlemek konusunda dünyanın bize yapabileceği tavsiyelerden, teknik yardımdan ve Hükümetin aldığı kontrol tedbirlerinden de önce, kendi köylümüzün, Türk köylüsünün iyi niyetine güveniyoruz. İnaniyorum ki, bu konuda Türk köylüsünün de yardımıyla bütün dünyaya örnek olacak etkin bir kontrol sistemini bulacağız. Türk halkı kendi esenliğini düşündüğü kadar, ulus ayırımı gözetmeksizin bütün insanların esenliğini düşünür. Türk halkı, Türk köylüsü, kendi çocuğunun sağlığını ve mutluluğunu düşündüğü kadar, bütün dünya uluslarının çocuklarının sağlığını ve mutluluğunu düşünür. Herkesin emin olmasını dileriz ki, haşhaş ekiminin bütün dünyaya güven verecek etkin bir kontrol altında yürütülmesini sağlamayı, Türk Hükümeti ve bütün Türk Milleti bir insanlık ödevi bilmektedir ve bilecektir. Hepinize teşekkür ederim, saygılar sunarım.

Haber, Türk basınında geniş yer bulmuştu. 2 Temmuz 1974 tarihli Cumhuriyet Gazetesi 90 bin üretici aileyi ilgilendiren iznin kötüye kullanılmaması için en etkin tedbirlerin alınacağını ve ABD'nin de aşırı duyarlı davranmayacağını yazmaktaydı.

Ecevit afyon bitkisinin siyasi anlamda ekmeğini uzun yıllar yemeğe devam eder. Nitekim dördüncü beş yıllık kalkınma programının sunumunun gerçekleştirildiği 26 Kasım 1978 tarihli meclis oturumunda Türkiye'nin tarım politikasında yer edinmeye devam eden haşhaş için devlet desteklerinin yetersizliğine vurgu yapar:

“Haşhaş üreticisine 10 para zam vermemişler, toptan eşya fiyatları % 36 artmış. Bu durumda, Afyon'un, Uşak'ın, Konya'nın ve bütün o bölgenin afyon üreticileri bir yıl önce 1976'da kaç kilo haşhaş karşılığı ne kadar kaput bezi almışken, 1977'de kaç kilo haşhaş kapsülü karşılığı ne kadar kaput bezi almışlardır? Rakamlara çok meraklı olan Sayın Demirel lütfen bunun da hesabını burada çıkarır mı?”

4.8.3. Mevcut Esaslar Dahilinde

Afyon sürecinin gölgede kalan siyasetçisi, tıpkı Kıbrıs meselesinde olduğu gibi, Necmettin Erbakan'dır. Erbakan, afyon yasağının kaldırıldığı dönemde 37. Dönem Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinde Bülent Ecevit ile birlikte koalisyon ortağı ve Başbakan yardımcısıdır. Ne var ki koalisyon ortaklığı Erbakan'ın afyon konusundaki tutumunun ön plana çıkartılmasına imkân tanımamış, yasağın kaldırılması meselesi Ecevit ile özdeşleştirilmiştir. Ancak afyon, Erbakan siyasetinin de önemli unsurlarından biridir. Her ne kadar koalisyon ortağı olmak, bazı hususlarda ön plana çıkmaya müsaade etmese de koalisyon Türk Demokrasi Tarihinin önemli bir bölümünü oluşturur. Bu dönem tarafların en ince ayrıntısına kadar pazarlık yaptığı, defalarca süren görüşmelerle hükümet programlarının oluşturulduğu süreçlerin bir ürünüdür. Taraflar uzun müzakereler neticesinde elde hazırladıkları hükümet programını kamuoyu ile paylaşarak gelecek vizyonu çizmektedir. Ne var ki bir anlamda zaruri birliktelikler olarak görülebilecek bu koalisyon yönetimleri uzun vadeli birliktelikleri de hesap etmemektedir. Nitekim koalisyon ortakları bir sonraki seçimlerin rakip partileri olduklarından dolayı her hareketlerini belirli bir kurgu içerisinde geliştirmektedirler dersek çok da abartılı bir ifade kullanmış sayılmayız. Nitekim Hükümet programlarının “cayma” ihtimallerini ortaya çıkarak ağdalı, girift yahut ihtimalli ifadeleri de bulunmaktadır. Nitekim 31 Mart 1975 günü kurulan ve yaklaşık iki yıl üç ay sürerek 21 Haziran 1977 tarihinde sona eren Demirel Başbakanlığındaki koalisyon hükümetinin Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Cumhuriyetçi Güven Partisinden oluşan yapısı yeni yapılacak seçime doğru çatırdamaya başlarken MSP ayağındaki “cayma” ifadelerinden birisinin gerekçesi de yine afyondur. 18 Şubat 1977 de TBMM’nde Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak kendisine Malatya Milletvekili Hasan Deniz tarafından sorulan

“Malatya’da afyon ekiminin serbest bırakılacağını ilan etmiş olmanıza rağmen iki yıldır bu meseleyi neden çözmediniz?” sorusuna Erbakan şöyle yanıt vermişti:

“Aslında, bildiğiniz gibi, Millî Selâmet Partisi olarak biz başından beridir hem yurdumuzun Batı bölgelerinde hem Doğu bölgelerinde haşhaş ekimini faydalı görmüşüzdür ve bunlar arasında ayırım yapılmasını da

*doğru görmemiştir. Daha önce haşhaş ekilen bölgelerden bir kısmına müsaade edip diğer kısmına müsaade etmemeyi de insan hakları bakımından da adaletli saymayız. Yani yurdumuzun bir bölgesinde haşhaş ekiliyor, oradaki kimse kaçakçılık yapmaz da diğer bölgesindeki kimse kaçakçılık mı yapar? Bu ithamlardan milletimizi tenzih ederiz. Bu sebepten dolayıdır ki, biz baştan beri, Malatya bölgesinde ve Amasya bölgesinde, mutlaka haşhaşın ekilmesi hususunda kesinlikle ısrar etmişizdir. Hükümet olarak da haşhaş ekimine, bugünkü Hükümetin Programına da haşhaş ekimine yurdumuzda devam edileceğini yazmışızdır. **Ancak, Hükümet Programında bir kelime var : «Mevcut esaslar dahilinde devam edilecek. Burada, «mevcut esaslar dahilinde» ki sözünü biz, hükümeti kuran ortaklardan birisi olarak, Millî Selâmet Partisi olarak, yani eski Haşhaş Kanununun hükümleri olarak telâkki ederek yazmışızdır. Bunu biz yazdık ve yazarken de böyle yazdık; fakat bilahare bazı hükümet ortaklarımız, «mevcut esaslar» sözünden, daha önceki hükümette tespit edilmiş olan sahalardan dışarıya çıkılmamak manasında bunu tefsir etmişlerdir. Bundan dolayıdır ki, Hükümeti meydana getiren koalisyon partileri arasında bu hususta bir görüş birliği hâsıl olmamıştır... Hükümet içerisinde, biraz evvel arz ettiğim sebeplerden dolayı- biz bir koalisyon hükümetiyiz- koalisyonun bazı kanatları bunu uygun görmedikleri için, bu haşhaş ekimine ait olan kararname tekemmül edip çıkamamıştır. Bundan dolayı hiç kimse; «Malatya'da niçin haşhaş ekilmiyor, afyon ekilmiyor» سوالini bize soramaz. Biz herkesten fazla bu işin davacıyız...”***⁸⁷

Erbakan'ın diğer hükümet ortaklarını töhmet altında bırakan sözleri, tek sebep olmasa da hükümet ortakları arasında rahatsızlık verecek bir açıklama olduğu muhakkaktır. Bu konuşmanın yaklaşan 5 Haziran seçimleri için seçmene bir mesaj olduğu da pek ala düşünülebilir. Nitekim 1973 seçimlerinde Malatya'dan 29.138 oy⁸⁸

⁸⁷ https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d04/c024/b048/mm_040240480266.pdf

⁸⁸ [Malatya - 1973 Yılı Seçim Sonuçları - Seçim Sonuçları \(secim-sonuclari.com\)](https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d04/c024/b048/mm_040240480266.pdf) E.T: 11.09.2022

alan Milli Selamet Partisi 1977 seçimlerinde 38.516 oy aldı ve oy oranını artırmış oldu.⁸⁹

4.8.4. Yıpratma Siyaseti

Siyasetin acı yüzü kimi zaman bel altı vurmak, kimi zaman siyasetçinin toplum tarafından olumsuz bir husus olarak kabul edilebilecek geçmişi ile ilgili gündemlerini bugüne taşımak, kimi zaman da algı yönetmek şeklinde gelişmektedir. Bu hususu en azından Türk Siyaseti için bu şekilde tanımlamak yadırganacak bir husus olmaz. Nitekim 1980 li yılların Türkiye’inde bu husus için kullanılabilecek argümanlar arasında afyon kullanımının olabileceği belki de ilk etapta hiç düşünölmeyecek olan bir gerçektir. 80 li yılların siyaset gündeminde bir ara Erbakan’ın eroin kaçakçılığını teşvik ettiğine dair haberler yer almıştır. O dönemin siyaset gündeminde Erbakan, Eroin kaçakçılığı ile suçlanmış, dönemin basını günlerce bu konuyu ele almıştır. 21 Ağustos 1980 tarihli Hürriyet Gazetesinin manşeti Erbakan’ı hedef almaktadır: “Erbakan eroin kaçakçılığı ile suçlanıyor.”

⁸⁹ [Malatya - 1977 Yılı Seçim Sonuçları - Seçim Sonuçları \(secim-sonuclari.com\)](http://malatya-1977-yili-secim-sonuclari-secim-sonuclari.com) E.T: 11.09.2022

Resim 27: Hürriyet Gazetesinin seri halde verdiği haberdan

Konu Erbakan'la ilişkilendiriliyor olmakla birlikte, işin merkezinde o dönem bağımsız milletvekili olan ama bir dönem Refah Partisinden de Milletvekili seçilmiş olan Mustafa Bayram ve damadı yer almaktaydı. Habere göre damat Cumhur Yakut, polis tarafından ele geçirilen 326 kg eroin sebebiyle aranıyor ve konu bir şekilde Erbakan ile ilişkilendiriliyordu.

Resim 28: Hürriyet Gazetesinde konu ile ilgili yayınlanan bir diğer haber

“Hiçbir partide barınamayan Bağımsız Milletvekili Bayram dokunulmazlık zırhını giyip, ağır suçlarının hesabını vermiyor”

Resim 29: Yeni Asya Gazetesinin konuya ilişkin haberi

Afyonun Türk siyasetindeki rolü, ABD ile Türkiye arasındaki ikili ilişkilere etki ettiği ölçüde derinleşti. Sonraları konunun uluslararası gündemden düşmesi, Türkiye'nin çeşitli önlemlerle birlikte hem afyon üretimini hem de ticaretini kontrol altına almaya başlaması, bir tarla bitkisi olan haşhaşın tarih boyu sürdürdüğü aktif rolü dindirdi. Afyon sessiz sedasız sosyal hayatta var olmaya devam ederken, belki de şimdilik kaydı ile kendini saklı tutuyor. Öyle ya belki bir gün yeniden sahnedeki yerini

alır ve kimi zaman umut, kimi zaman dert ve kimi zaman da deva olmak için yeniden çıkar gizlendiği yerden.

4.9. Güncelin Yönelimi

Türkiye’de haşhaş yetiştiriciliği ve ona bağlı olarak elde edilen afyon üretimi, Toprak Mahsulleri Ofisi’nin kontrolünde üretimi gerçekleştirilen bir ürün olması ve çıkan ürünün yalnızca Afyon Alkaloidleri Fabrikası’nda işleniyor olması sebebiyle daralmış, haşhaş ekiminden gelir elde eden çiftçiler açısından gittikçe kısıtlanan bir tarımsal ürün haline gelmiştir.

Kayıtlara göre en yüksek haşhaş ekimi, yasağın kalkıp üreticilerin kendilerini güvende hissederek tekrar üretmeye başladığı 1977 yılında 72 hektar olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde ekilen alan II. Dünya Savaşı öncesinde yapılan haşhaş üretiminden sonra geline en büyük nokta idi. Üretimin koşullara bağlı olması, izinli ekim yapılabilmesi ve afyonun çizilmeden alınıyor olması, üretim miktarını azaltmaya başladı. Üretimin azalmasının bir nedeni bu uygulamalar olsa da diğer bir nedeni de AAF’nın sınırlı kapasitesi idi. AAF, 1981 yılında faaliyete geçmiş ve o tarihten itibaren çiftçinin ürettiği ürünlerin tamamını almaya başlamıştı. Ne var ki alımda tek el olan fabrikanın kapasitesi, yıllık yaklaşık 20 bin ton afyon işlemeye müsaitti. Bu duruma ilk vakitlerde dikkat edilmedi. Öyle ki AAF, üreticiyi geri çevirmemek için tüm mahsulü alıyordu. Bir müddet sonra, stok fazlası olarak depoda bekleyen ürün işlenemez hale geldi ve yaklaşık 18 bin ton haşhaş kapsülü ürün vasfını kaybetmesi sebebiyle imha edildi. Bu zarara uzun soluklu olarak devam edilemeyeceğini hesap eden devlet, fabrikanın kapasite sınırı sebebiyle, ihtiyaç olandan fazla üretimin gerçekleştirilmesini engelleyecek bir dizi tedbirin alınmasını sağlayacak kararlar aldı. İlk olarak afyon ekim alanları daha da daraltılmaya ve zorlaştırmacı tedbirler ile çiftçinin başka mahsulleri tercih etmesini sağlamaya yönelik uygulamalar gerçekleştirilmeye başladı.

Haşhaş tarımı, tarımdaki sosyal dokunun korunması amacıyla aile işletmeciliği şeklinde gerçekleştirilmekte ve çiftçiler en fazla 3 tarlasında toplamda 15 da’lık alanda ekim yapabilmekteydi (Özgen, Bayraktar & Arslan, 2017, s. 7). 1987 yılından itibaren çıkarılan kanun ve uygulama yönetmelikleri ile birlikte haşhaş ekimine ilişkin kapsül,

ham afyon, tıbbi nitelikli afyon üretiminin sağlanması ve uyuşturucu madde imalatına kadar ki süreç TMO tarafından düzenlenmeye başladı.⁹⁰

Haşhaş üretiminin fabrika kapasitesine bağlı olarak belirlenmesi ile birlikte haşhaş üretimi sisteme alınmış oldu. 2015 yılında yayımlanan bir Bakanlar Kurulu Kararı ile Afyonkarahisar, Amasya, Burdur, Çorum, Denizli, Isparta, Kütahya, Tokat, Uşak illerinin tamamında, Balıkesir ilinin ilçeleri olan Balya, Bigadiç, Dursunbey, İvrindi, Kepsut, Savaştepe ve Sındırgı ile Eskişehir’e bağlı Alpu, Beylikova, Çifteler, Günyüzü, Han, Mahmudiye, Mihaliççık, Seyitgazi ve Sivrihisar ilçeleri, Konya’nın Ahırlı, Akören, Akşehir, Beyşehir, Derbent, Doğanhisar, Hüyük, Ilgın, Kadınhanı, Seydişehir, Tuzlukçu, Yalılıyük ve Yunak ilçeleri ile Manisa’nın Şehzadeler, Yunus Emre, Demirci, Gördes, Köprübaşı, Kula, Sarıgöl ve Selendi ilçelerinde haşhaş ve çizilmemiş halde teslim edilmesi gereken haşhaş kapsülünün ekim bölgeleri oluşturuldu. Söz konusu ekim, üreticinin müsaadesi sonrasında verilen onaya bağlanmıştı (TMO Haşhaş Raporu, 2019).

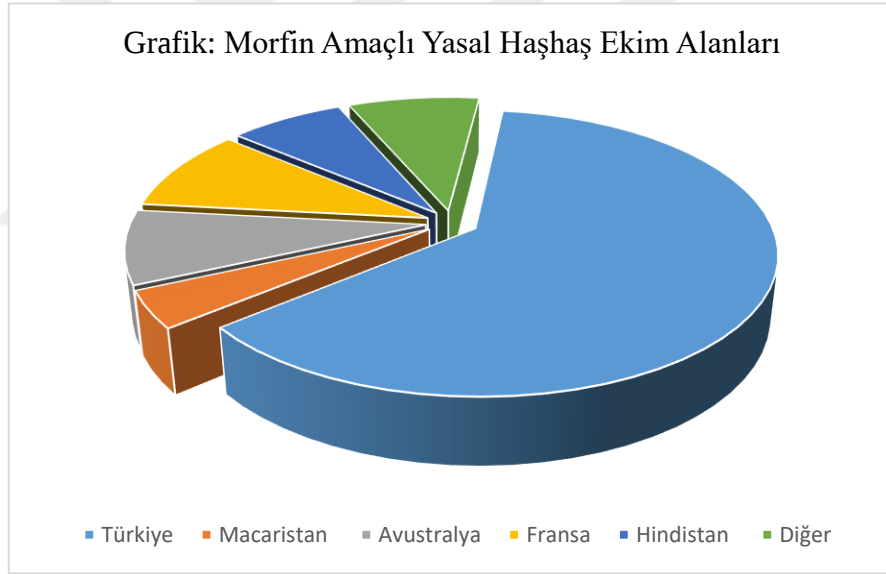
Ürünün TMO’nun taşra teşkilatları vasıtasıyla toplanıp AAF’ye tesliminden sonra elde edilen morfin ve türevleri, Türkiye’nin taraf olduğu 1961 Tek Sözleşme, 1971 Psikotrop Maddeler Sözleşmesi ve 1988 BM Uyuşturucu ve Psikotrop Maddelerin Kaçakçılığı ile Mücadele Sözleşmesi kapsamında ilaç fabrikalarının hammadde ihtiyacını karşılamak üzere yurt içi ve dışına gönderilmektedir (EGM, 2021, s. 17). Onay alınan yerlerdeki üretim, kontrolünün kolay olmasını sağlamak amacıyla ücra olmayan, yerleşim yerlerine yakın bölgelerde gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Ekimi aile işletmelerine verilmiş olsa da yoğun iş gücü istiyor olması sebebiyle hasat zamanında mevsimlik işçilere ihtiyaç duyulan haşhaş, ekildiği yerlerde mevsimlik işçiler sebebiyle yeni bir sosyolojik yapının doğmasına da yol açmaktadır. Aile işletmelerinin küçüklüğü, elde edilen gelirinin ekim alanlarının sınırlı olması sebebiyle bir standarda bağlanmış olması sebebiyle haşhaş üreticisinin üretim araçları üzerinden standardize edecek ölçüye getirildiği söylenebilir. Öte yandan alımının devlet tarafından belirlenen bir fiyat üzerinden yapıyor olması, garanti kazanç olarak görülmekte, tek yıllık bir bitki olsa da üreticiler için sabit gelir hesabı anlamında

⁹⁰ Bakanlar Kurulu Kararı 13.04.1987 tarih ve 11703 sayılı karar.

tercih edilmektedir (Anonim, 2015; Gümüşçü ve ark., 2008; Arslan, Yılmaz ve diğerleri 2016, 28).

Aslında haşhaş üretimi AAF'nin kurulmasına kadar iki amaç için gerçekleştirilmekteydi. Bu amaçlardan biri afyon diğeri ise tohum hasadı idi. Söz konusu kurum, hasat işlemini kontrol altına almak suretiyle kapsül çizilmesi ile elde edilen afyon hasadını ortadan kaldırmış oldu. Bu durum günümüz koşullarında haşhaşın kontrol edilmesini sağlamakla birlikte, üreticilerin üzerindeki kaçak ürün üretilmesine yönelik kamu gücünün baskısını da azaltmaktadır.

Haşhaş üretimi tüm dünyada kontrol altına alınması sebebiyle sınırlandırılmış olsa da Türkiye, dünyada yasal koşullardaki haşhaş ekiminin en yoğun şekilde yapıldığı ülke konumundadır.

Kaynak: TMO 2019 Haşhaş Raporu

Haşhaşın, tek başına afyon olarak kullanılması durumu, morfin, eroin yahut diğer uyuşturucu maddelere ulaşımın zor olduğu bölgelerde yaygınlığını devam ettirmekte iken, diğer uyuşturucu çeşitlerine ulaşmanın mümkün olduğu koşullarda, özellikle morfin ve eroini bir şekilde deneyimlemiş kişilerin vaz geçemediği ürünlerdendir. Bu deneyime geçmeyen keyif verici madde kullanıcılarının metamfetamin gibi sentetik uyuşturucular tercih ettiği de bilinmektedir. Gerek ucuz oluşu gerekse kolay erişilebilir olması sebebiyle tercih edilen bu sentetik uyuşturucular, afyon üreticilerinin üretim süreçlerini de doğrudan etkilemiştir.

Örneğin Meksikalı üreticilerin haşhaş üretimini gerçekleştirirken karşılaştıkları en önemli sorun, fentanil⁹¹ kullanımının artması ve bu ucuz alternatifler sebebiyle afyon ve türevlerinin üretimi için çiftçilerine ödenen fiyatların her geçen gün daha da azalmasıdır.⁹² Meksika'nın geniş afyon üretimi gerçekleştiren bölgesi Nayarit ve Guerrero eyaletlerinde çiftçiler artan üretim maliyetleri ve ürünün beklenen getiriye sağlayamaması sebebiyle zarar etmekte olduğundan Meksika hükümeti bu duruma karşı çözüm bulacak çeşitli tedbirlere başvurmaktadır (Press: 2021).

4.9.1. Yasadışı Süreçler ve Mücadelenin Toplumsal Boyutu

Birleşmiş Milletler ve uluslararası antlaşmalarla kontrol altına alınan afyon bugün hala mücadele edilmesi gereken ciddi bir toplumsal tehlike olarak görülmektedir. Bu tehlikenin boyutu, ülkeden ülkeye değişmekle birlikte halen tüm toplumları etkileyen bir unsur olarak varlığını sürdürmektedir. Bu bağlamda afyon, üretiminin kayıtlı olduğu bölgelerde tıbbi nitelikli ihtiyaçların giderilmesine yönelik olarak üretilmeye devam ederken, üretimin kontrol edilemediği bölgelerde ise uyuşturucunun hammaddesi olarak yetiştirilmeye devam etmektedir. Bu bağlamda kontrolün en zayıf fakat üretimin en yoğun olduğu bölgelerden biri bugünkü Afganistan'ın güneyi olup, bu bölgede yaşayan toplumun en alt kesiminin mecburi gelir kaynağı olan afyon, burada üretildikten sonra çok ucuz maliyetlerle üreticinin elinden alınmakta, illegal yollarla başka bölgelere taşınarak burada morfin ve eroin gibi uyuşturucu ve zehirli maddelere dönüştürülmektedir (Taşlıgil ve Şahin, 2018:276). 2015-20 yılları arası dönemde küresel boyuttaki afyon üretiminin %84 lük kısmı Afganistan'da gerçekleştirilirken bu üretim Avrupa, Afrika, Güney Asya, Orta Doğu ve Kuzey Amerika pazarının yasa dışı üretim kaynağı konumundadır (UNDOC, 2020).

Afyon, kendisini masum hale düşüren morfin ve eroin sebebiyle gündemdeki yerini kaybetmiş gibi görünse de olayların perde arkasındaki gücün o olduğu, uyuşturucu ile mücadele eden kamu ve özel amaçlı kurumlar tarafından bilinmektedir. Afyon üretiminin kontrol altına alınması, tek başına denetim için yeterli olmamakta

⁹¹ Laboratuvar ortamında üretilen ve morfine göre yaklaşık elli kat daha etkili olan sentetik uyuşturucu çeşidi.

⁹² <https://ktla.com/news/nationworld/mexicos-government-studying-opium-poppy-growing/>

kaçak üretim ihtimalleri de gözletilmektedir. Morfin ve eroin gibi ürünlerin hammaddesi olmasının yanı sıra, bu ürünlerin üretiminin günümüz koşullarında çok daha kolay olması, afyonla mücadele yöntemlerini derinleştirmektedir. Mücadele sadece üretim olanaklarını kontrol altına almakla sınırlandırılmamakta, toplumsal bilinçlendirme, bağımlıların kurtarılması ve erişim imkanlarının önlenmesi gibi hususlar da bu mücadele yöntemleri arasında yer almaktadır. Toplumsal ahlak anlayışı, geleneksel tutum, ayıplama ve ataerkil aile yapısı gibi hususlar uyuşturucu bağımlılığına karşı önemli bir etken olsa da eroine dönüşmüş hali ile afyonun kullanımının nispeten az olmasında, elde edilmesinin zorluğu ve yüksek maliyetler de dikkate alınabilecek unsurlardır (Emniyet, 1994, s. 44). Ne var ki bu noktada da bağımlılığın kaynağı önemlidir. Bir eroin ve afyon bağımlısının başka ürünlerle aynı hazzı alması tam olarak mümkün olamamakta, kullanıcılar bu alternatifleri sadece “yumuşama” olarak ifade ettikleri bir geçiş yahut ilgili maddenin bulunmadığı durumlarda mecburi bir kaçış rotası olarak kullanmaktadır. Ortalama bir uyuşturucu kullanıcısı, uyuşturucunun türüne göre günde ortalama bin TL civarında bir ücreti, uyuşturucu alımı için kullanmaktadır. Bu rakam eroin eldesinde daha da büyük miktarlara ulaşabilmektedir. Normal bir eroin kullanıcısının ortalama bir gelir ile bu bağımlılığın gerektirdiği maddi ihtiyacı karşılaması mümkün olmayıp, uyuşturucu almak için ihtiyaç duyulan para, kullanıcıları yakın çevreden başlayarak yapılan hırsızlığa itmektedir. Hırsızlık suçundan hapse giren pek çok bireyin aynı zamanda bir uyuşturucu bağımlısı olması bu sebeptendir. Bağımlılığın aile bünyesinde çözümlenmeye çalışılması, Amatem ve benzeri kuruluşlar üzerinden yapılan tedavi süreçleri her zaman başarılı olamamakta, pek çok bağımlı “altın vuruş” denilen aşırı tozda uyuşturucu kullanımını tercih ederek hayatına son vermektedir.

Toplumsal yapı içerisinde herkesin varlığını bildiği fakat tatsız bir konu olması sebebiyle üzerinde çok durulmayan uyuşturucu, uyuşturucunun cinsine göre bağımlılık kat sayısı değişiklikler gösteren bir üründür. Bu anlamda bünyeye göre bir iki kullanımda dahi bağımlılık sağlayabilen eroin, bazı durumlarda özendirici de olmaktadır. Özellikle illegal örgütlerin gelir kapısı olması alıştırma sürecini beslemekte ve toplumsal özendirme gibi hususlar afyon ve türevlerinin kullanımını tetiklemektedir. Bu anlamda geçmişte de örnekleri bulunan özendirme yöntemlerinden

birini Amerikalı Şarkıcı Lana Del Rey'in Heroin adlı şarkısında görmekteyiz. 1967 yılında Velvet Underground'un yaptığı gibi Del Rey de, Lust For Life isimli albümünde Heroin isimli bir şarkıyı özendirici bir beste ile birlikte sunmaktadır. Eserin sözleri Eroin kullanan birinin haleti ruhiyesini anlatır niteliktedir:

Topanga is hot tonight, the city by the bay
 Körfezin ayağındaki şehir Topanga bu gece sıcak,
Has movie stars and liquor stores and soft decay
 Sinema yıldızları, içki dükkanları ve ılıman çürümesi var
The rumbling from distant shores sends me to sleep
 Uzak sahillere gelen gürleme uykumu getiriyor
But the facts of life, can sometimes make it hard to dream
 Ama hayatın gerçekleri bazen hayal etmeyi zorlaştırıyor

Life rocked me like Motley
 Hayat beni Motley gibi dağıttı (Motley Crue)
Grab me by the ribbons in my hair
 Saçımın kurdelesinden tuttu beni
Life rocked me, ultra-softly
 Hayat dağıttı beni, oldukça yavaşça
Like the heavy metal that you wear
 Giydiğin ağır metal gibi

Flying to the moon again
 Benimle aya uç yine
Dreaming about heroin
 Eroini hayal ederek
Probably gave you everything
 Sanırım her şeyi sana verdi
And took your life away
 Ve hayatını da aldı
I put you on an aeroplane
 Seni uçağa bindirdim
Destined for a foreign land
 Yabancı bir ülkeye giden
My hopes that you come back again
 Geri gelirsin diye umuyorum
To tell me everything's Okay
 Her şeyin yolunda olduğunu söylemek için

Topanga is hot today
 Topanga sıcak bugün
Manson's in the air

Manson havası
And all my friends have come
 Bütün arkadaşlarım geldi
Cause they still feel him here
 Çünkü onu hala burada hissediyorlar
I want to leave
 Gitmek istiyorum
I'll probably stay another year
 Muhtemelen bir yıl daha kalacağım
It's hard to live when absolutely nothing's clear
 Hiçbir şey kesin olarak anlaşılır değilken yaşamak zor

Life rocked me like Motley
 Hayat beni Motley gibi dağdı
Bad beginning to my new year
 Yeni yılıma kötü başladım
Life rocked me, ultra-softly
 Hayat dağdı beni, oldukça yavaşça
Like the heavy metal that you hear
 Duyduğun ağır metal gibi

It's fucking hot, hot
 Çok sıcak be çok
Winter in the city
 Kış geldi şehre
Something bout this weather made these kids go crazy
 Havadaki bir şey çocukları delirtti
It's hot, even for February
 Sıcak burası, Şubat bile olsa da
Something 'bout this sun has made these kids get scary
 Güneşten çocuklar korkuttu
Oh, writing in blood on my walls and shit
 Duvarlarımda kan ve pislik içinde yazıyorum
Oh, my god
 Aman Tanrım
Tripping off from the walls into the darks and shit
 Duvarlardan karanlıklara ve pislığe düşüyorum
I'll be lying if I said I wasn't sick of it
 Ondan bıkmadığımı söylesem yalan söylerim
Lead me baby
 Yönet beni bebeğim
I'm flying to the moon again
 Aya uçuyorum yine
Dreaming about marzipan

Badem ezmesini hayal ediyorum
Taking all my medicine
 Bütün ilaçlarımı alıyorum
To take my thoughts away
 Düşüncelerimi alıp götürmek için
I'm getting on that aeroplane
 O uçağa biniyorum
Leaving my old man again
 Eski erkek arkadaşımı bırakıyorum yine
I hope that I'd come back again one day
 Bir gün yine gelirim umarım
To tell you that I
 Sana söylemek için
Really changed
 Gerçekten değiştiğimi
Baby
 Bebeğim
It's hot, hot
 Sıcak, sıcak
Something 'bout the city
 Şehirdeki bir şey
Don't know what he is
 O kim bilmiyorum
And make my head get crazy
 Çıldırtıyor beni
Makes me feel like I can change
 Değişebilirmişim gibi hissettiriyor
All of my evil ways and shit
 Bütün şeytani yollarım ve hepsini
I'd be lying if I said I wasn't sick of it
 Bundan bıkmadığımı söylersem yalan söylerim

Eroin ve benzerlerinin bu özendirici tutumu sadece müzik eserlerinde yer almaz. Daha çok polisiye içerikle yer alan pek çok Hollywood filmi de eroin satıcıları ve polis arasındaki mücadeleyi konu alırken film arasında geçen sahnelerde uyuşturucu kullanıcıların serkeş hayatı özentsiz bir biçimde verilmekte ve herhangi bir uyuşturucunun nasıl kullanılacağına ilişkin yöntemlerin öğretilmesinin yanında kullanıcılarda uyandırdığı keyif verici boyut, filmlerde gerçeğin olanca açıklığıyla aktarılması düşüncesi ile perdeye aktarılırken, izleyicide oluşturacağı etki dikkate alınmamaktadır. Nitekim Irvine Welsh'in aynı adlı romanından uyarlanan 1996

yapımı Trainspotting adlı film eroin bağımlısı arkadaşların hayatlarını konu edinirken pek çok dalgalı sürecin sonu filmin kahramanı açısından mutlu son ile bitmekteydi.

Son dönemde sosyal medya araçları Twitter, Instagram, Youtube, Facebook ve benzeri iletişim kanallarının uyuşturucunun üretimi, kullanımı ve yeni bağımlılar bulmak için bir araç olarak kullanılması durumu da söz konusudur. Örneğin Youtube mecrasında eroinin yapımının her aşamasını anlatan bir videonun bulunması ve söz konusu videonun 600 bin den fazla kişi tarafından izlenmiş olması dikkat çekicidir. Daha dikkat çekici olan söz konusu üretim prosedürünü anlatan görselin yayınlayan kuruluşun Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığını izleme merkezi olmasıdır.⁹³

Haşhaş özelinde olmamakla birlikte son dönemde bitkisel ürünlere yönelik bir eğilimin tekrar arttığı söylenebilir. Temel sağlık sorunları, açıklanması kolay olmayan sağlık problemleri ve bu problemlere yönelik çözümler toplumları yeniden tıbbi ve aromatik bitki olarak bilinen tabiat ürünlerine yöneltmiş, eskiden beridir kullanılagelen benzer tıbbi içerikli karışımlar, %100 doğal, bitkisel, hiçbir yan etkisi yok, kısa sürede çözüm gibi sloganlarla pazarlanmaya başlanmıştır. Bitkisel bir ürünün, herhangi bir rahatsızlığa iyi geldiğini iddia etmek, Türkiye’de de bir dizi yasal mevzuatı gerektirdiğinden, üreticiler, çeşitli pazarlama yöntemleriyle, ilaç kategorisine alınması zor olan bu ürünleri “yardımcı ürün”, “gıda katkı maddesi”, “takviye edici gıda” gibi formlara dönüştürerek kamuoyunun kullanımına sunabilmektedir (Yeşilada, 2012, s. 14). Tıbbi aromatik bitkilere yönelik bu eğilimin geçmişten bu güne gelen alternatif tıp yöntemlerinin kullanımına olan ilgiyi arttırdığı bilinen bir gerçek olup bu anlamda aktarlar vasıtasıyla geliştirilen ve anestezi boyutu olan çeşitli ağrı kesiciler için tekrardan afyona dönüldüğüne ilişkin bir algı da söz konusudur. Türk toplumunun bağımlılık algısı ve buna yaklaşımda sergilediği dil, eroini de içine alan bir boyuttur. Fakir eroini yahut fakir afyonu olarak adlandırılan çekirdek çitleme eylemi bu çağrışımın somut göstergesidir.

Haşhaşın geleneksel kullanım alanlarına ilişkin süreç bugün dahi devam etmektedir. Haşhaş üreticilerinin daha çok hayatlarını kolaylaştıran alanlarda haşhaş

⁹³ <https://www.youtube.com/watch?v=6o4zOMNlSco> Erişim Tarihi: 22.03.2023

ve ürünleri kullandıkları bilinmektedir. Özellikle temel gıda maddesi olarak haşhaştan yararlanmak rutin bir uygulama olmaktadır. Haşhaş tohumlarının kavrulduktan sonra çerez olarak yenebilmesi yahut ezilerek yağının çıkarılması ya da tohum hali ile çöreklerde kullanılması bu kapsamda bir tercih olarak görülebilir. Haşhaş bitkisinin yapraklarının tere, kuzukulağı, roka benzeri şekilde tüketildiği, doğal haliyle çeşitli hamur işlerinde kullanıldığı bilinmekle birlikte özel olarak üretilen haşhaş böreği, haşhaş ezmesi, tatlısı, keki gibi farklı ürünler bu duruma örnek teşkil etmektedir. Tohumları yoğun miktarda yağ içerdiğinden ötürü, haşhaş yağı çıkarılıp yemeklik olarak kullanılabilirken aynı zamanda boya malzemesi ve sabun üretiminde de tercih edilebilmektedir. Yağı çıkartılan ürünün kalan kısmı küspe olarak hayvanlara yem olarak verilir. Nitekim haşhaş üretiminin sıkça yapıldığı Afyonkarahisar'da üretilen kaymakların lezzetine gerekçe olarak, yağı çıkarılmış haşhaş küспенin hayvanlara tükettirilmesi, söylenegelmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bir nesne üzerinden sosyal tarih okuması yapmak ülkemizde çok tercih edilen bir yol olmasa da meraklı bir araştırmacının mutlaka üzerine gitmesi gereken bir araştırma pratiğidir. Derinlemesine bir araştırma yapmak, görünenin ardındaki gerçeği ortaya çıkarmak ve nedenler arasından birini tercih etmekle yetinmeyerek; olaylar arasındaki ilişkinin, bu ilişkinin gündeme konu olaya etkisinin boyutlarını ele almak ve yalnızca, salt bilindik doneler üzerinden yapılan değerlendirmelere sırtını yaslamak istemeyenlerin işidir.

Tarihi sosyal yaşamdan ayrı düşünmemek gerekir. Bu anlamda, sosyal tarih okumasını bir nesne üzerinden yapmak önemli bir tercih anlamına gelir. Tarihin; siyasi ve askeri olaylar ve biyografik anlatımlarla sınırlı kalmayan, toplumun tüm üyelerinin birbirleriyle olan direkt ve dolaylı yakın ilişkilerinin kaynağı açısından incelenen bir yönünün olması gerektiği gerçeği, sosyal tarih anlayışı fikrini ortaya çıkarmıştır. Sosyal tarih, bilinen siyasal tarih yerine daha kapsamlı, daha insanî, daha nesnel bir tarih anlatısını esas alır. Olayların kronolojik sıralamasına dayalı anlatımından çok, tüm insanî deneyimleri içerisine alan ve çözümlemelerini yapılar üzerinden gerçekleştirmeye çalışan bir tarih yöntemidir. Sosyal Tarih, insanların sosyal yaşamdaki eylemlerinin tamamını kendisi için bir inceleme konusu edinir. Bu anlamda ticari yapılar, içtimai hayatın şekillenmesine dayanak teşkil eden kurumlar, genel kabule konu olmuş rutinler, gelenekler, adetler ve gündelik yaşam gibi geniş bir çerçeveyi içerisine alan mevzular değerlendirilmektedir.

Bu anlamda çalışmanın ana konusu olarak seçilen afyon ile elde edilmek istenen sonuç tam anlamıyla beklenen amacı karşıladı denilebilir. Zira çalışma, bir dönemin sosyal tarih okuması yöntemi ile incelenmesi halinde, geleneksel tarih anlayışından daha derin ve anlamlı sonuçlara ulaşabileceğine ilişkin beklentiden doğmuştur. Nitekim, çalışma esnasında oluşturulmuş olan geniş perspektifi, farklı bir açıdan da yakalama imkânı bu sayede gerçekleşmiştir. Bu doğrultuda, afyonun sıradan bir tarla bitkisi olmayıp, uluslararası ilişkilerde devletlerin tutumlarını belirleyebilecek boyuta evrildiğini, bir devletin bağımsızlık mücadelesine konu antlaşmalara girecek kadar mühim unsurlar taşıdığını, toplumsal örgütlenmelerin bu nesne üzerinden

yapılabildiğini ve toplumun tepkilerinin normal koşullarda sıradan gibi görülebilecek bu bitki üzerinden ne şekilde yönlendirilebildiğini, toplum içerisinde yer alan farklı görüşten insanların meseleye bakışı doğrultusunda yapılacak bir tahlilin, görünürdeki nesneden öte başka anlamlar çıkarılabilmesine kaynaklık edebileceğini, bu ve bunun gibi pek çok hususu görmek açısından sosyal tarih çalışmasının doğru bir tercih olduğunu gözler önüne sermiştir.

Afyon, yeri geldiğinde statü göstergesi olmuş, esrar ve afyon içenler, farklı statülerde konumlanabilmiştir. Dini ritüeller için kullanıldığında, itaat mekanizmasının işlemesine hizmet ederken, tıbbi etkileri sebebiyle afyon türlerinin üretimi sürekli olarak desteklenmiştir. Öte yandan afyon, toplumları tehdit eden bir zehre dönüştüğünde; devletlerin aldıkları kararların geri planında o tehdidi gidermek gibi bir hüküm de bulunmaktadır. Bu doğrultuda afyon antlaşmalarının bir kısmına katılmayı reddeden, bir kısmına şartlı olarak katılan Türkiye ve İran örneğinde olduğu gibi devletlerin siyasi kararlarının dahi geri planında bu toplumsal etkinin olduğu görülmüştür. Öyle ki siyasetçilerin kararının dahi etkilenmesine sebep olmuştur. Öte yandan afyon gibi sıradan sayılabilecek bir tarla bitkisinin kitleleri etkileyecek büyük gösterilere sebep olabildiği, farklı görüş ayrılıkları olan toplumsal kesimlerin dahi afyon etrafında bir araya gelebildikleri görülmüştür.

Eğlence hayatından eğitime, sağlığa, kültür dokularından edebiyata, din hayatından ticari faaliyetlere kadar her alanda varlığını gördüğümüz afyonun aslında toplumu derinden etkilediği de görülmektedir. Bu itibarla afyon ve afyonun toplumsal etkisi bilinmeden alınan siyasi kararları doğru okumak mümkün değildir. Nitekim Osmanlı'nın son dönemlerinde ve genç Cumhuriyetin kurulduğu ilk dönemde uluslararası afyon antlaşmalarının imzalanmamış olması önemli bir örnektir. Sonrasında iç politik süreçte siyasilerin aldığı her bir karar doğrudan veya dolaylı olarak afyonun toplumsal karşılığını kestirebilmek amacıyladır. Bu amaç siyasilerin tutumlarını şekillendirebildiği gibi, almış oldukları kararın anlaşılabilmesi için dahi önemli bir kriterdir.

Bu çalışma, ulaşılmak istenen amacı karşılar nitelikte sonuçlar doğurmuştur. Neredeyse insanlık tarihi kadar eski olan afyon, medeniyetin gelişim gösterdiği her aşamada kendisine yer bulan, bunun için kabuk değiştiren, kimlik edinen, rol kapan; kimi zaman başarının kimi zaman ise başarısızlığın müsebbibi olarak görülen ama

hiçbir zaman tam olarak vaz geçilemeyen bir nesnenin, siyasete, sosyal hayata, bugüne ve geçmişe sağladığı anlamı göstermektir. Bu çalışma, küçük bir zümrenin, kahramanların yaşantısı üzerinden yazılandan öte bir hayatın olduğunu ve bu hayatın; çoğu zaman bilinen klasik tarih yazınının içerisinde nelerin olabileceğini ortaya çıkarmak adına bir veri sağlamış ve haşhaş bitkisinin toplumun bir kesimi için hayatın ta kendisi olduğunu göstermiştir.

KAYNAKÇA

- ACIBUCA, V., & BOSTAN BUDAK, D. (2018). «Dünya’da ve Türkiye’de Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Yeri ve Önemi.» *Çukurova Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 33-44.
- AKSOY, H. (2004). <https://islamansiklopedisi.org.tr/mueyyedzade-abdurrahman-efendi>. 06 05, 2023 tarihinde TDV İslam Ansiklopedisi. adresinden alındı
- AKŞAM Gazetesi. (1934).
- ALP, Ş., ZEYBEKOĞLU, E., SALMAN, A., & ÖZZAMBAK, E. (2020). «Doğal Bitkilerin Kültüre Alınması Süreci ve Süs Bitkisi Olarak Kullanımı. » *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 351-357.
- ALTAN, S. (2019). «Cenevre Afyon Konferansları ve Türkiye'nin Tutumu.» *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, s. 45-70.
- ALTUNDAL, A. (2019). *Haşhaş ve Emperyalizm*. İstanbul: Destek Yayınevi.
- AMASYAN, E. (tarih yok). «*Amasyan Efendinin Layihası*.» Layiha.
- ANANYMOUS. (2013). *The Mysteries of Opium Reveal'd: By John Jones. Primary Sources Edition*. Nabu Press.
- ARSLAN, N., BAYRAKTAR, N., & ÖZGEN, Y. (2017). Türkiye Açısından Önemli Bitki Haşhaşın Önemi ve Tarımı. *Ziraat Mühendisliği Dergisi*, 4-8.
- ARSLAN, N., YILMAZ, G., ÖZGEN, Y., & YAZICI, L. (2016). «Ankara ve Tokat Koşullarında Yetiştirilen Tescilli Bazı Haşhaş Çeşitlerinin Morfin ve Diğer Alkaloidler Açısından Karşılaştırılması.» *III. Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Sempozyumu Tam Metin Bildirileri Kitabı* (s. 28-31). Antalya: Batı Akdeniz Tarımsal Araştırmalar Enstitüsü.
- ARSLAN, N., & JAVANİ, M. (2014). «Dünyada Tıbbi Amaçlı Haşhaş Üretimi.» *Türkiye Tohumcular Birliği Dergisi*(10), 15-19.
- AVŞAROĞLU, N. (2016). «Memleketimin Eroin Fabrikaları.» 7-09, s. 93-106.
- AYDINLIK. (1968, Ekim). «Dünya Türkiye ve Devrimci Mücadele.» *Aydınlık Dergisi*(1), s. 26.

- BALIKHANE NAZIRI, A. R. (1979).** *Bir Zamanlar İstanbul.* İstanbul: Tercuman 1001 Eser.
- BANAZILI, M., & ATEŞ, H. (2020).** «Türkiye’de Uyuşturucu Madde Bağımlılığıyla Mücadele: Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı Raporları Üzerinden Bir İnceleme.» *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 63-80.
- BARTER, J. (2004).** *Opium.* Michigan: Drug Education Library Series.
- BAŞER, S. (1995).** *Kutatgu Bilig’de Kut ve Töreden Sevgi Toplumuna.* İstanbul: Seyran Kitap.
- BAYAT, A. (2010).** *Tıp Tarihi.* İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.
- BAYDAR, H., & KARA, N. (2020).** «The Influence of Sowing and Planting seedlings at Different Dates İn autumn on The Yield and Quality of The Opium Poppy.» *Journal of Applied REsearch on Medicinal And Aromatic Plant*, 20.
- BAYEZİT, G. (2015).** «Uyuşturucu Suçlarından Elde Edilen Gelirlerin Tespiti ve Sosyal Hayata Yansımaları.» Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- BAYKAL, B. S. (1981).** *Tarih Terimleri Sözlüğü.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BAYRAMOĞLU, M. M. (2007).** «Doğu Karadeniz Bölgesinde Tıbbi Bitkilerin Pazarı Üzerine Bir Araştırma.» *Yüksek Lisans Tezi (Yayınlanmamış).* Trabzon.
- BAYTOP, T. (1984).** *Türkiye’de Bitkiler ile Tedavi (Geçmişte ve Bugün).* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- BAYTOP, A. (2012).** «Anadolu’Nun Dar Bir Yöresinden Örnek Toplamış Olan Bitki Toplayıcıları.» *Osmanlı Bİlimi Araştırmaları*, 5-34.
- BAYTOP, T. (1963).** *Türkiye’nin Tıbbi ve Zehirli Bitkileri.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

- BAYTOP, T.** (1995). **TDV İslam Ansiklopedisi.** 05, 04, 2023 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/esrar--uyusturucu> adresinden alındı
- BAYTOP, T.** (1997). **TDV İslam Ansiklopedisi** (Cilt 16). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- BENEDICT, R.** (2019). **Krizantem ve Kılıç.** (T. Turgut, Çev.) Türkiye İş Bankası Yayınları.
- BEY, A.** (2002). **Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri** (K.Arısan) (3. Baskı b.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- BEYLİK, U., KAYRAL, İ. H., & ÇIRAKLI, Ü.** (2015). «13. Yüzyıldan 21.Yüzyıla Türk Sağlık Sisteminin Gelişim Süreci Üzerine Bir Derleme.» *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 2(4), s. 183-189.
- BISSET, N. G., BRUHN, J. G., CURTO, S., HOLMSTEDT, B., NYMAN, U., & MEINHART, Z.** (1994). «Was Opium Known in 18th Synasty Ancient Egypt? An ezamination of Materials From Them Tomb of The Chief Royal Architect Kha.» *Journal Of Ethnopharmacology*, s. 99-114.
- BLOCH, M.** (2013). **Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği.** (A. Berktaş, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- BLOCH, M.** (2021). **Feodal Toplum.** (M. A. Kılıçbay, Çev.) İstanbul: DoğuBatı Yayınları.
- BOOTH, M.** (1996). **Haşhaştan Eroine Uyuşturucunun 6000 Yıllık Öyküsü.** İstanbul: Acar Matbaacılık.
- BRAUDEL, F.** (1990). **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası.** (M. A. Kılıçbay, Çev.) İstanbul: Eren Yayıncılık.
- BUCKHARTD, J.** (2018). **İtalya'da Rönesans Kültürü.** (B. S. Baykal, Çev.) Okuyan.
- BURKE, P.** (2006). **Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu.** (M. Küçük, Çev.) Ankara: Doğu Batı.

- BURKE, P.** (2013). *Tarih ve Toplumsal Kuram*. (M. Tunçay, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- BÜYÜKYÜZBAŞIOĞLU, B.** (1970, Ağustos- Ekim). *Ortak Pazar ve Türkiye Tarımı*. *Başak Dergisi*(12-14), s. 6-8.
- CANTEK, L.** (2019). *Cumhuriyetin Buluş Çağı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- CARR, E. H.** (1999). *Tarih Nedir?* (5 b.). (M. G. Öztürk, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- CARR, E. H., & FONTANA, J.** (1992). *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yalınlık*. (Ö. Ozankaya, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- CENGİZ, C.** (2011). «Tarihsel Sosyolojide Yöntemi Bulmak Ya da Doğan Ergun Üzerine Bir Deneme.» *Kıbrıs Uluslararası Üniversitesi Dergisi*, 17(66), 189-207.
- CEYLAN, O.** (1986). «*Yeşilköy Tohum Islah ve Deneme İstasyonu*.» (*Yeşilköy Ziraat Araştırma Enstitüsü (1926-1986*. ataturkansiklopedisi.gov.tr. adresinden alındı
- CEYLAN, O.** (2022). «Doğu Trakya'Nın Afyon Tarihi,» (1927*1933): İç ve Dış Dinamikler. *Belgi Dergisi*, s. 141-167.
- CEYLAN, O.** (2022). «The Opium History Of Eastern Thrace (1927-1933) Internal and External Dynamics.» *Belgi Dergisi*(23), s. 141-167.
- CEYLAN, O.** (tarih yok). *Yeşilköy Tohum Islah ve Deneme İstasyonu*.
- CHOUVY, P. A.** (2005, 11). <https://www.geopium.org/>. 5 3, 2023 tarihinde <https://www.geopium.org/morocco-said-to-produce-nearly-half-of-the-worlds-hashish-supply/> adresinden alındı.
- COLLINGWOOD, R.** (2019). *Tarih Tasarımı*. (K. Dinçer, Çev.) İstanbul: DoğuBatı.
- ÇELEBİ, E.** (2017). *Seyahatname* (Cilt 9. Kitap). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ÇELEBİ, N.** (2001). *Sosyoloji ve Metod Yazıları*. Ankara: Anı.
- ÇITIR, B.** (2015). «Osmanlı'dan Cumhuriyete Türkiye'de Afyon Ziraati ve Ticareti (1900-1930).» Sakarya.

- ÇITIR, B. (2015). «Uluslararası Afyon Anlaşmalarında Osmanlı İmparatorluğu.» *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(1), s. 17-47.
- ÇOLAK, F. (2013). *Anadolu'da Afyon Ziraati ve Ticaretine Dair İzlenimler*. Academic Social Science Studies.
- ÇOLAK, F. (2015). «İzmir Limanı Ticaretinde Amerika Birleşik Devletlerinin Yeri ve Önemi.» 531-545.
- DELENAY, C. (2018). *Tohum ve Toprak* (7 b.). (S. Somuncuoğlu, & A. Bora, Çev.) İstanbul: İletişim.
- DELİCE, D. (2011). «Annales Okulu ve Ricoeur'un "Anlatı" Bağlamında Annales Okulu Eleştirisi.» *History Studies International Journal Of History*, 3(2), s. 101-124.
- DEMİR, M. (2017). «II. Bayezid Devrinde Padişah Tarikat İlişkisi Bağlamında Devlet Din İlişkisi.» *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*(2), s. 55-75.
- DERNSCHWAM, H. (1992). *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*. (Y. Önen, Çev.) Mersin: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- DOĞRAMACI, S., & ARSLAN, N. (2016). «Milli Çeşit Listesindeki Haşhaş Çeşit ve Melezlerinin Verim Öğeleri Üzerine Heterosis ve Heterobeltiosis Etkisinin Araştırılması.» *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 236-244.
- DOKUYAN, S., & TEKİN, A. C. (2022, Eylül-Ekim). «Haşhaş Sorunu ve Türk Diplomasisindeki Yeri.» *Türk Dünyası Araştırmaları*, 132(260), s. 41-78.
- DUBRO, A., & KAPLAN, D. (2002). *Yakuza: Japan's Criminal Underworld*. California: UNiversity of California Press.
- DUBY, G. (1991). *Erkek Ortaçağ* (1 b.). (M. A. Kılıçbay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- DURMAZ, M. (2010). *Bergamalı Lokman Hekim Galenos*. Bergama Kültür ve Sanat Vakfı.
- DÜZDAĞ, E. (1983). *Ebussuûd Efendi Fetvâları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

- DÜZENLİ, P.** (2007). *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuud Efende ve Fetvaları*. Konya: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- EFENDİ, A.** (1870). *Afyon Tohumu ve Ziraati Layihası*. İstanbul: La Türki Matbaası.
- EGM.** (2021). *Türkiye 2021 Uyuşturucu Raporu*. Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü.
- EKİNCİ, E.** (2014). *Ama Hangi Osmanlı*. İstanbul: Timaş.
- ELDEM, V.** (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- EMNİYET.** (1994). *Uyuşturucu Madde Olayları Genel Değerlendirmesi*. Ankara: Narkotik Şube Müdürlüğü.
- ERDÖL, C.** (2022). *Mükeyfiyat Müskirattan -Afyon, Kahve, Çay, Esrar*. (H. C. Erdöl, Çev.) İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri.
- ERHAN, Ç.** (2018). *Beyaz Savaş (Türk Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu)*. Ankara: Altınbaş Üniversitesi Yayınları.
- ERKAL, A.** (2007). «Divan Şiirinde Afyon ve Esrar.» *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*.
- EROL, A. F., & YANIK, E.** (2019). «Haşhaş Bitkisinin Anadolu Kültüründeki Yeri ve İzleri.» *Milli Folklor Dergisi*, 202-212.
- EYÜBOĞLU, İ.** (2022). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- FARLEY, J. L.** (1862). «*The Resources of Turkey Considered with Especial Reference to the Profitable Investment of Capital in the Ottoman Empire.*» London Printed. 5 17, 2023 tarihinde https://books.google.com.tr/books?id=7YYBAAAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false adresinden alındı
- FAROGHI, S.** (2005). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam (5. Baskı b.)*. Tarih Vakfı.

- FAYDAOĞLU, E., & SÜRÜCÜOĞLU, M. S. (2011). «Geçmişten Günümüze Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Kullanılması ve Ekonomik Önemi.» *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 52-67.
- FEBVRE, H. L. (2007). *Modern Dünyada Gündelik Hayat* (2. Basım b.). (I. Gürbüz, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- FEBVRE, L. (1985). *Başka Bir Tarihe Doğru*.
- FRANGAKİS-SYRETT, E. (2001). «The making of an Ottoman port: The quay of Izmir in the nineteenth century.» *The Journal of Transport History*, 23-46.
- Gazete, R. (1950).
- GENÇ, M. (2011). *Tarihsel Sosyoloji Üzerine* (3 b.). (E. Özdalga, Dü.) Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- GEZER, O. (2020). *Osmanlılarde Esrar ve Esrarkeşler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- GHOSH, A. (2018). *Haşhaş Denizi*. (S. Sertabiboğlu, Çev.) İstanbul: Alfa.
- GINGERAS, R. (2016). *Heroin, Organized Crime, and the Making of Modern*. Oxford University Press.
- GKTAEM. (2023). *Geçit Kuşağı Tarımsal Araştırma Enstitüsü*.
- GORDON, L. J. (1932). *American Relations with Turkey, 1830-1930*. Philadelphia.
- GÖKTEPE, K. (2020, 12 5). «Osmanlı Sosyoekonomik Hayatında Uyuşturucu Madde Kaynaklarının Arz Boyutu.» *History Studies*, s. 3032-3055.
- GROSH, A. (2018). *Haşhaş Denizi*. (S. Sertabiboğlu, Çev.) İstanbul: Alfa.
- GÜMÜŞÇÜ, A., & GÜMÜŞÇÜ, O. (1996). «Türkiye'de Haşhaş ve Haşhaş Tarımının Coğrafi Dağılışı.» *21. Yüzyıla Doğru Türkiye" isimli III. Coğrafya Sempozyumu* (s. 123-148). Ankara: Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulamalar Merkezi.
- GÜR, A. (2018). «Afyon Savaşları: Uyuştur, Yönet ve Sınırsız Kâr Et.» *Bugünü Anlamak İçin Tarih Dergisi*.

- GÜRAN, T. (1997). *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Verileri 1897* (Cilt 5). Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- GÜRAN, T. (1997). *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909,1913 ve 1914*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- GÜRİSOY, M. (1993). *Tarihi, Ekonomisi ve İnsanları ile BİZİM İZMİRİMİZ*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- HALDUN, İ. (1990). *Mukaddime* (Cilt 1). İstanbul.
- HATTOX, R. S. (1998). *Kahve ve Kahvehaneler Bir Toplumsal İçeceğin Yakındoğu'daki Kökenleri*. (N. E. Hüseyini, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- HOBSBAWN, E ve Diğerleri. (2008). *Tarih ve Tarihçi*. Kırmızı.
- İLERİ. (1970, Kasım 20). «Dev-Genç'in Köy Eylemleri ve Köylü Birlikleri.» *İleri*(5), s. 16-18.
- İLİSULU, K. (1973). *Yağ Bitkileri ve Islahı*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- İPEKÇİ, İ. C. (1977). *Tarih Açısından 12 Mart*. İstanbul: Cem Yayınları.
- İPEKTEN, H. (1996). *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- JOHNSTON, H. (2019, Ekim 24). «Opium in the Library: Remedy & Reverie in the 18th and 19th Centuries.» *Newyork Academi Medicine of Library Blog*. Newyork Academi Medicine of Library Blog. doi:<https://nyamcenterforhistory.org/tag/opium/>
- JONES, J. (2018). *The Mysteries of Opium Reveal'd*. Palala Press.
- KAĞITÇI, M. A. (1960). *Afyon*. İstanbul: Vakit Matbaası.
- KARAMAĞARALI, B. Y. (1982). «İslam Sanatında Haşhaş ve Hint Keneviri Motifleri.» *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*(5), 463-485.
- KAYA, F. (2005). «Hitit Dönemi Takı Çeşitleri.» Adana.

- KAYA, K., SEVİNÇ, G., SEVİNÇ, R., & ASOĞLU, V. (2015). «Cumhuriyet Dönemi (1923-1950) Tarım Sektöründeki Gelişmelerin Günümüz Kırsal Kalkınma Anlayışı İle Karşılaştırılması.» *KAMU İŞ Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası Dergisi*, 4, s. 63-98.
- KILIÇ, R. (2016). «"Afyonun Keyfini Tiryakisinden Sormalı" Osmanlı ve erken Cumhuriyette Madde Bağımlılığının Tarihi.» *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*(42), s. 147-179.
- KOÇ, H. (2002). *Türkiye'de Haşhaş Ziraatinin Gelişimi*. Afyon: Kocatepe Tarımsal Araştırmalar Enstitü Müdürlüğü.
- KOÇ, H., Topral , İ., Özdemir , H., & Ercan, B. (2012). «Bazı Yerel Haşhaş Genotiplerinin Tohum Ve Kapsül Verimi Açısından Değerlendirilmesi.» *Tıbbi ve Aromatıl Bitkiler Sempozyumu* (s. 255-259). Tokat: Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü.
- KOÇU, R. E. (1971). *İstanbul Ansiklopedisi*. Koçu Yayınları.
- KÖKNEL, Ö. (1976). *İnsanlık Tarihi Boyunca Uyuşturucu Madde Sorunları*. İstanbul: Gelişim Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, O. (1986). «Tarihte Türk- Amerikan Münasebetleri.» *Belleken*, 51(200927-948).
- KÖSE, İ. (2011). «Amerikan Arşiv Belgelerinde Türk Amerikan İlişkilerinin Başlaması 1830 Tarihli Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması.» *Türk Dünyası Araştırmaları*, 145-187.
- KUANG, R. (2018). *Haşhaş Savaşı*. İstanbul: İthaki.
- KURAT, A. N. (1967). *Türkiye Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Münasebetlere Ait Arşiv Vesikaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi.
- MAGENDIE, F. (1829). «*Formulary for the Preparation and Employment of Several New Remedies.*»

https://books.google.com.tr/books?id=_jFAAQAAMAAJ&pg=PP10&hl=tr&source=gbps_selected_pages&cad=2#v=onepage&q=mor&f=false. adresinden alındı

MAGENDİE, F. (tarih yok). «*Formulary for the Preparation and Employment of Several New Remedies.*»

MAĞDEN, R. Z., & SUNGU, İ. (1938). *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*. İstanbul: Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını.

MAHMOUD EL MOHAMDY, A. S. (2020). «The Habituation Of The Ancient Egyptians And The Methods of Treatment.» *International Journal of Tourism and Hospitality Management*, 3(1), s. 73-102.

MARSHALL, G. (2020). *Sosyoloji Sözlüğü*. (D. K. Osman Akınhay, Çev.) İstanbul: Bilim ve Sanat.

MAT, A. (2009). *Osmanlı İmparatorluğunda Afyonun Tarihi (Cilt XI)*. İstanbul: Osmanlı Bilim Araştırmaları.

MICHELET, J. (2022). *History of the French revolution*. (B. Korkmaz, Çev.) İlgi Kültür Sanat.

MUALLİM, H. B. (1997). *Esrarkeşler*. İstanbul: Kebikeç Yayınları.

MÜHİMME DEFTERİ, C. (1994). *Cilt 5*.

MÜHİMME, D. C. (1998). *Başbakanlık Osmanlı Arşivleri*.

MÜHİMME, D. (1998). *7 numaralı Mühimme Defteri*. Ankara.

NÂBİ, Y. (2017). *Hayriyye*. (H. İ. Pala, Çev.) Kapı Yayınları.

NEZİROĞLU, İ., & Yılmaz, T. (2014). *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları (Cilt 6)*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi.

NEZİROĞLU, İ., & YILMAZ, T. (2014). *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları (Cilt 7)*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi.

'OHSSON, I. M. (1980). *18.Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler*. İstanbul: Tercüman Yayınları 1001 Temel Eser.

- OKUMUŞ, O. (1974). *The Role Of British Capital In The Economic Development Od Western Anatolia 1850-1913*. London: SOAS, University of London.
- OMU. (2019). *Osmanlı Ekonomisi: Nüfus, ulaşım, ticaret, tarım ve imalatçılık*. [www.omu.edu.tr:file:///C:/Users/KOP/Downloads/Donald%20Quartaert%20-%20Osmanl%C4%B1%20%C4%B0mparatorlu%C4%9Fu%201700%20-%201922%20\(1\)%20\(8\).pdf](http://www.omu.edu.tr:file:///C:/Users/KOP/Downloads/Donald%20Quartaert%20-%20Osmanl%C4%B1%20%C4%B0mparatorlu%C4%9Fu%201700%20-%201922%20(1)%20(8).pdf) adresinden alındı
- OSMAN, M. (1934). *Keyf Veren Zehirler*. İstanbul: Kader Matbaası.
- ÖGE, A. (2010). «Şeyhülislam İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı İktisadi Hayatından Bir Kesit.» *İslam hukuku Araştırmaları Dergisi*, s. 275-298.
- ÖGEL, K. (1997). *Uyuşturucu Maddeler ve Bağımlılık*. İstanbul: İletişim.
- ÖGEL, K. (2019). *101 Soruda Bağımlılık*. İstanbul: Yeşilay Yayınları.
- ÖZARGUN, M., & PINARCIK, P. (2021, 09 02). «Uluslararası İlişkiler Çerçevesinde M.Ö. İkibin Yılın Sonuna Kadar Doğu Akdeniz Ticaretinde Kıbrıs- Mısır İlişkileri.» (E. Yıldırım, & O. Pekşen, Dü) *Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(2), s. 547-575.
- ÖZDALGA, E. (2011). *Bir Tasavvur ve Ustalık Olarak Tarihsel Sosyoloji*. Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- ÖZKAYA, O. (tarih yok). <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/>. 05 17, 2023 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/afife-jale-1902-1941/> adresinden alındı
- PAKALIN, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- PALA. (2005). *İskender*. İstanbul: Kapı.
- PANZEHİR, P. (2007). *İslam Ansiklopedisi (Cilt 34)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- PERDUE, P. (2010). *The First Opium War (The Anglo-Chinese War 1839-1842)*. Massachusetts Institue of Tecnology.

- PERİNÇEK, D. (1969, Ocak). «TİP Üyelerinin Sınıf Yapısı.» *Aydınlık Sosyalist Dergi*, s. 205-209.
- PRESS, A. (2021, Mart 8). <https://ktla.com/news/>. 5 16, 2023 tarihinde <https://ktla.com/news/nexstar-media-wire/nationworld/mexicos-government-studying-opium-poppy-growing/> adresinden alındı
- PROGRAMME. (1909). *Programme du Ministere Des Travaux Publics*. İstanbul.
- QUINCEY, T. D. (2015). *Bir İngiliz Afyon Tiryakisinin İtirafları*. (S. Çalıkoğlu, Çev.) İstanbul: Zeplin Kitap.
- SADIKOĞLU, N. (1998). «Cumhuriyet Döneminde Türk Etnobotanik Araştırmalar Arşivi.» Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- SAĞLAM, Ş. (2018). «Tarihsel Sosyoloji Bütünü Görebilmek Adına Bir Yöntem.» *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 177-194.
- SAHA, A. (2019). *Türkiye Tarımsal Görünüm Saha Araştırması*. İstanbul: Kredi Kayıt Bürosu.
- SALEP, M. (2017, 6 15). «Türkiye-Amerika İlişkilerinde Haşhaş Ekiminin Yasaklanması Meselesi.» *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s. 351-367.
- SARI, N. (2004). *TDV İslam Ansiklopedisi*. 05 06, 2023 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/mekteb-i-tibbiyye> adresinden alındı
- SCHIVELBUSCH, W. (2019). *Keyif Verici Maddelerin Tarihi*. (Z. A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Kırmızı Kedi.
- SCHMITZ, R. (1985). «Friedrich Wilhelm Serturmer and Discovery of Morphine.» *Pharm History*, 2(27), s. 61-64. doi:11611724.
- SEVİNÇ, M., KAYA, K., ASOĞLU, V., & SEVİNÇ, G. (2015). CUMHURİYET DÖNEMİ (1923-1950) TARIM SEKTÖRÜNDEKİ GELİŞMELERİN GÜNÜMÜZ KIRSAL KALKINMA ANLAYIŞI İLE KARŞILAŞTIRILMASI. *Kamu-İş Dergisi*, s. 63-98.
- Sihhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaleti*. (tarih yok). 05 13, 2023 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/>:

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sihhiye-ve-muavenet-i-ictimaiye-vekaleti-saglik-ve-sosyal-yardim-bakanligi/?pdf=3373> adresinden alındı

SMITH, R., & STACEY, R. (2018). **Detection Of Opium Alkaloids in a Cypriot base-ring Juglet.** *analyst*(143), s. 5127-5136.

SMYRNELİS, M. C. (2008). *İzmir 1830-1930 Unutulmuş bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar.* (C. Belge, Dü., & I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İletişim.

SONGAR, A. (1974). *Haşhaş Meselesi ve Türkiye.* İstanbul: Hareket Yayınları.

SÖYLİYEN, E. (2016). «Yasadışı Gelirler Adlı Rapor Üzerine Bir inceleme.» *İdarecinin Sesi*, 62-66.

SUBAŞI, F., KATAR, D., KAYAÇETİN, F., & SUBAŞI, İ. (2008). «Afyon Alkaloidleri ve Önemi.» *Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi*.

ŞEHİSUVAROĞLU, B. (1970). *Eczacılık Tarihi Dersleri.* İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası.

ŞENLİK, A. Ş. (2017). *Tiryaki Hasan Paşa'nın Gazavatnamesi ve Bazı Filolojik Notlar.* Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

TAŞ, E. (2018). <https://tarihdergi.com/osmanlilarda-bas-vermek-bas-almak/>. 05 04, 2023 tarihinde <https://tarihdergi.com/> adresinden alındı

TAŞLIGİL, N., & ŞAHİN, G. (2018). «Stratejik Bir Tarım Ürünü Olan Haşhaş Ve Bundan Elde Edilen Ürünlerin Uluslararası Arenadaki Durumu.» *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Sempozyumu* (s. 274-299). İstanbul: Gece.

TDV. (1997). *İslam Ansiklopedisi (Cilt 16).* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

TEKİN, m. (tarih yok). *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Uyuşturucu Madde Kullanımı İle Mücadele.*

TEKİNER, H., & MAT, A. (2014). «Türkiye'deki Eczacılık Tarihi Müzeleri.» *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, s. 1-20.

TERZİ A. T. (2021). *Osmanlı İktisat Tarihi.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık Uzaktan Eğitim Fakültesi.

- TMO.** (2022, 03 11). 3 11, 2022 tarihinde «**Toprak Mahsülleri Ofisi Genel Müdürlüğü:**» www.tmo.gov.tr adresinden alındı
- TMO.** (2023). «**Toprak Mahsulleri Ofisi. 05 22, 2023 tarihinde** www.tmo.gov.tr:» <https://www.tmo.gov.tr/hububat/6/hashas> adresinden alındı
- TMO Sözlük,** A. (2023). <https://www.tmo.gov.tr/>. 5 17, 2023 tarihinde <https://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/tmoansiklopediksozluk.pdf> adresinden alındı
- TOKLU, H. Z.** (2011). «**Hypnos'un Haşhaşından Morfeus'un Morfinine.**» *Türk Farmakoloji Derneği Bülteni*, s. 19-21.
- TOLAN, B.** (1978). *Toplum Bilimlerine Giriş*. Ankara: Kalite Matbaası.
- TOPRAK, Z.** (1995). *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İksita Milli Burjuvazi*,. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ULUSKAN, M.** (2013). «**İstanbul'da Bir Afyonlu Macun İşletmesi: Berş-i Rahiki.**» *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, s. 77-106.
- UNODC.** (2008). *A Centruy of International Drug Control*. United Nations Office on Drugs and Crime.
- UZUNÇARŞILI, İ. H.** (2011). *Büyük Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- VALİDEH, N., ÖZGEN, Y., & ARSLAN, N.** (2016). «**Kışlık ve Yazlık Yetiştirilen F2 Kademesindeki Bazı Haşhaş Melezlerinin Morfin ve Diğer Alkaloidler Açısından Karşılaştırılması.**» *Tıbbi Aromatik Bitkiler Sempozyumu Bildirileri Kitabı* (s. 158-162). Antalya: Batı Akdeniz Tarımsal Araştırma Enstitüsü.
- VANLIOĞLU, M.** (1997). *Beng ü Bade Muhtevası*. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 197-200.
- VEIGA, P.** (2016). «**Opium: was it used as a recreational drug in ancient Egypt.**» I. Micheli içinde, *Cultural and Linguistic Transition Explored* (s. 199-215). Trieste: University Press Italiane.

https://www.openstarts.units.it/bitstream/10077/14300/1/ATRA_3_online-14_Veiga.pdf adresinden alındı

VEIGA, P. (2017). «**Opium: was it used as a recreational drug in ancient Egypt?**» s. 199-215. Kasım 16, 2022 tarihinde https://www.openstarts.units.it/bitstream/10077/14300/1/ATRA_3_online-14_Veiga.pdf. adresinden alındı.

YALTIRIK, Mehmet Berk; (2018). «**Eski İstanbul Kabadayısı Figürü ve Bir Şehrin Yaşadığı Değişimler.**» F. B. v.d (Dü.) içinde, *Osmanlı'da Şehir, Vakıf ve Sosyal Hayat*. İstanbul: Mahya Yayınları.

YANGWEN, Z. (2005). *The Social Life of Opium in China*. Cambridge University Press.

YEŞİLADA, E. (2012, Mayıs). «**Ottan Fitofarmasötiğe; Güncel Fitoterapi.**» (A. Başaran, Dü.) *Meslek İçi Sürekli Eğitim Dergisi*(27-28), 6-10.

YILDIRIM, A. (2004). «**Fuzuli'Nin Beng ü Bade Mesnevisi ve Bade Sembolü.**» *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 139-146.

YMM. (1971, Nisan 13). «**Yahudinin Milli Serveti Çarçur Ettiği Türkiye'de.**» *Yeniden Milli Mücadele Dergisi*, s. 9-15.

YÜKSEL, B., TAŞCI, K., ATILABEY, M. F., UZUNOĞLU, T., & ORAL, E. (2015). *Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Sektör Raporu*. Kayseri: Orta Anadolu Kalkınma Ajansı.